

Kékesdi-Boldog Dalma

Csernobil a médiában

A szovjet-kommunista típusú sajtómodell a Kádár-korszakban
egy esettanulmány tükrében

Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék

Témavezetők:
Dr. habil Bajomi-Lázár Péter
Dr. habil Sipos Balázs

© Kékesdi-Boldog Dalma, 2021

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskola

Csernobil a médiában
A szovjet-kommunista típusú sajtómodell a Kádár-korszakban egy esettanulmány tükrében

doktori értekezés

Kékesdi-Boldog Dalma
Budapest, 2021

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás	1
A szerző témában megjelent publikációi	2
1. Bevezetés: egy atomkatasztrófa szerteágazó következményei	3
1.1. A kutatás célja és jelentősége	4
1.2. A dolgozat felépítése és az elemzések módszere	5
2. Elméleti és módszertani kérdések	12
2.1. A főbb fogalmak meghatározása	12
2.1.1. Propaganda.....	12
2.1.2. (Államszocialista) politikai rendszer, intézményrendszer	14
2.1.3. Médiarendszer, média, médiapolitika	16
2.1.4. Eszközelvűség, a médiarendszer politikai instrumentalizációja	19
2.1.5. Ideológia és legitimáció	20
2.1.6. Liberalizáció	23
2.2. A politikai rendszer és a médiarendszer kapcsolata	24
3. A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitiká.....	30
3.1. Alapvető jellemzők.....	30
3.2. Történeti áttekintés	31
4. A szovjet-kommunista típusú sajtómodell magyar változata.....	34
4.1. A sajtómodell történeti előzményei	34
4.1.1. A Rákosi-korszak (1949–1953)	34
4.1.2. Az átmeneti időszak (1953–1956)	36
4.2. A kádári médiarendszer felépítése és sajátos vonásai	37
4.2.1. A tömegkommunikáció tulajdoni rendszere és irányítási módja	37
4.2.2. A szervezeti struktúra	38
4.2.3. A magyar tájékoztatáspolitiká sajátosságai	42
5. A Kádár-korszak tájékoztatáspolitikai korszakai	45
5.1. 1956–1959: hatalomátvétel és „rendteremtés”	46
5.2. 1960–1964: „aki nincs ellenünk, az velünk van”	49
5.3. 1965–1970: a liberalizáció.....	51
5.4. 1971–1976: a liberalizáció visszaszorítása.....	59
5.5. 1977–1985: sokasodó válságjelek	65
5.6. 1986–1990: tájékoztatáspolitikai mérföldkövek és politikai összeomlás.....	78
5.7. Összegzés: a magyar tájékoztatáspolitiká korszakai	86
5.8. Következtetések: elmozdulások a szovjet-kommunista sajtómodelltől	90
6. A csernobili atomkatasztrófa.....	92

6.1. Az atomkatasztrófa utáni legelső magyar intézkedések	94
6.2. A Magyarországot ért radioaktív sugárzás egészségre gyakorolt hatásairól	102
7. A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban	105
7.1. Tömegkommunikáció-elemzések	106
7.2. A csernobili atomkatasztrófáról szóló hazai tájékoztatás általános értékelése.....	112
7.3. Közvélemény-kutatások a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban.....	114
7.4. Összegzés: a tájékoztatás bírálata és a társadalmi visszajelzések	116
8. Médiaelemzés: a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja	118
8.1. A magyar sajtó.....	118
8.1.1. Az elemzés módszere.....	118
8.1.2. Eredmények	121
8.1.2.1. A legelső hírek közzététele.....	121
8.1.2.2. A hírek tartalma: a sugárszennyezettségi adatok.....	123
8.1.2.3. Az egészségvédelmi előírások.....	125
8.1.2.4. A vizuális mellékletek	128
8.1.2.5. A csernobili hírek keretezése, száma és elhelyezése az egyes napilapokon belül	130
8.1.2.6. A hetilapok vizsgálata	130
8.2. A Magyar Rádió	135
8.2.1. Az elemzés módszere.....	137
8.2.2. Eredmények	139
8.2.2.1. Az első hírek közzététele	139
8.2.2.2. A 168 óra című műsor adásai	143
8.2.2.3. A Magyarországot ért radioaktív sugárzásról szóló tájékoztatás.....	146
8.2.2.4. Az egészségvédelmi előírások közzététele	147
8.3. A Szabad Európa Rádió.....	148
8.3.1. Az elemzés módszere és korlátai	149
8.3.2. Eredmények	151
8.4. A Magyar Televízió.....	154
8.4.1. Az elemzés módszere.....	156
8.4.2. Eredmények	159
8.4.3. Összegzés: a Magyar Televízió felvételeinek elemzése	187
8.5. Összegzés: médiaelemzés.....	195
8.5.1. Az első hírek megjelenése és az első magyar intézkedések.....	195
8.5.2. Az első részletes tájékoztatások megjelenése	198
8.5.3. Implicit utalások, sugárbiológiai szakzsargon és a kísérleti atomrobbantások.....	200
8.5.4. Az egészségvédelmi előírások	202
8.5.5. A vizuális kommunikáció	204

9. Következtetések: az atomkatasztrófa háromheti médiareprezentációja.....	208
10. Összegzés	213
11. Irodalomjegyzék.....	217
11.1. Nyomtatott források.....	217
11.2. Törvények, rendeletek, határozatok, pártiratok	230
11.3. Levéltári források	233
11.4. Újságcikkek	236
11.5. Rádiófelvételek és híradás-leiratok	239
11.6. Televíziófelvételek	240
11.7. Interjúk.....	240
11.8. Elektronikus források	241
11.9. A hivatkozott újságcikkekben megjelent vizuális mellékletek jegyzéke	242
12. Mellékletek.....	243
1. ábra. A szovjet-kommunista sajtómodell alapvető jellemzői 1947 és 1990 között a Szovjetunióban és Magyarországon.	243
2. ábra. Az atomkatasztrófa utáni legfontosabb információk, pártintézkedések és médiamegjelenések időrendi ábrája.....	244
1. kép. Első hír a Népszabadságban, 1986. április 29. 2. o.	245
2. kép. Első hír a Népszavában, 1986. április 29. 2. o.....	246
3. kép. Első hír a Magyar Nemzetben, 1986. április 29. 8. o.	247
A mozgóképelemzés során használt fogalmak definíciója.....	247

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném kifejezni köszönetemet témavezetőimnek, Bajomi-Lázár Péternek és Sipos Baláznak, hogy az első perctől kezdve figyelemmel kísérték doktori tanulmányaimat, és konstruktív megjegyzésekkel, tanácsokkal, valamint a tudományos pályára való fokozatos bevonással támogatták szakmai fejlődésemet. Köszönöm, hogy lehetőséget nyújtottak az együttgondolkodásra, és hogy a kérdéseimre sosem kész megoldásokkal feleltek, hanem mindig utat mutattak, a saját válaszaim megtalálására ösztönöztek. Hálával tartozom személyes biztatásukért és folyamatos támogatásukért is.

Köszönet illeti Takács Róbertet és Sükösd Miklóst, akik számos észrevétellel segítettek cizellálni a magyar tájékoztatáspolitikáról szóló fejezetet; Gálik Mihályt a részletekbe menő szakmai beszélgetésért és bizonyos szakirodalmi források rendelkezésemre bocsátásáért; ifjabb Jakab Zoltánt, akitől megkaptam az édesapja (Jakab Zoltán, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont egykori tudományos főmunkatársa) által szerkesztett, ma már nem hozzáférhető kötetet, továbbá Hadas Miklóst, aki a professzori szemináriumok alkalmával megfogalmazott kritikai észrevételeivel segítette a dolgozat kimunkálását. Külön köszönöm Bedő Iván, a Magyar Rádió egykori hírszerkesztőjének hathatós segítségét. Köszönettel tartozom Terestyéni Tamásnak, amiért megosztotta velem a Tömegkommunikációs Kutatóközpontról szóló privát visszaemlékezéseit, jegyzeteit. Köszönöm interjúalanyaimnak, Barát Józsefnek, Bedő Ivánnak, Gálik Mihálynak és Hardy Mihálynak, hogy vállalták a beszélgetést, és három és fél évtized távlatából is igyekeztek minden kérdésemre válaszolni.

Végül, de nem utolsó sorban hálával tartozom családomnak a szüntelen támogatásért, az inspiráló beszélgetésekért és a zavartalan munkaórákért.

A SZERZŐ TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

Kékesdi-Boldog Dalma (2018): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikája egy rendkívüli esemény tükrében: a csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban, *Médiakutató*, XIX. évf. 2. sz. 49–61. o.

Bajomi-Lázár Péter & Kékesdi-Boldog Dalma (2018): Zurück in die Zukunft. Das Wiederstärken autoritärer Medienpolitik in Ungarn, *Osteuropa*, vol. 3–5, pp. 273–282.

Kékesdi-Boldog, Dalma (2019). The Chernobyl disaster: A case study on the information policy of the Kádár regime. *Central European Journal of Communication*, vol. 12. No 1(22) Spring, pp. 79–92 DOI: 10.19195/1899-5101.12.1(22).5

Kékesdi-Boldog, Dalma (2019): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikáról és a csernobili atomkatasztrófa pártállami kommunikációjáról. Válasz Sükösd Miklósnak. *Médiakutató*, XX. évf. 1. sz. 103–105. o.

Kékesdi-Boldog Dalma (2019): A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban, *Médiakutató*, XX. évf. 4. sz. 21–35. o.

Kékesdi-Boldog Dalma (2020): A csernobili atomkatasztrófa hírei a Magyar Televízióban, *Médiakutató*, XXI. évf. 2. sz. 37–55. o.

Kékesdi-Boldog Dalma (2020): A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban, *Jel-Kép* 2020/3. sz. 82–96. o.

Kékesdi-Boldog Dalma (2020): „A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást” A csernobili atomkatasztrófa utáni intézkedések Magyarországon és a baleset hazai médiareprezentációja, *Betekintő* 14. évf. 4. sz. 7–29. o.

Kékesdi-Boldog Dalma (2021): A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságai és korszakai Magyarországon 1956 és 1990 között, *Jel-Kép (Megjelenés alatt)*.

1. Bevezetés: egy atomkatasztrófa szerteágazó következményei

1986. április 26-án hajnali 1 óra 23 perckor a Szovjetunióban, Csernobil város közelében felrobbant a Vlagyimir Iljics Lenin Atomerőmű 4-es számú reaktora. A baleset következtében a légkörbe egészségre káros radioaktív anyag jutott, amely több tízezer négyzetkilométernyi területet szennyezett be, és elérte Magyarország légterét is. Az atomerőmű-baleset emberéleteket fenyegetett, ám a helyi és a magyar lakosság a szovjet-kommunista típusú médiapolitika miatt nem tájékozódhatott kellőképpen a veszélyről. Az áldozatok pontos számát a mai napig nem ismerjük, erről csupán becsléseink vannak. Az ugyanakkor bizonyos, hogy a baleset miatt több ezer ember vesztette életét – legtöbbször a sugármentesítő és a radioaktív szennyeződést eltávolító munkákban részt vevő likvidátor volt (Aszódi 2006).¹

A csernobili atomkatasztrófa sokrétű esemény, amely számos globális és lokális kérdést vet fel. Ilyen egyebek mellett a túlhajszolt fegyverkezési- és űrverseny kimenete, a nukleáris energia megbízhatósága, az atomerőművekben végezhető munkafolyamatok átláthatósága, a radioaktív sugárzás egészségügyi hatása és a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) válságkezelési stratégiája, végsősoron pedig magának a Szovjetuniónak és általában a kelet- és közép-európai államoknak a sorsa (Kékesdi-Boldog 2019c: 21). Az azóta eltelt bő három évtizedben számos oknyomozó, tényfeltáró riport, interjú, visszaemlékezés és szépirodalmi alkotás dolgozta fel az atomkatasztrófa és következményei történetét, jelezve, hogy a baleset a mai napig foglalkoztatja a közvéleményt. Ezt tanúsítja a HBO GO és a brit Sky koprodukciójában készült *Chernobyl* című, a magyar közönség számára is elérhető ötrészes, dokumentarista jellegű drámasorozat közelmúltbéli szakmai és közönségsikere is.²

Médiatörténeti és kommunikációtudományi szempontból különösen arra érdemes figyelmet fordítanunk, hogy a szovjet típusú tekintélyelvű sajtómodellben (Siebert et al. 1956/1984) miként zajlott a csernobili atomkatasztrófa kommunikációja. A baleset ténye hatással volt a Szovjetunió geopolitikai pozíciójára, ugyanis megrengette az államszocialista ideológia stabilitását az, hogy a balesetet emberi mulasztás okozta, az atomerőmű meghibásodása pedig jelezte a szovjet technológiai elmaradottságot is, ám a kritikai diskurzus lehetősé-

¹ 1986 és 1987 között közel 200 000 likvidátor, vagyis a baleset helyszínére rendelt katona, belügyminisztériumi dolgozó, tűzoltó, bányász végzett sugármentesítő, úgynevezett dekontaminálási munkát. A likvidátorok feladata a baleset nyomán keletkezett tűz eloltása, az erőmű és közvetlen környezetének sugármentesítése, majd később a reaktor felé húzott, a radioaktív anyagok kiáramlását megfékező betonszarkofág megépítése volt (Aszódi 2006, 2016).

² A minisorozat számos jelölést és díjat nyert el 2019-ben. Ezek között a legjelentősebb az amerikai televíziós produkciók számára kiosztott Emmy-díj, amelyet a legjobb minisorozat, a legjobb írás és a legjobb rendezés kategóriákban is elnyert. Ezzel szemben Oroszország hivatalos álláspontja szerint a sorozat az eseményeket egyoldalúan bemutató, oroszellenes propagandamunka (Prysziazniuk 2019).

gei korlátozottak voltak. A katasztrófa következtében megnövekedett radioaktív sugárzási szintről hivatalos nyugati beszámolók is készültek, ezért a balesetet – a szovjet pártvezetés szándéka ellenére – nem lehetett eltitkolni. A csernobili eseményekről szóló tájékoztatás vizsgálata a Mihail Szergejevics Gorbacsov, az SZKP főtitkára által 1986. év elején meghirdetett glasznoszty, vagyis a politikai nyitottság kontextusában is releváns kérdés, hiszen ennek az új típusú politikai iránymutatásnak éppen az volt a lényege, hogy a korábbiaknál nagyobb teret biztosítson bizonyos témák nyilvános megvitatására (Gibbs 1999: 8). Ezzel szemben – mint az alábbiakban is látni fogjuk – sem a Szovjetunióban, sem Magyarországon nem valósult meg a balesetről szóló hiteles és pontos hírközlés. Az atomerőmű-baleset „az új típusú szovjet politika első próbatétele volt” (McNair 1991: 54), és „rámutatott a tájékoztatás korlátaira” (Gibbs 1999: 42). Emellett a katasztrófa olyan súlyos gazdasági és politikai válságot eredményezett a Szovjetunióban, „amelyen csak a Nyugat felé történő gazdasági és politikai nyitás segíthetett volna” (Medvedev 1990: 233).

1.1. A kutatás célja és jelentősége

A Kádár-korszakban folyamatosan jelentkeztek tájékoztatási kihívások és a nyilvánosság előtt nehezen interpretálható problémák.³ Ezek közül a csernobili atomkatasztrófa mint számos problémakört érintő esemény különösen alkalmasnak mutatkozik a magyar tájékoztatás gyakorlati működésének bemutatására, mert e rendkívüli eset vizsgálata nagyítóüveggé mutatja meg a mindennapi tájékoztatási problémákat, mindemellett nem találni a korszakban nagyobb hírértékkel bíró eseményt.⁴ Bár az atomkatasztrófa hivatalos kommunikációja sokat árul el mind a magyar, mind a szovjet tájékoztatási gyakorlatról, átfogó tudományos vizsgálatára magyar szakíró még nem vállalkozott, csupán egyes részterületeire fókuszáló elemzések,⁵

³ A politikailag kompromittáló, tabusított témákon kívül – ezekről később még lesz szó – ilyen volt egyebek mellett Onódy Lajos letartóztatása 1964-ben (Tischler 2004), Vályi Péter rejtélyes halála 1973-ban (Fábián 2014), a Korean Air Lines 007-es járatának lelövése 1983-ban, a Los Angeles-i olimpia szovjet bojkottja 1984-ben (Takács 2005) és a nyugati Queen zenekar budapesti szuperkoncertje 1986-ban (Boldog 2014).

⁴ Nem a csernobili volt az első és az egyetlen atomerőmű-baleset a hidegháború időszakában: ezek közül a legjelentősebb az 1957-es majaki atomkatasztrófa, amelyet a Nemzetközi Nukleáris és Radiológiai Esemény (INES) skála a második legsúlyosabb környezeti terheléssel járó balesetek közé sorol (e fölött, az INES-skála tetején a csernobili és a 2011-es fukushimai baleset szerepel mint „nagyon súlyos baleset”). A majaki tragédiáról csupán fél éves késéssel adhatott hírt a szovjet sajtó, hiteles beszámolóra pedig húsz évvel később volt lehetőség Zsoresz Medvegyev angol nyelvű szakcikke révén (Kulcsár 2013). A pusztítás mértékéről és a baleset részleteiről a mai napig nincsenek pontos információink; az erőmű ma is működik, és kimutatható a környezet folyamatos nukleáris szennyezése (Perger 2020). A majakinál kisebb környezeti terheléssel és kevesebb emberi áldozattal járó atomerőmű-meghibásodások voltak az Egyesült Államokban is: 1959-ben Kaliforniában a Simi-völgyi és 1974-ben Harrisburgban a Three Miles Island-i atomerőműben – az utóbbi az INES-skálán az ötödik besorolás alá esik mint „kiterjedtebb következményekkel járó baleset”.

⁵ A csernobili atomkatasztrófáról készültek primer forrásokat feldolgozó írások, de ezek száma a korábban nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető levéltári iratok miatt csekély. Az első Balázs Bálint, Müller Rolf és Sipos

illetve a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai által 1986-ban jegyzett, szűk körben publikált vizsgálatok készültek – ez utóbbiakat külön fejezetben tárgyalom. Dolgozatommal ezt a hiányt igyekszem pótolni.

Doktori kutatásomban arra a fő kérdésre keresek választ, hogy milyen volt a Kádár-korszak médiarendszere, ennek működését pedig a csernobili atomkatasztrófa példáján keresztül mutatom be. Disszertációm olyan alap kutatásnak szánom, amely egyfelől *értelmezési keretet biztosít a Kádár-kori tájékoztatáspolitikára eddiginél differenciáltabb jellemzéséhez, másfelől az egy időben a különböző hírciklusú médiaplatformokon megvalósult hazai atomkatasztrófa-kommunikáció tudományos elemzését kínálja*. Írásomban számos primer forrást használok fel, arra törekedve, hogy munkám az olyan későbbi kutatások során is hasznosítható legyen, amelyek az államszocialista rendszerek kontextusában a politikai és a médiarendszerek egymásra gyakorolt hatását igyekeznek feltérképezni.

Kutatásom remélt szakirodalmi kontribúciója a tájékoztatáspolitikai gyakorlat mechanizmusait feltáró részletes csernobili esettanulmány mellett az, hogy a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikájának részletes feltárásával és szakaszolásával bemutatja, egyes rendkívüli politikai események miként vezethetnek el a médiarendszerben végbemenő változásokhoz – vagyis a két alrendszer közötti kapcsolódási pontokat mutatják meg.

1.2. A dolgozat felépítése és az elemzések módszere

Kutatásom a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok határán helyezkedik el, ezen belül a média- és kommunikációs tudományok, valamint a történelemtudományok tudományágakhoz kapcsolódik. A primer források vizsgálata során a deskriptív történelemtudomány módszereit és a tartalomelemzést, a szekunder irodalom esetében a források másod-elemzését és egymással való szintetizálását alkalmazom. Kutatási eredményeimet deduktív érvelési logika mentén haladva ismertetem.⁶

Zoltán 2006-ban megjelent *A csernobili tragédia: és a tájékoztatáspolitikára csődje* című cikke. Müller Rolf 2007-ben a *Májusban – titokban* című tanulmányában az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában fellelhető anyagokból dolgozott. Három évvel később Germuska Pál *Zápor, zivatar, jégeső* címmel közölt részletes írást, amelyben a baleset hazai kezelését igyekezett – az akkor korlátozottan kutatható – levéltári források alapján rekonstruálni. A téma kutathatóságához nagymértékben hozzájárul a Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya és Tóth Eszter szerkesztésében 2018-ban megjelent *„Ez a sugárzás nem ismer határokat” Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről* című forráskiadvány, amely a korabeli magyar hivatalos szervek által keletkeztetett, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött iratokat adja közre.

⁶ Egyes fejezeteknél támaszkodom korábbi tudományos publikációimra, de azok kibővített, átdolgozott változatát teszem itt közzé.

Dolgozatom két fő tartalmi egységből áll: egy médiarendszer-elemzésből és egy váratlan esemény médiareprezentációjának vizsgálatából. A magyar médiarendszer leírásánál klasszikus médiarendszer-elméleti megközelítést alkalmazok, vagyis a politikai rendszer és a médiarendszer kapcsolatait, kölcsönhatásait vizsgálom. Arra a kérdésre keresek választ, hogy milyen összefüggések vannak a jelentősebb kül- és belpolitikai események, illetve a Kádár-kori magyar média irányításában bekövetkezett változások között. Úgy érvelek, hogy a médiarendszer és a politikai rendszer kapcsolata folyamatosan formálódott a Kádár-korszakban (mint azt a későbbiekben látni fogjuk: a politikai kontrol hol szigorúbb, hol megengedőbb volt), ezért nem lehet egyetlen év eseményeinek tükrében vizsgálni, hanem figyelmet kell fordítani a történeti előzményekre és a hosszú távú tájékoztatáspolitikai koncepciókra is, valamint arra, hogy bizonyos időszakokban a párt vezetői miként értelmezték a média szerepét és funkcióját. A magyar tájékoztatáspolitikai döntéseket sosem kizárólag lokális tényezők befolyásolták, ezért a tájékoztatási gyakorlat alakulását a külpolitikai mérföldkövekkel és a jelentős geopolitikai tényezőkkel összefüggésben is vizsgálni kell. Ebben a kontextusban pedig szerepet kell kapnia Magyarország Szovjetunióhoz fűződő viszonyának, valamint a magyar és a szovjet tájékoztatáspolitikai összehasonlításának is. Erre az összehasonlító vizsgálatra a jelen keretek között csak kísérleti jelleggel van lehetőség, de a kutatási eredményeim előrevetítik ennek relevanciáját és a további vizsgálatok szükségességét.

A dolgozat második részében, a csernobili atomkatasztrófa magyarországi médiareprezentációjának vizsgálata során arra a kérdésre keresek választ, hogy a magyar lakosság mikor és miről kapott tájékoztatást a balesettel kapcsolatban, és mennyire voltak a hírek közérthetőek és informatívak. Az elemzés során nagy figyelmet fordítok az eltérő hírciklusú médiumok tartalmára és az újságírói mozgástérre is. Az atomkatasztrófáról szóló magyar hírközlést komplex módon vizsgálom, vagyis nemcsak a média tartalmát elemzem, hanem a média irányítását is. Megpróbálom tehát azt is felfejteni, hogy milyen tényezők motiválták a magyar pártvezetést általánosságban, és milyenek konkrétan a csernobili események idején a médiarendszer (kézi)vezérlése során.

Disszertációm öt fő fejezetből áll: az elméleti és módszertani kérdések tárgyalása után a szakirodalmi tételek részletes áttekintése következik. Ezután röviden jellemzem a szovjet-kommunista típusú sajtómodellt, majd rátérek a saját alapkutatási eredményeim ismertetésére: előbb javaslatot teszek a Kádár-kori médiarendszer szakaszolására, majd a csernobili atomkatasztrófa hazai kezelését vizsgálom a korabeli párthatározatok, tömegkommunikáció-elemzések és az általam elvégzett médiareprezentáció-elemzés segítségével. A két alapkutatás eredményeit és a következtetéseket az utolsó fejezetben összegzem.

A szakirodalmi áttekintést a klasszikus propaganda-irodalommal kezdem (Lippman 1922, Bernays 1928/2005, Lasswell 1938, Klemperer 1947/2013, Boorstin 1961, Ellul 1965, Carey 1989/2009, Herman & Chomsky 2016). Ezt követően Max Weber (1922/1987), Gabriel Almond et al. (2006) és Bayer József (1999) munkái alapján definiálom a(z *államszocialista*) *politikai rendszer* és az *intézményrendszer* fogalmát. A *tömegkommunikáció*, a *média* és a *médiarendszer* jellemzőit Manuel Puppis (2010), Aczél Petra (2015) és Denis McQuail (2015) alapján fogalmazom meg, különbséget téve a korai, *tradicionális médiarendszer* (McQuail 2015), a *késő-modern médiakörnyezet* (Császi 2008) és az *új, hibrid médiarendszer* (Chadwick 2015, 2017) között. A médiarendszer és a politikai rendszer(ek) kapcsolatát a *médiamegszállás (media capture)* (Mungiu-Pippidi 2008), a *média pártgyarmatosítása (party colonisation of the media)* (Bajomi-Lázár 2015), a *politikai párhuzamosság (political parallelism)* (Seymour-Ure 1974) és a *média instrumentálása* (Hallin & Mancini 2004/2008, Mancini 2012) fogalmakkal írom le. Az *(államszocialista) ideológia* és a *politikai legitimáció* fogalmak definíciójához Max Weber (1922/1987), Kornai János (1997), Szalai Erzsébet (1994), Bayer József (1997, 1998, 1999) és Andrew Heywood (2017, 2019) írásait használom. Brezinski (1956/1965), Linz és Stepan (1996), valamint Heywood (2019) alapján kifejtem, hogy miért a liberalizáció, s nem a demokratizáció fogalmát használom a korabeli médiapolitika jellemzésére. A szakirodalom szintézise során arra a kérdésre keresek választ, hogy az autoriter politikai rendszerben miként működik a médiarendszer, és milyen sajátosságokat mutat.

Ezt követően bemutatom a *szovjet-kommunista típusú sajtómodell* (Siebert et al. 1956/1984: 105–146) főbb jellemzőit. James W. Markham (1961), Mark W. Hopkins (1965), Gail W. Lapidus (1987), Brian McNair (1991), Richard Sakwa (1993/2008, 1999), Joseph Gibbs (1999), Jeffrey Brooks (2000) és Brett W. Taylor (2013) alapján röviden áttekintem, milyen vezéreszméken alapult a szovjet tájékoztatási gyakorlat, és milyen fő korszakokra tagolható. A szovjet tájékoztatáspolitikát – terjedelmi okokból – részletekbe menően nem tárgyalom, annak csupán alapvető jellemzőire fókuszálok. A szovjet modellre a jelen keretek között olyan viszonyítási pontként tekintek, amely segíthet megérteni a magyar médiarendszer működését. Érvélem alátámasztása érdekében szükségesnek tartom a szovjet és a magyar médiairányítás *vázlatos* összehasonlítását (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Az elégtelen mennyiségű és minőségű források miatt itt és most csak a szovjet pártfőtitkárok hivatali ideje alapján tudtam elhatárolni a szovjet tájékoztatási korszakokat,⁷ ami azzal járt, hogy a vizuali-

⁷ A rendelkezésre álló – angol nyelvű – szakirodalmi források alapján nem lehet részletesen leírni a kor szovjet médiapolitikáját, mert a források vagy a hidegháború idején készültek és normatív állításokat fogalmaznak meg a

zált adatok óhatatlanul is leegyszerűsítéseket, általánosításokat is tartalmaznak. Ez a táblázat kísérleti jelleggel, illusztrációs céllal készült, s szerepe az, hogy az alapkutatásban definiált szovjet és magyar tájékoztatáspolitikai sajátosságokat áttekinthetően illusztrálja, és egymással összehasonlíthatóvá tegye, továbbá megmutassa: a két médiarendszer nem azonos módon fejlődött az évek során. Az ábra finomításra, pontosításra szorul, véglegesítéséhez további kutatások kellene.

A magyar tájékoztatáspolitikát a szovjet-kommunista sajtómodell egyik sajátos változatának tekintem. Kiindulópontom az, hogy a kádári médiarendszer felépítését, működését és alapelveit tekintve nagyon hasonló a szovjetunióbeli rendszerhez, ám a két gyakorlat nem teljesen azonos, mert egymástól eltérő ütemben és eltérő irányba változtak az idők során. Mindezt alátámasztva előbb ismertetem a magyar médiarendszer felépítését, irányítási módját és szervezeti struktúráját, majd leírom a gyakorlati működés sajátosságait. Ezt követően röviden kitérek a szintén szovjet-kommunista típusú sajtómodellt alkalmazó Rákosi-korszakra és az 1953 és az 1956 közötti átmeneti időszak médiairányítására is, mert ezek a Kádár-kor (tájékoztatás)politikájának közvetlen előzményeinek tekinthetők, a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikáját csak ezek ismeretében tudjuk kontextusba helyezni és értelmezni.

Ezután részletesen ismertetem a Kádár-korszak hat nagy tájékoztatáspolitikai időszakát. A szakaszolás során a Fricz Tamás (1988) által javasolt korszakhatárokat használom, de az általa megjelölt dátumokat és fogalmakat kritikával kezelem. Fricz elemzését szükségesnek vélem kiegészíteni olyan, a témáról később, immár a rendszerváltás után író szerzők tudományos eredményeivel, mint Békés Csaba (2003, 2006, 2011, 2019), Buzinkay Géza (2016), Földes György (2012a, 2012b, 2015, 2018), Hegedűs István (2001), Kalmár Melinda (2014) és Takács Róbert (2008, 2009, 2012, 2015a, 2015b, 2020). A magyar tájékoztatáspolitikai szakaszok leírása során primer forrásokat dolgozok fel (korabeli politikai határozatokat, rendeleteket, törvényeket, jegyzőkönyveket, valamint a pártvezetés tagjainak nyilvános és zártkörű felszólalásait), és áttekintem a kortárs politika-, média- és történelemtudományi szakirodalom vonatkozó tételeit is. Arra törekszem, hogy a szakirodalom másodelemzése alapján rekonstruáljam a szovjet és a magyar tájékoztatáspolitikai közötti párhuzamokat és eltéréseket. Külön figyelmet fordítok azokra az időszakokra, amelyek során a magyar tájékoztatáspolitikai gyakorlat nem egyben követte a szovjet mintát.

A szovjet-kommunista sajtómodell Szovjetunióban és Magyarországon megfigyelhető időszakait és azok alapvető jellemzőit (autoriter irányítás, átmeneti időszak, liberalizációs

keleti blokk és a nyugati államok médiarendszereiről, vagy primer források feldolgozása nélkül mutatják be a szovjet tájékoztatáspolitikát, más források pedig csak orosz nyelven érhetők el.

törekvések) egy némileg leegyszerűsített ábrán is bemutatom, hogy láthatóvá váljon, mikor s milyen irányban volt eltérés a két tájékoztatáspolitikája között (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát).

A médiarendszerre irányuló alap kutatás során elsősorban arra vállalkozom, hogy a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikáját egy folyamatosan és dinamikusan változó, a kül- és belpolitikai faktoroktól, gazdasági és társadalmi hatásoktól függő rendszerként írjam le. Jelen keretek között csak a legkiemelkedőbb tényezők (mint a kádári konszolidáció, az 1968-as reformcsomag, a Nyugat felé nyitás politikája, a prágai tavasz, Leonyid Iljics Brezsnyev kritikai fellépései, a filozófus-per, a Helsinki Egyezmény aláírása, a kőolajár-válságok, Afganisztán szovjet megszállása, Magyarország IMF-csatlakozása, a magyar társadalmi válság és bizalomvesztés fokozódása) alapján van lehetőségem meghatározni a tájékoztatási koncepciók változását. Terjedelmi okokból nem tudom részletekbe menően vizsgálni Kádár János külpolitikai tárgyalásait és az SZKP vezetőivel való kapcsolatát, pedig ezek segítenének feltárni a személyes indíttatásokat és az érdekkapcsolatokat, és ezzel még jobban árnyalnák a magyar (tájékoztatás)politikai rendszer működését.

A magyar médiarendszer jellemzése után ismertetem a csernobili atomkatasztrófa körülményeit, majd rátérek az ezzel kapcsolatos magyar primer források elemzésére. Az atomkatasztrófa óta többször érte vád a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetését az ügy nem megfelelő kezelése, az akadozó kommunikáció,⁸ az információszegény tájékoztatás miatt (Germuska 2010: 213), mások pedig egyenesen a „tájékoztatáspolitikája csődjéről” beszéltek (Balázs et al., 2006, Balázs 2006, Mangel 2020). A baleset hazai kommunikációját érdemes a korszak politikai és tájékoztatási sajátosságainak ismeretében vizsgálni, mert így érthető meg a hazai hírközlési dinamika. A csernobili atomkatasztrófa hazai médiareprezentációjáról akkor lehet teljes képet nyerni, ha azt a korabeli politikai és tájékoztatáspolitikai kontextusban vizsgáljuk, és közben felfejtjük azt is, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőinek milyen információik voltak az első napokban a történetekről. Ebben a fejezetben az MSZMP belső szervezeti kommunikációjáról tudósító és a hazai tájékoztatásról szóló pártiratok és hivatalos dokumentumok, valamint a Szovjetunióból érkező, szigorúan titkos rejtjeltávíratok, Napi Operatív Információs Jelentések, nagykövetségi és konzuli beszámolók segítségével igyekszem rekonstruálni, hogy a magyar politikai vezetés mikor és miről kapott tájékoztatást a szovjet féltől a csernobili eseményekről, és mikor, milyen intézkedéseket léptetett életbe. Az eredmények könnyebb áttekintése érdekében a legfontosabb információkat, pártintézkedése-

⁸ A Tömegkommunikációs Kutatóközpont a korabeli elemzésekben több esetben bírálta a hazai tájékoztatást – lásd az erről szóló fejezetet.

ket és médiamegjelenéseket idővonalon is ábrázolom (lásd a mellékletben szereplő 2. ábrát). Röviden kitérek a magyar lakosság egészségi állapotával kapcsolatos elemzésekre is, mert úgy vélem, ez is lényeges – ám sok esetben nem objektíven szemlélt – része a baleset után kialakult társadalmi diskurzusnak.

Ezután következik dolgozatom másik fő tartalmi egysége, a hazai média tartalmi vizsgálata. Három, országosan magas példányszámmal rendelkező napilap (a Magyar Nemzet, a Népszava és a Népszabadság), két hetilap (a Heti Világgazdaság, a Magyarország) és egy szaklap (a Jövő Mérnöke) cikkeit, a Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásait és a Magyar Televízió felvételeit elemzem. A vizsgált korpusz 124 újságcikkből, 241 rádiós híradásleiratból, 2 rádiós magazinműsor-leiratból, 10 rádiós hanganyagból, 17 vizuális sajtómellékletből és 13 videofelvételből áll. Az írásos anyagok tartalmi leírását és elemzését végzem el, a videofelvételek vizsgálata során a klasszikus mozgóképelemzés hagyományait követem, és a beállításokra és a proxemikai kódokra fókuszálok. Mindhárom médiaplatformot illetően az alábbi fő kérdésekre keresek választ:

- Mikor adták közre a csernobili eseményekkel kapcsolatos első híradásokat?
- Milyen tájékoztatást kapott a lakosság a hazai sugárszennyezettség mértékéről?
- Milyen egészségvédelmi előírásokat javasoltak számukra?

E három tényezőt azért tartom különösen fontosnak, mert döntő hatást gyakoroltak az emberek mindennapi életére. A csernobili atomkatasztrófa ugyanis nemcsak környezeti pusztítást okozott, hanem az általános emberi jól-létre is hatással volt, és mikroszinten is begyűrűzött a családok életébe a mindennapi elővigyázatossági intézkedések betartásán keresztül (Harper 2001). Mivel a radioaktív sugárzás tapasztalati úton nem érzékelhető, csak műszerrel mutatható ki, a lakosság körében számos olyan, a mindennapi életet meghatározó kérdés, dilemma merülhetett fel (ki lehet-e engedni a gyermekeket szabadba, hányszor kell átmosni a nagy levelű zöldségeket ahhoz, hogy lemosódjon róluk a radioaktív szennyeződés, veszélyben vannak-e a várandós nők, ártalmas-e a jódtabletta szedése, fogyasztható-e a boltban vásárolt tejtermék), amely növelhette az információéhséget, a disszonanciát, és ezzel együtt a pontos tájékoztatás iránti igényt is (Kékesdi-Boldog 2019c: 28). A médiaelemzés újdonsága abban rejlik, hogy nagy számú forrás feltárásán alapul, mindhárom korabeli médiaplatformon (vagyis a sajtóban, a rádióban és a televízióban is) egy időben vizsgálja az esemény közlését. Nővum az is, hogy a Magyar Televízió felvételeinek elemzése során illusztrációs céllal közreadom az adott riport vagy interjú legjellegzetesebb pillanatát ábrázoló, az eredeti videoanyagokból általam készített állóképeket.

Terjedelmi okokból nem vizsgálom az élelmiszer-embargóval és az itthoni turizmus visszaesésével foglalkozó híreket, bár ezek a témák is gyakran szerepeltek a média napirendjén. Nem követem figyelemmel az atomkatasztrófa helyszínén folyó elhárítási munkákról szóló híreket, a sérültek és az elhunytak számáról szóló beszámolókat sem. Figyelmen kívül hagyom a más országok radioaktív sugármérési adatairól szóló tájékoztatásokat is.

A médiaelemzés során az alapkérdéseket a következő részkérdésekre bontom fel:

- Volt-e különbség az egyes médiaplatformok politikai ellenőrzésének módja és mértéke között?
- Másként működött-e a rövid hírciklusú rádió, mint a hosszabb hírciklusú napi sajtó?
- Képes volt-e a Magyar Televízió bőségesebb és pontosabb tájékoztatást nyújtani a vizuális kommunikáció segítségével, mint más médiumok?
- Miben különbözött a Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adásának tájékoztatási gyakorlata?
- Mekkora mozgásterük volt az újságíróknak, és milyen szankciókkal kellett szembenézniük, ha eltértek a hivatalos tájékoztatáspolitikai elvektől?

A primer források töredezettsége miatt a médiaelemzés során segítségül hívom a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) korabeli tömegkommunikáció-elemzéseit is, mert ezek a tudományos igénnyel megírt, belső használatú elemzések több helyen ki tudják egészíteni az archívumokban hiányosan fellelhető forrásanyagot.

A TK-s elemzéseket nemcsak a saját kutatásom forrásaiként kezelem, hanem külön fejezetben elemzem ezek tartalmát is, mert ezek a baleset évében keletkezett anyagok tájékoztatnak arról is, hogy miként vélekedtek a társadalomtudósok és az újságírók a csernobili atomkatasztrófáról szóló hazai hírközlésről. Röviden ismertetem az itt készült közvéleménykutatások eredményeit is, mert ezek beszámolnak arról, hogy a baleset és annak kommunikációja milyen hatással volt a magyar társadalomra. A TK-s tömegkommunikáció-elemzések megkerülhetetlenek a csernobili hírek vizsgálata során, így kisebb részben az itteni kutatások megismétlésével, nagyobb részben saját módszerekkel elemzem az atomkatasztrófai hazai médiareprezentációját, aminek köszönhetően új eredményeket is felmutatok.

A kutatási eredményeket félig strukturált interjúkkal (Wengraf 2001) egészítem ki. Interjút készítettem Hardy Mihállyal, a Magyar Televízió egykori moszkvai tudósítójával, Barát Józseffel, a Magyar Rádió egykori moszkvai tudósítójával, Bedő Ivánnal, a Magyar Rádió egykori hírszerkesztőjével, aki aznap este dolgozott, amikor Magyarországon nyilvánosságra hozták a baleset hírét. Gálik Mihály, a Magyar Rádió egykori szerkesztőségi igazgatója a ko-

rabeli politikai viszonyok és az intézmény belső működését segített megérteni, Terestyéni Tamás a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban szerzett tapasztalatait osztotta meg velem. Ezekre a kvalitatív interjúkra azért van szükség, mert így mélyebb tudás nyerhető, hiszen ilyenkor a megkérdezettek saját megfogalmazásukban közlik válaszaikat (Babbie 2001: 336–339, Héra & Ligeti 2005: 142). Az interjúkat nem az „igazság feltárására” használom, hanem a múlt jelenből megismerhető reprezentációinak megismerésére (Sipos 2007: 356) és az eredmények árnyalására.

2. Elméleti és módszertani kérdések

A következő fejezetekben definiálom a dolgozatomban használt főbb fogalmakat és röviden ismertetem a kutatás elméleti bázisát jelentő elméleti munkákat. A médiarendszer-irodalom esetében szélesebb spektrumú kitekintést nyújtok, hogy illusztráljam a szakirodalmi hiányosságokat, ugyanis a Kádár-kori tájékoztatási gyakorlatot nem lehet kizárólag egy médiatudományi elmélettel leírni. Kutatásomban a médiarendszer és a politikai rendszer összekapcsolódását vizsgálom, és egy esettanulmányon keresztül mutatom be az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikai gyakorlati működését. Ugyanakkor fontosnak tartom azt is, hogy röviden kitérjek az olyan, a témához közvetve kapcsolódó, de a két rendszer működésének megértéséhez elengedhetetlen kulcsfogalmakra is, mint a politikai párhuzamosság, a média politikai instrumentalizációja és az újságírói professzionalizmus.

2.1. A főbb fogalmak meghatározása

2.1.1. Propaganda

A *propaganda* előre megtervezett és szisztematikusan végrehajtott (politikai) kommunikációs tevékenység, amely közvetlen erőszak alkalmazása nélkül, a (tömeg)kommunikáció eszközeit felhasználva nagyszámú közönséget képes elérni annak érdekében, hogy az emberek véleményét és/vagy viselkedését megváltoztassa. A propagandát az különbözteti meg az általános emberi kommunikációtól – amelynek alapvetően szintén az a célja, hogy mások viselkedését és gondolkodását megváltoztassa –, hogy ideológiai hegemoniát kíván teremteni (Bajomi-Lázár & Horváth 2015: 81–82).

A propaganda mint a másik fél meggyőzésére irányuló kommunikációs stratégia egyidős az emberiséggel: már az őskorban is elengedhetetlen része volt az emberi kooperációnak. Az ókorban Mezopotámiában és Egyiptomban a szakrális építkezések és a vizuális szimbólumok használatának elterjedésével megjelent az uralkodók és a háborúk ünneplésére irányuló, szándékolt propagandatevékenység, de ez még nem volt koherens folyamat. A mai értelemben

ismert háborús propaganda az ókori Görögországban bontakozott ki, amikor a görög államférfiak felismerték annak társadalmegyesítő és katonai mozgósító erejét; a propagandát a jól szervezett és hatékonyan működő társadalom alappillérenek tekintették (Taylor 2003: 19–34). A propaganda kifejezés jóval később, a XVII. században lett széles körben használatos, miután 1622-ben XV. Gergely pápa megalapította a „Sacra Congregatio de Propaganda Fide”-t, vagyis a „Hitterjesztési Kongregációt” (Erdő 1991: 210). Ez a vatikáni intézmény széles körben folytatott hittérítési tevékenységet. A propaganda ebben az esetben a római katolikus vallás szándékolt terjesztését (Jowett & O’Donnell 2015: 2) és az eretnekek „a sötétségből a világsötétségbe való elvezetését” jelentette (Brown 1963: 11). Az első világháborúig a propaganda szó jellemzően a megtértek eszközkészletét jelentette, amellyel a megtérítendőket megpróbálták befolyásolni (Taylor 2003: 4). Az első világháborúban a propaganda a hadviselés egyik legfontosabb eszköze volt. A tömegkommunikációs eszközöket korábban nem tapasztalt módon használták fel a népesség mozgósítására és militarizálására, az ellenség demoralizálására, a gyűlölet- és félelemkeltésre (Jowett & O’Donnell 2015: 180).

A XX. században fontos tényezőként került be a propagandakutatásokba a tömegmédiá mint a propaganda terjesztésének helyet adó legfőbb platform. Walter Lippmann 1922-es, *Public Opinion* című művében a propagandatevékenységet konszenzusgyártásként (*manufacturing consent*) írja le, amely a tömegmédiá által generált álkörnyezetben (*pseudo-environment*) jön létre, és segít az embereknek egy közel egységes konszenzus megteremtésével tájékozódni a világ dolgaiban (Lippmann 1922: 15–16). Lippmann szerint az újságírók feladata az, hogy fényszórókként egyes témákat megvilágítsanak, és ezzel párhuzamosan más témákra árnyékot vessenek a közvélemény formálása érdekében. Edward L. Bernays szerint a propaganda egyetemes, következetes és tartós hatás, a konszenzus kialakításának művészete, amelyet az úgynevezett intelligens kevesek (*intelligent minorities*) végezhetnek. Szerinte a modern propaganda feladata az, hogy egyes témák kijelölésével rendet teremtsen a világ zűrzavarában (Bernays 1928: 25–31). Harold D. Lasswell az első világháborús propaganda tanulmányozása során arra a következtetésre jut, hogy a propaganda legfontosabb funkciója az, hogy képes mozgósítani a közönséget a közös ellenséggel szemben, és ezzel egyidejűleg fenn tudja tartani a baráti viszonyt a semlegesekkel és szövetségesekkel (Lasswell 1938: 10). Victor Klemperer a hitleri propaganda működését a közéleti nyelven, vagyis a legfőbb kommunikációs és manipulációra alkalmas eszközön keresztül próbálja megérteni. Több tucatnyi sajátosságot fogalmaz meg, amelyek együttese lehetővé teszi, hogy a náciizmus átszöje a mindennapokat, és totálissá váljon. A náci propaganda térnyerésének okait egyebek között abban látja, hogy egyszerű és konkrét üzenetekkel dolgozik, hogy azokat a közönség minél széle-

sebb köre értse meg és sajátítsa el, számos képi kifejezőeszközzel és metaforával él, világosan meghatározza az ellenségek és a barátok körét, kijelöli és tematizálja a fontos kulcsszavakat, és tabusítja a nem kívánt témákat (Klemperer 1947/2013). Jacques Ellul a propaganda működésének logikáját elemezve megállapítja, hogy az eredményes propaganda egyszerre fordul az egyénhez és a tömegekhez, vagyis azt az érzetet kelti, hogy személyesen egy-egy embert szólít meg, miközben tömegekhez szól; totális, vagyis az összes rendelkezésére álló (kommunikációs) eszközt egymással párhuzamosan és integráltan használja; valamint a propaganda folyamatos és tartós jelenség (Ellul 1965: 8–17). Daniel J. Boorstin megkülönbözteti egymástól a propagandát és az áleseményt (*pseudo-event*). Szerinte a propaganda a nagy tömegek meggyőzése érdekében szándékosan elfogult elemekkel operál, és túlzottan leegyszerűsíti a tapasztalatokat. Ezzel szemben az álesemények konkrét (politikai) cél elérése érdekében előre megtervezett alkalmak, amelyek egyedüli célja az, hogy a sajtó beszámoljon róluk (Boorstin 1961/1992: 34–37). Boorstin szerint a sikeres propagandista még akkor is képes kielégíteni a média információéhségét, amikor nincsen közlésre alkalmas hír. A XX. század vége felé Edward S. Herman és Noam Chomsky a kortárs hidegháborús propagandajelenségek vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy a(z amerikai) média tartalmi struktúrájának kialakítása szoros kapcsolatban áll az azt fenntartó és üzemeltető politikai és tőkés réteggel, a reklámmal mint fő bevételi forrással, valamint a média hírforrásaival; a propaganda ebben az esetben az egyes nézetek tömegkommunikációs csatornákon keresztül megvalósított homogenizációját jelenti (Herman & Chomsky 2016: x). Anthony Pratkanis és Elliot Aronson szerint a propaganda nemcsak a diktatórikus rezsimek kiváltsága, hanem napjainkban is a propaganda korát éljük abban az értelemben, hogy a médiából folyamatosan záporoznak felénk a különféle meggyőző szándékú hirdetések, reklámok. Ezek közös jellemzője, hogy egy sajátos nézetet propagálnak, és ezzel arra ösztönöznek bennünket, hogy tegyük magunkévá ezt a szóban forgó nézetet úgy, mintha az mindig is a sajátunk lett volna. Propagandán a tömeges befolyásolást értik, amely „jelképekkel manipulál” és „beveti a lélektan eszközeit” (Pratkanis & Aronson 1992: 18).

2.1.2. (Államszocialista) politikai rendszer, intézményrendszer

Egy rendszerre általánosan jellemző, hogy egymással összefüggő részek összessége, amelyek hasonló működési logikát követnek, és a külső környezetétől egyértelmű határvonal választja el, ugyanakkor a környezettel kölcsönösen hatással lehetnek egymásra. A *politikai rendszer* a társadalmi rendszer olyan sajátos típusa, amely iránymutató a kollektív célok kijelölésében és a társadalmi cselekvések megvalósításában (Almond et al. 2006: 28). A politikai rendszernek

két fő feladata van: a társadalom egészére nézve kötelező döntések meghozatala, valamint ezek elfogadtatása és betartatása a társadalom tagjaival (Bayer 1999: 95). A politikai rendszer döntéshozó szerve az állam vagy a kormányzat, amely „politikailag orientált cselekvés” befolyásolására törekszik (Weber 1922/1987: 79), működését – és így az állampolgári engedelmességet is – a legitimáció teszi lehetővé (Almond et al. 2006: 57).

Az *államszocialista politikai rendszer* olyan „érdekaggregációs struktúra”, amely a centrális döntéshozatal zökkenőmentes működtetése érdekében az egész társadalmat átszövi; az erőforrások teljes politikai ellenőrzés alatt állnak, a párt nem vesz tudomást a párton belüli csoportok legitim érdekérvényesítéséről, kizárja ezek szabad tevékenységét, és az állampolgároknak pártalternatíva híján nincs lehetőségük a politikai rendszer befolyásolására (Almond et al. 2006: 136). A párton belüli hierarchikus ellenőrzés és a párt a társadalom csoportjai feletti kontrolljának mértékétől függően beszélhetünk „kirekesztő és befogadó autoritárius kormányzó pártokról”. A kirekesztő pártokkal szemben a befogadó kormányzó pártok elismerik bizonyos társadalmi, kulturális és gazdasági csoportok autonómiáját, és bizonyos keretek között hajlandók alkuba bocsátkozni velük (Almond et al. 1996: 120). A magyar államszocialista rendszer idővel ez utóbbi jellemzőit kezdte mutatni a Kádár-korszak második felében, amikor az egypárt belső strukturálódást mutatott a népi/urbánus és a konzervatív/liberális politikai csoportok megjelenésével.

Az államszocialista politikai rendszer a szovjet kommunista rendszer egyik alrendszerre, és autoritáson, vagyis a törvényesnek és legitimnek tekintett intézményesült hatalmon alapul. Tartós fennmaradását a szervezeti rend kialakítása – az intézményrendszer és a hierarchia kiépítése, a hatalmi pozíciók kijelölése, az erőforrások feletti uralom, a társadalmi tér tagolása – teszi lehetővé (Bayer 1999: 69). A kormányzati rendszert illetően az államszocializmus politikatudományi értelemben a diktatórikus rezsimek közé sorolható. Ezen belül is a totalitárius diktatúrák közé, amennyiben elfogadjuk azt, hogy itt a hatalom a társadalom totális ellenőrzésére törekszik, az állam által deklarált ideológia az élet minden területére kiterjed, a társadalmat ennek érdekében igyekszik átformálni, egységesíteni, s ehhez minden eszköz és szervezet mozgósítása megengedett (uo. 115. o.). Fontos hangsúlyozni, hogy a magyar államszocialista politikai rendszert számos működési sajátossága, kisebb-nagyobb engedményei miatt nem tekinthetjük azonosnak a szintén ebbe a kategóriába tartozó sztálinista vagy nemzetszocialista rezsimekkel. Ahogyan R. Dahrendorf fogalmaz (1988/1944: 152): „A valóban létező szocializmus nem totalitárius, csak az önkényuralom és a bürokrácia nyomasztó keveréke.” Inkább a „totalitárius szindróma” kifejezéssel lehetne jellemezni (Bayer 1999: 116–117). Ennek néhány ismérve: egy ideológia uralma, amelyet a társadalom minden tagjának el kell fogadnia,

egyetlen párt monopóliuma, az uralom fenntartásának legfőbb eleme az állambiztonsági szervezetek működése és a tömegkommunikációs eszközök pártállami tulajdonba vétele.

Az államszocialista hatalmi struktúra alapvető intézménye a kommunista párt, amely számos további alszervezetre, intézményre tagolódik. Ezek – annak ellenére, hogy a formális szabályzat éppen az ellenkezőjét deklarálja – felülről lefelé szerveződve, erős pártcentralizáció mentén építik fel az államszocialista politikai rendszert (Kornai 2012: 66–67). *Intézményrendszeren* jelen kutatás keretei között kizárólag az olyan formális mikropolitikai rendszereket értem, amelyek bürokratikus igazgatási apparátussal az uralom legitimitását szolgálják (Weber 1922/1987: 225–228). A kategória nem foglalja magában az olyan, politikatudományi szempontból intézménytípusoknak tekintett fogalmakat, mint a hierarchia, a többségi döntési rendszer, a tárgyalási vagy az alkurendszerek, a makropolitikai intézményrendszerek vagy ezek alrendszerei (Bayer 1999: 89–91).

2.1.3. Médiarendszer, média, médiapolitika

A politikai rendszer egyik intézményrendszere a *médiarendszer*, más szóval médiakörnyezet, médiakultúra vagy média-ökoszisztéma. A médiarendszer további alrendszerekre osztható, amelyeket felépítésük, hierarchikus szerveződésük, működésük és tájékoztatáspolitikai ráhatásuk alapján önálló intézményeknek tekintek. Jelen kutatás kontextusát tekintve ide tartozik minden olyan politikai befolyás alatt álló és politikai funkciót betöltő szervezet, bizottság, (al)osztály, amely az államszocializmus működésének fenntartását szolgálta, és betagozódott az állami hierarchiába. A hierarchia élén állnak a politikai vezetés döntéshozó szervei és a döntések végrehajtásában segítő politikai szervezetek, valamint az ezek ellenőrzését szolgáló államapparátus. Ezek alá tartoznak a kommunikációs csatornákat felügyelő és befolyásoló kisebb intézmények, amelyek ugyan kis méretűek és a politikai hierarchia alján helyezkednek el, mégis fontos szerepet játszanak a tájékoztatáspolitikai gyakorlati megvalósításában, hiszen közvetlenül hatással vannak a hír- és tartalomelőállításra. (A Kádár-kori médiarendszer intézményeiről a későbbiekben részletesen szó lesz.)

A *korai, tradicionális médiarendszert* definiálhatjuk úgy, mint „az összes releváns média” (McQuail 1992: 96), ám a tömegkommunikáció fejlődésének köszönhetően a későmodern médiakörnyezetben a média több ennél (Császi 2008). A bőséges tartalomkínálat, a médiaplatformok számának gyarapodása megváltoztatta a média társadalmi helyzetét és a közönség szerepét. A tradicionális médiarendszerben felülről lefelé, hierarchikusan zajlott a hírközlés, a kommunikáció egyirányú volt (*one-to-many communication*). Az elérhető közönség száma limitált volt, a hírközlés, vagyis az adott esemény megtörténte és az arról való tájé-

koztatás pedig időbe telt. Ezzel szemben az új digitális médiakörnyezetben horizontális információátadás van (*many-to-many communication*), vagyis az üzenet számos feladótól származhat és számos címzett felé továbbítható. A közönség száma többé már nem limitált, és nem helyhez kötött. Az új médiakörnyezetben azonnali hírközlésről és tartalommegosztásról lehet beszélni. Míg a tradicionális média csak egyféle formátumban működik, addig az új média konvergencia, azaz nemcsak szövegeket lehet közzétenni, hanem audio- és videofájlokat, képeket, multimédiás tartalmakat is. Megváltoztak a médiatartalmak előállítási körülményei is: az új médiakörnyezetben a felhasználók a blogok, a webre feltöltött tartalmak, a közösségi portálokon létrehozott profilok révén maguk is tartalom-előállítókká váltak. Ennek köszönhetően változtak az előállítási költségek is: míg a tradicionális sajtó és média előállítása költséges, és emiatt a piacnak és a hirdetési közegnek jelentős mértékben ki van szolgáltatva, addig a technológiai eszközök elterjedésének köszönhetően az új média tartalomelőállítási költsége általában alacsonyabb.

Andrew Chadwick (2015) az *új, digitális médiarendszer* vizsgálata során elvetette a technológiatörténeti megközelítést – amely ok-okozati kapcsolatot teremt az egyes társadalmi és technológiai paradigmaváltások és a médiarendszer változása között, és kronologikusan veszi végig a médiumok létrejöttének történetét –, és helyette bevezette a médiakutatásba a *hibrid médiarendszer* fogalmát. Szerinte nem elegendő a médiumok technológiatörténeti megközelítése, hanem a társadalom médiára gyakorolt hatását is elemezni kell, és fel kell ismerni, hogy a mai médiarendszer komplex hálózat, amelyben nem az a lényeges, hogy az újabb technológia vagy az újabb médium leváltja a régebbit, hanem ezek viszonya, kölcsönös összekapcsolódása és együttélése adja meg a médiarendszer dinamikáját (Chadwick 2015: 21–22). Chadwick úgy véli, hogy a médiarendszer társadalmilag konstruált hálózat, amelyben az egyes aktorok folyamatosan interakcióban – érdekérvényesítésben, küzdelemben, versengésben, kooperációban – állnak egymással, és ebben az állandóan változó rendszerben a médiatechnológiák mindig kulcsszerepet játszanak (Chadwick 2017: xii). Szerinte tehát a kortárs médiarendszereket a „rég” és az „új” média egymás mellett élése, logikájuk konvergálása jellemzi.

A *tömegkommunikáció* társadalmi és kulturális jelenség, amelyet egyaránt vizsgálhatunk a társadalom lenyomataként, az előállított tartalmak társadalomra gyakorolt hatásait nézve, illetve a társadalommal való kölcsönös függőségét vagy éppen teljes függetlenségét illetően. A tömegkommunikáció azt a kommunikációs folyamatot jelöli, amely egyirányú, technikai eszközök által közvetített és viszonylag rövid előállítási idő alatt nagy tömeget képes elérni (McQuail 2015: 94–97). A tömegkommunikáció egyirányúságát tekintve érdemes megje-

gyezni, hogy a tartalom-előállítók már a kezdetektől fogva figyelmet fordítottak a visszacsatolásra a nézettségi, hallgatottsági adatok monitorozásával vagy az olvasói levelek elemzésével. A tömegkommunikáció eszközei: a sajtó, a rádió, a televízió, a film és bizonyos esetekben a könyv és az internet (Puppis 2010: 25), a hang- és képhordozók, a szórólapok és az utcai plakátok, a képeslapok és a bélyegek (Bajomi-Lázár 2008: 220). A *média* a tömegkommunikációnál tágabb fogalom, mert már nemcsak az üzenetek továbbítását szolgáló csatornára és az üzenetek előállítását végző intézményekre utal, hanem azt a kontextust is jelöli, amelyben számos mindennapi kommunikációs cselekvés zajlik, és amelyben napjainkban az elsődleges médium az internet (Andok 2017: 16).

Az általam vizsgált történelmi időszakban Magyarországon még nem volt használatos a média fogalma – az csak az 1990-es évek közepén terjedt el –; a korabeli források tömegkommunikációs eszközökről írnak, médiapolitika helyett pedig tájékoztatáspolitikát említenek. Dolgozatomban a tömegkommunikáció és a média kifejezéseket szinonimaként használok. Jelen keretek között tömegkommunikációs eszközökön a sajtót és az elektronikus médiát (a rádiót és a televíziót) értem. Annak ellenére, hogy az *új média* kifejezés már az 1960-as években elterjedt, kutatásom során nem fogom ezt használni, mert ez a XXI. században már teljesen más jelentéssel bír, ezért megtévesztő lehet. A kifejezés első megjelenésekor – még külön írva a szavakat – a számítógépalapú technológiákra és a kábelen, műholdon és rádióhullámokon történő információtovábbításra vonatkozott (McQuail 2015: 47–48). Az *újmedia* napjainkban használatos fogalma viszont azt az internetalapú tömegkommunikációs online rendszert jelöli, amelynek kulcsfogalmai a hálózati összekapcsoltság, a digitális tartalom, a felhasználói interaktivitás, a helyfüggetlenség és a folyamatos naprakészség (Aczél 2015: 139–140).

A *médiapolitika* interdiszciplináris és sokrétű fogalom. Úgy definiálható, mint minden olyan hivatalos szakpolitikai intézkedés, amely a médiarendszer intézményi és infrastrukturális működését, jogi szabályozási és ellenőrzési rendszerét, valamint a média által közvetített nyilvános kommunikáció tartalmát szabályozza. Magában foglalja az állam és a médiarendszer politikai viszonyrendszerét, bizonyos esetekben a tartalom-előállítás gazdasági körülményeit, és a sajtó- és a szólásszabadság kérdését is (Bajomi-Lázár 2010: 14–15, Puppis 2010: 26–28, Herman & Chomsky 2016: 12–14). A médiapolitika értelmezhető úgy is, mint a média és a társadalom közötti tevékenységi rendszer, vagy mint a média által közvetített kommunikációkról szóló döntések sora, vagy mint olyan politikai-adminisztratív intézkedések csoportja, amelyek közvetve vagy közvetlenül hatással vannak a média tartalmára, előállítására, elosztására és befogadására (Puppis 2010: 27). Ez utóbbi nézet szerint a médiapolitika olyan

szakpolitikai gyakorlat, amellyel az állam képes arra, hogy bizonyos közérdekű, de mindig a kormányzat világnézetének megfelelő politikai, gazdasági és társadalmi célok elérése érdekében befolyásolja a médiarendszer szerkezetét és működését (Polyák 2010: 9–10). Ebben az értelemben a médiapolitika nem mentes a pártpolitikai érdekektől. A demokratikus országokban a médiapolitika legfőbb célja a szólásszabadság megvalósítása és a médiarendszert működtető aktorok (a médiumok tulajdonosi köre, a hirdető, az újságíró, a közönség) közötti érdekviszony harmonizálása (Bajomi-Lázár 2008: 223). A médiapolitika tehát összességében olyan szakpolitika, amelynek célja a médiában fennálló viszonyok konszolidálása vagy megváltoztatása. A *tájékoztatáspolitiká* ennél szűkebb fogalom, és elősorban a nem demokratikus államokban használatos; ebben az esetben a médiarendszer a közvetett és a közvetlen politikai beavatkozásoktól, a propagandától és a cenzúrától nem független, tartalmát tekintve pedig nem érvényesül benne a szólásszabadság.

A társadalomtudományi elemzések fontos része kutatás során használt fogalmak relevanciájának meghatározása. A történeti fókuszú vizsgálatokat illetően gyakorta felmerül a kérdés, hogy átvegyük-e a korszak fogalmait, és ezzel vajon konzerváljuk-e, újratermeljük-e az adott kor – olykor negatív előjelű – diskurzusát, vagy ehelyett saját szakkifejezéseinket használjuk, s azokat vonatkoztassuk vissza az adott időszakra. A jelen kontextusban a tájékoztatáspolitiká és a médiapolitika, valamint a liberalizáció fogalmak használatával kapcsolatban jelenhet meg ez a kérdés. Az előbbivel kapcsolatban úgy érvelek: annak ellenére, hogy napjainkban a médiapolitika sokkal tágabb fogalom, mint a tájékoztatáspolitiká, dolgozatomban az egyszerűség kedvéért, és a párthatározatok szaknyelvének túlzott átvételét elkerülve szinonimaként használnom ezt a két fogalmat. Az utóbbi kérdést a 2.1.6. alfejezetben tárgyalom.

2.1.4. Eszközelvűség, a médiarendszer politikai instrumentalizációja

A médiarendszer számos módon függhet a politikai rendszer(ek)től. A *médiamegszállás* (*media capture*) során a médiarendszer nem képes önálló, autonóm rendszerként működni, s nem tudja ellátni legfőbb feladatát, a tájékoztatást, mert különféle érdekcsoportok, politikai pártok használják arra, hogy saját üzeneteiket továbbítsák a közönségnek (Mungiu-Pippidi 2008: 91). A *média pártgyarmatosítása* (*party colonisation of the media*) elmélet azt állítja, hogy a média megszállásának első számú célja nem az információmenedzselés, hanem a médiaforrások – frekvenciák, döntéshozó pozíciók, tartalomgyártásra fordított közpénzek, hirdetési bevételek – kizsákmányolása. Emellett a politikai pártoknak az a céljuk, hogy ellenőrzésük alá vonják az információkat, és elérjék a reménybeli szavazóikat (Bajomi-Lázár 2015: 66–67). Rokon koncepció a *politikai párhuzamosság* (*political parallelism*) fogalma, amelyet

Colin Seymour-Ure (1974) használt először a sajtó és a politikai rendszer kölcsönösen elköteleződött kapcsolatának leírására. A sajtó politikai párhuzamosságot mutathat tartalmát, célját, tulajdonosi körét, valamint közönségét tekintve a politikai pártokkal (Seymour-Ure 1974: 173–174). Daniel C. Hallin és Paolo Mancini ugyanezt a fogalmat már tágabb értelemben használja: a médiumok, a pártok, a civil és a szakszervezet, valamint az egyházak közötti megfeleléseket értik rajta (Hallin & Mancini 2004/2008). A politikai párhuzamosság jelensége végigkíséri a média és a politikai rendszer fejlődését, és nem jelenti kizárólag egy politikai elit uralmát. A médiagyarmatosítással ellentétben ebben a relációban az újságírók többnyire inkább saját meggyőződésükből támogatják az egyes pártok politikáját, mintsem egzisztenciális kiszolgáltatottságuk okán (Bajomi-Lázár 2015: 68). A politikai párhuzamosság magában hordozza a politikai participáció lehetőségét, amely során – a média közvetítő szerepének köszönhetően – az állampolgárok, a különféle társadalmi és politikai szervezetek részt vehetnek a nyilvános szférában, megoszthatják és ütköztethetik egymással nézeteiket (Mancini 2012: 276).

A média politikai eszközként való használata, vagyis *a média politikai instrumentalizációja* egyidős a média történetével, hiszen a legtöbb nyugati országban azért született meg a sajtó, hogy különböző politikai, vallási, etnikai vagy polgári csoportok eszméit népszerűsítse (Mancini 2012: 263). Ugyanakkor a média politikai célú használatára elsősorban a politikai pártok képesek, mert főként ezeknek van döntési és forráskezelési hatalmuk. Az eszközelvűség a tekintélyelvű sajtómodell egyik alapvető sajátossága. Instrumentalizáción Hallin és Mancini munkáját követve azt a folyamatot értem, amely során a sajtót és az elektronikus médiát külső tényezők befolyásolják annak érdekében, hogy a tömegkommunikáción keresztül hatást gyakoroljanak a politikai rendszerre (Hallin & Mancini 2004/2008: 51). A média politikai instrumentalizációjának mértékében vannak különbségek. A lehetséges külső tényezők – pártok, politikusok, társadalmi csoportok vagy mozgalmak, politikai befolyásra törő gazdasági szereplők, kereskedelmi érdekeltségek – közül jelen esetben a tekintélyelvű sajtómodell sajátosságai miatt az uralkodó politikai pártok által végrehajtott politikai instrumentalizáció írható le. Ebben a helyzetben a párt formális és informális rendelkezésekkel, jogi szabályozókkal hatással van a média tartalmára annak érdekében, hogy az csak a párt nézeteit terjessze, politikáját propagálja.

2.1.5. Ideológia és legitimitáció

Az *ideológia* viszonylag koherens eszmerendszer, amely egy nagyobb társadalmi csoport világlátását fejezi ki, és alapot nyújt a szervezett politikai fellépéshez, függetlenül attól, hogy a

meglévő hatalmi viszonyrendszer megőrzését, módosítását vagy megdöntését szolgálja-e. Ezért minden ideológia beszámol a meglévő világrendről, a kívánt jövőképről, és felvázolja azt, hogy miként lehet a politikai változást megvalósítani vagy megakadályozni (Heywood 2019: 74). A politikai ideológia olyan perspektívát kínál, amelynek segítségével megérthetővé és megmagyarázhatóvá válik a világ működése. Segíti a politikai rendszer jellegét kialakítani és megszilárdítani; olyan „köttöanyagként” szolgál, amely a társadalom egyes csoportjainak, akár egészének közös meggyőződést és értékeket kínál (Heywood 2017: 2–3). A politikai ideológia fekete-fehér képet fest a világ működéséről, mert egyértelműen meghatározza azt, hogy mi a „jó” és mi a „rossz” (Bajomi-Lázár & Horváth 2013: 223).

Az ideológia fontos funkciója a társadalmi integráció, mert értelmezi a múltat, a jelent, és megfogalmazza a jövőbeli célokat és az ezek eléréséhez szükséges lépéseket, erőforrásokat. Világosan kijelöli a társadalom számára az együttélés feltételeit, így a barátok és az ellenségek körét is. Rögzíti az értékek meghatározott hierarchiáját és a nyilvános diszkusszió sarokpontjait, igazolja a hatalmon lévő politikát, és legitimálja a fennálló hatalmi rendet (Bayer 1999: 80–83). Az ideológia része a saját politikai nyelv és kifejezési eszközkészlet bevezetése a fentiek tartós rögzítése érdekében. Ez a nyelvezet beépül a társadalmi szocializációs folyamatokba, az államapparátusba és az intézményi infrastruktúrába annak érdekében, hogy az ideológia követése az állampolgárok számára minél inkább rutinszerű cselekvés, a mindennapi gyakorlat része legyen (Bayer 1999: 229).

A szocialista ideológia legfőbb vonásai: a teljes társadalmi egyenlőség és igazságosság, valamint az úgynevezett pozitív szabadság – vagyis nemcsak a külső kényszerektől való szabadság, hanem a valamihez való szabadság – iránti igény, a magántulajdon elutasítása, a termelés politikai és gazdasági összehangolása, a szolidáris és a kölcsönös segítségen alapuló közösségekbe vetett bizalom (Bayer 1998: 223–224). A szovjet típusú államszocialista rendszerek lényegét legalább három tényező együttes jelenléte biztosítja: a párt osztatlan politikai hatalma, az állami tulajdon dominanciája és a bürokratikus koordináció túlsúlya (Kornai 2012: 380). Ez utóbbi elengedhetetlen képviselői voltak a párt vezetői, mint az ideológia hiteles interpretátorai, akik az állami adminisztráción és intézményrendszeren – párthatározatokon, tankönyveken, képzési rendszereken s a többin keresztül – folyamatosan biztosították a párt és az ideológia legitimációját. De további tényezők is segítették ezt a folyamatot: a szocialista ideológia a kapitalista rendszerrel szemben felsőbbrendűség-tudatot sugallt, számos, az állampolgárok életformájával és a párt kötelezettségvállalásával kapcsolatos ígéretet tett a társadalom egyes csoportjainak, az aktuális nehézségeket átmenetinek ábrázolta, és az állam a szociális gondoskodás ígéretét hirdette (Kornai 1997: 81–93). A szocialista és az államszocia-

lista ideológia között lényeges különbséget jelent, hogy az előbbi elismeri az ideológiai pluralizmust, az utóbbi viszont ideológiai hegemoniára törekszik.

Az ideológiával kapcsolatban fontos kitérni a *politikai legitimitás* fogalmára is. A politikai intézmények ereje és stabilitása attól függ, hogy mennyire érvényesek az emberek elméjében. Ha megszakad a szubjektív kapcsolat aközött, amit a polgárok szeretnének, illetve az általuk megválasztott képviselők cselekedetei között, akkor a politikai legitimitás válságba kerül, és elterjed az a nézet, hogy a politikai vezetés nem képviseli a választókat (Castells 2018: 9). A legitimitás forrása egyaránt lehet tradicionális indíttatás, indulati vagy értékracionális motiváció vagy a legális szabályozásban való hit (Weber 1922/1987: 63). A politikai legitimitás azért fontos, mert ez hivatott biztosítani a politikai rendszer stabilitását. A társadalomban megjelenő legitimitási problémák nyilvános megtárgyalásának elvetése vagy figyelmen kívül hagyása legitimitási válságot okozhat, ami hosszú távon a politikai rendszer delegitimálódásához, hitelvesztéséhez, majd összeomlásához vezethet (Bayer 1997: 14). A politikai legitimitás magában foglalja az igazolás és az elfogadtatás folyamatát, amelyben a politikai aktorok mellett számos intézmény is részt vesz. Egy hatalom legitim jellegét három szempont segít eldönteni: törvényes-e, igazolható-e a társadalom értékrendje alapján, és van-e társadalmi konszenzus a hatalomgyakorlásra illetően (Bayer 1999: 180). Egy politikai rendszer legitimitása nem feltétlenül jelenti az állampolgárok teljes egyetértését, ugyanis a hatalom és az uralom elfogadása nem kizárólag abból ered, hogy azt széles körben jónak és helyesnek ítéli meg a társadalom; forrása lehet megszokás, beletörődés, egzisztenciális érdekvezéreltség vagy megfélemlítettség is (Bayer 1997: 200). A politikai legitimitás másik fontos dimenziója a hatalom és a társadalom kapcsolata mellett az uralkodó csoportok belső igazoltsága, vagyis a belső legitimitás is nélkülözhetetlen egy politikai rendszer fennmaradásához (Weber 1922/1987: 79). Ennek érdekében szükséges a hatalmon lévők egymás közti formális kommunikációja során folyamatosan rögzíteni a hatalom jogosságát, elfogadását és a társadalmi befolyásolás indokoltságát (Szalai 1994: 66).

Az államszocialista politikai rendszerek történetét végigkísérte a politikai legitimitásról folytatott vita, amelyet részben a hatalomátvétel módja indukált – forradalmi felkelés vagy politikai fordulat –, részben pedig az idővel kialakult gazdasági válság, a jóléti szocializmus kifulladás és társadalmi elégedetlenség politikai formában történő koncentrációja okozta (Földes 2016: 15–16). Az ideológia forrása egy tudományos-utópisztikus világnézet volt – a „tudományos szocializmus” elmélete –, amely az idealizált kommunista társadalom megszületésében látta a történelmi végcél. Ez a teleologikus világnézet modernizálási célokat tűzött ki maga elé, ám a társadalom tagjaitól premodern típusú legitimitációt várt el (Márkus 1982: 82–

93), vagyis kizárt minden társadalmi disszenzust. Ez a kettősség idővel szétfeszítette az államszocialista politikai rendszert. Az ideológiában megfogalmazott szabályok betartása és a rögzített célok követése hangsúlyosabb volt, mint a politikai döntések meghozatalához szükséges társadalmi konszenzus elérése. További „antimodern” vonás a politikai és a magánszféra összemosása, az ismertségi és az érzelmi kapcsolatok prioritása a társadalom funkcionális differenciálódásával szemben (vö. Bayer 1999: 209–218).

Jelen kutatásnak nem része az államszocializmus legitimációjának elemzése, itt csupán azért említem, mert az államszocialista tájékoztatáspolitikai nyilvánvalóan a rendszerlegitimációs célok megvalósításának volt alárendelve. Fontos azt is megjegyezni, hogy a közép- és kelet-európai régióban számos eltérés tapasztalható a legitimáció mértékét és minőségét illetően (Heller 1981, Rigby & Fehér 1982, Bayer 1999). Ez részben függ a kommunista hatalomátvétel módjától, az adott állam korábbi politikai hagyományaitól, amelyek mintázata beépült a társadalomba, valamint a sajátos pártpolitikai irányvonalaktól is.

2.1.6. Liberalizáció

Kutatásomban úgy érvelek, hogy a szovjet-kommunista típusú sajtómodellben alapvetően háromféle – autoriter, liberalizáció és a kettő közötti átmeneti jellegű – médiairányítási módot lehet megkülönböztetni (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). A politikatudományi terminológiát követve a liberalizáció, s nem a demokratizáció fogalmát használom. A liberalizáció kifejezés valamikor az 1950-es években jelent meg a politikatudományi szakirodalomban, amiben nagy szerepet játszott Friedrich és Brzezinski totalitarizmusról szóló, 1956-os munkája (Friedrich & Brzezinski 1956/1965), mert ezután indult el a totális államokról, az autokráciáról és a demokráciákról, valamint a liberalizációról szóló tudományos diskurzus. A liberalizáció fogalma széles körben az SZKP XX. kongresszusát követően – amikor Hruscsov meghirdette a desztalinizációt – terjedt el.⁹

Linz és Stepan szerint a nem demokratikus államokban a liberalizáció politikai és társadalmi változásokat von maga után. Liberalizációra utaló jelenség például a médiarendszer korábbiakhoz képest kisebb mértékű cenzúrázása, a munkásosztály tevékenységei feletti kontroll enyhülése, bizonyos jogi szabályozók és biztosítékok bevezetése, a politikai foglyok szabadon bocsátása, a száműzöttek visszafogadása, a jövedelemelosztást javító intézkedések bevezetése és az ellenzék tolerálása (Linz & Stepan 1996: 3). Ezzel szemben a demokratizáció szélesebb körű politikai fogalom, és arra a folyamatra utal, amely során egy autoriter rendszer

⁹ A XX. pártkongresszus és a párttörténeti kutatás feladatai. *Párttörténeti Közlemények. Az MDP Központi Vezetősége Párttörténeti Intézetének Folyóirata*, II. évf., 2. sz., 1956. június, 1–15. o.

liberális demokráciává alakul. Ennek megvalósulását három tényező párhuzamos megléte jelöli: a régi rezsimmel való szakítás, ami egyben a fegyveres erők pártlojalitásának megszűnését és a társadalmi legitimitáció visszaesését is jelenti. A demokratikus átmenet része az új, liberális-demokratikus struktúrák és folyamatok felépítése és megszilárdulása is (Heywood 2019: 225). A demokratizáció magában foglalja annak nyilvános megvitatását is, hogy ki és milyen módon szerezheti meg a hatalmat és a politikai irányítást, és lehetővé teszi a szabad, demokratikus választások megszervezését (Linz & Stepan 1996: 3). Az államszocialista politikai rendszeren belül tehát kizárólag liberalizáció lehetséges. És amint azt a következőkben látni fogjuk, a magyar tájékoztatáspolitikában – külpolitikai és lokális gazdaságpolitikai okokból – inkább *ad hoc* jellegű kényszerliberalizációról beszélhetünk, mintsem átgondolt politikai koncepcióról.

A liberalizációnak számos foka van: megjelenhet a pártpolitikai alapelvekben, a gazdaságpolitikában, a kultúrpolitikában, a nyilvánosságban. A jelen keretek között a liberalizáció fogalmát a médiarendszerre vonatkoztatva használom. Ez azzal a belátással jár, hogy kizárólag a párthatározatok elemzése alapján nem lehet a Kádár-kori hétköznapi valóságot, a megélt mindennapok szintjét megragadni. A médiapolitikában megfigyelhető liberalizálódó jegyek ritkán voltak hatással más területek – mint például az irodalom, a zene vagy a művészetek – működésére, és fordítva: a rétegződő magyar nyilvánosság sajátossága volt az, hogy a nyilvánosság eltérő méretű körei különböző mértékben fejlődtek – és mindez nem feltétlenül volt hatással a médiairányításra.

2.2. A politikai rendszer és a médiarendszer kapcsolata

A magyar tájékoztatáspolitikai ismertetése előtt érdemes rövid kitérőt tenni, s tágabb perspektívából megvilágítani a médiarendszer és a politikai rendszer összefüggéseit. Az 1970-es évektől kezdődően vált a politikai kommunikáció a kommunikáció- és médiatudományokon belül önálló tudományterületté, és ebben az időben jelent meg az igény arra, hogy átfogó megközelítést alkalmazva, az összehasonlító rendszerelméleteket is bevonva elemezzék azt (Rantanen 2013: 259). A médiarendszer és a politikai rendszer viszonyát, kölcsönös egymásra hatását az összehasonlító médiarendszer-elméletek (*comparative media theory* vagy *media systems theory*) vizsgálják. Ezek nem hagyják figyelmen kívül a médiarendszer működését befolyásoló gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási, nemzeti-etnikai, technológiai, lokális és globális hatásokat sem. A leíró jellegű médiarendszer-elemzés alkalmas arra, hogy állításokat fogalmazzunk meg arról, milyen a médialátkép az egyes országokban, és miért vannak e téren különbségek az egyes régiók, országok között. A médiarendszerek sajátosságai közvetett,

vagyis történelmi, illetve közvetlen, vagyis környezeti okokkal magyarázhatók; az előbbieket inkább az egyes médiarendszerek közötti hasonlóságokat, az utóbbiak inkább a köztük lévő különbségeket magyarázzák. A médiarendszer-elméletek fő szabályként azt fogalmazzák meg, hogy döntően a politikai rendszer formálja a médiarendszert, ám ennek ellenkezőjére is van példa: Magyarországon és Szlovéniában a rendszerváltás előtt a médiában előbb jelent meg a pluralizmus, mint a pártrendszerben (vö. Sükösd 2000, Bajomi-Lázár & Sükösd 2009, Milosavljević & Kerševan 2017, Urbán et al. 2017).

A médiarendszer-elméletek első mérőföldkönek számító munkája a Fred Siebert, Theodore Peterson és Wilbur Schramm által jegyzett *A sajtó négy elmélete* című írás. A szerzők arra a kérdésre keresnek választ, hogy miért olyan a sajtó, amilyen. Egészen pontosan: mi az oka annak, hogy nagymértékben eltér egymástól a korabeli amerikai és a szovjet sajtó? Elemzésük során vizsgálják egyebek között a történelmi tényezőket, a regionálisan ható szellemi-filozófiai irányzatokat, a média tulajdonosi rendszerét és ellenőrzési módját. Azt találják, hogy „a sajtó mindig felveszi azoknak a társadalmi és politikai struktúráknak a formáját és színezetét, amelyek között működik” (Siebert et al. 1956/1984: 1–2), vagyis a médiarendszer tükrözi a fennálló politikai és társadalmi rendszer sajátosságait. A szerzők megkülönböztetik egymástól a tekintélyelvű és a szabadelvű sajtómodellt, továbbá ezek variánsaiként írják le a társadalmifelelősség- és a szovjet-kommunista modellt.

A tekintélyelvű sajtómodell lényege az, hogy a közönséget „kiskorúnak” tekinti, aki képtelen önállóan mérlegelni, és szüksége van arra, hogy eldöntsék helyette, mit kell olvasnia, és hogyan kell azt értenie. Emiatt a sajtó feladata nemcsak a tájékoztatás, hanem az értelmezés és az orientálás is. Ebben a sajtómodellben a sajtó hierarchikusan szerveződik, a médiarendszer a párt meghosszabbított karjaként funkcionál. Célja az, hogy agitatori-propagandista újságírással erősítse azokat az értékeket, amelyeken a fennálló politikai rendszer nyugszik. Ezzel szolgálja a hatalom társadalmi legitimációjára irányuló törekvését. Más szavakkal: a tekintélyelvű médiarendszerben a sajtó fő célja a hatalom szolgálata, és nem annak ellenőrzése. Ennek értelmében nem megengedett a politikai mechanizmusok kritikája. A sajtó szervezeti működésének szabályozása és tartalmának ellenőrzése törvényileg legitimált volt – ezek a törvények, jogszabályok, tiltások és engedélyek jellemzően nem a sajtószabadság támogatását szolgálták, hanem a sajtó hatalom általi ellenőrzését tették lehetővé, a kiadók, szerkesztőségek munkáját átláthatóvá és ellenőrizhetővé tételével. De a sajtó tényleges gyakorlati irányítása jellemzően informális módon történt.

Sieberték műve 1956-ban jelent meg, és azóta számos kritika érte. A szerzők értelem-szerűen nem számolnak a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével, az infokommunikáci-

ós forradalommal, a globalizációval. Elemzésük mindvégig magán viseli a hidegháborús diskurzusból származó Nyugat–Kelet oppozíciót; ez abban is megnyilvánul, hogy jellemzően csak nyugati szerzők írásaira hivatkoznak, illetve nem mélyülnek el kellőképpen a szovjet típusú médiarendszer leírásában. Nem veszik figyelembe a földrajzi, a gazdasági, a vallási, az etnikai és az egyéb társadalmi törésvonalakat sem. Munkájuk – bár röviden kitérnek a mozira – főként a nyomtatott (politikai) sajtó leírása; az irodalmi, a szabadidős tevékenységhez kapcsolódó vagy a szórakoztató jellegű lapokat, a rádiót és a televíziót teljes mértékben figyelmen kívül hagyják. A Sieberték által ismertetett kategóriák ideáltipikus modellek, nem tudják leírni a teljes médialátképet. Mindezek ellenére a tekintélyelvű és a szabadelvű distinkció évtizedek múltával is a médiarendszer-irodalom egyik megkerülhetetlen kiindulópontját jelenti (lásd még Curran & Park 2000, McQuail 1983/2010).

Az 1970-es években Jay G. Blumler and Michael Gurevitch több elemzésben vizsgálta a médiarendszer és a politikai rendszer viszonyát: jellemzően a politikai domináns hatását hangsúlyozták, és kevés figyelmet fordítanak a közönség és a kultúra befolyásoló hatására (Rantanen 2013: 259).

Daniel C. Hallin és Paolo Mancini (2004/2008) a nyugati és észak-amerikai liberális demokráciák vizsgálata során a média és politikai rendszerek három modelljét írja le. Kiindulópontjuk az, hogy a Sieberték által bevezetett megközelítés – amelyben a médiarendszer függő változóként, a politikai rendszer független változóként szerepel – mellett nem elhanyagolható tényező a média társadalomra gyakorolt hatása sem:

Sok esetben talán valóban érdemes feltenni, hogy a média alapvetően „tükrözi” a társadalmi szerkezet egyéb aspektusait, például a pártrendszert. Azonban számos bizonyíték szól amellett, hogy a média intézményeinek megvan a maguk saját hatása a társadalmi szerkezetre (Hallin & Mancini 2004/2008: 23).

Hallin és Mancini a média, a politika és társadalom összekapcsolódását négy dimenzió mentén vizsgálja, az egyes dimenzióban az „alacsony” és a „magas” distinkciókat alkalmazzák. Az első elemzési szempont a médiapiacok fejlődése, vagyis az újságok tömeges terjesztésének magas/alacsony szintje. Érvelésük szerint a nagy példányszámú újságok jelenléte vagy hiánya jelentős hatást gyakorol a média politikai intézményként való fejlődésére (uo. 38–42. o.). Fontos tényezőnek tartják a politikai párhuzamosság fogalmát, ám azt kiegészítve használják: ide sorolják az újságírói szerepfelfogást és az újságírói gyakorlatot, valamint a média közönségének pártirányultságát is. Nemcsak alacsony és magas politikai párhuzamosságról beszélnek, hanem külső és belső pluralizmusról is. Ezek azok a módok, ahogyan a médiarend-

szer a politikai lojalitást kezeli (uo. 45. o.). A harmadik elemzési szempont az újságírói professzionalizmus fejlődése. A szerzők úgy vélik, nincs értéksemleges, objektív újságírás, ám adott keretek között az újságírók nagyfokú autonómiára tudnak szert tenni, ha megfelelő szakmai végzettséggel rendelkeznek és tekintettel vannak az újságírói szakma belső normáira. A negyedik dimenzió a médiarendszerbe való állami beavatkozás mértéke és természete. Ide tartoznak a média irányítását, tartalomelőállítását, infrastrukturális feltételeinek tulajdonosi körét meghatározó jogszabályok, az állami támogatások, díjkedvezmények, valamint a média tartalmára hatással bíró rendelkezések, mint a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos szankciók, szakmai titoktartási kötelezettség újságírók számára, a kormánnyal kapcsolatos információkat szabályozó törvények, a média tulajdonosi viszonyaira és a versenyre vonatkozó törvények, a politikai kommunikációt, választási kampányokat szabályozó törvények, műsorsugárzási engedélyekkel kapcsolatos rendelkezések s a többi (uo. 58–60. o.). Ezek alapján a szerzők három médiamodellt határoznak meg. A mediterrán vagy más néven polarizált pluralista, az észak-közép-európai vagy más néven demokratikus korporatista, és az észak-atlanti vagy más néven liberális modellt.

Hallin és Mancini modelljét az évek alatt több kritika érte – fogalmi pontatlanságok, a médiarendszerek téves osztályozása, általánosítások, a kvantitatív adatelemzés hiánya (lásd egyebek mellett Sparks 2008, Norris 2009, Hallin & Mancini 2010, Rantanen 2013) –, az mégis a komparatív médiarendszer kutatások megkerülhetetlen alapját képezi. A három modell egy adott társadalomban leírható tipikus mintázatokat képes megragadni, vagyis azt, hogy adott keretek között miként működik az újságírás, milyen a médiapolitika, hogyan működik a médiapiac. Ezek ideáltípusok, amelyekkel nem lehet leírni a nyugati világon kívüli médiarendszerek működését. E modellek a hosszú távú történelmi fejleményeket tükrözik, de empirikus módon teljes mértékben nem igazolhatók (Brüggemann et al. 2014: 1060). Vizsgálatuk nem sztenderdizált és nem operacionalizált, így az más körülmények között nem ismételtető meg (Norris 2011).

Colin Seymour-Ure *The Political Impact of Mass Media* című munkájában a politikai rendszer és a médiarendszer összefonódásával kapcsolatban azt állapítja meg, hogy a sajtó és a politikai rendszer történelmileg összekapcsolódik egymással, és a pártok és a sajtótermékek hasonlóan működnek: egyfajta közvetítő szerepet töltenek be az állampolgárok és az állam között (Seymour-Ure 1974: 21). Seymour-Ure arra is kitér, hogy a médiarendszer jellegét négy tényező határozza meg. Az első a politikai kultúra, vagyis az, hogy a társadalom hogyan értelmezi a média szerepét, és mit tekint legitim újságírói gyakorlatnak. A második a technológiai eszközök fejlettsége. A harmadikat a kulturális, regionális sajátosságok jelentik, ame-

lyek tükröződnek az országban beszélt nyelv(ek)en, a szókincsen és a fogalomhasználaton keresztül a sajtóban. A negyedik tényező a gazdasági helyzet: az erős gazdasággal rendelkező országokban magasabb példányszámú a sajtó, vagyis több olvasóhoz jut el, emiatt a hirdetési piac is jövedelmezőbb.

A médiarendszer és politikai rendszer viszonyának vizsgálata során megkerülhetetlen az *újságírói professzionalizálódás* fogalma. Ez azt a folyamatot írja le, amely során a sajtó leválik az irodalomról, tényközpontúvá és kritikussá válik (Chalaby 1996). Ezáltal az újságírás fokozatosan kialakítja a saját diszkurzív szabályait és belső normáit, vagyis idővel önálló szakma lesz. Ugyanakkor az újságírói normák nem statikus tényezők, hanem a mindenkori gazdasági és társadalmi körülmények hatására változnak (Sipos & Takács 2005: 53). Emiatt az újságírói professzionalizációt és annak mértékét nehéz definiálni. Mindenesetre vannak olyan tényezők, amelyek megléte általánosan elfogadott módon jelzi egy foglalkozás képviselőjének hozzáértését. Ilyen például a szakirányú végzettség, a szakmai tapasztalat megléte, a szakmán belüli alacsony politikai párhuzamosság, és a témaválasztásban megjelenő autonómia, vagyis az, hogy „az újságíró megtagadhatja olyan cikkek megírását, amelyek ellenkeznek az akaratával és a lelkiismeretével” (Høyer & Lauk 1995: 84). A hivatás modelljéhez kapcsolódik az *objektivitás-doktrína*, amely a szubjektivitás kizárása mellett egyebek között elvárja a semleges és pártatlan tájékoztatást, a különféle álláspontok bemutatását, ezek egymással való ütköztetését, a másik fél megszólaltatását, és a tények és a vélemények szétválasztását (lásd bővebben Bajomi-Lázár 2003).

Az újságírói szakma professzionalizálódása mellett érdemes röviden említést tenni a *média tartalmi befolyásoltságára* is. Stuart Hall a kódolás-dekódolás modelljében azt állítja, hogy a jelentés mindig a kommunikációs folyamat során jön létre és kontextusfüggő, tehát a média nyelve mindig egyfajta ideológiát közvetít, amelyet a néző döntése elfogadni vagy elutasítani (Hall 1980/2007). Vagyis azt mondhatjuk, hogy az újságírás sosem lehet teljes mértékben semleges, valamilyen formában mindig ideologikus. Hall felvetését továbbgondolva a befogadók jelentésalkotó stratégiáját egyebek mellett David Morley és Császi Lajos is igazolja, ám a nézők eltérő értelmezési stratégiáját nem tudják társadalmi, gazdasági státushoz, iskolázottsághoz vagy korhoz kötni (lásd bővebben Bajomi-Lázár 2017). A média tartalmi kiszolgáltatottságának vizsgálata során Edward Herman és Noam Chomsky arra a következtetésre jut, hogy a médiumok működését meghatározza az, hogy a gazdasági biztonságukat garantáló érdekszférákat képviseljék (Herman & Chomsky 1988/2016). Vagyis a média tartalmi struktúrájának kialakítása szoros kapcsolatban áll az azt fenntartó és üzemeltető politikai és üzleti elittel. A tartalmi befolyásoló tényezők a következők lehetnek: a médiacégek mérete, vagyis

na, tulajdonosainak köre és azok profitorientáltsága; a reklám mint az egyes médiumok fő bevételi forrása; a tömegmédiá hírforrásai (ezek jellemzően a fennálló hatalom elsődleges forrásai, a napirend-kijelölés kapuőrei); a média álláspontjával vagy a médiaműsorral kapcsolatban megjelenő negatív visszhang, lejáratás, és az uralkodó, központi (ellen)narratíva, ami jelen modell esetén az antikommunista ideológia (Boldog 2016: 195–197).

A Kádár-kori magyar tájékoztatási rendszer a Siebert és munkatársai által definiált tekintélyelvű sajtómodellbe, illetve annak szovjet-kommunista alcsoportjába tartozik. Ám, mint azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk, a magyar tájékoztatáspolitikának számos olyan jellemzője volt, amely miatt az a kelet-európai régióban is, illetve a szovjet sajtóirányítási gyakorlathoz képest is sajátosnak mondható. Ezeket a tényezőket a szovjet-kommunista sajtómodell önmagában nem képes feltárni, ugyanis Siebert és munkatársai felszínesen elemezték és tévesen egységesnek tekintették azt, és nem tértek ki az egyes régiók sajátosságaira sem. A magyar tájékoztatási rendszer és a politikai rendszer kapcsolatát a Hallin és Mancini által bevezetett elemzési szempontok alapján sem lehet jól jellemezni, mert azok a nyugati demokráciák médiarendszereinek leírását szolgálják. A Seymour-Ure által bevezetett politikai párhuzamosság fogalma az államszocializmus kontextusában nem értelmezhető, mert ebben a sajtó számára formálisan és informálisan is deklarált feladatok között szerepel a pártosság, az agitáció és a propagandatevékenység, valamint az államszocialista rendszer legitimációjának fenntartása. A későbbi összehasonlító médiarendszer-elemzések jellemzően a posztkommunista országokban végbemenő médiapolitikai és médiaszociológiai átalakulásokat hangsúlyozzák (lásd egyebek mellett Jakubowicz & Sükösd 2008, Chadwick 2015, Bajomi-Lázár 2017), de a megelőző tájékoztatási rendszert részletesebben nem vizsgálják. A nyilvánosság témakörével foglalkozó politikatudományi megközelítések pedig főként a regionális társadalmi mozgalmak jelentőségét (Tőkés 1979, Stokes 1993), valamint az eurokommunizmust és a politikai enyhülést (Tőkés 1978) emelik ki, s nem fordítanak kellő figyelmet a tájékoztatás elméleti és gyakorlati szintjére és a médiarendszer regionális sajátosságaira.

Az újságírói professzionalizáció viszont legitim kérdés a magyar államszocializmus időszakát tekintve, főként a Kádár-korszak utolsó évtizedében. Ekkor ugyanis – mint azt a későbbiekben részletesen látni fogjuk – számos olyan kisebb-nagyobb tabudöntőgető célzatú és kritikus hangvételű fellépés történt az újságírók és az értelmiségiek részéről, amely elmozdulást jelentett a pártosság felől a professzionális újságírás felé. Az újságírásban volt egy „hivatali” és egy „hivatalos” hierarchia, vagyis a sajtó munkatársainak meg kellett felelniük a központi politikai elvárásoknak, és ezzel együtt a közönség tájékoztatását is biztosítaniuk kellett (Sipos 2013: 90). Ebben a mozzanatban mutatkozhatott meg a szakmai professzionalizá-

ció, vagyis az újságíró dönthetett arról, hogy hol az a határ, ameddig a pontos tájékoztatás érdekében elmegey a rendszerrel szemben (Høyer & Lauk 1995: 84). Az MSZMP elkötelezettséget várt el az újságíróktól, ám ők saját szerepüket különféleképpen értelmezték. A rendszerhez lojálisak a párt politikáját népszerűsítették, de voltak úgynevezett „egyensúlyozók” is, akik lavíroztak a hatalom elvárásai és az újságírói hivatás, vagyis a tájékoztatás között, illetve voltak olyanok is, akik az információgyűjtést és a tényfeltárást tartották legfőbb feladatuknak, és próbálták kijátszani az ezt gátló szabályokat (Sipos 2010: 72–75). Idővel számos kollaboratív újságírói attitűd is megjelent, és többen megtalálták a módját az önkifejezésnek is (Sipos & Takács 2005: 61–72).

3. A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitikai

3.1. Alapvető jellemzők

A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitikai a – korábban már említett – tekintélyelvű sajtómodellek egyik változatát jelenti; a modell prototípusa – amely a keleti blokk országai számára követendő példa volt – a Szovjetunióban épült ki. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) nagy hangsúlyt fektetett a média használatára: nem elégedett meg azzal, hogy politikai iránymutatásokkal korlátozza a tömegkommunikációs eszközök működését, hanem azokat aktívan használta társadalompolitikai célokra is, a sajtó politikai instrumentalizációja a szovjet államszocialista ideológia fenntartását és az állampárt legitimálását szolgálta. A tömegek elérését szolgáló összes kommunikációs csatorna pártállami monopóliumban volt (Siebert et al. 1956/1984: 27–28). Ebben a modellben az információáramlás felülről lefelé történt, így a kommunikációs csatornák nem a hatalom társadalmi ellenőrzését szolgálták, hanem a társadalom politikai ellenőrzését tették lehetővé (Lázár 1988/2006: 25).

A Szovjetunió fennállása alatt négy vezéreszmén alapult a tájékoztatáspolitikai elméleti működése. Az első ezek közül a *kommunista pártosság* (партийность – partijnoszty) volt, amely értelmében a médiarendszer pártos azért, hogy a sajtó teljes mértékben tükrözze a szovjet társadalom számára a párt által megfogalmazott normákat és értékeket (McNair 1991: 15–24). A partijnoszty azt fejezi ki, hogy a média a proletár mozgalom mozgatórugója, intézményesen kapcsolódik a párt szervezeteihez, és „megbízható” kommunisták felügyelete alatt áll.

A második fő fogalom a lenini értelemben vett *objektivitás* (объективность – objektivnoszty), amely arra utal, hogy az újságíró feladata az „objektív igazság” közvetítése. Lenin számára fontos feladat volt a munkásosztály politikai oktatásának és politikai tudatosságának fejlesztése, ám ez kizárólag a kommunista ideológia jegyében történhetett (Lenin 1902/1969: 34). A kommunista objektivitás az újságírás alapvető követelménye volt, de ez ebben az eset-

ben nem jelentett pártatlanságot. A tények elemzése nem függhetett szubjektív preferenciáktól, így a szovjet típusú újságírásban a tárgyilagosság és a pártosság egymás mellett megférő követelmény volt (McNair 1991: 18).

A harmadik alapelvet úgy lehet definiálni, mint a *népiességet*, a közönséggel való kapcsolatot vagy a *tömegességet*, tömeges elérhetőséget (народность – narodnoszty, массовость – masszovoszty). Ez arra utal, hogy kinek szól, és kinek a segítségével működik a média: feladata összekapcsolni a pártot a tömegekkel, nyitottnak kell lennie a tömeg véleményére és nézeteire, platformként kell szolgálnia az alulról jövő nézetek közvetítéséhez. Ebből származik a szovjet hírmédia két jellegzetessége is: az olvasói levelek és a munkás-paraszti levelezők intézménye (McNair 1991: 20). A narodnoszty fontos következményekkel járt a szovjet média hírértékének stílusára és struktúrájára nézve, mivel hozzáférhetőnek kellett lennie a tömeg számára, és tükröznie kellett a párt által meghatározott „valódi” érdekeket. A szovjet médiát már a bolsevik hatalomátvétel utáni években is a formális sokszínűség jellemezte: a sajtó nemzeti, etnikai, nyelvi, társadalmi státus, szabadidős tevékenységek, életkor és demográfiai sajátosságok alapján is differenciálódott (McNair 1991: 38–39), így a lakosságot széles körben érték el az átpolitizált sajtótermékek.

A negyedik lényeges eleme a tájékoztatásnak a *nyitottság* (гласность – glasznoszty) volt. Ez a fogalmat még a XIX. század közepén I. Miklós orosz cár vezette be; akkor ez a birodalom társadalmi és gazdasági változására irányuló véleménycserét jelentette. Lenin már megkülönböztette egymástól a pozitív glasznosztyot (a kommunizmus építését és népszerűsítő médiát) és a kritikai glasznosztyot (a gazdasági és a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos kritika és önkritika megfogalmazására szolgáló nyilvánosságot, amely a sikeres szocialista építéshez szükséges forradalmi lendületet biztosítja). Az 1980-as évek végén, Gorbacsov által használt glasznoszty a politikai nyitottságra, a politikai participációra és a konstruktív vitára utalt (McNair 1991: 23). Bár a szovjet tájékoztatáspolitikája határozottan tiltotta a politikai rendszerrel szemben megfogalmazott kritikát, a sajtóban bizonyos keretek között megtúrták a kritikus vélemények publikálását, sőt az újságíró kötelessége volt a nemzeti tevékenység érdekében megfogalmazott önkritika gyakorlása is (Markham 1961: 107).

3.2. Történeti áttekintés

A több mint hét évtizedes kommunista vezetés alatt egyes tájékoztatáspolitikai alapelvek fionomodtak, mások vezérelvvé váltak, vagy éppen a háttérbe szorultak. Ahhoz, hogy párhuzamot lehessen vonni a szovjet és a magyar tájékoztatáspolitikája között, érdemes röviden áttekinteni ezek történetiségét (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát is).

A szovjet tájékoztatáspolitikai fő elveit a marxi–engelsi hagyományokra alapozva az 1917-es bolsevik hatalomátvétel vezetője, Vlagyimir Iljics Lenin dolgozta ki. Lenin a tömegkommunikációt eszköznek tekintette, amely a kommunista eszmék széleskörű terjesztését, illetve a szocializmus építését szolgálja; számára a sajtó nemcsak kommunikációs csatorna volt, hanem „a politikai erő maga” (Hopkins 1965: 526). Ahogyan fogalmazott:

Az újság szerepe nem szorítkozik csak az eszmék terjesztésére, politikai nevelésre és politikai szövetségesek szerzésére. Az újság nemcsak kollektív propagandista és kollektív agitátor, hanem kollektív szervező is. (Lenin & Sztálin 1901/1948: 33).

Lenin a sajtószabadságot nem a demokratikus-pluralista médiarendszerek értelmében használta, hanem úgy definiálta, mint a munkásosztály kapitalista elnyomás alóli szabadságát, amely során megvalósul a sajtótermékek és az azok előállításához szükséges infrastruktúra köztulajdonban vétele, mert csak így biztosított a társadalom tagjainak a sajtótermékekhez való egyenlő hozzáférése (Lenin 1964/2011: 283). Valójában a sajtó – úgymond – megszabadult az egyéni érdekek elnyomásától, ugyanakkor nem lett szabad, mert a diktatórikus politikai rendszer csatlósává vált (Hopkins 1965: 531). A lenini értelemben vett sajtószabadság ugyan magában foglalja a lakosságnak a sajtóhoz való széles körű hozzáférést és a sajtó tartalmi sokszínűségét, de ez kizárólag a központilag meghatározott, az államszocialista építésről szóló diskurzus keretei között értelmezendő. Ahogy a szovjet alkotmány 125. cikkelye fogalmazott:

A dolgozók érdekeinek megfelelően és a szocialista rend erősödése céljából az SZSZKSZ polgárai számára törvény biztosítja: a) a szólásszabadságot, b) a sajtószabadságot, c) a gyülekezési szabadságot, d) az utcai felvonulások és tüntetések szabadságát. Az állampolgároknak e jogait az biztosítja, hogy a nyomdák, a papírkészletek, a középületek, az utcák, a távközlés eszközei és egyéb, e jogok érvényesítését az SZSZKSZ a dolgozók és szervezeteik rendelkezésére bocsátja.¹⁰

Az ideológiai átalakítás mellett Lenin a tömegkommunikáció szervezeti feltételeit is kidolgozta. A sajtóirányítás egyik legfontosabb eszközét a nomenklatúrarendszer jelentette, amely a politikai szempontokat a szakmaiak fölé helyezte.

¹⁰A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (1972: 67–68).

Míg Lenin megfogalmazta a párt tömegkommunikációval szembeni elvárásait, Joszif Visszarionovics Sztálin keményen végre is hajtotta azokat: ő építette fel az államilag ellenőrzött és szigorú elnyomáson alapuló tájékoztatáspolitikai rendszert (Brooks 2000: xiv). Olyan „bürokratikus nyilvánosságot” hozott létre, amelyben elsősorban alkotó, vagyis nem a megtörtént eseményeket értelmező, hanem az eseményeket teremtő propagandát alkalmazták. Ebben a nyilvánosságban a propaganda elsőbbséget élvezett a tájékoztatással szemben, és uralma alá vonta az irodalmi és képzőművészeti szférát is (Lázár 1988/2006: 25–26). Ennek következményeként a tömegkommunikációval szembeni elvárások is megváltoztak: a sajtó legfőbb feladata a személyi kultusz éltetése és a párt eszméinek terjesztése lett (Hopkins 1965: 530).

Sztálin 1953-as halálát követően Nyikita Szergejevics Hruscsov került hatalomra és a desztalinizációs politika hatására (Sakwa 1999: 305, Taylor 2013: 5) tájékoztatáspolitikai enyhülés vette kezdetét: kézzelfoghatóvá vált a tömegkommunikáció politikai függetlenedése és tartalmi színesedése (McNair 1991: 35). Hruscsov a médiát a párt alárendeltjeként tekintette, mégis egy gondosabban megírt, stimulálóbb, pezsgőbb sajtót szeretett volna működtetni (Hopkins 1965: 531).

1964-től Leonyid Iljics Brezsnyev neosztálinista személyi kultuszt épített ki, és retorikai szinten a lenini értelemben vett glasznoszty – vagyis a nyilvános és konstruktív kritika – restaurációját hirdette, ám a gyakorlatban ez nem valósult meg. A szovjet média legitimációs válságot élt át, mert nem tudott tájékoztatni a nemzetközi politikai fejleményekről és a helyi gazdasági-társadalmi nehézségekről (McNair 1991: 2).

Fordulatot Mihail Szergejevics Gorbacsovnak 1985-ös hatalomra kerülése hozott. Ekkorra már világosság vált, hogy a merev szovjet politikai irányítás nem tud lépést tartani a globális információs forradalommal és a tömegkommunikációs eszközök robbanásszerű fejlődésével. A média mind tartalmilag, mind infrastrukturálisan elmaradott volt. A politikai szférában egyre inkább előtérbe kerültek a belső konfliktusok az SZKP haladási irányát, jövőjét illetően, a párt hitelessége és társadalmi legitimitása pedig drasztikusan csökkent (McNair 1991: 43). Gorbacsov úgy vélte, a régi politikai rendszer működőképes, de finomhangolásra van szüksége. Éppen ezért az általa bejelentett új politikai iránymutatások – az *uszkorenyije* (ускорение – gyorsítás), a *peresztrojka* (перестройка – gazdasági és társadalmi átstrukturálás) és a *glasznoszty* (гласность – politikai nyitottság) – a meglévő alapok megreformálását szolgálták, és a korábbiakhoz képest egyfajta liberalizációt jelentettek (Sakwa 1993/2008: 9–10). Gorbacsov szerint a gazdasági átalakulás nem lehet sikeres politikai megújulás és önkritika-gyakorlás nélkül (Taylor 2013: 6). Így a peresztrojka nemcsak a gazdaságra és a politikai

szférára volt nagy hatással, hanem a kultúrpolitikára, valamint a hatalom és a társadalom kapcsolatára is (Lapidus 1987: 2). A glasznoszty a korábbihoz képest oldottabb tájékoztatáspolitikai irányítást hozott, és elősegítette a tömegkommunikáció tartalmi színesedését. Olyan fontos hivatkozási pont lett a keleti blokkon belül – egyebek mellett Magyarországon –, amely jelentős mértékű közvetett hatást gyakorolt a média működésére. Lehetővé vált ugyanis az aktuális politikai-döntéshozatali gyakorlat kritikája, és új lehetőséget teremtett az újságírók számára, akik között – különösen az új generáció tagjai között – már a glasznoszty előtt is megkezdődött a nyitottság, a kevésbé elkötelezett újságírás gyakorlata (Sipos 2010: 57).

4. A szovjet-kommunista típusú sajtómodell magyar változata

Kutatásomban a *longue durée* perspektívát alkalmazom, és arra a kérdésre keresek választ, hogy milyen volt a Kádári médiarendszer egésze, s idővel hogyan változott. Úgy vélem, hogy a kádári tájékoztatáspolitikát komplex módon érdemes vizsgálni, és a hosszú távú eseményeket is figyelembe kell venni ahhoz, hogy megérthessük a korszak médiapolitikai változásait.

Ebben a fejezetben előbb röviden ismertetem a szovjet-kommunista típusú sajtómodell magyarországi változatait, majd bemutatom, miként épült fel és hogyan működött a Kádár-korszak médiarendszere, és milyen sajátos jegyekkel rendelkezett.

4.1. A sajtómodell történeti előzményei

Magyarországon három fő korszakot lehet megkülönböztetni a szovjet-kommunista típusú tájékoztatási gyakorlat terén: a Rákosi-korszakot, az 1953 és 1956 közötti átmeneti időszakot, valamint a Kádár-korszakot. Az 1956 utáni magyar tájékoztatáspolitikai fontos előzményének tekinthető a Rákosi-korszak és az 1956-os forradalomig tartó átmeneti időszak, mert ezek tanulságként szolgáltak és mindvégig viszonyítási pontok voltak Kádár János és a magyar pártvezetés számára, amikor a forradalom leverése után megszervezték és kialakították az új típusú médiarendszert.

4.1.1. A Rákosi-korszak (1949–1953)

A második világháború lezárása után a Szovjetunióban 1946-ban megkezdődött a művészi, a kulturális és az ideológiai szféra újjászervezése. A pártirányítás szorosabbra vétele érdekében számos határozatot hoztak az irodalomról, a színházról, a zenei életéről és a filmekről (Kalmár 2014: 53). Ezzel együtt – az 1947-es Marshall-tervre adott válaszként – elindult a megszállt országok fokozatos szovjetizálása is, amely során nem az azonnali hatalomátvétel, hanem „a

polgári demokratikus intézményrendszer formális megteremtése és megtartása, valamint a demokrácia látszatának legalább részleges megőrzése” volt a cél (Békés 2019: 12).

A szovjet-kommunista típusú tájékoztatáspolitikai első magyarországi korszaka 1949 és 1953 közé esik. Ez a sztálinista vezetéshez hasonlóan személyi kultuszon, állambiztonsági ellenőrzésen és megfélemlítésen alapuló, diktatórikus rendszer volt. Az autoriter jellegű médiarányítás (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát) mind elméleti szinten, mind a gyakorlati megvalósításban a sztálini Szovjetunió példáját követte. A hivatalosan deklarált nézetekkel szembenálló vélemények megfogalmazására semmilyen körülmények között nem volt lehetőség. A tömegkommunikációban számos vezéreszme jelent meg, amelyek célja az volt, hogy a kommunista nézetek széles körűen, a társadalom minden tagja számára érthető módon váljanak a közbeszéd részévé. A tematizáció során egyes fogalmak előtérbe kerültek (mint például a kommunizmus építése), másokat tabusítottak (mint például Isten, nemzet, ima), vagy átfogalmaztak (például emigránsok helyett disszidensek), de számos új jövevényszó is bekerült a magyar nyelvbe (mint például kulák, káder, pártbiztos, brigád stb.) (Horváth 2013: 41–42). A nyilvános szférában zajló kommunikáció szándékolt nyelvi keretezése mellett nyílt propaganda és személyikultusz-építés zajlott.

Az 1948-ban – a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt helyett – Rákosi Mátyás vezetésével felállt Magyar Dolgozók Pártja (MDP) szovjet mintára centralizálta a sajtóműködést, és információmonopóliumot hozott létre a tájékoztatásban. Ennek legjelentősebb állomása az egy évvel korábban, 1947-ben elfogadott kormányrendelet volt, amely alapjaiban változtatta meg a sajtóéletet azzal, hogy csak jogi személyeknek engedélyezte a lap- és könyvkiadást, és állami monopóliummá tette a lapengedélyezést és a lapterjesztést.¹¹ Ugyanabban az évben született határozat az időszakos sajtótermékek előírt oldalszámáról is.¹² Rákosi 1948 márciusában radikálisan átalakították a Magyar Újságírószövetséget (MÚOSZ). Szorosabbá tették a párt és a MÚOSZ kapcsolatát, és megszervezték a tagrevíziót, a tagok szakszervezetbe való tömörítését és politikai-ideológiai oktatásukat (Buzinkay 2016: 409). Az 1949. augusztus 20-án kihirdetett új alkotmány sajtószerű módon rendelkezett a sajtószabadságról, ugyanis a szöveg – bár a szabadságjogokat említi – valójában az információ és a sajtóműködés infrastrukturális feltételeinek pártállami centralizációját írja le. Ebben a szovjet alkotmány vonatkozó paragrafusának szinte szó szerinti fordítása köszön vissza:

¹¹ A magyar köztársaság kormányának 11.290/1947. Korm. számú rendelete a sajtótermékek és terjesztésük engedélyezésének ideiglenes rendezése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 215. sz. 1947. szeptember 23. 2637–2638. o.

¹² A magyar köztársaság kormányának 14.570/1947. Korm. számú rendelete az időszakos sajtótermékek oldalterjedelmének megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 280. sz. 1947. december 11. 3170–3171. o.

A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólás- szabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot. Az állam e jogok érvényesítésére a dolgozók rendelkezésére bocsátja a szükséges anyagi eszközöket.¹³

A hazai kulturális intézményrendszer átalakítása 1948-ban kezdődött meg, amikor felállították az Agitációs és Propaganda Bizottságot (APB). 1949-ben létrejött a Népművelődési Minisztérium, amely Révai József vezetésével a sajtó-, a film-, a színház- és a könyvszakma, a művészetek és a szabadművelődés irányításáért felelt.¹⁴ 1950-ben rendeletben mondták ki a Magyar Rádióhivatal és a Magyar Távíratok Iroda (MTI) felállítását. Az előbbi feladataként a műsorkészítést jelölték ki a rádió, a televízió és a telefonhírmondó számára. Az MTI feladatai között egyebek között szerepelt, hogy a bel- és külföldi sajtó, valamint a Rádió Hivatal részére továbbítania kell a „szocializmus építésével kapcsolatos termelési, kulturális és egyéb híryananyagot”.¹⁵ 1949 után átalakították a hazai sajtó struktúráját: megszüntették a fővárosi napilapok nagy részét, és a korábbi pártlapok helyett réteglapokat alakítottak ki (Buzinkay 2016: 410).¹⁶

4.1.2. Az átmeneti időszak (1953–1956)

A Sztálin 1953-as halála után Hruscsov vezetésével irányváltás kezdődött (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát), amelynek elsődleges célja az volt, hogy a Szovjetunió működését átfogóan – vagyis a politikai szféra mellett gazdasági, társadalmi, szociális, tudomány-technikai területen is – megreformálja és összhangba hozza az aktuális korrallal (Kalmár 2014: 81). Ennek fontos eleme volt a nyugati világ felé nyitás és a sztálini uralommal való határozott szembefordulás.

A szovjet desztalinizáció kezdetben Magyarországon a többszöri miniszterelnöki személycserékben érezte hatását.¹⁷ 1953-ban létrehoztak egy újságírói tanszéket az Eötvös

¹³ 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 55. § (1), (2).

¹⁴ Kalmár idézi Losonczy Géza államtitkár Révai Józsefnek 1949. július 14-én írt levelét (Kalmár 2014: 615)

¹⁵ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 70/1950. (III. 7.) M. T. számú rendelete Magyar Rádióhivatal létesítése és a Magyar Távíratok Iroda átszervezése tárgyában, *Magyar Közlöny* 1950. március 7. 306. o.

¹⁶ Az MDP központi lapja a Szabad Nép volt, a Népszava a munkásságnak, a Friss Újság a parasztságnak, a Magyar Nemzet az értelmiségnek, a Magyar Nap az ifjúságnak, a Néphadsereg a honvédségnek szólt.

¹⁷ Rákosi Mátyást Moszkvába rendelték, és felszólították a politikai irányváltás itthoni bevezetésére. A szovjet vezetés később nem volt megelégedve Rákosi intézkedéseivel és a feladathoz való hozzáállásával, így rövid időn belül eltávolították a miniszterelnöki pozícióból. Helyére szovjet döntés alapján Nagy Imre került, akinek az intézkedései követték ugyan a szovjet elvárásokat, ám az ő reformszemlélete számos ponton ütközött Hruscsov elképzeléseivel – végül 1955 márciusában őt is leváltották (Kalmár 2014: 91–99). Nagy számos ötlete a háttérből

Loránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Karán, így már az egyetemi keretek között folyó szovjet-típusú újságíróképzés biztosította a „káderutánpótlást” (Takács 2015b: 397). A médiairányításban Nagy Imre rendelkezése hozott változást, amely értelmében 1954 tavaszán felállították a Tájékoztatói Hivatalt, valamint létrejött a Kiadói Főigazgatóság, amelynek a könyvkiadás megtervezése és irányítása volt a feladata (Takács 2015b: 403). A Tájékoztatói Hivatal feladata pedig a kormány politikájának nyilvános képviselője volt, ami a gyakorlatban a sajtó munkatársai számára sajtótájékoztatók, eligazítások szervezését jelentette, illetve itt értelmezték és fogalmazták meg a pártvezetők döntéseiről szóló sajtóközleményeket (Takács 2015b: 402). A hivatalt Rákosi 1955-ben felszámoltatta, majd egy évvel később ismét felállították (Takács 2009). 1954-ben.

Ez az átmeneti politikai időszak nem hozott nagy változást a sajtóirányítás módjában és a tájékoztatáspolitikában, ám a sztálini működéshez képest volt némi elmozdulás: felértékelődött az értelmiség szerepe (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy bizonyos szakpolitikai kérdésekbe a Központi Vezetőség (KV) bevont hozzáértő külső meghívottakat is (Kalmár 2014: 102). Emellett az 1956. évi értelmiségpolitikai határozatban megfogalmazták, hogy a korábbi politikai hibák miatt számos szakember kényszerült pályaelhagyásra. Felismerték, hogy „visszafoglalkoztatásukhoz”, illetve az újabb tudományos értelmiségiek – elsősorban műszaki, mezőgazdasági és pedagógiai szakemberek – munkába állásához információval kell ellátni őket, és biztosítani kell nekik a munkavégzéshez nélkülözhetetlen „szakmai, továbbképzési, publikációs, infrastrukturális” feltételeket.¹⁸

4.2. A kádári médiarendszer felépítése és sajátos vonásai

4.2.1. A tömegkommunikáció tulajdoni rendszere és irányítási módja

A Szovjetunió Kommunista Pártjához hasonlóan a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) is az volt az elvárása, hogy a „a sajtó legyen pártos: munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspont”,¹⁹ vagyis a politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi témákat az államszocialista ideológia alapján közelít-

irányító Rákosi Mátyás és Gerő Ernő miniszterelnök-helyettes politikai csatározásai miatt, illetve az 1956-os forradalmi események miatt sem tudott kibontakozni (Horváth 2013: 47). Nagy helyét Hegedűs András vette át, aki másfél évig töltötte be a miniszterelnöki posztot, ám ez idő alatt intézkedései az 1953. előtti időket – a nehézipar erőltetett fejlesztése, a beszolgáltatási kötelezettség szigorítása, a téveszesítés – idézték. Hegedűs 1956. október 24-én az MDP Központi Vezetőségének (KV) utasítására a miniszterelnökséget Nagy Imrének adta át (Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Hegedűs András <https://neb.hu/asset/phpXXoAiV.pdf>).

¹⁸ Kalmár idézi az „MDP KV határozata értelmiségi politikánk néhány kérdéséről” című dokumentumot (Kalmár 2014: 625).

¹⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) (Vass & Ságvári 1964: 197).

se meg. A sajtó feladata volt az orientálás és az értelmezés, a lakosság véleményének befolyásolása, a pártpolitika helyességéről való meggyőzése és az aszerint való cselekvés ösztönzése is. Vagyis a tömegkommunikációnak nemcsak pártosnak kellett lennie, hanem működésével biztosítania kellett a politikai ideológia folyamatosságát és a párt legitimitációját is.

A magyar tömegkommunikáció a szovjethez hasonlóan pártállami tulajdonban volt, és mindvégig politikai és állambiztonsági ellenőrzés alatt állt. A szovjet sajtómodellhez hasonlóan itthon is pártállami monopólium volt a hírközlésben a Magyar Távirati Iroda (MTI) hegemóniája révén. Az MTI-nek az 1970-es évektől kezdve tizenhét fővárosban volt állandó tudósítója, a külpolitikai osztály huszonnégy órás szolgálatban működött, és napi közel száz jelentést készített (Buzinkay 2016: 431). Az MTI politikai-ideológiai irányítása döntően befolyásolta a híryananyagokhoz való hozzáférést, az itt kiadott jelentések a további közlés során gyakran a szóhasználatot is meghatározták (Hegedűs 2001: 51). Állami monopólium volt az újságíróképzés, a szerkesztőségek, a kiadók és a nyomdák működtetése. Az államnak monopóliuma volt a sajtótermékek előállításának infrastrukturális feltételeiben is a lapalapítás korlátozása, a rádió- és televízió-frekvenciahullámok állami tulajdonba vétele, valamint a papírellátás feletti kizárólagos rendelkezési jog révén.

A párt nómenklatúrarendszert épített ki, amelyben a felelős vezetői pozíciók kijelölése során nem feltétlenül a szaktudás vagy a rátermettség, mint inkább a párttagság, az állambiztonsági értelemben vett megbízhatóság, valamint a párt befolyásos vezetőivel való informális kapcsolat volt a meghatározó szelekciós tényező. További jellemző volt a patrónusi-kliensi rendszer működtetése is, amely szívdességek és az elkötelezettségek bonyolult viszonyrendszerét alakította ki az évek során. A magyar pártvezetés javaslatára a közvetett sajtóirányítás leggyakrabban a „kommunista (párttag) újságírók” (Fricz 1988: 8) munkáján, ráhatásán keresztül valósult meg. Ennek érdekében az MSZMP rendszeresen napirenden tartotta a pártoktatás és a kommunista nevelés kérdését.

4.2.2. A szervezeti struktúra

A hazai tömegkommunikáció-irányítás a szovjet modellhez hasonlóan hierarchikusan szerveződő, kiterjedt intézményrendszeren keresztül zajlott. Az egyes intézmények különböző módon és különböző súllyal voltak hatással az egyes médiumok tartalmára, előállítási körülményeire és működési feltételeire. A tömegkommunikáció irányítása az MSZMP vezető testületeinek határozatain és főként az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) tevékenységén keresztül valósult meg. A cenzúrázás szándéka nyíltan nem jelent meg a tájékoztatáspolitikai

irányelvekben, ám a közvetett irányítás, a kézivezérlés kérdése és módja rendszeresen előke-
rült a sajtó irányításáért felelős intézmények értekezletein.

A legfőbb döntéshozó pártszervek – a pártkongresszus, a Központi Bizottság (KB), a Politikai Bizottság (PB) és a Titkárság – általánosan megfogalmazott irányelvekkel igyekeztek hatást gyakorolni a hazai nyilvánosságra, a tudományos, az irodalmi és a művészeti szférára. Ezek főként politikai-ideológiai iránymutatásul szolgáltak, de gyakran foglalkoztak az agitáció és a propaganda aktuális kérdéseivel, feladataival is (Takács 2015a: 513). Több határozatban foglalkoztak személyi kérdésekkel, illetve ezekkel szabályozták a lapalapítást vagy -megszűnést is.

Az évente néhány alkalommal ülésező kongresszus és a Központi Bizottság határozta meg az MSZMP központi szerveinek felépítését. Csak általános szinten foglalkozott a tömegkommunikációval; ennek kérdéseit a kongresszusi határozatok az ideológia témakörével kapcsolatosan tárgyalták (Takács 2015a: 513). A KB döntött az egyes sajtóorgánumok főszerkesztőinek kinevezéséről, továbbá meghatározta a szerkesztőségek által képviselendő szellemiséget és ideológiát (Takács 2009).

A Politikai Bizottság és a Titkárság rendszeresen foglalkozott a tömegkommunikációban megjelenő témákkal, értekezleteiken gyakran esett szó a Magyar Rádió, a Magyar Televízió és a sajtó tartalmáról, a Magyar Távirati Iroda munkájáról, valamint személyi kérdésekben is születtek itt döntések (Takács 2012: 88–89). A Titkárságon a KB egyes osztályainak munkáját felügyelték, itt készítették elő a központi vezető szervek üléseit, valamint ellenőrizték a határozatok végrehajtását, és döntöttek az egyes némenklatúra-pozíciók betöltéséről (Takács 2015a: 519).

A tömegkommunikáció irányítása terén az MSZMP legfőbb, döntéshozói jogkörrel rendelkező „szaktestülete” az Agitációs- és Propaganda Bizottság (APB) volt. Ennek 1948-as létrejöttét az indokolta, hogy a párt igyekezett az irodalmat, a művészeteket, a kultúrát és a tudományt hatékonyabban irányítani.²⁰ Az Agitációs és Propaganda Bizottság az ideológiaformálás meghatározó testülete volt, és az állami és társadalmi intézmények legfőbb felügyelőjeként működött (Kalmár 2014: 56). A Bizottság az ideológiai terület egészét átfogta a politikai nyilvánosságtól kezdve a kultúrán át a tudományig (Takács 2015a: 514, Buzinkay 2016: 424). Az APB-t az 1960-as évek közepén jelentős mértékben kibővítették; tagjai ekkortól az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) és a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály (TKKO) vezetői, a művelődésügyi miniszter, a Népszabadság főszerkesztője, a Magyar Rádió

²⁰ MOL MK–S 276. f. 54. cs. 15. ö. e. Javaslat Agitációs és Propaganda Bizottság felállítására, 1948.

és a Magyar Televízió elnökei, majd később a Tájékoztatási Hivatal elnöke, és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) Központi Bizottságának első titkára voltak (Buzinkay 2016: 425). Ugyanakkor többek – például Aczél György akkori művelődési miniszterhelyettes – nem vezetői tisztségük, hanem személyük jogán kerültek be a bizottságba (Takács 2012: 91). Az APB a párt irányvonalainak közvetítésére szolgált. Nagy hatást gyakorolt a bizottság munkájára az elnök személye is. 1957-től Szirmai István KB-titkár vezette az APB-t, aki mindvégig tartotta magát a párt politikájának határozott képviselőjéhez, ám elsők között ismerte fel, hogy a rendszer legitimitását az segíti, ha teret engednek a tömegkultúrának és a szórakoztató tartalmaknak (Takács 2012: 351). Szirmait 1969-ben Aczél György KB-titkár váltotta, aki elsősorban nem a politikai újságírásért, hanem a kultúráért és az abban megjelenő ideológiai kérdésekért volt felelős. Az ő személyéhez köthető a differenciált kultúr- és tájékoztatáspolitikai, az úgynevezett „3T” bevezetése. Aczél a teljes magyar kulturális élet irányításáért és ellenőrzésért felelt; elsősorban a kézivezérést, annak is a lehető legkevesebb nyomtatott változatát, a szóbeli kommunikációt preferálta (Buzinkay 2016: 427). 1985-től Berecz János KB-titkár lett az APB elnöke, aki a szervezet 1988-as átszervezését követően – amikor az Társadalompolitikai Bizottsággá alakult át – azt hangsúlyozta, hogy a bizottság az ideológiai területet érintő kérdések helyett elsősorban elvi, politikai irányok meghatározására fog törekedni (Takács 2015a: 515).

Az APB munkájának tehermentesítését szolgálta az 1958 és 1962 között működő Sajtóbizottság (Takács 2012: 92). Ez a nagyobb napilapok és tömegkommunikációs intézmények vezetőiből, a Tájékoztatási Hivatal, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége első emberéből, illetve egy-egy megyei lap főszerkesztőjéből tevődött össze, és az volt a feladata, hogy kidolgozza a párt és a kormány politikájában a sajtót érintő feladatokat (Takács 2009).

Az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) a Központi Bizottság alosztályaként a sajtó irányításáért és a tájékoztatásért volt felelős. A szervezet az 1950-es évekbeli megalapításától kezdve a Kádár-korszak végéig nagy – és folyamatosan bővülő – technikai és adminisztratív apparátussal rendelkezett. Az egyik legnagyobb létszámú osztály volt a pártszervek között, és a sajtóügyek legfőbb illetékesének számított (Takács 2015a: 515–516). Külön alosztályokon foglalkoztak a párt politikájának népszerűsítésével és a tömegkommunikáció tartalmi irányításával. Az APO az ideológiai és a politikai kérdések mellett a tömegkommunikáció gyakorlati működésére irányuló felvetéseket is előterjesztett (Cseh et al. 1999: 222). Az APO a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztállyal (TTKO) közösen hatással volt a kultúrára, az irodalomra, a művészetekre, a tudományra és az oktatásra. Az APO feladatai közé tartozott az is, hogy folyamatosan információt nyújtson a szerkesztőségeknek, kidolgozza az

agitáció és a propaganda aktuális formáját, ellenőrizzé a tömegkommunikáció irányításáért felelős alosztályok munkáját, és értékelje az ezektől érkező javaslatokat (Takács 2012: 96–99). A TTKO fokozatosan vette át a kulturális területek irányítását: kezdetben az irodalmi, a művészeti, a közművelődési témájú lapok és folyóiratok, valamint a Magyar Rádió és Televízió kulturális-művészeti osztályának irányítása tartozott a hatáskörébe, 1969-től már a politikai lapok tudományos és kulturális rovatait is ide csatornázták be (Takács 2015a: 518).

A Minisztertanács határozathozó szervként a lapalapítási és sajtóigazgatási kérdésekben volt hivatott dönteni; határozatai megjelölték az aktuális politikai kérdéseket, és előírhattak a sajtó számára konkrét feladatokat (Takács 2015a: 522). A Minisztertanács mellett tanácsadó, véleményező és koordináló szerepet töltött be 1974-től az Állami Rádió és Televízió Bizottság (ÁRTB). Az ÁRTB nem foglalkozott aktuálpolitikai kérdésekkel, hanem főként az egyes műsorokkal kapcsolatos műszaki és fejlesztési előterjesztéseket tárgyalta (Takács 2015a: 530).

A szervezeti hierarchiában a Minisztertanács alá tartozott a konkrét irányítási tevékenységgel megbízott Tájékoztatási Hivatal. Ez a Távirati Iroda, a nyomtatott és az elektronikus sajtó, valamint az Újságírói Szövetség irányításáért felelt, és sajtórendészeti kérdésekkel is foglalkozott, valamint biztosította a párt és a szerkesztőségek közötti információáramlást.²¹ A Tájékoztatási Hivatal számos szervezeti átalakításon és vezetőváltáson esett át az évek során, de sosem vált valódi irányító, kezdeményező szervvé, munkája mindvégig adminisztratív-szervező jellegű maradt (Takács 2015a: 526). A Tájékoztatási Hivatalnak alapvetően az volt a feladata, hogy az APO irányítása alatt közvetítsen a párt, a szerkesztőségek, a kiadók és a lapengedélykérők között (Takács 2012: 106), valamint sajtófogadások, sajtótájékoztatások, szövívői értekezletek, kül- és belföldi sajtótudósítások megszervezésével és újságírói útlevelék kiadásával foglalkozott, fennállásának utolsó éveiben pedig a szövívői feladatok ellátását is biztosította (Buzinkay 2016: 426). Az 1970-es években átvette a külföldi propaganda irányítását is (Takács 2015a: 527).

A Tájékoztatási Hivatal feladata volt a sajtóirányításban érdekelt egyes minisztériumok – mint a Bel- és Külügyminisztérium, a Kulturális-, a Honvédelmi-, Egészségügyi-, Mezőgazdasági és Élelmezésügyi- és a Könnyűipari Minisztérium – sajtóosztályainak koordinálása is. Ám ez nem volt túl hatékony, hiszen ezeknek a sajtóosztályoknak nem volt központi-
lag megszervezett, egységes sajtóirányítási gyakorlatuk. Ráadásul az újságírók rendszeresen számoltak be az egyes osztályokkal kapcsolatban negatív tapasztalatokról: az együttműködés

²¹ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztatási Hivatalának megszervezéséről. *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. december 19. 603. o.

hiányáról, az információközlésben észlelt problémákról, az elutasító viselkedésről (Takács 2012: 107–110). A Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, valamint a Könnyűipari Minisztérium a sajtó infrastrukturális működésére is hatást gyakorolt: az előbbi a Magyar Postán keresztül a lapterjesztés, az utóbbi a papíripari és nyomdai ügyek révén (Takács 2015a: 528).

A sajtóirányításban kis részben szerepet vállaltak a megyei, a városi, a kerületi és az egyéb helyi szervek is, ám ezek gyakorlati tevékenységet tekintve jelentős összehangolatlan-ság volt tapasztalható – főleg a városok és a kerületek szerepvállalása nem volt egyértelműen meghatározva (Takács 2015a: 520).

4.2.3. A magyar tájékoztatáspolitikai sajátosságai

A hazai tájékoztatáspolitikának vannak sajátos, a szovjettől eltérő vonásai is. Az egyik legjellemzőbb ezek közül a konzekvens jogszabályi háttér hiánya miatt kialakult szabályozatlanság. A sajtóirányítás nem egy világosan megfogalmazott sajtótörvény szerint valósult meg (sajtótörvényre egészen 1986-ig kellett várni), hanem az MSZMP vezető szervei által kiadott határozatok, rendeletek alapján történt. Ezek a dekrétumok és kisebb jelentőségű rész- és határterületeket érintő döntések elsősorban nem a sajtó jogi szabályozását, hanem politikai irányítást szolgálták (Takács 2015a: 492). A jogi szabályozatlanság mindvégig bizonytalanságban tartotta az újságírókat (Bajomi-Lázár 2005: 22). Az 1986. évi sajtótörvény érvénybe lépéséig az 1949-es alkotmány vonatkozó része, illetve néhány általános irányvonalat kijelölő párthatározat szabta meg a sajtóműködés kereteit (Bayer 2005: 159–166). Az 1949-es alkotmányban úgy fogalmaztak, hogy: „A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot.”²² Az 1958-as Politikai Bizottsági határozat így rendelkezett a sajtóval szembeni tartalmi elvárásokról: „A sajtó legyen pártos, munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspont.”²³ Az agitációs munka feladatait összegző 1979-es PB-határozat ugyan már megemlítette, hogy: „Arra kell törekedni, hogy a sajtó, a rádió, a televízió nagy felelősséggel, politikai-szakmai felkészültséggel tegyen eleget a hiteles, pontos, gyors tájékoztatásnak.”²⁴, de egyben világossá tette azt is, hogy a tömegkommunikációs eszközök elsődleges feladata „a meggyőzés, a közvélemény-formálás és a pártpolitika képvisele-

²² 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 55. § (1), (2).

²³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) (Vass & Ságvári 1964: 197).

²⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az agitációs munka helyzetéről, időszzerű feladatairól (1979. március 27.) (Vass 1983: 945).

te.”²⁵ Az 1986-os sajtótörvény újdonsága abban állt, hogy már nem említette a pártosságot, hanem a hiteles és pontos tájékoztatás eszményét fogalmazta meg.²⁶

A kiszámíthatatlanságot fokozta az is, hogy bár hivatalosan nem volt cenzúra, a tömegkommunikáció irányítása számos közvetlen és közvetett beavatkozáson keresztül zajlott (Bajomi-Lázár 2005: 25–27, Sipos 2010: 46–49). A sajtótervek előre meghatározták a sajtó politikai napirendjét, illetve azt, hogy egy adott eseményről hogyan és mit lehetett kommunikálni. A hírközlés infrastrukturális feltételeinek és intézményrendszereinek állami tulajdonba vétele és a személyzeti politika kialakítása a közvetett irányítás része volt, de ide tartozik a politikailag kényes kül- és belpolitikai témák (mint például az 1956-os forradalom, a prágai tavasz, a szegénység, a társadalmi devianciák, a droghelyzet stb.) tabusítása, valamint az Aczél György nevével fémjelzett differenciált kultúr- és információs politika is. Ez a klasszifikációs rendszer „tűrt”, a „tiltott” és a „támogatott” kategóriák (innen a „3T” elnevezés) mentén osztályozta a nyilvános kommunikáció – a kultúra és a tömegkommunikáció – tartalmát. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, a „3T” elvét Aczél György már 1958-ban megfogalmazta és ezt követően el is kezdte érvényesíteni, ám akkor még a „3T” nem volt használatos kifejezés. Ezen a néven döntően az 1970-es évek második felében vált az irányítás egyik fontos eszközévé. A „3T” elősegítette az öncenzúrát, de növelte a kiszámíthatatlanságot azzal, hogy nem volt egyértelmű osztályozási rendszer, ugyanis nem mindig volt világos az, hogy a támogatás vagy a megtűrés a szándékolt átpolitizálás és a cenzúra vagy éppen a liberalizálás eszköze volt-e (Sipos 2015: 36–38, Bajomi-Lázár & Kékesdi-Boldog 2018: 278). A „tűrt” nem volt kellőképpen kidolgozott kategória, így egyszerre volt lehetőség és korlát: kiszélesítette a korábbi nyilvánosság határait, lehetővé tette annak differenciálódását – vagyis azt, hogy idővel kialakuljon a körkörös nyilvánosság –, megnövelte a médiában dolgozók szerepét és egyben kockázatvállalását, ugyanakkor mivel nem voltak egyértelmű kritériumai, az osztályozás szubjektivitáson és a patrónusi-kliensi rendszer személyes kapcsolatain alapult (Sipos 2010: 51, Buzinkay 2016: 429). Az Aczél-féle kultúrpolitika regionálisan egyedülálló volt abban az értelemben, hogy az aktív (nép)nevelési, oktatási szándékkal fordult a társadalom széles köre felé: a „3T” egy személyesnek mondható, atyáskodó jellegű kommunikációs stratégián keresztül valósult meg (Kalmár 2017). Erre utal az is, hogy rendszeresen kellett bizonyos „antimarxista” témákról nyilvános vitákat folytatni. Ezeknek a gyakran egyenlőtlen erőviszonyok mentén zajlott diskurzusoknak az volt a feladatuk, hogy tanulságként szolgáljanak

²⁵ Uo. 940. o.

²⁶ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (1).

a pártpolitika „győzelméről”, ám egyben lehetővé tették az eltérő álláspontok nyilvános megjelenését és ütközését is (Sipos 2010: 52). Mindemellett Aczél nem zárkózott el a határozott lépésektől sem (Buzinkay 2016: 429). A közvetlen tájékoztatáspolitikai intézkedések növelték az újságírói bizonytalanságot, és gyakran egzisztenciális fenyegetettséggel jártak. Rendszerek voltak a szerkesztőségi telefonhívások, amelyek során a pártvezetés közvetlenül szólt egy-egy cikk megjelenése előtt a főszerkesztőnek. Gyakran éltek az „utólagos rendteremtés” eszközével is, például a főszerkesztői magyarázkodást szolgáló, úgynevezett „igazoló jelentések” kikövetelésével, a személyes elbeszélgetésekkel és ledorgálásokkal vagy a prémiummegvonással (Bozóki 1996: 65, Murányi 2000a, 2000b). De volt példa a nyomdából kikerült lapok bezúzására is, egyebek között 1983-ban a História, 1985-ben a Mozgó Világ, 1986-ban a Liget esetében. Közvetlen politikai befolyásolás volt a külföldi rádióadások frekvenciájának zavarása is.

A hazai tájékoztatáspolitikai gyakorlati működését nagymértékben megnehezítette az, hogy egyes állandónak tekintett strukturális és funkcionális tájékoztatáspolitikai alapelvek ütköztek egymással. Az a körülmény például, hogy a szerkesztőségek önállóan végzik munkájukat, és azt a párt kommunista újságírók ráhatásával (is) befolyásolja, nehezen volt összeegyeztethető azzal a ténnyel, hogy nem minden újságíró volt párttag (Fricz 1988: 9–10). Vagyis a sajtó gyakorlati irányítása során szembe kellett nézni egyebek között azzal a dilemmával, hogy mivel retorikai szinten nem létezett cenzúra, elvárás lehet-e a nem párttag főszerkesztőkkel, újságírókkal szemben a párt politikájának népszerűsítése.

Hasonló fennakadást okozott a párti információs monopóliuma is. Az újságíróknak megbízható és kiterjedt ismeretekkel kellett rendelkezniük a világ dolgairól annak érdekében, hogy azokról az MSZMP és az SZKP érdekeinek megfelelően ne, vagy csak cenzúrázott módon számoljanak be. E probléma megoldását a pártvezetés a számozott, zárt, bizalmas kiadványok közreadásában látta. Az MTI kiadásában jelentek meg a Bizalmas Tájékoztatók (más néven „piroscsíkos” kiadványok, amelyek nevüket az oldalakon átlósan áthaladó piros vonalról kapták), amelyek a főszerkesztők, a politikai és kulturális vezetők tájékoztatását szolgálták.²⁷ Ennek volt egy „két-piroscsíkos” változata is, amely az előbbinél is szűkebb, csak néhány száz fős körhöz jutott el (Takács 2015a: 596). Az MSZMP vezetőinek tájékozódását szolgálta az MTI által körülbelül száz példányban kiadott Reggeli Hírösszefoglaló. Valamivel nagyobb kör, 7–800 fő információigényét szolgálta ki a Nemzetközi Dokumentumok és az

²⁷ A későbbiekben látni fogjuk, hogy a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban is adtak ki ilyen összefoglaló anyagot, amelynek tartalmát a Magyar Rádió ügyeletes hírszerkesztője – a határozott tilalom ellenére – adásba engedett.

Elméleti Cikkék című összeállítás (Takács 2012: 82). A Világpolitikai Dokumentáció ezer példányban jelent meg, és 200 külföldi lap tartalmát adta közre magyar fordításban (Buzinkay 2016: 432). Az MTI mellett más szervek – például a Központi Statisztikai Hivatal, a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, a Bel- és a Külügyminisztérium – is adtak ki tájékoztató, tudományos vagy az agitációs és propagandatevékenységet „segítő”, jellemzően számozott kiadványokat, könyvsorozatokot, szakirodalom-fordításokat (Takács 2015a: 596).

5. A Kádár-korszak tájékoztatáspolitikai korszakai²⁸

A Kádár-korszakot a vezető szakirodalom (egyebek mellett Hegedűs 2001, Takács 2009, 2012, 2015a, 2015b, Buzinkay 2016) két részre osztja: a forradalom utáni megtorlás éveire és a konszolidált Kádár-korszakra, ám ez utóbbit a kutatók nem tagolják további időszakokra. Ebben a fejezetben úgy érvelek, hogy a Kádár János vezette három évtizedes korszak tájékoztatáspolitikailag sem tekinthető egységesnek, és javaslatot teszek további szakaszolására: hat korszakra bontva jellemzem a Kádár-korszakban megvalósul szovjet-kommunista típusú sajtómodellt. A korszakok meghatározásánál médiarendszer-elméleti megközelítést alkalmazok, és többnyire a Fricz (1988) által javasolt határokat használom, de ezeket kritikával kezelem s minden esetben felülvizsgálom, szükség szerint korrigálom.^{29,30} Fricz elemzését olyan kortárs szerzők tudományos eredményeivel egészítem ki, mint Békés Csaba (2019), Buzinkay Géza (2016), Földes György (2015, 2018), Hegedűs István (2001), Kalmár Melinda (2014) és Takács Róbert (2008, 2012, 2015a, 2015b).

A magyar tájékoztatási gyakorlatot a lokális és a globális politikai események tükrében vizsgálom. A korszakok jellemzése során az adott időszak jelentős politikai határozataira, rendeleteire, illetve a pártvezetés tagjainak nyilvános vagy zártkörű felszólalásaira fókuszálok, ezek alapján igyekszem feltárni a tájékoztatáspolitikai attitűdöket és motivációkat. Elsődlegesen a sajtó és az elektronikus média irányításának jellegzetességeit emelem ki, így a kulturális-szellemi élet, az irodalom, az oktatáspolitikai és a tudományos szféra irányítását csak érintőlegesen, egy-egy jelentős politikai döntés kapcsán tárgyalom. Nagy figyelmet fordítok a

²⁸ A jelen fejezet főbb megállapításait tartalmazó tanulmány a Jel-Kép folyóirat 2021-es első számában jelenik majd meg „A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságai és korszakai Magyarországon 1956 és 1990 között” címmel. Az itt olvasható szövegváltozatot számos ponton kibővítettem – K. B. D.

²⁹ Fricz fogalomhasználata tükrözi a kor gondolkodásmódját, így írása forrásként is kezelhető.

³⁰ Fricz a hazai tájékoztatáspolitikai elméleti irányítását elemezve több esetben demokratizációról, demokratizálódásról ír. Úgy vélem, hogy ez a megfogalmazás pontatlan és félrevezető, mert a tekintélyelvű politikai rendszerben nem beszélhetünk demokratizációról. Ehelyett – a politikatudományi-tranzitológiai terminológiát követve – a liberalizáció kifejezést használom (erről lásd a 2.1.6. fejezetet).

kül- és a belpolitikai eseményekre, különös tekintettel a magyar pártvezetés Szovjetunióval való viszonyára.

A periodizáció során a klasszikus médiarendszer-elméleti megközelítést alkalmazom, vagyis a politikai rendszer és a médiarendszer kapcsolatait, kölcsönhatásait vizsgálom. Annak ellenére, hogy találunk a tájékoztatáspolitikai alakulására közvetlenül hatással bíró kül- és belpolitikai tényezőket, nehéz egyetlen évszámhoz vagy az adott év első és utolsó napjához kötni a változás kezdetét és végét. Egy-egy határozat létrejöttét hosszabb előkészítési folyamat előzte meg – amely folyamat már önmagában jelezheti a változást –, így az gyakran nem az érvénybe lépése idején, hanem később fejtette ki hatását. Az itt megjelölt dátumok ezért inkább viszonyítási pontokként szolgálnak. A kutatói szándék jelen esetben nem az évszámok köbe vésése, hanem a tendenciák jelzése és a Kádár-korszak médiairányításának továbbgondolása. Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy az itt meghatározott korszakok helytállóak, mert alapvetően tükrözik a jelentősebb tájékoztatáspolitikai változásokat, ám a kezdő és a végdátumok pontosításra szorulhatnak. A szakirodalomban nincs konszenzus az évszámokat illetően, kutatási szempontrendszerrel függ az egyes időszakok elhatárolása. Más évszámokkal, de a főbb következtetésekkel egyetértő periodizációt találunk a kultúrpolitikai és a történelmi megközelítésekénél (Agárdi 1997, Eörsi 2008).

5.1. 1956–1959: hatalomátvétel és „rendteremtés”

Az 1956 és 1959 közötti évekre az erőskezű irányítás és a hatalomátvétel utáni rendteremtés volt a jellemző. A forradalom leverése után, 1956 novemberében szovjet támogatással Kádár János került hatalomra, és megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP). A hatalomátvétel első két évében mindennapos volt a szigorú állambiztonsági ellenőrzés és a megfélemlítés. A médiairányítás autoriter jegyeket mutatott (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát), párt a tájékoztatáspolitikában propagandafeladatokat határozott meg. A tömegkommunikációs eszközök feladata a befolyásolás, az agitáció és az államszocialista propaganda terjesztése volt. A sajtónak az orientálás mellett tudatos népnevelői feladatokat is el kellett látnia, és szerepet kellett vállalnia a társadalmi mozgósításban is. Ezt az 1958-as, sajtó helyzetéről és feladatairól szóló Politikai Bizottsági határozatban az alábbiak szerint konkretizálták:

A sajtóra és a rádióra nagy feladatok hárulnak: nevelnie kell a népet, meg kell győznie a párt politikájának helyességéről, alakítania és formálnia kell a közvéle-

ményt, szerveznie és mozgósítania kell a tömegeket, ápolnia és fejlesztenie kell a párt tömegkapcsolatait.³¹

A forradalom leverését és a szovjet csapatok bevonulását követően a hatalom centralizációja során a sajtóirányításban (is) szükség volt a jogi szabályozók bevezetésére és az államapparátus felállítására. Az 1956. december 19-én kelt kormányrendelet rendelkezett a Tájékoztatási Hivatal – újbóli – megalapításáról. Ez „a Kormány elnökének közvetlenül alárendelve” az alábbi feladatokat látta el: az állami tájékoztatási munka megszervezése, a hivatalos határozatok, rendeletek, kommunikék, törvények továbbítása a sajtónak, valamint a sajtórendészeti tennivalók ellátása.³² A sajtórendészeti feladatok közé tartozott a lapengedélyek kiadása vagy bevonása, a külföldről érkező sajtótermék terjesztésének engedélyezése, a papírigények számbavétele és biztosítása, a lapfejlesztési tervek kidolgozása. A Tájékoztatási Hivatal felügyelete alá tartozott a Magyar Rádió és Televízió, a Magyar Távírási Iroda, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Magyar Újságírók Szanatóriumi Egyesülete és a négy lapkiadó vállalat.³³

Kádár János a Rákosi-féle közvetlen és despotikus jellegű sajtóirányítás helyett a közvetett, elsősorban a szerkesztői felelősségre építő cenzúrarendszert preferálta. Az újfajta módszert a következőképpen fogalmazta meg a Központi Bizottság Titkárságának 1957. szeptember 7-ei ülésén:

Kizárólagos pártirányítás a sajtó napi ügyeiben eddig negatívumokat adott ... kisebb ítélőképességgel rendelkező, kisebb íráskészséggel rendelkező ember utasított nagyobb íráskészségű embert, és a kérdéshez jobban értő embert is ... Ezt valahogy meg kell szervezni: működő rendszer legyen, amibe beletartozik az általános irányítás, a figyelem felhívása, de feltétlen ő [az újságíró, a szerkesztő] mondja meg, hogy hogyan. ... Ha nem hajtják végre a kapott utasítást, akkor ... mondhatjuk: látja, mit csinált, magára volt bízva, hogy mit ír és hogyan oldja meg a feladatát. Így tudjuk biztosítani, hogy felelős legyen a lapért.³⁴

Az új típusú irányítás első lépéseként 1958-tól rendszeresítették a főszerkesztői értekezleteket, ahol közzétették az általános tudnivalókat, a párt szerveinek utasításait, döntéseit. Ezeken

³¹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.) (Vass & Ságvári 1964: 199).

³² A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztatási Hivatalának megszervezéséről, *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. december 19. 603. o.

³³ Uo.

³⁴ MOL 288.f. 7/13. ö. e. Részletek Kádár Jánosnak az MSZMP KB Titkárságának 1957. szeptember 7-ei ülésén elhangzott hozzászólásából.

zajlott a „lapbírálat” is, vagyis a kiadott sajtócikkek utólagos cenzúrája, amely során a sajtó munkatársai értesültek egy-egy konkrét anyaggal kapcsolatban a pártvezetés kritikai megjegyzéseiről, elmarasztalásáról, jövőbeli javaslatairól (Cseh et al. 1999: 224–225). A hazai tömegkommunikáció irányításában tehát már a forradalom utáni években megszilárdult az előzetes és az utólagos cenzúra rendszere. Az egyszemélyes főszerkesztői felelősséggel oldódott a korábbi merev sajtóirányítás, és idővel lehetővé vált az egyes lapok mozgásterének bővülése, lassú függetlenedése (Hegedűs 2001: 53).

1958-ban Aczél György irányítása alatt kiadták „Az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei” című dokumentumot, amelynek fő célja a párt és a „művészi értelmiség” (érdek)kapcsolatának szorosabbá fűzése volt. Ebben világossá tették, hogy „az irányítás fő eszköze az eszmei befolyásolás”, amelyben „jelentős szerepe van a kulturális élethez szükséges anyagi-technikai eszközök biztosításának és helyes elosztásának.”³⁵ Megfogalmazták, hogy a művészeti életet és a tudományos tevékenységet nem lehet ugyanolyan eszközökkel irányítani, mint a politikai, gazdasági, társadalmi szférát, mert a stílusvitákat nem lehet hatalmi eszközökkel eldönteni (Földes 2018: 213). Ugyanebben a szövegben jelent meg először a kultúrpolitika differenciálódása is, vagyis az, hogy a támogatás és a tiltás mellett megjelenjen a megtűrés is:

A kultúra szocialista eszmeiségének elsődleges fontosságát nyomatékosan kell hangsúlyozni ma, amikor még hatnak bizonyos revizionista nézetek, és amikor – helyesen – nyilvánosságot biztosítunk jószándékú, a népi demokrácia iránt lojális, de nem szocialista alkotásoknak és állásfoglalásoknak is a kulturális élet különböző területein.³⁶

A művelődéspolitikai határozat tudományos alapokra helyezte a művelődést, megszüntette a kultúrpolitikában az irodalomcentrikus nézőpontot, és új ösztönzőrendszert épített ki (Kalmár 2014: 150). Ezzel párhuzamosan az alapelvekben rögzítették az MSZMP vezető szerepének megkérdőjelezhetetlenségét, illetve azt, hogy a párt elleni mindennemű fellépést és éles hangú kritikát a szocializmus elleni támadásként értelmeznék és keményen fellépnek ellene (Földes 2018: 213).

Ez a differenciált kultúr- és tájékoztatáspolitikai attitűd, amely a korábbiaknál nagyobb teret adott a kulturális és szellemi élet képviselőinek, ám világosan kijelölte a tabutémákat, egy évtizeddel később szilárdult meg, amikor Aczél György fokozatosan a kulturális-

³⁵ Az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei (1958. július 25.) (Vass – Ságvári 1964: 308).

³⁶ Az MSZMP Művelődési Politikájának irányelvei (1958. július 23.) (Vass & Ságvári 1979: 292).

ideológiai élet meghatározó alakjává vált. 1967-ben a Központi Bizottság titkára lett, két évvel később megkapta a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának elnöki posztját, ezt követően beválasztották a Politikai Bizottságba, majd 1971-ben az akkor létrehozott Művelődéspolitikai Munkaközösség elnöke lett.³⁷

A sajtóműködés átfogó jogi szabályozására a 26/1959. (V. 1.). számú kormányrendelet kibocsátásával került sor. A rendelet kiadását a jogalkotók megfogalmazása alapján az indokolta, hogy „a sajtóra vonatkozó jogszabályok jelentős része még a felszabadulás előtt keletkezett, és a gyökeresen megváltozott társadalmi viszonyok között nem alkalmazható”.³⁸ A kormányrendelet meghatározta a sajtótermék fogalmát, szabályozta ennek előállítási, sokszorosítási és terjesztési folyamatát, kimondta az impresszum feltüntetésének kötelezettségét, továbbá tájékoztatott az engedélyezési folyamatról, a helyreigazítás menetéről és a szabálysértési tényállásokról. A rendelet szabályozatlanul hagyta azt a kérdést, hogy ki jogosult lapengedélyt kérni (Takács 2015a: 494). Ez a jogszabály, illetve ennek az idők során kiegészített, módosított változata az 1986-os sajtótörvény bevezetéséig volt érvényben (Cseh et al. 2004: 279).

5.2. 1960–1964: „aki nincs ellenünk, az velünk van”

1961-ben az SZKP XXII. kongresszusán – miután összegezte a nyílt desztalinizációt hirdető XX. kongresszus óta elért eredményeket – Hruscsov kihirdette a kommunizmus építésének időszakát, és hangsúlyozta a békés egymás mellett élés fontosságát.³⁹ A kommunizmus építése feltételezte azt, hogy az államszocialista országok közel egy időben érik el a kívánt gazdasági, infrastrukturális, életszínvonalbeli, társadalmi fejlettségi szintet, ami egyrészt lehetetlen elvárás volt, másrészt viszont kedvezett a magyar pártvezetésnek, mert hivatkozási alapot biztosított a kibontakozóban lévő hazai modernizációs kísérletek meggyorsításához, illetve az ehhez szükséges szovjet és nyugati hitelek igényléséhez (Földes 2015: 52–55). Az SZKP XXII. kongresszusa enyhülést hozott a hidegháborús politikai szembenállásban, és hatása Magyarországra is begyűrűzött. Az MSZMP vezetése nagyobb mozgástérhez jutott, és engedékenyebb hozzáállást mutathatott, mint a megelőző években, amivel az volt a célja, hogy az értelmiséget a párt programja mellé állítsa (Lehmann 1998: 2).

³⁷ Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Aczél György <https://neb.hu/asset/phprLFddH.pdf>.

³⁸ 26/1959. (V. 1.) Korm. rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről. *Magyar Közlöny*, 49. sz. 1959. május 1. 329. o.

³⁹ Az SZKP XXII. kongresszusa, *Párttörténeti Közlemények. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Folyóirata*, VII. évf. 4. sz. 1961. november 1. o.

1960-tól átmeneti időszak kezdődött Magyarországon, s a hatalmi-politikai harcok hátterbe szorultak. Az 1963. évi tavaszi országgyűlési és tanácsválasztások eredménye megerősítette az MSZMP konszolidációját. Az ugyanebben az évben meghirdetett amnesztiarendeletről pedig – amely „emberiségtől áthatva” egyebek mellett kegyelmet adott és társadalmi beilleszkedést ajánlott az „államellenes vagy ellenforradalmi tevékenység” miatt elítélteknek is – a békés egymás mellett élést és a nyugodt életkörülményeket deklarálta.⁴⁰ Ennek hatására – több titkos előkészítő magyar–amerikai diplomáciai tárgyalást követően, amerikai kezdeményezésre – lekerült az ENSZ Közgyűlés napirendjéről a „magyar ügy”, vagyis az 1956-os forradalom leverése (Király 2006: 46). Ekkoriban terjedt el Kádár János „aki nincs ellenünk, az velünk van” jelmondata is (Takács 2008: 160), amelyet nem csak a belpolitikai viszonyokra vonatkozva érvényesített a pártvezetés; ez az attitűd az MSZMP VII. kongresszusától kezdve a külpolitikai stratégiának is fontos alappillérvé vált.⁴¹

Az új politikai attitűd az irodalomtudományban is jelentkezett. 1959-ben megalakult az Irodalomelméleti Csoport, majd két évre rá az Irodalomelméleti Osztály, amely elsődleges feladatának az irodalomkutatás fejlesztését, nemzetközi színvonalúvá tételét tekintette. Az osztály munkatársai a modernizmus és az avantgárd irányzatok jelentőségét hangsúlyozták a szocialista realizmus elmaradottságával szemben (Gombár 2009).

1961-ben sor került a magyar oktatás reformjára, ám ez az 1958-as művelődéspolitikai alapelveket tükrözve ideológiai alapú megközelítés volt: megemelték a tankötelezettségi életkort, létrehozták a szakközépiskolát mint intézményt, a gimnáziumokban bevezették az öt nap tanulás–egy nap fizikai munka oktatási formát, és szorgalmazták a felnőttoktatás kiszélesítését (Darvai 2015: 373–374).

A megengedőbb politikai attitűd a művészeti irányításban is megjelent. Ezt az MSZMP VIII. kongresszusán így fogalmazták meg:

Azt várjuk, hogy a sajtó, a rádió és a televízió munkatársai igényesebben, vonzóbb formában hirdessék a szocializmus igazságait. Legyenek a szocialista ember nevelésének, az egységes szocialista társadalom formálásának élenjáró munkásai, terjesszék a szocialista kultúrát.⁴²

A kongresszus határozatában az irodalom és a művészetek vonatkozásában kifejezésre jutott az is, hogy a pártvezetés a kulturális fejlődés érdekében teret ad „minden más jó szándékú,

⁴⁰ ÁBTL-4.2.-1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról.

⁴¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa (1959. november 30. – december 5.) 11. o.

⁴² A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, 132. o.

nem ellenséges művészeti tevékenységnek is”,⁴³ vagyis halványan, de ismét körvonalazódott az, hogy a nyilvános szférában létezik egy „megtűrt” kategória is. Ez a korábbi 1958-as művelődéspolitikai irányelvvel szemben előrelépésnek számított, hiszen az még csak „minden realista művészetnek” biztosított támogatást (Bolvári-Takács 2011: 283).

A kül- és belpolitikai enyhülés a tömegkommunikáció funkciójának értelmezésében is változást hozott. Oldódott a harcias, szenvedélyes hangvétel, a sajtó pedig a propagandista újságírás helyett inkább tájékoztatási, politikai-kulturális nevelési célzattal működött (Fricz 1988: 23–24), vagyis elmozdulás történt a korábbi autoriter jellegű irányítástól a megengedőbb médiairányítás felé (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Lényeges előrelépést jelentett az is, hogy 1963 decemberében döntés született a nyugati rádióállomások – a BBC, az Amerika Hangja, a Szabad Európa Rádió – adása zavarásának átmeneti megszüntetéséről.⁴⁴ Ennek a következő technikai, gazdasági és politikai okai voltak.⁴⁵ Az 1952 óta működő zavaróhálózat technikai elmaradottsága miatt nem volt kielégítő a zavarás határfoka, a baráti országokból kapott frekvencia-zavaró segítség időszakos volt, a zavarni kívánt műsorokat egyre nagyobb teljesítményű adókkal és egyre több hullámhosszon és időben sugározták. A hazai hálózat fenntartása ugyanakkor költségesebbé vált, évente 40 millió forintba került. Nem volt egységes politikai iránymutatás arra vonatkozóan, hogy pontosan mely műsorokat kell zavarni. Emellett a pártvezetés úgy ítélte meg, hogy megnövekedett a kormány iránt a bizalom, és nyugalmasnak tekinthető a belpolitikai légkör, ezért úgy vélte, hogy a kapitalista országok állami adásának hangvétele is változott, éle tompult, így inkább a szocializmus építésének eredményeinek propagálására érdemes hangsúlyt fektetni.

5.3. 1965–1970: a liberalizáció

A harmadik tájékoztatáspolitikai korszakban, amely 1965-től 1969-ig tartott, a belpolitikában a magyar gazdaság átstrukturálása vált központi kérdéssé; az 1966-os év végén az MSZMP IX. Kongresszusán született döntés a gazdasági reform bevezetéséről. Az új gazdasági mechanizmus elnevezésű reformcsomag 1968. január 1-jén indult, el és a gazdaság racionalizálását, a fogyasztás növelését és az életszínvonal-emelését célozta meg.⁴⁶ Ezt két okból volt

⁴³ Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról (1962. november 20–24.) (Vass & Ságvári 1964: 583).

⁴⁴ MOL XIX-J-1-k-USA-18/d-033/1964. 39 d. Külügyminisztériumi feljegyzés a rádióállomások zavarásának megszüntetéséről (1963. december 14.).

⁴⁵ MOL M-KS 288f. 5/316 ö. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Ipari és Közlekedési Osztályának előterjesztése a rádióvédelem helyzetéről és a Politikai Bizottság vitájának jegyzőkönyve (1963. október).

⁴⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa, Budapest, Kossuth Kiadó, 1966. 117–120. o.

fontos tényező. Egyrészt az anyagi javak megteremtése az emberek politikától való távolmaradásának kimondatlan kompromisszumával járt, így fontos legitimációs szerepe volt. Másrészt a reform végrehajtásához Magyarországnak szüksége volt a fejlett, nyugati technológiákra és a tőkére, hiszen az 1960-as évek közepére a külpolitikai egyeztetések során nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió nehezen tudja teljesíteni Magyarország és általában a keleti blokk országainak hitelkéréseit, termény-, élelmiszer- és nyersanyagigényeit (Földes 2015: 59). A gazdasági reformcsomag életben tartása – és ezzel együtt a párt társadalmi támogatottságának fenntartása – mindennél fontosabb tényezője lett a magyar politikai irányításnak. Éppen ezért Kádár ettől kezdve az SZKP XXII. kongresszusán korábban rögzített, a szocializmus építését megcélzó iránymutatásra hivatkozva tudatosan törekedett arra, hogy a lehető legtöbb szocialista és tőkés országgal felvegye, megjavítsa vagy még szorosabbra fűzze a diplomáciai kapcsolatokat.

A külpolitikát illetően érdemes egy gondolat erejéig visszaigrani egy évvel korábbi meghatározó eseményre. 1964-ben az SZKP váratlanul leváltotta a párt éléről Kádár János személyes jó barátját, a desztalinizációt hirdető Nyikita Szergejevics Hruscsovot, akinek helyére Leonyid Iljics Brezsnyev került. Az új típusú politikai irányítás következtében a médiarendszer liberalizálása a Szovjetunióban és Magyarországon is visszaesett (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát), és az elvi irányításban és a tömegkommunikáció technológiai fejlődésében stagnálás vette kezdetét (McNair 1991: 35). Kádár nem titkolta megdöbbenését, és hosszas bírálatban adta Brezsnyev tudomására egyet nem értését (Békés 2019: 183–184). Bár hivatalosan is kifejezte a döntés elfogadását és az új vezetőhöz való lojalitását, kritikus szavai egyedülállóak voltak a szovjet blokkban (Földes 2018: 115). A kiélezett helyzetben Brezsnyev nem tehetett mást, mint – megköszönve az őszinte véleményt – reményét fejezte ki, hogy a két ország közötti kapcsolat szorosabbá válik, valamint szorgalmazta, hogy a jövőben több informális találkozt szervezzenek a két ország között (Békés 2019: 188). Ezek után Magyarország a rendszerváltásig a lojális és kiszámítható partner szerepét játszotta a szovjet–magyar viszonyban, sőt a gazdasági reform sikeres végrehajtása érdekében a „konstruktív lojalitás” politikáját alkalmazta, ami a rugalmasságot, a konfliktuskerülést és a Szovjetunióval való kooperációra való hajlandóságot jelentette (Békés 2011: 112). Kádár többször – egyebek mellett a kommunista pártok 1969-es világkonferenciáján, hazai rendezvényeken és más államszocialista országok nagygyűlésein, kongresszusain tartott előadói beszédében és felszólalásában – nyilvánosan is kifejezte a Szovjetunió és az SZKP vezetése iránti megkérdőjelezhetlen elkötelezettségét.

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete 1969. március 17-én fogadta el az úgynevezett Budapesti nyilatkozatot, amely az európai kontinens, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti együttműködést és a kölcsönös tárgyalások rendszeresítését szorgalmazta (Köváriné 2010: 175). A Budapesti nyilatkozat nagymértékben hozzájárult Magyarország külpolitikai mozgásterének bővítéséhez, és közvetve előkészítette az 1975-ös Helsinkii Egyezményt (Békés 2006). A magyar pártvezetés 1969 nyarától fokozatosan normalizálta a diplomáciai összeköttetéseit az NSZK-val, így sikerült elérnie, hogy 1973-ig példátlan ütemben növekedjen a két ország kereskedelmi kapcsolatai (Békés 2019: 267–268). A kereskedelmi, gazdasági és technológiai együttműködések mellett intenzív fejlődésnek indult a kölcsönös turizmus is. Annak ellenére, hogy az NDK hevesen bírálta a magyar reformcsomagot, gazdasági téren gyümölcsöző együttműködés volt a két ország között. Így rövid időn belül az NDK lett a Kádári életszínvonal-politikához – és a párt legitimációjához – szükséges fogyasztási cikkek egyik legnagyobb beszállítója (Békés 2019: 272).

A kedvező kül- és belpolitikai helyzet hatást gyakorolt a hazai tömegkommunikáció irányítására is: az azt meghatározó alapelvek – a korábbi évekhez képest való – liberalizálása és az újságírói szakma egyfajta professzionalizációja ugyancsak az 1960-as évek közepétől tapasztalható (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). A Politikai Bizottság (PB) 1965-ben „a tájékoztatás megjavításáról” szóló határozatot adott ki. Ebben megfogalmazta, hogy mindenről – így a kedvezőtlen tényekről és az ellentétes véleményekről is – tájékoztatni kell, ugyanis „a tájékoztatásban nincsen légüres tér, ha mi valamiről nem beszélünk idejében, arról beszél az ellenség”.⁴⁷ Ezzel egy időben kifejezték azt is, hogy a pártvezetés fenntartja a jogot a tájékoztatás kontextusának meghatározására. A PB-határozat szövege fontos változást mutat a tömegkommunikáció és a közönség kapcsolatának értelmezése terén:

... a tájékoztatás megjavítása elsőrendű fontosságú politikai érdekünk. A tájékoztatás nyíltsága, őszintesége és teljessége a demokrácia elengedhetetlen tartozéka, a szocialista tudatformálásnak, a tömegek közéleti aktivitásának, a párt és a tömegek közötti bizalomteli kapcsolat erősítésének feltétele. Éppen ezért fel kell számolni a tájékoztatást gátló előítéletekkel, szemléleti korlátokkal, amelyek javarészt a közvéleménytől való félelemből, illetve a közvélemény nem ismeréséből táplálkoznak.⁴⁸

A tömegkommunikációs eszközök integratív szerepének tudatosítása mellett enyhülni látszott az a korábbi évekre jellemző felfogás is, amely szerint a közönséget korlátlanul alakítható és

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 5/367 ö. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.

⁴⁸ Uo.

befolyásolható tömegnek kell tekinteni. Megváltozott a tájékoztatás felfogása is, az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1968-as állásfoglalásában már a következő szerepel:

Az illetékes párt- és állami szervek a tájékoztatást mindinkább politikai kérdésnek, a közéleti demokrácia szükséges részének, a párt tömegkapcsolatait erősítő politikai eszköznek tekintik.⁴⁹

Vagyis a pártvezetés kezdte felismerni, hogy a politikai legitimitáció egyik jelentős tényezője a társadalmi igények, érdekek és visszajelzések figyelembe vétele. Ennek egyik eredménye az volt, hogy nagyobb teret biztosított a könnyebb műfajoknak, a humoros, szórakoztató műveknek, színdaraboknak, zeneszámoknak, filmeknek és tévéműsoroknak (Kalmár 2014: 273). Az említett határozatban rögzítik a „gyors, hiteles és alapos” tájékoztatás szükségességét,⁵⁰ valamint felmerül a Magyar Távirati Iroda sajtó munkájában betöltött szerepének felülvizsgálata – mert mint írják „a szerkesztőségek túlzott mértékben támaszkodnak az MTI-re, amely szinte nyomásra kész anyagokkal látja el őket”, ez pedig hozzájárul a „lapok uniformizáltságához, a híranyagok egyhangúságához”⁵¹ –, ám ez dokumentum valójában konzerválta a médiapolitikai alapelveket, s nem járult hozzá a tájékoztatás érdemi megváltozásához.

Míg a központi tájékoztatáspolitikai elvek valamelyest enyhültek, a konkrét ágazati irányításban továbbra is jellemző volt a politikai-hatalmi megközelítésmód. Ezt mutatja Szirmai István egyik beszéde is. Az MSZMP Központi Bizottságának titkára, az Agitációs és Propaganda Bizottság vezetője 1965. október 8-án tartott előadást az MSZMP tájékoztatáspolitikájának alapelveiről.⁵² Ebben elmondta, hogy a pártirányítás legfőbb eszköze a politika és a kritika, és hogy a pártnak a tudományos élet, a kultúra és a tömegkommunikáció irányítása során iránymutató, valóságfeltáró szerepe van. A társadalomtudomány területén szerinte határozottabb fellépésre van szükség, meg kell határozni a tudományos kutatások irányvonalát, és nem szabad teret engedni „a politikailag káros tendenciáknak, személeteknek”. Szirmai a közvetett irányítást hangsúlyozta, amely során a párt nem korlátozó, hanem paternalista szereplőként jelent meg. Utalást tett a tájékoztatáspolitikai nomenklatúra-rendszeren, valamint az egyszemélyes szerkesztői felelősségen keresztül megvalósuló irányítására is:

⁴⁹ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. 1968. november 12. (Vass 1974: 245)

⁵⁰ Uo. 245. o.

⁵¹ Uo. 249. o.

⁵² MOL M-KS 288. f. 34/65/17. ö. e. Részlet Szirmai István Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései című előadásából (1965. október 8.).

Ezeknek az intézményeknek, műhelyeknek [a filmgyártásra, az irodalmi folyóiratokra, a rádióra és a televízióra utal] az élén felelős emberek vannak. Ezek iránt messzemenő bizalmat érzünk. ... Mikor szól bele a pártvezetés ezeknek a műhelyeknek a munkájába? Csak két esetben. Az egyik eset, ha valami politikailag ellenséges, rendszerellenes; másik esetben, ha ízlésrontó írás megjelenik. ... Egyébként az a vezetési elv érvényesül ezen a területen, hogy a főszerkesztő, a szerkesztő, az igazgató a felelős. ... Magyarországon nincs előzetes cenzúra...”⁵³

A nyilvánosság és a transzparencia felé tett apró lépésként értelmezhető az a rendelkezés, amelynek értelmében a jövőben előzetes közleményt kell kiadni a Központi Bizottság üléseinek napirendjéről, majd az ott elhangzott beszámolókat és hozzászólásokat publikálni kell.⁵⁴

Az MSZMP KB 1965. márciusi, ideológiával foglalkozó ülésén már tényként kezelték az elektronikus médiumok, vagyis a rádió és a televízió tájékoztatásban és orientálásban betöltött vezető szerepét. Erre utal Révész Géza diplomata, vezérezredes is a felszólalásában: „Nem akarom lebecsülni az irodalom szerepét ... de hát a televíziót, mondták, hogy azt 3 és fél, 4 millió ember nézi és az nagyon hat.”⁵⁵

1966-ban a Kulturális Elméleti Munkaközösség Aczél György irányításával kiadta „Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban” című dokumentumot. Ez változást hozott a korábbi évben, Szirmai István által deklarált cenzúrrendszerbe, amely a politikailag ellenséges fellépések azonnali adminisztratív fellépést ígért. A Munkaközösség a következőképpen fogalmazott: „Az irányításnak ebből kiindulva kell választania: mi az, amit támogat, terjeszt, népszerűsít, mi az, aminek létéről tudomást vesz, és végül mi az, amit elutasít.”⁵⁶ Ezzel az állásfoglalással egyértelműen megszilárdult az a differenciálás, amely már az 1958-as művelődéspolitikai alapelvekben felderengett, vagyis az, hogy a kultúr- és tájékoztatáspolitikában a párt által támogatott és tiltott kategóriák mellett létezik egy túrt kategória is. Az e fajta osztályozási rendszer – mint említettem – a későbbiekben „3T” (tűr-tilt-támogat) néven vált ismertté. Aczél a teljes művelődésügyi szféra megreformálására törekedett, ezt mutatják a szinte évente kiadott határozatok is: 1969-ben a tudománypolitikáról, 1972-ben a közoktatásról, 1974-ben a művelődésről (Kalmár 2014: 122).

⁵³ Uo.

⁵⁴ MOL M-KS 288. f. 5/367 ö. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.

⁵⁵ Kalmár idézi „A Központi Bizottság irányelvei a párt időszerű ideológiai feladataira 1965. február 16.” című dokumentumból (Kalmár 2014: 657).

⁵⁶ Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP Kulturális-Elméleti Munkaközösségének tanulmánya. *Társadalmi Szemle*, 1966. 7-8. sz. 52. o.

A „3T” által kategorizált műveket sávosan árazták be annak érdekében, hogy ezzel is befolyásolják azok elérhetőségét és a kulturális-szellemi termelést. Az ideológiailag támogatott művek alacsony áron, állami támogatással kerültek piacra, a megtűrt kiadványok csak akkor jelenhettek meg, ha a kiadó ígéretet tett a nyereségre, vagy legalább az önköltség megtérülésére, a nem fontosnak ítélt művek pedig csak akkor kerülhettek forgalomba, ha egyértelműen bevételt tudtak generálni (Kalmár 2014: 266). Hasonló volt a helyzet a szerzői honoráriumok esetében is.

Az újságírói szakma professzionalizációját illetően fontos lépés volt, hogy a Tájékoztatási Hivatal 1967-től szabályzatban rendelkezett az újságírók szükséges felsőfokú végzettségéről, és ösztönözte idegennyelv-tanulásukat is. 1969-től megkezdte működését a Magyar Újságírók Országos Szövetségének Felvételi és Minősítő Bizottsága, amely az újságírói gyakorlatok pályájáról döntött (Takács 2008: 164). Az amnesztiarendelet a szilenciumra ítélt írók, újságírók és szerkesztők rehabilitációját is meghozta, így az 1960-as évek második felében már kellő számú tapasztalt és gyakorlott – és ha nem is elégedett, de kiegyezett – sajtómunkatárs állt munkába. Ezt jelzi a MÚOSZ tagok számának emelkedő tendenciája is (Cseh et al. 2004: 282).

Az 1960-as évek második felében nőtt az időszaki kiadványok és a meglévő napilapok példányszáma, és egyre nagyobb népszerűsége tettek szert a kulturális, valamint a szabadidős tevékenységgel kapcsolatos lapok (Takács 2008: 161–163). A politikai irányítás oldódása mellett tehát bővült a politikamentes, szórakoztató célú kiadványok palettája (Sipos & Takács 2005: 57). Létrejött a Magyarország, a nemzetközi és hazai politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozó hetilap. És olyan fontos folyóiratok is alakultak – mint az Új Írás, a Kritika és a Valóság –, amelyek fokozatosan az értelmiség vitafórumává váltak (Takács 2012: 352). Az új gazdasági mechanizmus 1968-ban életre hívta a Világgazdaság című napilapot, amelynek célja a hazai és a világgazdaságról való tudósítás volt. A Világgazdaság volt az első olyan lap hazánkban, amely közvetlenül megkapta a nagy nyugati hírforrások anyagait is (Vince 1998: 91). Ugyanebben az évben indult a Magyar Hírlap is, amelynek az volt a célja, hogy félhivatalos kormánylapként mentesítse a többi lapot a diplomáciai, az új gazdasági mechanizmusról való tájékoztatási és a protokollfeladatok aló (Takács 2012: 61).

1965-ben történt meg az 1961-es oktatáspolitikai reform korrekciója: az MSZMP KB júniusi határozatában a reform minden lényeges elemét kritikával illette, és az új gazdasági mechanizmus égisze alatt az oktatást nemcsak kulturális, hanem gazdasági kérdéssé minősítette (Darvai 2015: 375).

A tudományos szférában változást hozott, hogy 1968-ban új tudománypolitikai irányelveket fogadtak el, amelyek elsősorban a műszaki-technológiai kutatásokat és az űr- és kémiai kutatásokat korszerűsítették (Glatz 2002: 502). 1969-ben az SZKP egyértelművé tette, hogy a tudománypolitika és a gazdasági reform között szoros kapcsolat van, ennek érdekében a szovjet blokk országaiban teret kell engedni a tudományos-technikai forradalomnak (TTF). Ezt Magyarország sajátos módon valósította meg. Először is felismerték azt, hogy „a tudomány számos formában van hatással a társadalom tudatára, az oktatásra, a művelődésre, az egészségügyre, az élet- és munkakörülmények alakulására”, éppen ezért a tudományos eredményeket hatványozottan figyelembe kell venni a politikai döntésekben.⁵⁷ Másodszer a pártvezetés nem állított fel cenzorrendszert, hanem az öncenzúra gyakorlását erőltette rá a tudományra és a kultúrára (is). Harmadszer a tudományos szféra a korábnál jóval több anyagi támogatást kapott, és intenzív fejlesztő intézkedések jelentek meg (Kalmár 2014: 296–299).

Fontos eredmény volt a tudományos kutatásokat illetően a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) 1969-es megalakulása is. A tömegkommunikáció-elemzésre, a médiafogyasztás vizsgálatára és a közvélemény mérésére specializálódott interdiszciplináris intézmény a szovjet blokkon belül egyedülálló volt (Vásárhelyi 2016). Saját negyedéves folyóirattal rendelkezett (Jel-Kép), és rendszeresen közölt szakirodalom-fordításokat. A TK-ban olyan szerteágazó témákban végeztek kutatásokat, mint például a politika fogalma a sajtóban, Magyarország képe a nyugati sajtótermékekben, a vietnámi háború, az arab-izraeli konfliktus, a gazdasági témák megjelenése a magyar sajtóban, a magyarországi idegen nyelvi és anyanyelvi kommunikációs kultúra vizsgálata (Terestyéni 2009a). Idővel a kvantitatív vizsgálatokat felváltották a szövegnyelvészeti, szemantikai-pragmatikai, szociálpszichológiai háttérű kvalitatív elemzések (Terestyéni 2019). A szovjet, amerikai, angol és finn kutatóintézetekkel kötött szakmai együttműködések külföldi tanulmányutak, konferenciák és ösztöndíjak formájában lehetővé tették a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódást (Terestyéni 2009b).

A Tájékoztatási Hivatal 1969-ben országos hatáskört és felügyeleti jogkört szerzett az Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége és a Lapkiadó Vállalat felett. Ugyanebben az évben bővítették az Agitációs és Propaganda Osztályt: itt a korábbi három helyett már öt alosztály működött: a sajtó- és az agitációs, a tömegpolitikai, az oktatási és az információs alosztály (Takács 2009). A Tájékoztatási Hivatal élére Várkonyi Pétert állították, akit ágazati miniszteri jogkörrel, államtitkári ranggal és elnöki és szóvivői címmel ruháztak fel (Cseh et al. 2004: 280). Ezzel a lépéssel a

⁵⁷ Kalmár (2014: 295) idézi a „Tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről. 1969. június 26–27.” című dokumentumot.

párt kiterjesztette a Tájékoztatási Hivatal korábbi, döntően adminisztratív teendők ellátására és végrehajtására korlátozott feladatkörét.

A liberalizálódó tájékoztatáspolitikai nézetek ellenére a hazai tömegkommunikáció továbbra is a politikai irányítás egyik legfontosabb eszköze maradt. Ezt a kettős helyzetet példázza az 1968-as év eseményeinek interpretálása is, ugyanis „hatvannyolcnak” nincs egységes emlékezete Magyarországon (Kékesdi-Boldog 2018b: 154). Míg a generációs konfliktusok, a társadalmi és politikai tradíciókból való kiábrándulás, a korszak szellemi irányzatai, valamint a populáris kultúra egyes termékei begyűrűztek az országba, addig az államszocialista ideológia szempontjából kártékonynak ítélt eseményekről – például Csehszlovákia megszállásáról, a maoista összeesküvésről⁵⁸ vagy Bauer Sándor öngyilkossági kísérletéről⁵⁹ – a magyar tömegkommunikációs eszközök csak cenzúrázva számoltak be (Murai & Tóth 2018). A csehszlovákiai bevonulás hatására kölcsönös együttműködés formájában ismét zavarni kezdték a nyugati rádiófrekvenciákat: Magyarországról a lengyel, a szovjet és a csehszlovák területre sugárzott műsorokat, míg ezek az országok a magyarországi adások vételét befolyásolták (Balás B. 2009: 311).

A prágai eseményekkel kapcsolatban érdemes röviden szót ejteni Kádár János szerepéről. A következő példa jól illusztrálja azt a kettősséget, amelyhez Kádárnak mindvégig igazodnia kellett a külpolitikai tárgyalásai során. Egyrészt szem előtt tartotta Magyarország érdekeit, vagyis az életszínvonal-politika fenntartását, másrészt nem hagyhatta figyelmen kívül a Szovjetunióval való érdekkapcsolatot sem. Kádár 1968-ban több ízben tárgyalt Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) első titkárával, Alexander Dubčekkel. A bilaterális és multilaterális megbeszélések mellett, amelyekre legtöbbször Brezsnyev kérésére került sor, három titkos találkozó is volt, amelyeken a csehszlovák reformok aktuális és jövőbeli helyzetéről esett szó (Békés 2019: 217–225). Kádár János jó baráti viszonyt ápolt a CSKP vezetőjével, így sem vele, sem a szovjet vezetéssel nem akart konfliktust, ezért a megbeszéléseken minden esetben a két fél érdekeinek diplomatikus közelítésére törekedett. A személyes érintettség mellett nagy motivációt jelentett Kádár számára a magyarországi gazdasági reform sorsa is, ugyanis a csehszlovák reformfolyamat éppen egybeesett az új gazdasági mechanizmus elindításával, vagyis Magyarországnak jelentős érdekei fűződtek ahhoz, hogy Dubček és

⁵⁸ A maoista szervezkedésnek tucatnyi résztvevője volt hazánkban. Ők élesen bírálták a kádári frizsiderszocializmust”, és Mao Ce-tung kínai modelljét éltették. 1967. év végén indult először államvédelmi nyomozás ellenük röplapterjesztés miatt, majd 1968 nyarának elején zajlott le az úgynevezett maoista per, amelyben többeket letöltendő szabadságvesztésre vagy felfüggesztett próbaidőre ítélték (Murai & Tóth 2018: 121–124).

⁵⁹ A tizenhét éves Bauer Sándor a szovjet megszállás elleni tiltakozásul gyújtotta fel magát a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1969-ben.

Brezsnyev között kompromisszum szülessen. Három lehetséges forgatókönyv körvonalázódott (uo. 211–212. o.). Az első szerint a csehszlovák reformok végbemennek, aminek következtében Csehszlovákia és Magyarország a szovjet blokkon belül élvonalba kerül a desztalinizációban. A második forgatókönyv szerint a csehszlovák reformkísérletek olyan politikai változásokat katalizálnak, amelyeket a Szovjetunió már nem képes tolerálni, s a magyar forradalomhoz hasonlóan erőszakos beavatkozásra kerül sor, ami sorsdöntő hatással lesz a magyar reformra is. A harmadik eshetőség az volt, hogy a szovjet fél megghiúsítja a csehszlovák társadalmi-politikai átalakulási kísérletet, ám a magyar – elsősorban gazdasági célzatú – reformcsomagot nem éri kár. Kádárnak tehát ezeket a tényezőket is mérlegelnie kellett a külpolitikai közbenjárása során. Azzal, hogy vállalta a békéltető-közvetítő szerepet, de azt a radikális szovjetellenes döntést nem tudta meghozni, hogy Magyarország kimarad Csehszlovákia erőszakos megszállásából, hosszú távon elnyerte a szovjet vezetés bizalmát, amivel együtt járt az ország későbbi években tapasztalható relatív önállósága is (uo. 238. o.).

5.4. 1971–1976: a liberalizáció visszaszorítása⁶⁰

A negyedik tájékoztatáspolitikai szakaszt, amely 1971 és 1976 közé tehető, a korábbi liberalizáció erős visszaszorítása és a direkt irányítás ismételt előtérbe kerülése jellemezte (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). A magyar pártvezetés tájékoztatáspolitikai döntéseiben a külpolitikai események – elsősorban a prágai tavasz, a vietnámi háború, valamint a csehszlovák intervenció – is éreztették hatásukat.

A magyar pártvezetés abban a tudatban folytatta egyre eredményesebb külpolitikai stratégiáját, hogy az a Szovjetunió teljes támogatását élvezzi. Kádár János az 1970-es évektől egyre több diplomáciai tárgyaláson vett személyesen részt, és idővel számos nyugati országgal vette fel a kapcsolatot, ami segítette az ország lassú „emancipációját” (Békés 2019: 294). Kádár kifejezésre juttatta, hogy „Intenzívebbé kell tenni az európai gazdasági, kereskedelmi, műszaki-tudományos és kulturális együttműködéssel kapcsolatos javaslataink kidolgozását” (idézi Földes 2015: 130). Ezzel azonban nyílt vitába került Brezsnyevvel, aki nem támogatta az ilyen sokrétű elköteleződést a nyugati országokkal. 1972 februárjában Brezsnyev több személyes találkozón keményen bírálta a magyar reformokat, és azok felülvizsgálatát kérte. Ezután Kádár május 10-én benyújtotta nyugdíjazási kérelmét a Központi Bizottságnak, de azt

⁶⁰ Fricz (1988) a negyedik korszakot 1970-től 1976-ig datálja, ám véleményem szerint 1971-től, az Agitációs és Propaganda Bizottság belpolitikai újságírással kapcsolatos állásfoglalásának megjelenésétől kezdve beszélhetünk a liberalizációs folyamatok visszaszorításáról.

végül nem fogadták el (Huszár 2003: 146–149). Brezsnyev kérésének eleget téve a KB 1972-ben határozatot hozott a reformpolitika mérsékléséről (Földes 2018: 228).

Magyarország az 1968-as új gazdasági mechanizmus nyomán „élenjáró reformország” lett (Ripp 2009: 46), és a gazdasági nehézségek ellensúlyozására felvett nyugati hitelek miatt (Lengyelországgal együtt) kedvező külpolitikai helyzetbe került. Vagyis nemcsak a nyugati országok anyagi támogatását élvezte, hanem a Szovjetunió is egyre kevésbé hátráltatta a hazai önállósodási törekvéseket és gazdaságliberalizációs folyamatokat. A gazdasági reform kettős dinamikát hívott életre: kulturálisan és az anyagi javak szempontjából megváltoztak a mindennapok, ugyanakkor a magyar gazdaság néhány éven belül negatív pályára állt. Az életszínvonal-emelkedés és a szándékolt nyugati nyitás a mindennapi élet számos területén érezte a hatását. Több, korábban nem ismert fogyasztási cikk lett elérhető Magyarországon, a rádió, a televízió, a mozik műsorkínálatának színesedésével átalakultak a szórakozási szokások. Az útlevelelrendelet hatására enyhültek a külföldre utazás feltételei, és fellendült a hazai turizmus.

A gazdasági reform az 1970-es évek közepén megrekedt, a világgazdasági folyamatokra az ország lassan reagált, a begyűrűző olajválságok és a hitelfelvételek ellehetetlenítették a magyar gazdaságot. Emellett az egyre nagyobb nyilvánosságot kapott újaboldali reformtörekvések és liberális személetek, amelyek a szocializmus működését is kritikával illették, is éreztették hatásukat, és ezekkel szemben a saját ideológiájának terjesztését tekintve egyre eszköztelenebbé vált a magyar vezetés. A párton belül pedig fokozatosan megjelentek a haladási iránnyal kapcsolatos ellentétes vélemények. Kádárt már 1974-ben figyelmeztették a közgazdászok, hogy a gazdaság technológiai fejlesztését és a lakossági fogyasztás növelését egyidejűleg nehezen lehet megvalósítani. Bognár József, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet igazgatója azt tanácsolta, hogy „mélyebb és sokoldalúbb tájékoztatást kell adni a lakosságnak, hogy ne ériék őket felkészületlenül »az esetleges takarékoskodási intézkedések«”, ám Kádár sem ezt, sem a megszorító intézkedések bevezetését nem vállalta.⁶¹

Azzal, hogy a párt a korábbi években megengedőbbé vált a tájékoztatásban, saját csapdájába esett. Az engedékenységek következtében ugyanis a tömegkommunikáció – elsősorban a belpolitikai újságírás – egyre kritikusabb hangvételben számolt be a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági folyamatokról és hiányosságokról. Ezzel kapcsolatban az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971-ben a következőképpen fogalmazta meg véleményét:

⁶¹ MNL OL M-KS 288. f. 47/758. ő. e. Bognár József levele és feljegyzése, 1974. november 1.

Az újságírók sokszor megfélemedeznek arról, hogy a sajtókritika – a széles társadalmi nyilvánosság előtti elmarasztalás – rendkívül súlyos dolog; különösen akkor, ha nem az ellenséget, hanem a szocializmusért odaadóan dolgozó, de néha tévedő elvtársainkat kell bírálunk. Ha a sajtókritikában teret engedünk az indulatnak és megfélemedezünk az elvtársiasságról, a segítő szándékról, akkor többet ártunk, mint használunk.⁶²

A feszült helyzetre a pártvezetés 1971-ben rendteremtéssel válaszolt, és a sajtó kritikai tevékenységét szigorúbb ellenőrzés alá vonta, valamint az irodalmi, a művészeti és a filozófiai életben is határozottan lépett fel. Visszavett a korábbi liberalizációs törekvésből, és nyíltan deklarálta elvárásait:

A sajtó akkor szolgálja jól a párt politikáját, ha a rendelkezésre álló eszközökkel mozgósítja a lakosságot ... A tömegtájékoztatás, a közvéleményformálás nagy felelősséget ró a sajtó munkatársaira. ... Törekedjenek a pontosságra a vélt igazságok megírása helyett. Ne csak regisztrálják, hanem formálják, alakítsák a közvéleményt.⁶³

A Magyar Rádió munkáját illetően kritikaként merült fel, hogy a kedvezőtlen események közlése előtt gyakori a „tétovázás”, a „bizonytalankodás”, és ehhez kapcsolódóan rögzítették azt a felismerést, hogy a késlekedés miatt „a közönség egy része a nyugati rádióadókra hagyatkozik; ez rontja a tájékoztatás hitelességét”.⁶⁴ A kritika a Magyar Televízió politikai műsoraival szemben is megjelent, és a pártvezetés azt kérte, hogy azok „teljes mértékben igazodjanak a párt és a kormány politikájához”, mert „a televízió naponta milliós tömeg gondolkodását és szemléletét alakítja”.⁶⁵ Kádár az 1971-es országos újságíró-aktívaértekezleten azt mondta, hogy az újságírók „csak akkor tudják betölteni hivatásukat, ha a szocializmus elkötelezett hívei, annak elveit vallják”.⁶⁶ Vagyis az MSZMP egy lépést hátrálépett a korábbi évekhez képest, és az őszintébb hangvétellő nyilvános beszéd helyett ismét lojalitást és pártosságot követelt a sajtótól. Elvárta a pontos tájékoztatást is, hiszen mint a korábban idézett APB-állásfoglalás folytatta:

⁶² Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.) (Vass 1983: 68).

⁶³ Uo. 72–73. o.

⁶⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának állásfoglalása a rádió műsorpolitikájáról, műsorairól és a fejlesztési tervekről (1971. november 23.) (Vass 1978: 152).

⁶⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága agitációs és propaganda bizottságának állásfoglalása a Magyar Televízió munkájáról (1972. június 6.) (Vass & Fekete 1979: 280–281).

⁶⁶ Kádár János felszólalása a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának országos újságíró-aktívaértekezletén, *Népszabadság* 1971. november 14. 3. o.

Sajnos az is előfordul, hogy a sajtó munkatársai az információval visszaélnek, kifecsegnék vagy eltorzítanak dolgokat, hamis adatokra, tényekre építenek és valóság helyett vélt igazságokat hangoztatnak, félreinformálják a közvéleményt.⁶⁷

A pártvezetés szerint a pártosság és a pontosság gyakorlati megvalósítása úgy lehetséges, ha a belpolitikai újságírók rendszeresen egyeztetnek az állami szervek illetékes beosztottjaival arról, hogy melyek az aktuális társadalmi, gazdasági és politikai kérdések, és mit kell ezek közül napirenden tartaniuk (Fricz 1988: 32–33).

Kádár János 1971-ben felszólalt a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának országos újságíró-aktívaértekezletén. Beszédében elismerte, hogy a sajtónak „elemen-táris ereje van” és „tükre az ország társadalmi valóságának” (Kádár 1971: 387–388). Ugyan-akkor kiemelte a sajtó napirendkijelölő funkcióját is:

De általában az a jó témameghatározás, amikor összetalálkozik az, ami a központi irányító szerveket és az adott terület irányító szerveit foglalkoztatja, valamint amit a tömegek is igényelnek. Mindennek valamiképpen szinkronba kell kerülnie. Ha nincs szinkron, baj van és elő kell segíteni, hogy ez a szinkron létrejöjjön. Tehát ha a tömegek nem eleget foglalkoznak azzal, amivel a vezetés, akkor ezen segíteni kell: propagálni a vezetés által napirendre tűzött témákat. Ha viszont a vezetés nem törődik eleget azzal, ami a tömegeket foglalkoztatja, akkor a vezetésket kell segíteni és arra szorítani, hogy megbirkózzék ezekkel a kérdésekkel (Kádár 1971: 390).

A sajtó instrumentális felfogása hatására az újságírás szakmai önállósodása ebben az időszakban nagy mértékben visszaesett. Az MSZMP visszatért a két évtizeddel korábbi álláspontjához, amelynek értelmében a megfelelő tájékoztatás az agitatori-propagandista újságírásban gyökerezik. Ezt az elvárást a párt világossá is tette egy 1971-es PB-határozatban:

Bíráljanak, mondjanak vélemény, de ne a kívülálló, hanem a szocializmusért dolgozó kommunista ember alapállásából ... A szocializmus ügyét szolgáló politikai újságíró nem lehet egyszerű lapkiadói alkalmazott, agitátornak és népnevelőnek kell lennie.⁶⁸

1974-ben a minisztertanács rendeletben határozott a Magyar Rádió (MR) és a Magyar Televízió (MTV) intézményi szétválasztásáról, és az Állami Rádió és Televízió Bizottság létrehozá-

⁶⁷ Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.) (Vass 1983: 51).

⁶⁸ Uo. 53. o.

sáról. A döntés a két intézmény komplex politikai irányítását tette lehetővé. A határozat egyértelműen kijelölte az MR és az MTV tömegkommunikációban betöltendő feladatát: részt kell venniük a párt politikájának propagálásában, korszerűen és gyorsan kell tájékoztatniuk, továbbá hozzá kell járulniuk a „közművelődési igények színvonalas kielégítéséhez és a szabadidő tartalmas kihasználásának elősegítéséhez”.⁶⁹ A Magyar Rádió és a Magyar Televízió ettől kezdve önálló intézményként működött és saját költségvetési kerettel rendelkezett, illetve az elnökök kinevezése révén (is) Minisztertanácsi felügyelet alatt állt. Az Állami Rádió és Televízió Bizottság döntött az MR és az MTV költségvetési és beruházási terveiről, ellenőrizte azok megvalósulását, rendelkezett a két intézmény hosszú távú műsorterveiről és infrastruktúrális fejlesztéséről, valamint koordinálta az MR és az MTV nemzetközi kapcsolatait. Olyan csúcsszerv volt, amelynek tagja volt a kulturális miniszter vagy helyettese, az oktatási miniszter vagy helyettese, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, a Magyar Posta vezérigazgatója, a Magyar Rádió elnöke, a Magyar Televízió elnöke. Munkájában pedig közvetlenül részt vett az MSZMP Központi Bizottsága, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának Elnöksége, valamint a KISZ Központi Bizottsága is.

A határozott irányítás a párt társadalomtudományhoz való viszonyában is megjelent. 1970-ben az MSZMP X. kongresszusán kifejezésre juttatta, hogy a párt a politikai irányvonalak kidolgozása során támaszkodni kíván a társadalomtudományi kutatások eredményeire, és számít a tudomány és a politika „egymásrautaltságára és szövetségére”.⁷⁰ Ugyanakkor Aczél György világossá tette, hogy bár a gondolati szabadság nem korlátozható, „antikommunista” és „népellenes” nézetek publikálására soha nem fognak lehetőséget biztosítani. Mint mondta: „A szabadság feltétele a szabadságellenes nézetek korlátozása.”⁷¹ Az MSZMP KB 1972-es állásfoglalása ennél is határozottabban fogalmazta meg azt, hogy a párt számára kizárólag a marxi-lenini érvelésen alapuló kutatások elfogadhatók:

...ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a társadalomtudományok mindenekelőtt a szocializmus építése hazai gyakorlatának és történelmi tapasztalatainak tudományos elemzésével, e tapasztalatok elméleti általánosításával járulhatnak hozzá a legeredményesebben a marxista–leninista elmélet gazdagításához, a marxizmus-leninizmus közgondolkodásunkban kivívott pozícióinak megszilárdításához

⁶⁹ MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról 1047/1974. (IX. 18.).

⁷⁰ Az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató anti-marxista nézeteiről (1973) *Filozófiai Szemle*, 1–2. sz. 169. o.

⁷¹ Takács (2012: 173) idézi az MSZMP KB 1969. június 26–27-i ülésének jegyzőkönyvét.

és további térnyeréséhez, a szocializmus magasabb szinten való építése szempontjából legégetőbb elméleti kérdések megoldásához.⁷²

Az 1972-es KB határozat emlékeztetett „a tudományos-kulturális élet műhelyeinek, a kiadók és szerkesztőségek fokozott ideológiai-politikai felelősségére”, valamint „kutatási szabadság és a közlési felelősség kölcsönös feltételezettségére” is. Ez olyan „szellemi megrekedést” eredményezett, amely nemcsak a tudományos szférában éreztette hatását, hanem az irodalomban is „lemerevedést” okozott (Földes 2018: 117).

A tudományos szférába való határozott beavatkozás egyik legjelentősebb esete az úgynevezett 1973-as filozófusper volt, amelynek során – főleg Lukács-tanítvány – filozófusokat és szociológusokat ültettek a vádlottak padjára azért, mert tudományos elemzéseik kritikai hangvételűek voltak, s nem feleltek meg a párt fent megfogalmazott, marxi-lenini alapokon nyugvó ideológiájának.⁷³ Az inkriminált személyeket – többeket név szerint említve – 1973-ban előbb Aczél György az Országos Agitációs, Propaganda és Művelődési Tanácskozáson, majd „az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösségben”, a Filozófiai Szemlében publikált állásfoglalásában keményen elmarasztalta (Ludassy 1998: 56). A kutatókat szilenciumra ítélték, pártvizsgálat elé állították, majd felfüggesztették őket munkakörükből (Lehman 1998: 30–31, Weiss 2008: 172). Az 1950-es évek terrorját idéző megfélemlítés, az egzisztenciális ellehetetlenítés fenyegetettsége, valamint a tudományos életbe való erőszakos politikai beavatkozás hosszú távon nemcsak a tudósok elhallgattatását eredményezte, hanem közvetve katalizálta azt az értelmiségi szerveződést is, amely az 1980-as években a második nyilvánosságban csúcsosodott ki.

Az MSZMP tehát szovjet nyomásra az 1970-es évek elején nagymértékben visszavette a gazdasági reform lendületét, 1974-től pedig elindult a „politikai gőzhenger”,⁷⁴ hogy elejét vegye a párton belüli további reformpolitikai irányzatoknak. Brezsnyev kérésére a magyar pártvezetés végül nemcsak a reformintézkedéseket állította le, hanem a nyugati nyitás politikáját is mérsékelte. Ezt a lépés néhány évvel később Nyers Rezső, a reformcsomag egyik kidolgozója hibás lépésként értékelte:

⁷² Az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató anti-marxista nézeteiről (1973) *Filozófiai Szemle*, 1–2. sz. 169. o.

⁷³ Az érintett kutatók: Hegedűs András, Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Kis János, Bence György és Vajda Mihály.

⁷⁴ Nyers Rezső (1988): Visszapillantás az 1968-as reformra. Ferber Katalin és Rejtő Gábor interjúja. *Valóság* XXXI. évf. 8. sz. 20. o.

A magyar pártvezetés ... úgy reagált, hogy amennyire lehet, menjünk elébe a dolgoknak, mert az a hosszú távú érdekünk, hogy keletre alkalmazkodjunk jobban. Ez tragikus helyzetévesztés volt, ami az egész hetvenes évekre kihatott. Téves volt azért, mert a kelet-európai térségben a versenyképességünk már akkor is jó volt, viszont Nyugat felé gyenge, miközben a Nyugati importra való ráutaltságunk nagyfokú volt, továbbá mert az erősebb változás Nyugat felől jött, tehát oda alkalmazkodtunk, ahová nem kellett volna, és nem oda, ahová kellett volna (uo. 21. o.).

5.5. 1977–1985: sokasodó válságjelek⁷⁵

Kádár János az 1970-es évek végétől kezdve – a romló gazdasági helyzetben stabilizációra szoruló politikai rendszerre hivatkozva – egyre több nemzetközi találkozón vett részt, és a kulturális nyitás eredményeként egyre több országgal vette fel a diplomáciai kapcsolatot (Romsics 2010: 512–522). 1975-ben az MSZMP XI. kongresszusán minden addiginál világosabban fogalmazták meg a párt külgazdasági szándékát, vagyis azt, hogy az egyre romló gazdasági helyzetben elengedhetetlen a korábban megkezdett külpolitikai nyitás folytatása: „külpolitikánkban ... az a legfontosabb feladatunk, hogy kedvező külső feltételeket hozzunk létre szocialista építőmunkánk számára.”⁷⁶ Kádár 1976-ban a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülésén tartott felszólalásában ennél is tovább ment, és meggyőződését fejezte ki arról, hogy „a minden területre kiterjedő nyugati együttműködés nemcsak Magyarország, hanem az egész szocialista tábor érdekét szolgálja” (idézi Földes 2015: 204–205). Magyarország ekkorra már több mint száz országgal állt diplomáciai kapcsolatban, és külkereskedelmének több mint egyharmada fejlett tőkés országokkal zajlott.⁷⁷ A moszkvai vezetés tudtával és beleegyezésével intenzívvé váltak a legfelső szintű kapcsolatok a nyugati országokkal, így Magyarország külpolitikai téren relatív önállóságra tett szert (Békés 2019: 294). Ennek egyik csúcspontja volt az 1975-ben Helsinkiben megtartott Európai Bizottsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ), amelyen 33 európai ország, az Egyesült Államok és Kanada részvételével kidolgozták a nyugati országok és a keleti blokk országai közötti viszony normalizálását, és indítványozták a bi- és multilaterális egyeztetések folyamatossá tételét (Kőváriné 2010: 175). A helsinki záróokmány három kérdéskörrel (úgynevezett kosárról) rendelkezett: az európai biztonságról, bizonyos humanitárius és emberi jogi ügyekben való

⁷⁵ Fricz (1988) az ötödik tájékoztatáspolitikai korszakot 1977-től az MSZMP XII. kongresszusáig, vagyis 1980 tavaszáig datálja. Ezzel szemben úgy vélem, hogy ez az átmeneti időszak valójában 1986-ig tartott, mert ettől az évtől kezdve jelentek meg a tényleges, kézzel fogható tájékoztatáspolitikai változások. 1980 és 1986 között csak retorikai szinten valósult meg a tájékoztatáspolitikai irányváltás.

⁷⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa (1975. március 17–22.) (Vass 1983: 154).

⁷⁷ Uo. 63. o.

összefogásról, valamint a kölcsönös gazdasági, tudományos, technikai és környezetvédelmi együttműködésről. Az emberi jogok érvényesítése és az eszmék szabad terjesztésének deklarálása alapozta meg azt az ideológiai narratívát, amely a nyugati életformához, a demokratikus értékek és a különféle nézetek hirdetésének szabadságához kapcsolódott (Ripp 2009: 38). A helsinki megállapodás garanciát jelentett a nyugati rádióadások zavartalan sugárzására is, amellyel végül a kelet-európai országok az 1980-as évek végére fokozatosan felhagytak. Magyarország 1979-ben szállt ki ebből a versenyből, s a nagy teljesítményű technikai berendezéseket az 1980-as években kezdték elbontani (Balás B. 2009: 312). Érdemes megemlíteni, hogy 1975-ben a helsinki okmány aláírására összehívott csúcstalálkozón Kádár János meglepő beszédet tartott. Előadásának egyharmadában az aláíró országok közötti kölcsönös együttműködést, az információcserét szorgalmazta, majd Magyarország az emberek közötti kapcsolat és a külföldi utazások megkönnyítésében vállalt szerepét hangsúlyozta. Végül kiemelte a magyar nép európai kötődésének fontosságát, és – most először – nyilvánosan beszélt a Trianon-szindrómáról (Békés 2019: 290). A nyilatkozat aláírását követően megugrott a nyugati újságírói kérelmek és forgatási engedély-igénylések száma Magyarországon (Takács 2020: 28). A Helsinki-egyezmény záróokmányában előírták a két tábor közötti sajtótermékcserét, aminek eredményeként Magyarországon – korlátozott mennyiségben és korlátozott helyeken – egyre többféle nyugati újságot lehetett megvásárolni (Kalmár 2014: 434–435). 1977-ben valamivel több mint negyven, főként a külföldiek által látogatott elárusítóhelyen lehetett nyugati sajtótermékeket venni; a legjellemzőbb a szállodai előfizetés volt, ezt követték a közületi, az intézményi és a vállalati megrendelések (Takács 2020: 30).

1977-től új külgazdasági stratégiát vezettek be Magyarországon, amelynek hatására jelentős mértékben javultak a magyar–nyugati kapcsolatok (Földes 2018: 119). A virágzásnak indult magyar külpolitikai kapcsolatokat 1979 decemberében Afganisztán – a kelet-európai államszocialista országok számára is – váratlan szovjet megszállása majdnem teljesen megghiúsította. A szovjet intervenció veszélybe sodorta a keleti blokk és a nyugati országok diplomáciai, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatait, és ezzel komoly problémát vetített elő az ezektől mind inkább függő Magyarország számára. Az Egyesült Államok előbb korlátozta a Szovjetunióknak eladható takarmánygabona mennyiségét, befagyasztotta a szovjet–amerikai kulturális és gazdasági kapcsolatokat, bejelentette a fejlett technológia átadásának tilalmát, majd Jimmy Carter amerikai elnök az 1980. évi moszkvai olimpia bojkottálására szólította fel a világot. Erre reagálva a szovjet vezetés számos külpolitika tárgyalás lemondására utasította a keleti blokk országait, köztük Magyarországot (Békés 2019: 300–301).

A feszült nemzetközi szituációra az MSZMP-n belül többféle reakció érkezett. A Politikai Bizottság 1980. január 29-ei ülésén Kádár János választás elé került: vagy a Szovjetunió kérésével, vagy az MSZMP operatív vezető testületének álláspontjával szemben hoz politikai döntést. Kádár végül – zavaros és feldúlt lelkiállapotról tanúskodó felszólalásában – közölte, hogy eleget tesz Moszkva felszólításának, lemondja a néhány nap múlva esedékes bonni külügyminiszteri találkozót, és elhalasztja a parlamenti delegáció amerikai látogatását (Békés 2003: 228–229). Kádár ezzel a lépéssel számos párton belüli politikai ellenfelet szerzett magának. Ugyanakkor paradox módon meg tudta erősíteni a magyar külpolitika mozgásterét azzal, hogy Brezsnyevnek előterjesztett egy javaslatot. Ebben indítványozta, hogy erősíteni kell a kelet-európai régió országainak nyugat-európai kapcsolatait azért, hogy visszaszorítsák az amerikai befolyást. Kádár felvetését végül az SZKP beépítette az aktuálpolitikai irányvonalaiba (Békés 2019: 304).

Magyarország 1982-ben – a Szovjetunió előzetes beleegyezése nélkül – tagja lett a Nemzetközi Valutaalapnak és a Világbanknak (Földes 2018: 120). Ez azt eredményezte, hogy ettől kezdve a rendszerváltásig a Nyugattól való gazdasági függés meghatározóbbá vált, mint a keleti blokkhoz való politikai közelség (Békés 2019: 195).

Az 1980-as években több személyi változás történt az SZKP élén, ami hatást gyakorolt a pártpolitika irányának kijelölésére – és ezzel együtt a magyar pártirányításra. Leonyid Iljics Brezsnyevet 1982-es halálát követően rövid időre Jurij Vlagyimirovics Andropov váltotta az SZKP élén. Őt 1984-ben Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko (hivatali idő: 1984-től 1985-ig) követte. A két pártfőtitkár hivatali ideje alatt jelentős tájékoztatáspolitikai döntés nem született. Változást Mihail Szergejevics Gorbacsov 1985-ös főtitkárrá választása hozott, aki kísérletet tett a válságba jutott szovjet politikai, gazdasági és társadalmi szféra megreformálására, és kezdeményezte a kelet–nyugati párbeszédet javítását.

Az ötödik magyar tájékoztatáspolitikai korszak 1977-től 1985-ig tartott. Erre az időszakra a korábbi rigorózus irányítás helyett az őszintébb hangvétel volt a jellemző, felértékelődött a civil társadalom jelentősége, és alapvetően a gazdaságpolitikai tájékoztatás kérdései kerültek előtérbe (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Ennek legfőbb oka az volt, hogy az 1973-as és az 1979-es olajválság nagymértékben éreztette hatását Magyarországon is: a pártvezetés munkaerő-leépítésre és jelentős lakosságiár-emelésre kényszerült. Ám az MSZMP a legitimitációját jelentő életszínvonal-politika életben tartása miatt ezeket csak részben hajtotta végre, s inkább nyugati kölcsönökhöz folyamodott, ami néhány éven belül az ország súlyos eladósodásához vezetett. A párt a lakosságnak sem kommunikálta pontosan a helyzetet. Idővel viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a válság hazánkat is elérte, így erre a jelenségre

reagálni kellett a tájékoztatáspolitikában is. A kedvezőtlen gazdasági változásokat és azok várható következményeit 1973-tól folyamatosan jelezték az erre szakosodott állami intézmények, ám a magyar pártvezetés – amíg tudta – halogatta az MSZMP társadalmi legitimitációjára nézve kedvezőtlen gazdaságpolitikai döntések meghozatalát (Germuska 2014: 127).

A média tartalmát illetően is láthatunk változást. A gazdasági problémákról a hetvenes évek közepéig jellemzően formális, a lakosság számára kevésbé informatív tájékoztatást lehetett adni, és fontos elvárás volt a kedvezőtlen hírek elrejtése, valamint a politikailag, társadalmilag kedvező történések hangsúlyozása. A pártvezetés idővel észlelte, hogy az effajta tájékoztatás nem képes kielégíteni a lakosság információigényét, sőt a túl sok pozitívum kiemelésével a sajtó nem tudja a gazdasági helyzetet reálisan ábrázolni:

A sajtó, a rádió, a televízió és a szóbeli agitáció nyíltan, őszintén tárja fel a gazdaságpolitika törekvéseit ... tartózkodik a szélsőségektől, mindenekelőtt a gazdasági nehézségek túlhangsúlyozásától. Érvelését a gazdasági életben megnyilvánuló pozitív jelenségekre és példákra alapozza, olykor azonban ezeket eltúlozva illúziókat is táplál és hozzájárul, hogy az emberek egyes kérdéseket tévesen ítélnek meg.⁷⁸

Az „illúziókeltő” folyamat megállítása érdekében 1976-tól fordulat következett a tájékoztatáspolitikában, amelynek hatására fokozatosan nyilvánosságra kerültek az ország – elsősorban – gazdasági problémái, nehézségei. Egyre gyakrabban lehetett őszintébb hangvételű tájékoztatást adni a politikai döntésekről és ezek következményeiről, ám a tömegkommunikáció tartalma továbbra is pártirányítás alatt állt. A felmondás helyett „tervszerű átcsoportosításról” lehetett beszélni, az áremelések helyett „árrendezésről” kellett írni, és minden esetben hangsúlyozni kellett ezek gazdasági indokoltságát (Fricz 1988: 38). A tömegkommunikációnak törekednie kellett arra, hogy a kedvezőtlen híreket kedvezőkkel ellensúlyozza. Egészen pontosan az alábbi elvárást deklarálta a pártvezetés:

Az agitáció és a propaganda támogassa a jó kezdeményezéseket, formálja a politikai légkört a további lépésekhez. ... A hírközlő szervek az eddigieknél körültekintőbben foglalkozzanak a munkaerő-gazdálkodással, ismertessék a „jó példákat, terjesszék a hasznosítható tapasztalatokat”.⁷⁹

⁷⁸ A Politikai Bizottság határozata az agitációs munka helyzetéről, időszerű feladatairól (1979. március 27.) (Jakab 1987: 103).

⁷⁹ A Politikai Bizottság határozata a munkaerő-gazdálkodás javítására hozott intézkedések végrehajtásának kezdeti tapasztalatairól Győr-Sopron megyében (1979. május 29.) (Jakab 1987: 109).

Az agitáció és a propaganda ismételt előtérbe kerülését a Központi Bizottság az 1976-os októberi határozatában is rögzítette. Ebben kiemelte: nemcsak arra kell a pártnak figyelnie, hogy a tömegkommunikációs eszközök aktívan terjesszék a marxista-leninista eszméket, hanem arra is, hogy a párttagok megfelelő ideológiai műveltséggel rendelkezzenek, mert csak így tudnak a kor kihívásainak megfelelni (Győri 1977: 5–16). Mivel ez utóbbiban talált kivétlenül, a KB határozatba foglalta a pártoktatás reformjáról szóló rendelkezéseket. Ezekben indítványozta az „életszerűbb”, „dialektikusabb” és komplex látásmódon alapuló, nemcsak az elméletet, hanem a gyakorlati példákat is elemezni képes oktatást, valamint az esti tanfolyamok és továbbképzések számának növelését.⁸⁰ A korral való haladás igénye többször megjelent a KB határozatban: azt a következtetést vonták le, hogy az MSZMP csak akkor tudja eredményesen folytatni a politikai munkát, ha „politikai és cselekvési egysége szüntelenül magasabb szinten megújul”.⁸¹ A határozat a pártpropaganda feladatait összegezve azt is megállapította, hogy „megkülönböztetett figyelmet kell fordítani” az újságírók elméleti felkészítésére és továbbképzésére. A további feladatok között pedig a marxista-leninista műveltség széles körű terjesztését jelölte meg, amelyet elsősorban a rádiótól és a televíziótól várt el tudományos-ismeretterjesztő műsorok formájában. A pártsajtónak pedig „közvetlenebbül” és „rendszeresebben” kellett foglalkoznia ideológiai kérdésekkel.⁸²

Kádár eltökélt ragaszkodása az életszínvonal-politika tartásához, valamint az egyre kényyszeresebbé váló nyugati nyitás politikája hatást gyakorolt a magyar tájékoztatáspolitikai alapelvek alakulására is. A rádió és a televízió technikai fejlődése és széles körű elterjedése felgyorsította az információközlést, a nyugati nyitás pedig számos társadalmi, kulturális és életmódbeli hatást gyakorolt a magyar társadalomra. Erre utal az 1977-es, a tájékoztatás továbbfejlesztéséről szóló PB-határozat egyik passzusa is, amelyben megfogalmazták azt, hogy:

A turizmus bővülése, a sajtótermékek kölcsönös cseréje, a személyes kapcsolatteremtés növekvő aránya” új követelmények elé állítja a médiairányítást, és megköveteli a hírközlő eszközök és a munkamegosztás fejlesztését.⁸³

⁸⁰ A pártpropaganda soron lévő feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1976. október 26-ai ülése, Budapest: Kossuth Könyvkiadó (1977: 14–16).

⁸¹ Uo. 39. o.

⁸² Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a pártpropaganda soron lévő feladataira és továbbfejlesztésére (1976. október 26.) (Vass 1983: 317).

⁸³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.) (Vass 1983: 547).

A határozatban rögzítettek néhány hibát is, egyebek mellet azt, hogy „gyakran hiányos a lakosságot közvetlenül érintő döntések előkészítésének, szükségességének bemutatása”, gyakran késnek a rendkívüli eseményekről szóló közlések, a nemzetközi eseményekről szóló tudósítások pedig gyakran „kellő szelektálás, a szükséges arányok megtartása” nélkül jelennek meg.⁸⁴ A PB megerősítette, hogy az 1965-ös, a tájékoztatás megjavításáról szóló határozat alapelvei továbbra is érvényesek, ám a tájékoztatási gyakorlatot fejleszteni kell (Takács 2015: 510). A PB-határozat világossá tette, hogy a tájékoztatásnak nem a tájékozottság, hanem a befolyásolás növelése az elsődleges célja (Takács 2012: 174), vagyis megfogalmazódott a média politikai instrumentalizációja, ugyanakkor a propagandisztikus és felvilágosító eszközvilág mellett most először jelent meg a tömegkommunikációval szemben a gyorsaság, a pontosság és a hitelesség iránti elvárás, amelyet „alapvető politikai érdekként” aposztrofáltak:

A tájékoztatás nem cél, hanem eszköz. Tájékoztatásunk legyen hiteles, megbízható, a lehetőségekhez képest gyors, lényegre törő, egyértelmű. Ezzel szolgálja rendszerünk érdekeit, formálja az emberek tudatát, magatartását. Segítse elő az összefüggések, a folyamatok megismerését, a döntések megértését, elfogadását, végrehajtását.⁸⁵

Mégsem ez lett a tájékoztatáspolitikai koncepció fő irányvonala, hanem az, hogy a média olyan hidat képezzen a politikai döntéshozók és a közvélemény között, amely nemcsak „minden lényeges eseményről időben, pontosan” tájékoztat, hanem segíti a „[politikai] összefüggések, a folyamatok megismerését, a döntések megértését, elfogadását és végrehajtását”, és fórumot biztosít „a lakosság közérdekű társadalmi, gazdasági és kulturális kezdeményezéseinek, javaslatainak, bejelentéseinek” is.⁸⁶

A Központi Bizottság 1977. október 20-ai határozatában már kifejezték, hogy a kedvezőtlen külpolitikai változások hazánknak is „jelentékeny veszteséget” okoztak, aminek elhanyagolásához „a gazdasági hatékonyság eddig elért növekedése már nem elegendő”, és „a gazdasági fejlődés belső és külső feltételeiben bekövetkezett változások hatásával tartósan számolni kell”.⁸⁷ Ezért a KB ülésen elfogadták a „hosszú távú külgazdasági politika és a termelési szerkezet fejlesztésének irányelveit”.⁸⁸ Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának

⁸⁴ Uo. 546. o.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 547–548. o.

⁸⁷ Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről (1977. október 20.) (Vass 1983: 556).

⁸⁸ Közlemény a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1977. október 20-i üléséről, *Népszabadság*, 1977. október 22. 1–2. o.

munkabizottsága több száz szakértő közreműködésével fogalmazta meg „A hosszú távú kül-gazdasági politika irányelvei” című dokumentumot. Ennek jelentősége abban rejlett, hogy a pártvezetés először itt, a gazdasági területen fogadta el először nyilvánosan a szakmai elit állásfoglalását (Germuska 2014: 133).

A kormány 1978-ban új középiskolai oktatási tantervet fogadott el, amely komoly szakmai vitákat keltett, és megreformálta az irodalomtanítást. Az új tanterv a korábbi ideológiai-politikai preferenciák helyett az egyes művek esztétikai értékét hangsúlyozta, így megváltoztatta az érvényben lévő kánont is: csökkent a szocialista országok irodalmának mennyisége, nőtt a világirodalom részaránya, és a magyar irodalmat már nem elszigetelten, hanem globális perspektívába helyezve lehetett tanítani (Gombár 2009).

A Központi Bizottság 1978. december 6-ai ülésén még nyilvánvalóbbá tette a problémákat, és jelezte, hogy ezekhez kell igazítani az 1979-es évi népgazdasági tervet. Jegyzőkönyvbe vették és nyilvánosságra is hozták, hogy romlottak a magyar gazdaság eredményei: az ipari termelésben nincs összhangban a mennyiségi és a minőségi gazdálkodása, lassú az előrehaladás „a termelés szerkezetének, szervezettségének javításában, a munkaerő, az anyagok és az energiatakarékosabb felhasználásában”; a termelésben a vártnál nagyobb mértékben nőttek az anyagi ráfordítások, viszont annak eredményei nincsenek ezzel összhangban, és az építőiparban több fontos létesítmény építésében elmaradás van.⁸⁹ 1979-ben meghirdették a fogyasztóiár-emelést, ami az életszínvonal stagnálásához és a lakossági fogyasztás mérsékléséhez vezetett, egyúttal a „frizsiderszocializmus” közelgő végét jelezte (Földes 2018: 119).

1979-ben megjelent a médiairányításban a tömegkommunikációs eszközök összehangolásának igénye, ami azért lényeges, mert jelzi a médiarendszer működésének értő jellegű megközelítését. A Politikai Bizottság ekkor fogalmazta meg először az egyes médiumok közötti különbségeket, és ezek alapján differenciálta a hírközlési és propagandafeladatokat. Ennek értelmében a PB a rövid hírciklusú rádiót jelölte ki elsődleges hírközlő médiumnak, a televíziótól a vizuális kommunikáció adta lehetőségek jobb kihasználását kérte, a hosszabb hírciklusú napisajtóval szemben pedig azt az elvárást fogalmazta meg, hogy az egészítse ki, magyarázza, bővítse a rádió és a televízió politikai műsoraiban elhangzott információkat.⁹⁰ Lényeges eleme az 1979-es PB-határozatnak az is, hogy előtérbe került a tájékoztatáspolitikában az a nézet is, amely észleli és értékeli a társadalom sokszínűségét, valamint rögzíti azt is,

⁸⁹ Közlemény a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1978. december 6-i üléséről, *Népszabadság*, 1978. december 8. 1–2. o.

⁹⁰ A Politikai Bizottság határozata az agitációs munka helyzetéről, időszerű feladatairól (1979. március 27.) (Vass 1983: 945–946).

hogy az egyes médiafogyasztói csoportok megszólításához differenciált információközlésre van szükség:

...a kommunisták, az agitációt irányító pártszervek vegyék figyelembe a lakosság különböző csoportjainak, rétegeinek sajátosságát, érdekeit, érdeklődési körük, felkészültségük, cselekvési lehetőségeik legjellemzőbb vonásait. E sajátosságok ismeretében kell a felsőbb pártszervek határozatait ismertetniük, a helyi viszonyokra alkalmazniuk.⁹¹

További, jelentős mértékű elmozdulást jelez a korábbi tájékoztatáspolitikai elvektől az a pártiratokban megjelenő új követelmény is, amely tömegkommunikációtól a „lehetőségekhez képest való gyorsaságot”, „pontosságot és hitelességet” várt el.⁹² Igény mutatkozott arra, hogy a tömegkommunikáció „pontosabban és közérthetőbben” tárja fel a gazdasági folyamatokat, „rendszeresen biztosítson elméleti, összefoglaló igényű cikkeket”, és az aktuális helyzetet sokrétűen, a társadalom és a gazdaság kölcsönhatásaira is kitérve ismertesse. Tehát a tömegkommunikációval szemben megfogalmazódott az az igény, hogy egyfajta valóságfeltáró munkát végezzen, és azt közérthető és informatív módon kommunikálja az embereknek.⁹³ Ezt előremozdítandó az MSZMP javaslatot tett a sajtó, a rádió és a televízió gazdasági és infrastrukturális fejlesztésére is (Fricz 1988: 41).

1981-től figyelem fordult a körzeti rádióstúdiókra is, amelyekre kettős feladat hárult: a minél szélesebb körű tájékoztatás érdekében össze kellett kapcsolniuk a helyi, regionális ügyeket a központi pártpolitikával, illetve a külföldi rádióállomások vételi körzetében működő rádióknak feladatuk lett a „nemkívánatos külföldi hatások” ellensúlyozása is. A műsorkínálatot tekintve a szórakoztató, életmód-életvitel-szabadidő témájú műsorokkal, valamint fórum típusú adásokkal – amelyekben az adott téma felelős szakemberei, vezetői válaszolnak a lakosság kérdéseire – kellett jelentkezniük.⁹⁴

1980 márciusában, az MSZMP XII. kongresszusán egyebek között szó esett az állam-szocialista társadalmi viszonyok erősítéséről és arról, hogy az emberi tényezőnek jelentős szerepe van a szocializmus építésében, a pártpolitikában és a gazdasági folyamatok eredményes megvalósításában. Ennek érdekében a pártkongresszusi határozat előírta, hogy a tömeg-

⁹¹ Uo.

⁹² A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.) 182. o.

⁹³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.) (Vass 1983: 547).

⁹⁴ Az MSZM KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a vidéki (körzeti) rádiózás helyzetéről és időszakos feladatairól (1981. április 21.) (Vass 1989: 196–197).

kommunikációnak nagyobb figyelmet kell fordítania a hiteles és gyors tájékoztatásra, továbbá „a dolgozó nép művelődését és szórakoztatását kell szolgálnia”. A kongresszus világossá tette azt is, hogy a tömegkommunikációnak „felelősen részt kell vállalnia a szocialista tudat fejlesztésében, a közvélemény formálásában és a közéleti demokrácia erősítésében”.⁹⁵ Vagyis még hangsúlyosabbá vált az az 1970-es évek végén kibontakozott felfogás, amely a magyar közvéleményt érettebbnek, politikusabbnak tekintette. Ezt maga Kádár János is megfogalmazta az 1983-as KB-ülésein elhangzott beszédében:

A magyar közvélemény sokkal érettebb, politikusabb, magasabb szinten gondolkodó, mint tíz vagy különösen húsz évvel ezelőtt, s ebben természetesen a sajtó, a televízió és a rádió is szerepet játszik felbecsülhetetlen tömeghatásával (Kádár 1983: 15).

Ezt követően a tájékoztatással kapcsolatos elvárások között hangsúlyos helyen szerepelt a közönség tagoltságának (eltérő szórakozási, kulturálódási, művelődési szokások, iskolázottság, kor) és médiafogyasztási preferenciájának felismerése és célzott kielégítése. 1981-ben ezt így fogalmazták meg:

A témák megválasztásánál és kifejtésénél, az eszközök változatos és összehangolt felhasználásánál messzemenően figyelembe kell venni az egyes rétegek speciális érdeklődését, tapasztalatait és ismereteit.⁹⁶

1982-ben pedig a következőképpen:

A tájékoztatás, az agitáció és a propaganda ... differenciáltan vegye figyelembe a különböző társadalmi rétegek sajátos igényeit; növelje a lakosság tájékozottságát.⁹⁷

Lakatos Ernő, a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője a Magyar Rádió és a Magyar Televízió intézményi önállósodása óta eltelt tíz év tájékoztatáspolitikai munkáját értékelve két dolgot hangsúlyozott: a hírek és az információk minden korábbinál gyorsabb terjedését, és a globális politikai események értelmezésének nehézségeit. Mindkét jelenséget a magyar tájékoztatáspolitikára nehezedő teherként értékelte. Elismerte, hogy a

⁹⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.) (1980: 182).

⁹⁶ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a propaganda és az agitáció időszerű feladatairól (1981. április 28.) (Vass 1988: 201).

⁹⁷ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a nemzetközi kérdésekről folytatott agitáció és propaganda további feladatairól (1982. április 14.) (Vass 1988: 335).

társadalmat érdeklő összes témáról tájékoztatást kell adni. Hangsúlyozta: a sajtó felelőssége az, hogy szelektáljon a közreadott információ között, és ezzel befolyásolja, orientálja a közvéleményt. A tömegkommunikáció legfőbb feladatákként továbbra is a politikai célok elérésének elősegítését jelölte meg, ugyanakkor utalást tett arra is, hogy be kell vonni a civil társadalmat a politikai folyamatokba:

A politikai vezetésnek, a sajtóirányításnak keresnie kell a módzatait, hogy a tömegtájékoztatás révén is mind többen vegyenek részt a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásuk ellenőrzésében (Lakatos 1984: 15).

Berényi Pál, a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának munkatársa a tömegkommunikáció fejlesztését „politikai rendszerünk további tökéletesítésének is az egyik kulcsaként” tekintette. Úgy vélte, alapvető politikai és társadalmi érdek „a közvélemény legszélesebb rétegeinek beavatása” a jelentős eseményekbe (Berényi 1980: 44–45). Berényi megfogalmazta azt is, hogy az egyirányú, felülről lefelé szerveződő kommunikáció helyett a párt törekszik a társadalmi visszacsatolások figyelembe vételére is:

Olyan átfogó tájékoztatásra törekszünk, amely már első fázisában sem csak „tudomásul veendő” információkat foglal magában, hanem tovább gondolkodásra, véleményalkotásra ösztönöz, az egyén vagy a közösség döntéseinek helyes irányú befolyásolását szolgálja (uo. 46. o.).

Vagyis a pártvezetés észlelte, hogy a gazdasági problémák olyan társadalmi-politikai válsággá fokozódtak, amelyet az MSZMP egyedül már nem volt képes megoldani, így korábbinál is nagyobb szüksége volt társadalmi támogatásra. A társadalmi párbeszédhez azonban elengedhetetlen volt az emberek pontos tájékoztatása. Ez elmaradt, és a kétirányú kommunikáció sem valósulhatott meg az MSZMP által ellenőrzött nyilvánosságban, mert még ebben az időszakban is domináns volt az a nézet, hogy a tömegkommunikáció elsődleges feladata az agitáció, a propaganda és a tömegek meggyőzése a párt politikájának helyességéről. Ahogy maga Kádár fogalmazott 1983-ban:

Az agitációnak, a szocialista eszmék hirdetésének sokféle formája van: ezeket változatosan kell alkalmazni. Nem mondhatunk le a régi és jól bevált módszerekről, az egyéni agitációról és a tömegrendezvényekről. A szocialista eszmék, politikánk hirdetése és képviselete szempontjából nagy figyelmet kell fordítani a tömegkommunikációs eszközökre, a sajtóra, a rádióra és a televízióra (Kádár 1983: 14–15).

Az 1983-as Központi Bizottsági ülés határozatában világosan kifejtették, hogy a tömegkommunikációs eszközökre „különleges felelősség” hárul ebben, hiszen a nyomtatott és az elektronikus sajtó „a napi politikai tájékoztatás és a közvélemény-formálás leghatásosabb eszközei”.⁹⁸ És bár Kádár a határozatban kijelentette, hogy „nálunk cenzúra nincs, nem is lesz”, világossá tette a tömegkommunikáció tartalmát illetően az egyes intézmények és szerkesztőségek felelősségét is:

Nekik kell törődniük azzal, hogy milyen tömeghatást váltanak ki a műsorok és az írások, különösen ha politikai és eszmei kérdésekről van szó (Kádár 1983: 15).

Vagyis a magyar külpolitikai sikerek és a nyugati nyitás politikája ellenére továbbra is masszívan tartotta magát az a konzervatív és autoriter nézet a tájékoztatáspolitikában, amely a tömegkommunikációt a párt meghosszabbított karjának tekintette, tartalmi irányítását pedig közvetett módon, előzetes (ön)cenzúra gyakorlásával, illetve kézivezérléssel látta megvalósítandónak. A tekintélyelvű irányítást tükrözte az is, hogy – mint már említettem – még az 1980-as években is többször előfordult, hogy már kinyomtatott folyóiratszámokat tiltottak és zúztak be.

Az 1970-es évek második felében elindult, pontosabb, őszintébb hangvételű tájékoztatói törekvés az 1985-ös pártkongresszuson már sokkal nyíltabban fogalmazódott meg:

A szocializmusról korábban alkotott, sok esetben idealizált, esetenként illuzórikus felfogás a mai valóság között eltérés mutatkozik. ... [Az agitáció és a propaganda] sokoldalúan, reálisan világítsa meg a mai valóságot, ennek ellentmondásait, a fejlődés objektív lehetőségeit és korlátait.⁹⁹

A társadalom egyes csoportjainak megszólítása azért válhatott lényegi törekvéssé, mert a gazdasági-társadalmi problémák nyilvánvalóvá válásával az MSZMP szorult helyzetbe került, s immár égető szüksége volt arra, hogy a párt politikája a társadalom minél szélesebb körében megtartsa a legitimitását. Más szavakkal: ez a liberalizációs törekvés inkább kényszerű volt, mintsem belső meggyőződésből fakadt. Ebből következően a tömegkommunikáció eszközelvű irányításának, kézivezérlésének intenzitása sem csökkent. Az MSZMP XII. kongresszusán megjelenő fordulat éveken át csak retorikai szinten jelentkezett a tájékoztatáspolitikában.

⁹⁸ Határozat a XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól, *Társadalmi Szemle*, 1983. 38. évf. 5. sz. 31. o.

⁹⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.) 118. o.

Konkrét, kézzelfogható változások csak 1986-tól, az első sajtótörvény hatályba lépése után történtek.

Az 1970-es évek második felében megkezdődött a második nyilvánosság szerveződése is, amely alternatívát kínált a hivatalos kommunikációval szemben, s idővel a társadalom egyre szélesebb körét tudta megszólítani.¹⁰⁰ A fennálló politikai rendszert kritikai szemlélettel illető együtt gondolkodók köre egyre aktívabb lett a második nyilvánosságban. Ennek első állomása Kovács András 1977-ben kiadott szöveggyűjteménye, a *Marx a 4. évtizedben* volt. Ebben a szerző arra kérte fel barátait, ismerőseit, definiálják a marxizmus fogalmát és az ahhoz fűződő viszonyukat. A 21 válaszadó az értelmezések és a szubjektív élmények változatos sorát vonultatta fel, nemegyszer tabutémákat feszegetve. A válaszok kötetben nem jelentek meg, de egyes részleteit közölték magyar és a párizsi kiadású *Magyar Füzetek Könyvei* sorozatban (Kovács 1998: 72). A kiadványról beszámolt a *Szabad Európa Rádió* és a nyugati sajtó is. A pártvezetés pedig reagált rá: az állásban lévőköt eltávolították, és többek útlevelekérelmét megtagadták vagy útleveleket bevonták (Csizmadia 1994). Ugyanebben az évben indította Kornis Mihály a *Napló* című szamizdat kiadványt, amelynek célja az volt, hogy társadalmi párbeszédet kezdeményezzen az emberek aktuális élethelyzetéről, problémáiról. A *Napló* fontos közösségteremtő, közösségformáló erővel bírt: öt éves fennállása alatt különféle – gyakran a nyilvános szférában tabusított – témáival fenntartotta az érdeklődést és aktív társadalmi párbeszédet kezdeményezett a második nyilvánosságban. Szerkesztése és terjesztése sajátos, zárt rendszeren keresztül történt. Az állambiztonsági szervek nem tekintették rendszerellenes kiadványnak, így szerzőit emiatt nem érte retorzió (Csizmadia 1994). 1978-ban jelent meg a Kende Péter által előbb Budapesten, majd Párizsban kiadott *Magyar Füzetek*. A szamizdatkiadvány célja az volt, hogy politikai, történet- és társadalomkritikai publikációkkal „fórumot teremtsen a tiszta beszédnek és a kritikai gondolkodásnak” (Kende 1990: 5). Farkas Péter és Németh Gábor – két fiatal szociológus – 1978-ban körkérdezt intézett több száz magyar és külföldre emigrált magyar értelmiségihez. A cenzúra és az öncenzúra, a tabutémák és a társadalmi kérdések, valamint a politikai ideológia itthon és más szocialista országokban témakörében vártak választ (Csalog et al. 2000). Az így összeállt, főként a disszidált értelmiség állás-

¹⁰⁰ Az új gazdasági mechanizmus nemcsak a Nyugat felé nyitást és a politikai enyhülést hozta el, hanem újfajta autonómiát is eredményezett. A második gazdaság térnyerése lehetővé tette, hogy az átpolitizált nyilvános szférából az emberek kivonulhassanak, és kedvük szerint, a hatalomtól függetlenül töltsék magánéletüket (Hankiss 1989: 117–143). Az otthon, vagyis nem átpolitizált közegben végzett munka, a „maszekolás”, illetve a szabadidős tevékenységek és a különféle hobbik az 1970-es évektől a társadalom egyre szélesebb körében terjedtek el. Az otthoni barkácsolási lehetőség hozzájárult a szamizdatirodalom technikai feltételeinek kialakításához (Havasréti 2005: 144).

pontjait és önértelmezését összefoglaló anyag 1979-ben egy interjúkötet formájában jelent meg Túlpartról címmel.

Az 1980-as évek elejétől különféle, a hatalommal szembenálló értelmiségi tömörülések alakultak, mint a Jogász Szakkollégium, a Fiatal Írók József Attila Köre, a Rakpart Klub, Inconnu Csoport, Bajcsy-Zsilinszky Társaság, Bethlen Gábor Alapítvány, amelyek fontos szerepet játszottak az ellenzéki programalkotásban (Romsics 2010: 528). Egymás után jelentek meg a különféle szamizdatkiadványok is Magyarországon. Ezek többsége szegényes külsejű volt, és a rossz minőségű papír, valamint a nem professzionális körülmények közötti sokszorosítás miatt gyakran rosszul olvasható volt (Sükösd 2013: 8–9). Ennek ellenére a szamizdatoknak jelentős szerepük volt a demokratikus ellenzék összekovácsolásában (Sükösd 2013, Jakab 2015). Szamizdatként jelentek meg ugyanis azoknak a hazai és nemzetközi szerzőknek a művei, amelyeket a magyar kultúrpolitika nem tudott tolerálni, és tiltólistára tett, illetve a szamizdatok hasábjain indult el a pártrendszerrel szemben kritikus, másként gondolkodó értelmiség önértelmezése és egymás közötti kommunikációja, eszmecseréje, vitája is.

1980-ban készült el a Bibó-émlékkönyv, amelyben 75 vezető értelmiségi – tudós, író, zenész, művész – értekezett Bibó István szellemi örökségéről.¹⁰¹ A szerkesztők a kötetet eredetileg a Gondolat Kiadónál szerették volna megjelentetni, ám a kiadó ezt nem vállalta, így a szövegeket a második nyilvánosságban kezdték el terjeszteni (Réz 2013: 27). A kiadvány felkeltette a politikai vezetés figyelmét is, mert a szerzők közül többen az MSZMP által kijelölt politikai-kultúrpolitikai mozgástéren belül mozogtak, itt pedig olyan belpolitikai, pártpolitikai és tabukérdéseket feszegettek, mint az egypártrendszer, a szovjet–magyar viszony, az 1956-os forradalom (Murányi 2005). Ennek eredményeképpen az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága elemzésben, az úgynevezett Knopp–Kornidesz-jelentésben vizsgálta a Bibó-émlékkönyv tartalmát, és rendelkezett arról, hogy annak „ellenzéki mondanivalójú szerzői, illetve a kötet koncepcióját kialakítók ne dolgozzanak olyan munkakörben, ahol nézeteik érvényesülhetnek”,¹⁰² továbbá szigorúbb ellenőrzés alá vették a Bibó-hagyaték további közreadását.

¹⁰¹ A kötet összeállítását Bence György, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Aliz, Kenedi János, Kis János, Réz Pál, Szűcs Jenő és Tordai Zádor kezdeményezte 1978-ban azzal a céllal, hogy ajándékba adják Bibó hetvenedik születésnapjára, ám Bibó a kiadvány megjelenését már nem élhette meg.

¹⁰² Murányi idézi a MOL-M-KS-288. fond 41/363. öe. Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése az Agitációs és Propagandabizottságnak a Bibó-émlékkönyvről című jelentést (Murányi 2005).

1981-ben jelent meg a Kádár-korszak legnagyobb hatással bíró és legnagyobb példányszámban megjelenő szamizdatfolyóirata, a Beszélő.¹⁰³ Ez egyebek között olyan tabutémákkal foglalkozott, mint a határon túli magyar kisebbségek, a hazai vallási kisebbségek helyzete és az 1956-os forradalom. A házi körülmények között stencilezéssel, írógéppel, majd később nyomtatással sokszorosított lap rendszertelen időközönként jelent meg. Kezdetben 1500, az évtized végén már 8000 példányban adták ki (Buzinkay 2016: 450). A Beszélőnek 1981-től 1989-ig tartó nyolc éves illegális fennállása alatt huszonhét száma jelent meg.

5.6. 1986–1990: tájékoztatáspolitikai mérőkövek és politikai összeomlás¹⁰⁴

A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1988. július 15–16-ai varsói ülése külpolitikai fordulatot hozott a szovjet–amerikai, valamint a szovjet–kelet-európai viszonyrendszerben. Eduard Sevarnadze, a Szovjetunió külügyminisztere ugyanis nyíltan beismerte, hogy a Szovjetunió válság előtti helyzetben van, és a fegyverkezési versenyben már nem tud lépést tartani a Nyugattal (Békés 2000: 792). Ezzel együtt azt is kimondta, hogy a Nyugat minden területen felülmúlja a keleti blokkot (Békés 2019: 310). Vagyis fennállása óta a Szovjetunió először ismerte be, hogy szorult helyzetbe került. Ez új dinamikát hozott a hidegháborús diskurzusba, mert oldotta a sokszor erőltetett és túlhajszolt szovjet–amerikai versengést, ezzel együtt pozitív hatással volt a magyar politikai függetlenedési, önállósodási folyamatokra is.

A hazai külpolitikai stratégiát továbbra is a „szocialista építőmunka” folytatására hivatkozva az újabb diplomáciai kapcsolatok keresése jellemezte. A párt XIII. kongresszusán már azt hangsúlyozták, hogy Magyarország a „különböző társadalmi rendszerű országokkal” is a párbeszéd fenntartására és az együttműködés folytatására törekszik, és külön kiemelték a politikai, gazdasági és kulturális relációk mellett a „más kapcsolatok szélesítésére” való törekvést.¹⁰⁵ Ugyanakkor az MSZMP-n belül egyre erősödő politikai törésvonalak és a felszínre kerülő véleménykülönbségek, valamint a gazdasági krízis és a fokozódó társadalmi problémák miatt a belpolitikai ügyek váltak hangsúlyossá ebben az időszakban. Az 1980-as évek első felében Magyarországon egyre több olyan tudományos összegzés készült, amely kiterjedt

¹⁰³ A Beszélőt Haraszi Miklós, Kis János, Kőszeg Ferenc, Nagy Bálint, Petri György és Szilágyi Sándor indította el.

¹⁰⁴ Az utolsó tájékoztatáspolitikai korszak határainak meghatározásakor is eltértek Fricz (1988) javaslatától. Ő ugyanis az ötödik tájékoztatáspolitikai korszakot 1977-től az MSZMP XII. kongresszusáig, vagyis 1980 tavaszáig datálja. Ezzel szemben úgy vélem, hogy ez az átmeneti időszak valójában 1985-ig tartott, mert 1980 és 1985 között csak retorikai szinten valósult meg a tájékoztatáspolitikai irányváltás. A tényleges, kézzelfogható tájékoztatáspolitikai változások, a médiatörténeti jelentőségű, és a politikai változást előkészítő események 1986-tól jelentek meg – és követték egymást egészen az 1989–1990-es rendszerváltásig.

¹⁰⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.) 95. o.

kontextusban vizsgálta az előző évtizedek politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési sajátosságait, és igyekezett felmérni a várható tendenciákat. Az évtized közepére a hazai pártvezetés felismerte, hogy a szovjet rendszer elkezdett távolodni a központosító, diktatórikus irányítási formától, és egy rugalmasabb, korporatívabb államforma felé közeledett, így az MSZMP is fokozatosan jelezte, hogy hajlandó ezt az irányt követni (Kalmár 2014: 524). Ugyanakkor a Szovjetunió válságának nyílt beismerése Magyarországon is felgyorsította az államszocialista rendszer összeomlását, amely végül az 1980-as évek második felében hónapról hónapra örlődött fel.

1986-tól 1990 áprilisáig tartott a magyar államszocialista tájékoztatáspolitikai utolsó szakasza. Ezt kettősség jellemezte: az MSZMP a kül- és a belpolitikai folyamatok eredményeként válságba került, ezzel párhuzamosan több olyan liberalizáló, a nyilvánosság kiszélesedését segítő tájékoztatáspolitikai mérföldkő volt az évtizedben, amelyek megvalósulása elképzelhetetlen lett volna a korábbi években (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). A politikai rendszer társadalmi támogatottsága az évtized közepére drasztikusan lecsökkent, az utolsó évekre pedig válságba került (Nagy 1989). Ennek eredményeként fokozatosan erősödött a második nyilvánosság, és egyre jobban előretört az ellenzék. A tájékoztatáspolitikában a korábbiaknál is dominánsabbá vált a társadalom tagoltságának és jelentőségének felismerése, valamint a tájékoztatás javításának szándéka annak érdekében, hogy párbeszéd alakulhasson ki a társadalom egyes tagjaival. Ám a merev, a közvetlen irányítást feladni képtelen pártpolitikai elképzelések miatt a nyilvánosság politikai ügyekbe való bevonása nem valósult meg.

A magyar tájékoztatáspolitikában döntően az 1980-as évek második felében volt tapasztalható változás, ekkor több médiatörténeti fontosságú esemény történt. 1986. szeptember 1-jén lépett hatályba az első sajtótörvény, amely a korábbi pártosság helyett már a pontosságot jelölte meg a sajtó és a hírközlő szervek elsődleges feladataként. Emellett még hitelességet és gyorsaságot várt el a tájékoztatásban, illetve azt, hogy a sajtó segítse elő a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését.¹⁰⁶ Egyben leszögezte azt is, hogy „a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben”.¹⁰⁷ A törvény előrelépést jelentett a korábbi évek sajtószabályozásához képest, mert a jogforrási hierarchia magasabb szintjén, törvényileg rendelkezett a sajtó bizonyos kérdéseiről (Bayer 2005: 162). Emellett elsőként hangsúlyozza a pontos tájékoztatás fontosságát, ami szintén előzmény nélküli az államszocialista sajtóirányítás törté-

¹⁰⁶ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2§ (3).

¹⁰⁷ Uo. (1).

netében. Ugyanakkor a szabályozó nagy hiányossága volt, hogy nem definiálta egyértelműen a párt szerepét a tájékoztatáspolitikában (Takács 2009, 2012). Továbbá, amint a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” című dokumentum szerzői is megfogalmazták:

[Az 1986. évi sajtótörvény] alig több bizonyos politikai deklarációkba csomagolt, rövid sajtórendészeti szabályzatnál. Ami az alapelveket illeti, a törvény csaknem változatlan formában konzerválja a 40-es évek vége óta szinte folyamatosan érvényesülő tájékoztatási alapelveket (Gálik et al. 1987/1998: 83).

A sajtótörvényre hivatkozva ugyanebben az évben adott ki a Tájékoztatási Hivatal egy rendelkezést, amely lehetővé tette a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsort készítő stúdiók alapítását.¹⁰⁸ Ebben kimondták azt is, hogy a csak műsorközlést végző helyi stúdiók (vagyis azok, amelyek csak rádió- és/vagy televízióadások, hang- és/vagy képanyagok lejátszását és/vagy továbbítását végzik) alapítása nem engedélyhez kötött. E stúdióknak csak be kellett jelenteniük létrejöttüket a Tájékoztatási Hivatalnak. Az átvett műsorok közlése mellett a műsoridő maximum 10 százalékáig megengedett volt a reklámok, hirdetések közzététele is,¹⁰⁹ ami jelentős elmozdulást jelentett a korábbi, antikapitalista ideológiát képviselő sajtóirányítástól.

Ugyancsak 1986 nyarán indult el az első hazai kereskedelmi rádió, a Rádió Danubius, amely egy évig csak német nyelven sugárzott adást. A Danubius volt az első olyan médium, amelynek egyértelműen a szórakoztatás, s nem a pártpropaganda terjesztése, az MSZMP legitimációjának erősítése volt a célja (Bajomi-Lázár 2005: 29).

A kronologikus közlés érdekében a következő bekezdésekben röviden kitérek arra, hogy melyek voltak azok a hatalmon kívüli újságírói tevékenységek a korszakban, amelyek fokozatosan hozzájárultak a pártpolitika által megadott határok kiszélesítéséhez. 1982-ben indult Györffy Miklós Bagoly című későesti rádióműsora, amely új szint hozott a magyar rádiózásba. A rádió késő esti műsorsávjaiban – mivel azokat kevesebben hallgatták – ebben az időszakban már számos olyan kényes vagy tiltott témáról lehetett beszélni, amelyekről a nappali adásidőben nem (Györffy 2007: 129, Sipos 2010: 54). Ezt kihasználva Györffy olyan kérdésekkel is foglalkozott, mint a pluralizmus az egypártrendszeren belül, a többpártrendszer lehetősége Magyarországon, a vidéki emberek problémái vagy a zsidókérdés. A Bagoly volt az első olyan műsor, amely 1986-ban, az 1956-os forradalom harmincadik évfordulóján külön adássorozattal jelentkezett, és itt hangzott el először az első nyilvánosságban a Kádár-korszak

¹⁰⁸ 2/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsort készítő stúdiókról.

¹⁰⁹ Uo. 110. o.

egyik legnagyobb tabutémája, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének ötlete (Rangos 2014: 25).

1987-ben civil értelmiségi kezdeményezésként elkészült a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” című tanulmány, amelyben a szerzők¹¹⁰ a magyar tömegkommunikáció, a tájékoztatáspolitikai és a nyilvánosság aktuális helyzetét vizsgálták, javaslatot tettek annak átalakítására, és felvázolták a demokratikus nyilvánosságmodell képét (Gálik et al. 1987/1998). Bár az elemzés a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére készült, a politikai vezetésről érdemi válasz nem érkezett rá. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége nem találta közlésre alkalmasnak (Gálik 2019). A Közgazdasági Szemle 1987. júniusi számában Fordulat és reform címmel vitaanyag jelent meg a gazdasági reformról (Antal et al. 1987: 642–663), amelyben a szerzők¹¹¹ a reform társadalmi és politikai alapfeltételei között a nyilvánosság reformját is tárgyalták, érvelésük forrása egyértelműen a „Javaslat...” volt. Ugyanebben az évben, 1987-ben a párizsi Irodalmi Újság, majd a magyar társadalomelméleti folyóirat, a Medvetánc és a Szabad Európa Rádió is közölte a teljes tanulmányt (Gálik 2019). Egy évvel később a Kritika folyóirat közzé tette a „Javaslat...” bővített, átdolgozott változatát (Vásárhelyi & Halmai 1998: 7). Figyelemre méltó, hogy bár a szerzők közül többen a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai voltak, az intézet saját tudományos folyóirata nem számolt be a már akkor is jelentősnek számító tanulmányról (Gálik 2019).

1987-ben jelent meg a Beszélő különszámában Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia neve alatt a „Társadalmi szerződés, avagy a politikai kibontakozás feltételei” című írás, amely radikális döntéseket sürgetett – egyebek között: alkotmányosságot, sajtószabadságot, a cenzúra eltörlését, a munkavállalói érdekvédelem rendezését, a szociális biztonság megteremtését –, és addig nem tapasztalt bátorsággal vonta felelőssége az MSZMP vezetőjét:

A kudarcokért, a romlásért az ország Kádár Jánost teszi felelőssé. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkaderig mindenki egyetért: Kádárnak mennie kell.¹¹²

¹¹⁰ A tanulmány készítésében közreműködtek: Babus Endre (HVG), Bihari Mihály (ELTE), Bossányi Katalin (Népszabadság), Breitner Miklós (Verseny és Vállalkozás), Domány András (Magyar Rádió), Gálik Mihály (Magyar Rádió), Halmai Gábor (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem), Hirschler Richárd (HVG), Kocsis Györgyi (HVG), Korányi G. Tamás (Esti Hírlap), Lázár Guy (TK), Mélykúti Attila (Magyar Nemzet), Révész Sándor, Szekfű Andrást (TK), Terestyéni Tamás (TK).

¹¹¹ A szerzők a Pénzügykutató Intézet munkatársai: Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László és Matolcsy György.

¹¹² Kis János (1987): Válságban cselekedni. *Beszélő*, 1. évf. 21. sz. 4. o.

1988. január 14-én több mint száz résztvevő szakember jelenlétében parázs vita zajlott a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) székházában a magyar nyilvánosság és a tájékoztatáspolitikai helyzetéről (Mélykuti 1988: 38). A vitaindító anyag a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” című tanulmány volt. Többen, köztük újságírók, reformközgazdászok, jogászok, politológusok, tömegkommunikációs szakemberek¹¹³ kezdeményezték egy országos egyesületként működő szervezet, a Nyilvánosság Klub megalapítását, amely céljait tekintve alapjaiban kívánta megváltoztatni az államszocialista tájékoztatáspolitikai rendszert és a hazai nyilvánosságot:

[A Nyilvánosság Klub] fórumot kíván nyújtani a társadalmi haladást szolgáló gondolatoknak, véleményeknek, álláspontoknak, elősegítve publikálásukat. Tágítani kívánja a nyilvánosság mai kereteit, hozzájárulva az állampolgárok tájékozódásának és tájékoztatásának kiszélesítéséhez. Együttes fellépéssel elejét kívánja venni a társadalmi nyilvánosságot csorbító módszereknek, eljárásoknak, illetve orvosolni kívánja az ilyen eljárásokból származó sérelmeket. (B. E. 1988: 24)

A klubra véleményük szerint azért volt szükség, mert a MÚOSZ nem tudott a nyilvánosságról másként gondolkodók fóruma lenni, holott „a magyarországi gazdasági, társadalmi, politikai megújuláshoz nélkülözhetetlen a nyilvánosság reformja”.¹¹⁴ A klub hosszas viták és egyeztetések után végül 1988. október 29-én alapult meg. Novemberben megjelent a kritikai hangvételű, irodalmi és társadalmi folyóirat, a Hitel is.

1988. március 25-én megszűnt a Tájékoztatási Hivatal, amikor azt a Minisztertanács Titkárságával együtt beolvasztották a Minisztertanács Hivatalává (Wiener 1997). Bő egy évvel ezután, a magánvállalkozások lapkiadási tevékenységének és az egyes lapok gazdasági függetlenedésének köszönhetően összeomlott a magyar sajtópia két irányító intézménye, a Hírlapkiadó Vállalat és a Lapkiadó Vállalat, ezzel pedig megszűnt a „kétpólusú kiadói rendszer” (Juhász 2005: 116).

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1988-as, az Országos Tervhivatal felkérésére készített tanulmánya felhívta a figyelmet a tömegkommunikációs eszközrendszerek egyenlőtlen fejlettségére, az információtermelés főváros-központúságára, az információtermelés- és továbbítás monopolisztikus és oligopolisztikus jellegére, a tulajdonosi szerepek állami centralizációjára és az új típusú tömegkommunikációs eszközök és technológiák (műholdas és ká-

¹¹³ Az alapítók: Babus Endre (HVG), Bálint B. András (Magyar Hírlap), Gálik Mihály (Magyar Rádió), Halmi Gábor (MKKE), Hirschler Richárd (HVG), Kocsis Györgyi (HVG), Lázár Guy (TK), Mélykuti Attila (Magyar Nemzet), Mézes Flórián (HVG), Molnár Gabriella (Közgazdász).

¹¹⁴ <https://www.nyilvanossagklub.hu/p/a-megalakulas-tortenete.html>.

beltelevízió, videó, képlemez, teletext, telefax, videotex, személyi számítógépek és szövegszerkesztő programok, szedőgépek és nyomtatók, nyilvános számítógépes adatbázisok, szál-optikai kábelek, integrált és digitális hálózatok) körüli szabályozatlanságra és az átfogó kommunikációpolitika hiányára. A szakértők új nézőpontra világítanak rá, amikor világossá teszik, hogy az infokommunikációs eszközök rohamos mértékű fejlődése új típusú, határokon átívelő, a közönség fogyasztását szem előtt tartó, gazdasági, technológiai, modernizációs koncepciókat is magában foglaló médiapolitikát kíván, amely nem alapulhat korlátozásokon és tiltásokon.¹¹⁵

Az MSZMP 1988. május 20-a és 22-e között országos pártértekezletet tartott.¹¹⁶ Itt minden eddiginél világosabban fogalmazták meg a problémákat, vagyis azt, hogy a három évvel korábban rögzített hetedik ötéves terv céljai nem valósíthatók meg, a gazdasági helyzet „nem javult, nőtt az ország ... adóssága, erősödött az infláció, növekedtek a lakosság terhei, csökkent az életszínvonal ... ezt a helyzetet ... nagyrészt ... belső okok, tevékenységünk fogyatékoságai idézték elő”.¹¹⁷ Szó esett arról is, hogy a hibás belpolitikai döntések következtében a lakosság körében növekedett az elégedetlenség, romlott a közhangulat, és csökkent a párt társadalmi támogatottsága. Megoldásként a tájékoztatásban gyorsaságot, pontosságot és rendszerességet vártak el, illetve azt, hogy a társadalmat érintő párthatározatok tartalmáról informálják a lakosságot. Kifejezésre juttatták, hogy a párt kiemelt figyelmet fordít a társadalmi nyilvánosságra, amelyet olyan platformként képzelnek el, ahol lehetőség nyílik a közéleti tájékozódásra, a különböző érdekek és vélemények ütköztetésére és a társadalmi ellenőrzésre.¹¹⁸ A nyilvánosság ez utóbbi funkciója új tétel volt a médiairányítási alapelvek között, rögzítése jelezte a demokratizálódási folyamatokat. Figyelemre méltó, hogy ebben a szövegben már csak a pártsajtótól várták el a pártosságot, az MSZMP álláspontjának képviselését. A pártértekezleten döntés született a politikai megújulásról és a haladási irányról is: a párt a gazdasági nehézségek megoldását a szocializmus megújításában, a hatékony piacgazdaság megteremtésében, a „modernizációra épülő határozottabb” külpolitikai nyitásban, „a társadalmi önszerveződés jogában” és a politikai pluralizmus létrehozásában látta,¹¹⁹ ami minden

¹¹⁵ A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése. Koncepció és variánsok. *Jel-Kép* 3. sz. 11–12. o.

¹¹⁶ Az esemény jelentőségét jelzi, hogy ez volt a harmadik pártértekezlet a párt történetében; az elsőre 1945-ben a került sor a második világháború utáni újjáépítési feladatok és politikai célok megtárgyalása érdekében, a másodikat 1957-ben tartották a forradalom után kialakult helyzet konszolidálása céljából.

¹¹⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről (1988. május 20–22.) (Vass 1988: 436–437).

¹¹⁸ Uo. 444. o.

¹¹⁹ Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (1988. november 1–2.) (Vass 1988: 488).

addigínál határozottabb eltávolodást jelentett a korábbi években működő államszocialista politikai rendszertől. A pártértekezleten elfogadtak egy állásfoglalást, amely a párton belüli reformszemléletet tükrözve elismerte a különböző társadalmi és politikai törekvések egyszerre létezésének lehetőségét és a társadalmi nyilvánosság jelentőségét:

A néphatalom feltétele és gyakorlásának eszköze a szocialista pluralizmus, amely a párt vezető szerepére épül. ... Törvényben kell szabályozni az öntevékeny szerződések, a gyülekezés, a lelkiismereti és vallásszabadság jogát, az egyéni és közösségi jogok védelmét. Erősíteni kell a társadalmi szervezetek, tömegmozgalmak önállóságát. A szocialista demokrácia fontos része a társadalmi nyilvánosság.¹²⁰

A pártértekezlet döntött az új Központi Bizottságot és az új Központi Ellenőrző Bizottság felállításáról is, ezzel átalakította a párt és az állami szervek viszonyát. Ugyanis a KB hatalmi szerephez jutott: engedélyezték, hogy tagjai részt vegyenek bizonyos plenáris üléseken, a politikai döntések előkészítésében, és betekintsenek a párt bizalmas dokumentumaiba (Wiener 1997). Az országos pártértekezlet egyik legfontosabb lépése mégis az volt, hogy Kádár Jánost az MSZMP elnökévé választották, vagyis lényegében megfosztották a párt közvetlen politikai irányításától. A pártfőtitkári feladatokat Grósz Károly vette át, aki a technokrata típusú gazdasági reformokat támogatta, de a politikai rendszer átalakítását nem. A PB tagjává választották Pozsgay Imrét, aki a politikai rendszer liberalizálását és a többpártrendszer kiépítését sürgette, és szoros kapcsolatot épített ki a „népi-nemzeti” értelmiséggel (Romsics 2010: 532–534). Pozsgay részt vett 1987-ben a demokratikus ellenzék lakitelki találkozásán, ahol megalakult a Magyar Demokrata Fórum (MDF). Két évvel később, 1989. január 28-án a PB-tag Pozsgay nyilvánosan, a Magyar Rádió 168 óra című műsorában nyilatkozva az 1956-os forradalmat népfelkelésnek minősítette.¹²¹ Ezzel tovább élte az MSZMP belső megosztottságát és felgyorsította a párt delegitimációját.

1988 júliusában az Agitációs és Propaganda Bizottság új tájékoztatáspolitikai koncepcióval állt elő, amelynek részeként az év végén a Központi Bizottság az Agitációs és Propaganda Osztályt Társadalompolitikai Osztállyá alakította át, ezzel megszűnt a sajtó és az elektronikus média politikai irányítása (Wiener 1997). A Politikai Bizottság ugyanebben az évben fogadta el a politikai nyilvánosságról, a tájékoztatás megújításáról és a sajtóirányítás módjáról szóló határozatot, amely továbbra is a pártbefolyást forszírozta (Farkas 1990: 19).

¹²⁰<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1989-46DA/magyarorszag-694A/magyar-szocialista-munkaspart-mszmp-6F91/>.

¹²¹ Népfelkelés: az utolsó csepp a pohárban. *Múlt-Kor*, 2009. május 18.

1988 novemberében megválasztották Németh Miklós reformkommunista miniszterelnököt, aki pluralizmust, jogállamiságot és vállalkozás-élénkítést sürgetett, és nem zárkózott el a nyugati típusú demokrácia meghonosításától sem (Hovanyecz 2008: 4). Németh miniszterelnöksége alatt fogadták el a rendszerváltást megalapozó országgyűlési határozatokat. Az új párt radikális változásokat hozott: egyebek mellett engedélyezte Nagy Imre és mártírjainak újratemetését, eltörölte a kötelező orosznyelv-oktatást, és nyitott az egyházak felé is (uo.).

A Németh-kormány 1989 nyarán véget vetett az MSZMP laptulajdonlási monopóliumának, és eltörölte a lapalapítás engedélykötelezettségét. Emellett frekvenciamoratóriumot hirdetett, amely egyrészt azt jelentette, hogy a párt a frekvenciaelosztási monopóliumáról is lemondott, másrészt a döntés elejét vette annak is, hogy az új médiatörvény megszületéséig bármelyik politikai erő frekvenciát szerezzen (Bajomi-Lázár 2005: 31). Augusztusban önálló csatornán elindult a Nap-TV, első magánkézben lévő tv-stúdió, amely a Magyar Televízióknak is készített adásokat.

1989 júniusa és szeptembere között zajlottak a kerekasztal-tárgyalások, amelyek célja a békés demokratikus átmenet volt. Az egyeztetések alatt külön szakbizottság foglalkozott a nyilvánosság és a tájékoztatáspolitikai reformjának kérdésével (Bozóki 1990: 30). Az Ellenzéki Kerekasztal (EK) álláspontja szerint a békés átmenetet csak a pártatlan médiarendszer biztosíthatta (Sükösd & Cseh 2001: 78). A szakbizottság augusztus 24-én megfogalmazta „A pártatlan tájékoztatás alapelvei” című javaslatot, amely az egyes médiumok politikai függetlenségét és pártatlanságát sürgette (Bajomi-Lázár 2005: 30). Döntés született az átmenet jogi-politikai körülményeiről is, ennek eredményeképpen október 7-én feloszlott a Magyar Szocialista Munkáspárt, és megalakult a Magyar Szocialista Párt (MSZP). Október 17-én az Országgyűlés módosította az alkotmányt, és október 23-án Szűrös Mátyás kikiáltotta a Magyar Köztársaságot (Romsics 2010: 541). November 26-án pedig lezajlott az első országos referendum, az úgynevezett „négyigenes” szavazás, amelyen a köztársasági elnökválasztásról, a munkahelyi pártszervezetek megszüntetéséről, az MSZMP vagyonelszámoltatásáról és a munkásórség feloszlásáról született döntés.¹²²

A módosított alkotmányban a szólás- és sajtószabadság biztosítása már az államszocializmusra való hivatkozás és egyéb feltétel nélkül szerepel (Bayer 2005: 167). Az új szöveg már így szól: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a szólásszabadságot és a sajtószabadságot.”¹²³

¹²² 25 éve volt a négyigenes népszavazás, *Múlt-Kor* 2014. november 26.

¹²³ Az Alkotmány és módosításai 1988. január 1.–2008. december 31.

1990 januárjában az országgyűlés módosította az 1986-os sajtótörvényt, így már törvényben is engedélyezte a lapalapítást és deklarálta a sajtó szabadságát (Bajomi-Lázár 2005: 31). A Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) 1990 tavaszán pártközi megállapodásban további változtatásokat rögzített. A sajtószabadságról, illetve az elektronikus médiumokról szóló törvények elfogadását kétharmados többséghez kötötték, megerősítették a frekvenciamoratóriumot, ígéretet tettek arra, hogy a pártpolitikai csatározásokat távol tartják a Magyar Televíziótól, a Magyar Rádiótól és a Magyar Távirati Irodától, továbbá rendelkeztek arról, hogy a közszolgálati médiumok vezető tisztségviselőit konszenzusos alapon nevezik ki (Bajomi-Lázár 2005: 32, Bayer 2005: 167).

5.7. Összegzés: a magyar tájékoztatáspolitikai korszakai

Kádár Jánosnak az 1956-os hatalomátvétel után sajátos belpolitikai helyzetben kellett rendeznie a magyar politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokat. A forradalom eseményeinek hatása alatt álló társadalomban kellett megszereznie saját és pártja, az MSZMP széleskörű legitimitását úgy, hogy bár nyíltan elhatárolódott a korábbi évek rákosista, autoriter vezetéstől, ő maga fegyveres erővel került hatalomra, és a pártpolitika megszilárdítása az első években erőszakos módon történt. Ebben a folyamatban a sajtó fontos szerepet kapott: nyílt agitációval és propagandával kellett elősegítenie az államszocialista ideológia terjesztését, részt kellett vennie a társadalom „nevelésében”, orientálásában és mozgósításában. Annak ellenére, hogy ekkor a Szovjetunióban Hruscsov irányításával már évek óta desztalinizációs politika zajlott, amely a tájékoztatáspolitikában is éreztette hatásait, itthon médiairányítás autoriter jegyeket mutatott (lásd a mellékletben az első ábrát). Az új politikai rendszer jogi szabályozói között elsőként szerepeltek a sajtóirányítással kapcsolatos határozatok, amelyek kijelölték a sajtó küldetését, intézményi háttérét, rendelkeztek az előállítás és a sokszorosítás körülményeiről. Megalakult a Tájékoztatási Hivatal, szigorodtak a lapalapítási követelmények, a párt monopoljogot gyakorolt a hírközlésben, a papír- és nyomdaipari előállításban. Az egyszemélyes szerkesztői felelősség deklarálása, valamint az 1958-as művelődéspolitikai határozat új típusú cenzúrarendszert eredményezett a tájékoztatásban: megjelent a sajtó kézivezérlése és az előzetes (ön)cenzúrával szembeni elvárás. Ezekben az években nemcsak a sajtó tartalmi befolyásolása valósult meg, hanem a sajtótermékek előállításához szükséges intézményi és infrastrukturális feltételek is teljes mértékben politikai ellenőrzés alá kerültek.

Az 1960-as évek közepén a magyar belpolitikában enyhülés vette kezdetét, amely a tájékoztatáspolitikában is éreztette hatásait: átmeneti időszak kezdődött (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Az 1963-as amnesztiarendelet látványos változást hozott a pártpolitikában a

forradalom leverése utáni évekhez képest, és az „ellenforradalmárok” – köztük számos sajtómunkatárs – rehabilitálása mellett lezárta a forradalom utáni véres megtorlások időszakát. A hruscsovi „békés egymás mellett élés” és a Kádár által meghirdetett „aki nincs ellenünk, az velünk van” nézet új korszakot hozott el. Az MSZMP legfőbb döntéshozó szervei úgy vélték, nyugalmasabb belpolitikai időszakhoz érkeztek, kedvező a párt társadalmi támogatottsága, így nem találták indokoltnak a korábbi markáns propagandatevékenységet – ennek egyik következménye az volt, hogy ideiglenesen leállították a nyugati rádióállomások adásainak zavarását. A sajtóval szemben támasztott elvárások is enyhültek, a korábbi szentimentális, agitátoripropagandista újságírás helyett a tájékoztatás és a politikai és kulturális nevelési célú feladatok kerültek előtérbe.

Az 1960-as évek közepén-végén számos, Magyarország szempontjából kedvező külpolitikai esemény történt. Hruscsov 1964-es leváltása ugyan váratlanul érte Kádárt, de saját érdekében – vagyis azért, hogy továbbra is a Szovjetunió támogatását élvezze a magyar gazdaság átalakítása – hamar elnyerte az új pártfőtitkár, Brezsnyev bizalmát. Az 1969-es Budapesti nyilatkozat hatására felélénkültek Magyarország külpolitikai kapcsolatai. A külpolitikai eredmények nagymértékben hozzájárultak a hazai kereskedelem, gazdaság és turizmus fellendüléséhez. Az MSZMP 1968. január 1-jén gazdasági reformcsomagot hirdetett meg. Ez volt az új gazdasági mechanizmus, amelynek a gazdaság élénkítése mellett a hazai életszínvonal emelése volt a célja. Az életszínvonal-politika látható eredményeket hozott, és ezzel együtt nőtt a párt társadalmi támogatottsága is. Míg Brezsnyev irányítása alatt a szovjet tömegkommunikációt tartalmilag a direkt politikai befolyás, infrastrukturálisan pedig a stagnálás, majd a leépülés jellemezte, addig az 1960-as években Magyarországon a kül- és belpolitikai stabilitás hatására a tájékoztatáspolitikai némileg liberalizálódott.

A magyar médiapolitikában a liberalizáció jegyeit figyelhetjük meg (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát): az 1965. június 8-ai, a „tájékoztatás megjavításáról” szóló Politikai Bizottsági határozatban tudatosodott az, hogy a „szocialista demokrácia” és a tömegkommunikáció között elválaszthatatlan kapcsolat van, és a közönség nem korlátlanul alakítható embertömeget, hanem egy olyan differenciált csoportot alkot, amely eltérő igényeket és elvárásokat tanúsít a tömegkommunikációval szemben. A PB-határozat már nyíltan megfogalmazta azt is, hogy mindenről – így a kedvezőtlen dolgokról is – tájékoztatást kell adni. A politikai transzparenciát szolgálta az a rendelkezés is, amely előírta, hogy a Központi Bizottság üléseinek napirendjéről közleményt kell kiadni a sajtóban. Az Aczél György vezette Kulturális Eleméleti Munkaközösség 1966-os kiadványának megjelenése után a tájékoztatáspolitikai irányítás retorikai szintjén is rögzült – az eddig csak gyakorlatban alkalmazott – differenciált kultúr-

és tájékoztatáspolitiká, és ettől kezdve a tiltott és a támogatott osztályozási rendszerbe bekerült a túrt kategória is. Az évtized végén még inkább előtérbe került az a felfogás, amely a társadalmat nem korlátlanul alakítható tömegnek tekinti, hanem észleli annak összetettségét és sokszínűségét. Ennek eredményeképpen megjelentek a könnyedebb, szórakoztató tartalmak a sajtóban és az elektronikus médiában, valamint a kulturális szférában. Emellett megsokszorozódott az időszakai sajtókiadványok száma, és bővült a politikamentes lapok köre. Javultak az újságírói szakma lehetőségei is: 1967-től felsőfokú végzettséghez kötötték a szakmába állást, és szorgalmazták az idegennyelv-tanulást. 1969-ben megalakult a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, amely egyebek között a médiarendszer tudományos elemzésére szakosodott. A kedvező jelenségek ellenére a tájékoztatáspolitiká tényleges irányításban változatlan volt a sajtó instrumentális felfogása.

Jelentős, sokrétű és hosszú távon érvényesülő hatással járt az 1968-ban meghirdetett új gazdasági mechanizmus, mert ennek következtében Magyarország több szempontból élenjáró lett a keleti blokkon belül, az életszínvonal-politika fenntartása érdekében pedig egyre inkább rákényszerült arra, hogy nyisson a nyugati országok felé (Ripp 2009: 46, Földes 2018: 120, Békés 2019: 195). Ez a nyitás nemcsak politikai és gazdasági elköteleződéssel, hanem a fogyasztási és az élvezeti cikkek minőségi és mennyiségi gyarapodásával, valamint a szellemi és a kulturális élet színesedésével, a szórakozási szokások és lehetőségek megváltozásával is járt, vagyis a mindennapi élet számos területén éreztette hatását. Ezt a változást pedig a tájékoztatási gyakorlatnak is követnie kellett azért, hogy áthidalja a központilag propagált világkép és a mindennapi életben megjelenő személyes tapasztalatok között észlelhető – idővel egyre növekvő – szakadékot (Kékesdi-Boldog 2019b: 104). Az áthidalás hiányát jelzi az úgynevezett *reality gap*, amely azt a kognitív diszonzancia-folyamatot írja le, amely a közönségben keletkezik akkor, amikor szembesül a propaganda által közvetített információ és a saját tapasztalatai közötti különbségekkel (Jakubowicz 2011: 388). A magyar lakosság ezt az információhiányt igyekezett pótolni akkor, amikor alternatív információforrásokhoz, például nyugati rádióműsorokhoz fordult.¹²⁴

1971 és 1976 között a liberalizáció visszaszorult, és újból az autoriter pártirányítás került előtérbe (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Ennek alapvetően nem az volt az oka, hogy a magyar pártvezetés tudatosan követte volna a brezsnyevi politikai irányvonalat. A váltást az indokolta, hogy az államszocialista rendszer keretei között nem lehetett tartani a ko-

¹²⁴ Ezt mutatják a Közvéleménykutató Intézet felmérései is, amelyek a kérdésfeltevéstől függő mértékben („Szokott Ön valamilyen külföldi rádióadást hallgatni?” vagy „Előfordul-e, hogy ha valamilyen fontos esemény történik itthon vagy külföldön, akkor meghallgatja, hogy mit mond erről a Szabad Európa Rádió?”). Az adatok szignifikáns növekedést jeleznek a SZER hallgatottságát illetően (Hann 1989: 48).

rábbi években meghirdetett, megengedőbb attitűdöt. Számos olyan kül- és belpolitikai esemény történt, amellyel kapcsolatban a párt már nem tudta tolerálni az objektív tájékoztatást, mert tartott attól, hogy a veszélybe kerül a társadalmi támogatottsága. Részben Brezsnyev kényszerítésére, részben a geopolitikai eseményeknek köszönhetően megtorpant az új gazdasági mechanizmus, és a magyar gazdaság hanyatlani kezdett. A kedvezőtlen gazdasági és társadalmi folyamatokat egyre több bírálat érte a magyar sajtóban. Nehéz volt az államszocialista ideológiába integrálni Csehszlovákia szovjet lerohanását, amelyben magyar katonák is részt vettek. Gondot okozott az is, hogy az 1968-as események hatására egyre több, a szocializmus működését kritikával illető szellemi irányzat jelent meg. Ezekkel, illetve az életszínvonalpolitika következtében Nyugatról begyűrűző hatásokkal – elsősorban a kézzel fogható életmódbeli különbségekkel – szemben nehezen tudta felvenni a magyar politikai vezetés a versenyt. Így 1972-ben a Központi Bizottság határozatba foglalta a tudományos-kulturális élet és a politikai szféra kölcsönös együttműködésének szükségességét. Egy évvel később ennek nyilvános demonstrálása érdekében lezajlott a filozófusper néven elhíresült ügy, amely során több – a rendszerrel szemben kritikus – hazai tudós ellen indult tudatos politikai karaktergyilkosság.

Az ötödik médiapolitikai szakasz (1977–1985) egy hosszabb átmeneti időszak volt: a médiairányítás sem autoriter, sem liberalizálódó jegyeket nem mutatott (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Az 1977-es új külgazdasági stratégia meghirdetése után Kádár János felélénkítette az ország külpolitikai kapcsolatait. A diplomáciai találkozások során mindvégig arra törekedett, hogy a Szovjetunió és a nyugat-európai országok között lavírozva a legkedvezőbb helyzetbe hozza Magyarországot. Ám – a Helsinkii egyezmény sikere ellenére – ez a törekvés már nem segített, a magyar gazdaság ekkor már mély válságban volt. Kádár a kőolajár-robbanás negatív gazdasági következménye ellenére ragaszkodott a korábbi életszínvonal fenntartásához, és a gazdaság racionalizálása helyett nyugati kölcsönöket igényelt, ami rövid idő alatt adósságspirálba kényszerítette az országot. A súlyos gazdasági helyzetet nem lehetett eltitkolni, mert az áremelések, a munkahelyi átszervezések és elbocsátások kézzel foghatóvá tették a problémákat. A pártvezetés észlelte, hogy nem tartható már az az 1970-es évek elejétől érvényes álláspont, hogy csak a kedvező hírekről lehet tájékoztatást adni, mert az emberek mindennapi tapasztalatai nem igazolták vissza a hivatalos kommunikációban elhangzottakat. Így az évtized második felében a tájékoztatásban a lakosság informálására helyeződött a hangsúly. A Kádár-korszakban először ekkor jelent meg a pontosság és a közérthetőség iránti elvárás, ami összefüggésben állt azzal, hogy ismét a tájékoztatáspolitikai kidolgozóinak látóterébe került a társadalmi differenciáltság jelensége. A gyakorlatban ugyanakkor

más volt a helyzet: a sajtó beszámolhatott a kedvezőtlen hírekről is, „feltárhatta a valóságot”, de azt továbbra is csak a párt által előírt értelmezési keretek között tehetette. Még az 1970-es évek végén is tartotta magát az a nézet az MSZMP vezetésében, hogy a tömegkommunikáció feladatai között szerepel a marxista–leninista eszmék terjesztése. Annak ellenére, hogy nem beszélhetünk objektív hírközlésről, ennek az átmeneti időszaknak a jelentősége abban rejlik, hogy eltérést mutat a szovjet tájékoztatáspolitikától. A Szovjetunióban ugyanis ez idő alatt a médiarendszer a tekintélyelvű politikai vezetés hatására tartalmilag és infrastrukturálisan is leépülni látszott. Ezzel szemben Magyarországon a tájékoztatáspolitikai terén tapasztalható volt némi liberalizáció, amely inkább egy akut problémára – a nyilvánvalóvá vált gazdasági krízisre, amelyről beszélni kellett, mielőtt végzetes politikai és társadalmi válságot okozott volna – adott *ad hoc* reakció, s nem tudatosan átgondolt politikai döntés eredménye volt.

Az 1980-as évek első felében a pártvezetés – a szovjet irányt követve – igyekezett megvalósítani az államszocializmus reformját. Ám az egyre nyilvánvaló belpolitikai törésvonalak, a gazdasági krízis, valamint a növekvő társadalmi elégedetlenség miatt a politikai rendszer nem tudott megújulni. 1980-ban az MSZMP a XII. kongresszusa után már nyíltan hirdette a társadalmi tagoltság jelentőségét, illetve a differenciált politikai kommunikáció és a hiteles tájékoztatás szükségességét. Érdeemes megjegyezni, hogy ezzel retorikai szinten Magyarországon hamarabb jelentkezett a liberalizációs szándék, mint a Szovjetunióban, ugyanis Gorbacsov csak 1985-től jelentette be az új politikai irányvonalat, amely a nyíltabb és őszintébb tájékoztatást hirdetett, és mindaddig a Brezsnyev-féle neosztálinista vezetés, majd rövid ideig Andropov tekintélyelvű reformszemlélete és végül Csernyenko konzervativizmusa dominált. Az első magyar sajtótörvény hatályba lépését követően, vagyis 1986 után számos olyan médiatörténeti mérföldkő volt, amely elősegítette a nyilvánosság kiszélesítését és az ország infokommunikációs felzárkózását. Ám ezek nem egy megújuló tájékoztatáspolitikai koncepció eredményei voltak, hanem a második nyilvánosság(ok) megerősödésének köszönhetőek.

5.8. Következtetések: elmozdulások a szovjet-kommunista sajtómodellől

A szovjet és a magyar tájékoztatáspolitikai vizsgálata során három altípust lehet megfigyelni az alapján, hogy miként valósult meg a tömegkommunikáció elméleti és gyakorlati irányítása. Beszélhetünk autoriter irányításról, liberalizációról, valamint a kettő közötti átmeneti időszakról (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát). Az *autoriter irányítás* során a pártosság és az agitatori-propagandista újságírás iránti igény került előtérbe a hiteles és pontos tájékoztatás hátrányára. A *liberalizációval* jellemezhető időszakokban enyhült a tájékoztatáspolitikai kontrol,

így bizonyos szintig megengedetté vált a hírközlésben a nyíltabb, objektívebb hangnem, valamint felértékelődött a közönség, a nyilvánosság szerepének jelentősége. Kedvezőbbé váltak az újságírói munkavégzés körülményei, javult a tömegkommunikáció infrastrukturális háttere, és gyarapodott a politikamentes kiadványok száma. *Az átmeneti időszakokban* oldódott a tömegkommunikáció eszközelvű felfogása, és a tájékoztatáspolitikai elméleti irányításában megjelentek bizonyos liberalizációra utaló jelek, de tényleges tájékoztatáspolitikai eredmények ekkor nem születtek.

A szovjet és a magyar tájékoztatáspolitikai szakaszait áttekintve azt mondhatjuk, hogy ugyanazon sajtómodell két változatát láthatjuk. Mindkettőre igaz, hogy alapelveiben (pártosság, a kommunista eszmék terjesztésének elsődlegessége, a nagy tömegek elérésének és orientálásának szándéka) és működésében (pártállami monopólium a médiarendszer működtetéséhez szükséges összes területen, folyamatos állambiztonsági kontrol, cenzorrendszer és az öncenzúra iránti elvárás) a tekintélyelvű, szovjet-kommunista modellt követte. Ám a magyar tájékoztatáspolitikában a lokális és a globális jelenségek, valamint Kádár János politikai motivációinak következtében a szovjet változattól való apró elmozdulások történtek, amelyek alapján láthatóvá vált, hogy a két sajtómodell nem ugyanazt a fejlődési utat jártak be az idők során. Bár mindkét esetben a szovjet-kommunista sajtómodellről beszélhetünk, a valóságban a két változat változási irányai között aszinkronitást lehet látni.

A Szovjetunióban mindvégig döntően az autoriter tájékoztatáspolitikai irányítás volt jellemző. Ebben előbb a Hruscsov által, az 1950-es évek elején meghirdetett desztalinizáció, majd 1985-től a Gorbacsov-féle politikai irányváltás hozott rövid időre változást. Ezzel szemben Magyarországon a kádári hatalomátvétel utáni években volt csak erőskezdő, megfélemlítésen alapuló és súlyos megtorlásokat alkalmazó politikai vezérlés. Bár a pártvezetés 1971 és 1976 között visszaszorította a tájékoztatáspolitikai liberalizációt és visszatért a tekintélyelvű sajtómodell érvényesítéséhez, ez már nem hasonlított a korábbi, autoriter irányításra.

A Kádár-korban két olyan átmeneti időszak volt (az 1960-as évek első felében, és 1977 és 1985 között), amikor enyhültek a médiával szemben megfogalmazott politikai elvárások, előtérbe került a hiteles tájékoztatás iránti igény, és tudatosodott a közönséggel való kétirányú kommunikáció szükségessége. Ám ezek az új tendenciák csak retorikai szinten érvényesültek, a tömegkommunikáció gyakorlati irányításában nem történt jelentős változás.

Tényleges eredményeket a liberalizációval jellemzett időszakok hoztak. Az első ilyen az 1960-as évek második felére esik, mikor differenciálódott a kultúr- és tájékoztatáspolitikai, vagyis a „tiltott” és a „támogatott” kategóriák mellett megjelent a „túrt” is, valamint intézkedések születtek az újságírói szakma fejlődésének elősegítése, a tudomány támogatása és a

politikamentes kiadványok gyarapítása érdekében. A második liberalizációs időszak a sajtótörvény hatályba lépése után kezdődött, és számos médiatörténeti jelentőségű fejleményt hozott. Ám a liberalizációs folyamatok nem megújuló tájékoztatáspolitikai koncepció részei, hanem a belpolitikai és gazdasági hatásokra adott, *ad hoc* döntések eredményei voltak.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a Kádár-korszakban a magyar tájékoztatáspolitikai alapelveiben mindvégig a marxista–leninista hagyományokból táplálkozott, ám a tömegkommunikáció irányítása nem követte pontosan a szovjet mintát. A média feletti politikai ellenőrzés hol szigorúbb, hol megengedőbb volt. Ennek az volt az oka, hogy a belpolitikai változások és az aktuális társadalmi és gazdasági problémák döntő hatást gyakoroltak a médiarendszer irányítására. A több alkalommal megjelenő liberalizációs szándék ugyan apró részeredményeket hozott, de nem tudott érdemben kibontakozni pártvezetésnek a tömegkommunikáció eszközrelvé használatához való ragaszkodása miatt. Így a hiteles, pontos és a társadalmat széles körben megszólítani képes tájékoztatás sosem valósult meg a Kádár-korszakban.

6. A csernobili atomkatasztrófa

1986. április 26-án hajnalban a Szovjetunióban, Csernobil város közelében a Vlagymir Iljics Lenin Atomerőműben súlyos ún. zónasérülést történt. A balesetet emberi mulasztás okozta. Az atomerőmű operátorai egy kísérletet hajtottak végre, amelynek célja egy speciális fordulatszabályozó eszköz kipróbálása volt, azonban a munkaprogram nem tartalmazott átgondolt biztonsági intézkedéseket, a személyzet nem volt tisztában a veszélyekkel, sőt több alkalommal is megsértette a biztonsági szabályzatot (INSAG-7 1992). A baleset elkerülhető lett volna, ha a számos hibás lépés közül akár egy is elmarad (Szatmáry & Aszódi 2005).

Két robbanás volt a 4-es számú reaktorban. Az első gőzrobbanás felszakította a közel 3000 tonna súlyú reaktorfedelelet, amely 50 méter magasra repült, majd becsapódott az erőmű belsejébe. A második robbanás következtében kigyulladt az atomerőmű magjában található, 800 köbméter méretű grafittömb; a mintegy 750 méter magas tűz eloltása közel tíz napig tartott (Aszódi 2016). A baleset következtében nagy mennyiségű, egészségre káros radioaktív sugárzás jutott a légkörbe, és összesen mintegy 30 ezer négyzetkilométernyi területet szennyezett be: elárasztotta szinte az egész európai kontinenst, továbbá Észak-Ázsia egy részét is.¹²⁵ A történetek súlyát jelzi, hogy teljesen megsemmisült a reaktorépület, vagyis az ott található radioaktív elemek szinte akadálytalanul jutottak ki; legalább 30 tűzfészek keletkezett, és

¹²⁵ IRSN - Institut de Radioprotection et de Sûreté Nucléaire: The Chernobyl Plume: Modelling atmospheric dispersion of caesium-137 across Europe following the Chernobyl accident <https://www.irsn.fr/EN/publications/thematic-safety/chernobyl/Pages/The-Chernobyl-Plume.aspx> (letöltés: 2020. I. 2.)

a káros anyagok kiáramlását csak egy hónap után tudták megfékezni (Szatmáry & Aszódi 2005: 87). Április 27-én az erőmű 30 km-es körzetét lezárták, az ott élő 116 ezer lakost kitelepítették, három héttel később 40 km-re növelték a veszélyzóna méretét (Aszódi 2016).

Az atomreaktor felrobbanása súlyos sugárterhelést okozott, de a halálos áldozatok számáról mai napig nincsenek pontos információink. A baleset nyomán elszenvedett sugárdózis mértékétől függően az áldozatok három nagy csoportját lehet elkülöníteni:

- a balesetben közvetlenül érintett személyek, vagyis a reaktorban dolgozók, a helyszíntre kiérkezett tűzoltók, mentősök, katonák és egyéb személyzet, vagyis azok, akik a felrobbant erőmű közvetlen közelében voltak;
- az erőmű környéki területekről evakuált lakók;
- azok a lakosok, akiknek a lakóhelyét érte sugárszennyeződés, de nem telepítették ki őket.¹²⁶

A reaktor dolgozóit és a katasztrófa elhárításában résztvevő munkásokat április 26-án súlyos gammasugárzás érte.¹²⁷ A korán reggeltől dolgozó mintegy 600 munkásból 134 azonnal akut sugárbetegséget kapott, közülük 28-an három hónapon belül akut sugárzási szindrómában életüket veszítették.¹²⁸ További 19 fő az elkövetkező másfél évtizedben hunyt el különböző, nem feltétlenül a sugárterheléshez kapcsolódó okok miatt.¹²⁹ Az atombalesetnek tulajdonítható halálesetek száma a mai napig foglalkoztatja a közvéleményt. Az Egyesült Nemzetek Atomsugárzás Hatásaival foglalkozó Tudományos Bizottságának (UNSCEAR) 2008-as jelentése alapján a több tíz- és több százezer halálos áldozatról szóló híresztelések ugyanakkor eltúloztak:

Azoknak a katasztrófaelhárító munkásoknak és a legszennyezettebb területeken lakóknak a száma, akik a Csernobilból jövő sugárzás hatására halhattak meg vagy a jövőben várható a haláluk a becslések szerint hozzávetőleg 4000-re tehető. Ez magában foglalja azt a körülbelül 50 katasztrófaelhárító munkást, akik akut sugárzási szindrómában (ARS) haltak meg 1986-ban, illetve más okokból a rákövetkező években; továbbá a pajzsmirigyrákban meghalt 9 gyereket; valamint azt a mintegy 3940 embert, akik a sugárterhelésből származó rákban halhatnak meg a jövőben. Az utóbbi számadat az 1986–87-től a szennyezett területeken dolgozó

¹²⁶ Annex J. Exposures and effects of the Chernobyl accident In United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation & UNSCEAR 2000 Report to the General Assembly, with Scientific Annexes (2000): Sources and Effects of Ionizing Radiation. Vol. 1. New York: United Nations. 467. o.

¹²⁷ Csernobil öröksége: Egészségügyi, környezeti és társadalmi-gazdasági hatások... 5–6. o.

¹²⁸ Annex J. Exposures and effects of the Chernobyl accident In United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation & UNSCEAR 2000 Report to the General Assembly, with Scientific Annexes (2000): Sources and Effects of Ionizing Radiation. Vol. 1. New York: United Nations. 453. o.

¹²⁹ The Chernobyl accident. UNSCEAR's assessments of the radiation effects, <https://www.unscear.org/unscear/en/chernobyl.html#UNSCEAR>

200 000 katasztrófaelhárító és helyreállító munkás, a 116 000 kitelepített, valamint a legszennyezettebb területek 270 000 lakójának köréből várható halálesetekre vonatkozik.¹³⁰

Az életben maradt likvidátorok – vagyis a baleset utáni elhárítási munkában részt vevők – között magas a balesettel közvetett módon összefüggő – vagyis nem a tényleges sugárterhelés, hanem a munkavégzés ténye, körülménye, felelőssége stb. miatt kialakult – idegrendszeri, vérkeringési vagy mentális problémákkal küzdők száma (Aszódi 2016).

A baleset utáni napokban a Szovjetunió visszatartotta az információt. A megemelkedett sugárzási szintet először Svédországban, a forsmarki atomerőműben észlelték április 28-án, amelyet azonnal kiürítettek. Számos sugárszintmérést és kalkulációt követően a svéd operátorok előtt világossá vált, hogy az észlelt szennyeződés forrása nem a helyi erőmű, hanem a délkeletre lévő atomerőművek egyike (Plochy 2018: 175–176). Ekkora már Skandinávia-szerte magas radioaktív sugárzási szintet mértek, ezért a szakemberek tájékoztatást kértek a Szovjetuniótól. Az első kapcsolatfelvételt nem érkezett válasz. Ezt követően a szovjetek tagadták, hogy bármit is tudnának a történetekről. Számos megismételt információkérést követően április 28-án este a szovjet hírügynökség (TASZSZ) rövid közleményt adott ki. Ebben hivatalosan megerősítették azt, hogy nukleáris baleset történt egy észak-ukrajnai atomerőműben, továbbá közölték, hogy a baleset kivizsgálására bizottságot hoztak létre.

6.1. Az atomkatasztrófa utáni legelső magyar intézkedések¹³¹

Ebben a fejezetben a rendelkezésre álló források alapján megpróbálom rekonstruálni, hogy mikor és miről értesült a magyar pártvezetés az atomkatasztrófával kapcsolatban, s milyen intézkedéseket hozott. A legfontosabb intézkedéseket és az esemény médiareprezentációjáról szóló fejezetekben olvasható fontosabb eredményeket a könnyebb átláthatóság érdekében egy idővonalon is megjelenítettem (lásd a mellékletben szereplő 2. ábrát).

Az atomkatasztrófáról a szovjet szervek két nappal a baleset után, április 28-án este nyújtottak hivatalos tájékoztatást Magyarországnak.¹³² Kapolyi László ipari miniszter jelenté-

¹³⁰ Csernobil öröksége: Egészségügyi, környezeti és társadalmigazdasági hatások... 7–8. o.

¹³¹ E fejezet alapjául a „»A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást« A csernobili atomkatasztrófa utáni intézkedések Magyarországon és a baleset hazai médiareprezentációja” című írás szolgált, amely a Betekintő című folyóirat 2020. évi 4. számában jelent meg (14. évf. 4. sz. 7–29. o.).

¹³² MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b. A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.).

séből kiderül, hogy a baleset előtti napon a szovjetek a magyar villamosenergia-behozatal csökkentését kérték:

A szovjet villamos teherelosztó április 25-én, pénteken kérte, hogy 1850 MW villamos energia importunkat 200 MW-tal csökkentsük. A csökkentés indokaként a Csernobilszki Atomerőműben történő üzemzavart jelölte meg az üzemzavar jellegének ismertetése nélkül.¹³³

Berki Mihály, a Polgári Védelem Országos Törzsparancsnoka (PVOP) április 30-án a Magyar Villamos Művek Tröszt információira hivatkozva azt jelentette, hogy április 26-án délelőtt érkezett meg a szovjet fél hivatalos kérése.¹³⁴

A magyar pártvezetés nem hivatalos svéd, finn és lengyel forrásokból már április 26-án értesítést kapott az ottani radioaktív sugárzási szint emelkedéséről.¹³⁵ A skandináv szakemberek jelezték azt is, hogy olyan kémiai anyagokat azonosítottak, amelyek jelenléte egy atomerőmű zónasérülésére utal. A lengyel nem hivatalos források szerint a Mazuri-tavak térségében olyan mértékben nőtt meg a radioaktív jód-131 izotóp mennyisége, hogy azonnal elrendelték: a gyermekek és a várandós asszonyok kapjanak sugárvédő tablettákat.¹³⁶

A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága április 28-án fokozott készenléletet rendelt el Magyarországon. Április 29-én délután negyed 5-kor Monori István kijevi főkonzul a „sürgős” jelzéssel ellátott rejtjeltáviratában a következőkről adott tájékoztatást:

Nem hivatalos, de megbízható információ szerint a Kijevtől légvonalban száz km-re lévő, kb. harmincezer lelket számláló Pripját-ban április 26-án az 1978. óta működő atomerőmű egyik blokkja felrobbant, egy másik megsérült. Az áldozatok száma jelentős.¹³⁷

Hozzátette: több tízezer ember kitelepítése zajlik a térségben, és önkénteseket toboroznak a helyreállítási munkák elvégzésére, illetve számos orvost és ápolót mozgósítottak. Három órá-

¹³³ MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VII-szn/1986. (IpM M-2523). Kapolyi László ipari miniszternek a csernobili atomerőmű balesetről szóló első tájékoztatása Marjai József miniszterelnök-helyettes részére (1986. április 29.).

¹³⁴ MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986 Berki Mihálynak, a Polgári Védelem Országos Törzsparancsnokának jelentése Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter részére az atomerőműben történt balesetről (1986. április 30.).

¹³⁵ MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ö.e.-1986. 4/b Tájékoztató a Politikai Bizottság 1986. május 6-án megtartott ülésének 10. napirendi pontjához (1986. május 6.).

¹³⁶ MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986 Berki Mihálynak, a Polgári Védelem Országos Törzsparancsnokának jelentése Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter részére az atomerőműben történt balesetről (1986. április 30.).

¹³⁷ MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1986 Monori István kijevi főkonzul rejtjeltávirata a lakosság evakuálására vonatkozó szovjet intézkedésekről (1986. április 29.).

val később, este fél 8-kor Monori újabb rejtjeltáviratot küldött, amelyben a kijevi Fővárosi Tanácstól szerzett információkat közölte. Megírta egyebek között azt, hogy:

A pripjáti erőmű negyedik egymilliós blokkjának kazánja, a reaktor leállítási üzemi fázisában, ismeretlen okok miatt felrobbant. A reaktor megsérült, elszállt a fedőszerkezete, tönkrement az uránrudak kiemelésére szolgáló berendezés is. A fűzés folyamat a reaktor megmaradt részében tovább folytatódik, nem sikerült megszakítani. A helikopterről tervezett akciót a nagy sugárzás miatt nem tudták kivitelezni.¹³⁸

Monori tájékoztatása szerint Kijevben nincsen sugárveszély, intézkedésre nincs szükség, a városban nyugalom van, a vízszennyeződést megelőzték.

A történetek kivizsgálására április 29-én délután és 30-án délelőtt szakértői bizottságot hívtak össze a PVOP-on, amelyet Berki Mihály vezetett. Ekkor még nem volt egyértelmű, hogy egyszeri alkalom volt-e a károsanyag-kibocsátás, vagy folyamatosan fennálló problémáról van szó. Ahogyan Berki fogalmazott: „... megbízható információnk nincs. A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást.” Ezért a bizottság a rosszabb eshetőségre készülve a következő intézkedéseket hozta április 30-án:¹³⁹

- Rendszeres, országra kiterjedő méréseket végeznek.
- Folyamatosan értékelik a mérési adatokat.
- A Kormánybizottság Operatív törzse és Műszaki Tanács tagjai körében kérszenléletet rendelnek el, a Polgári Védelem ügyeleti szolgálatát megerősítik.
- Az Ipari Minisztériumnak javasolják egymillió darab jódtabletta legyártását, amely százezer ember védelmét biztosíthatja – a gyártást megkezdik.
- A Belkereskedelmi Minisztérium laboratóriumai május 4-étől mérik a Szovjetunióból beérkező élelmiszereket.
- Felkészülnek arra, hogy rossz meteorológiai viszonyok és további sugárzó anyagok kibocsátása esetén helyenként legeltetési tilalmat és a tejfogyasztás korlátozását kell elrendelni.

A polgári védelem sugárfigyelő és sugárjelző rendszerének, valamint a nukleáris balesetelhárítási rendszer ellenőrző állomásainak összevonásával létrehozott ellenőrző hálózat az első hetekben „24 órás munkarendben dolgozott 70 mérőállomással, laboratóriummal, mintegy

¹³⁸ MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1/1986 Rejtjeltávirat a szovjet atomerőmű meghibásodásáról (1986. április 29.)

¹³⁹ MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986. Berki Mihálynak, a Polgári Védelem Országos Törzsparancsnokának jelentése Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter részére az atomerőműben történt balesetről (1986. április 30.).

700 mintavételi hellyel, s csaknem 5000 ember volt készenlétben”.¹⁴⁰ A szakemberek az 1986-os év végéig rendszeresen figyelemmel kísérték az ország radioaktív szennyezettségének mértékét.¹⁴¹ Kezdetben napi tájékoztatást adtak, majd áttértek a heti, végül a havi egyszeri adatszolgáltatásra.

A baleset következtében kiáramló, egészségre káros radioaktív felhő április 29-éről 30-ára virradóra érte el Magyarország északi területeit, majd a Salgótarján–Budapest–Balaton–Szombathely-légvonalon át Ausztria felé terjedt tovább.¹⁴² A levegő, a talaj, a felszíni- és az ivóvizek radioaktív szennyeződése a baleset előtti érték sokszorosára növekedett. Május 2-án a Jászberény–Szolnok–Paks irányában elvonuló radioaktív felhőzet elérte az 5000 mB/m³ sugárszintet, amely az elfogadott határérték húszszorosa volt.¹⁴³ A szakértők megállapították, hogy „a hazánk területét most ért maradandó felületi radioaktív szennyezettség szintje eléri az eddigi összes légköri atomrobbanás során Magyarországon mért összértéket”. Ugyanakkor hozzátették azt is, hogy „a sugárzó anyagok koncentrációja a tej kivételével az egészségre veszélyes szintet sehol sem érte el”.¹⁴⁴ A feljegyzések szerint a „kialakult helyzet nem tette szükségessé nagy horderejű intézkedések, illetve rendszabályok foganatosítását”.¹⁴⁵

Április 30-án Svédország, majd rövid időn belül Dánia és Norvégia, s később Olaszország, Ausztria és az NSZK is bejelentette, hogy az esetleges radioaktív sugárszennyezettség fennállása miatt korlátozza vagy teljes egészében leállítja a Szovjetunióból, Lengyelország-

¹⁴⁰ MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b. A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.).

¹⁴¹ MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn.-1986. Összefoglaló jelentés a radioaktív szennyezettség mértékéről (1986. május 26.); MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a hazai szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.); MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. 130/a Külföldre menő tájékoztató a hazánkban július 8. és augusztus 4. közötti időszakban kialakult sugárzási viszonyokról; MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.).

¹⁴² MNL OL XIX-A-2-af-VI-PVOP-05.01/1986. (PVOP 138/9/1986.) A Polgári Védelem Országos Parancsnokság jelentése a csernobili atomreaktor baleset következményeiről és a végrehajtott intézkedésekről (1986. május 1.).

¹⁴³ ÁBTL 2.7.1. III/II-84/7/1986.05.05. Napi Operatív Információs Jelentés (1986. május 5.).

¹⁴⁴ MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ö.e.-1986. 4/b Tájékoztató a Politikai Bizottság 1986. május 6-án megtartott ülésének 10. napirendi pontjához (1986. május 6.).

¹⁴⁵ MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.).

ból, Csehszlovákiából, Magyarországról, Romániából és Bulgáriából származó élelmiszerek – főként a hús, a hal, a zöldségek és a gyümölcsök – importját.¹⁴⁶

Másnap, május 1-jén a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) legeltetési tilalmat rendelt el hat megyében. Az érintett megyékben termelt tejet csak további feldolgozásra használhatták (tejpor, sajt formájában), valamint megkezdték e területek takarmányellátásának kidolgozását is.¹⁴⁷ A begyűjtött tej rendkívüli ellenőrzését május 2-ától vették be, és a méréseket május 31-éig folyamatosan végezték.¹⁴⁸ A legeltetési tilalmat a legelőkön mért csekély szennyezettségre hivatkozva május 15-én oldották fel.¹⁴⁹

A csernobili katasztrófáról szóló hazai tájékoztatás április 30-ától a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának közvetlen irányításával, a válságkezelésre felállított kormánybizottságot vezető miniszterelnök-helyettes közvetlen felügyeletével zajlott.¹⁵⁰ A Tájékoztatási Hivatal értékelése szerint a tájékoztatás központi irányítását az alábbi körülmények indokolták:

...a reaktor baleset következményei hazánk lakossága számára ezidáig teljesen ismeretlen új típusú veszélyt jelentettek; biztosítani kellett, hogy folyamatosan tájékoztassunk a magyarországi helyzetről, közöljünk minden, a lakosságot érintő tudnivalót, ugyanakkor megakadályozzuk a pánikhangulat kialakulását; lehetőség szerint ellensúlyozni kellett az ellenséges propaganda hatását ... mindvégig tartottuk magunkat ahhoz a tájékoztatáspolitikai alapelvhez, hogy a Szovjetunióról, az ott történekről nem vehetünk át nyugati találgatásokat, csakis azt közölhetjük, amit a hivatalos szovjet tájékoztató szervek kiadtak.¹⁵¹

Május 1-jétől naponta ülésezett a Polgári Védelem Országos Parancsnokságán az Atomerőművi Balesetelhárítási Kormánybizottság (ABKB) Operatív Törzse és Műszaki Tanácsa. Május 2-án a Polgári Védelem Országos Parancsnokságán sajtótájékoztatót szerveztek, ahol tájékoztatást adtak a hazai sugármérési rendszer felállításáról és működéséről, továbbá ismertet-

¹⁴⁶ MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986. Az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentés az atomerőmű baleset gazdasági következményeiről (1986. május 5.).

¹⁴⁷ MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ö.e.-1986. 4/b Tájékoztató a Politikai Bizottság 1986. május 6-án megtartott ülésének 10. napirendi pontjához (1986. május 6.).

¹⁴⁸ MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b. A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.).

¹⁴⁹ MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.).

¹⁵⁰ MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-Feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atomerőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.).

¹⁵¹ Uo.

ték, hogy a magyar lakosságnak milyen elővigyázatossági intézkedések javasoltak.¹⁵² Május 3-án este a Polgári Védelem megkezdte a vasúti és a közúti járművek szennyezettségének ellenőrzését Záhonyban és Hidasnémetiben.¹⁵³ Az ellenőrzés nem lehetett túl hatékony, hiszen a május 5-én kelt, az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentésben a következőket olvashatjuk erről: „A kézi mérés lassúsága miatt az intézkedés nem általános érvényű. Jelenleg csak Pakson van két olyan mérőkapu, amely alatt a szerelvényeket áteresztve a mérési folyamat felgyorsítható lenne.”¹⁵⁴

A Műszaki Tanács május 5-én részletes, a hazai sugárszennyezettség mértékét tétélesen mutató táblázatot készített a Minisztertanácsnak.¹⁵⁵ Ebben olvashatók a levegő, az ivóvíz, a talaj és az élelmiszer (a nyers és a csomagolt tej, a zöldségfélék) a baleset előtt mért átlagos, valamint a baleset után, április 30-a és a május 4-e között kimutatott sugárszennyezettségi adatai. Később ezt a kibővítették a május 13-áig tartó időszak adataival.¹⁵⁶ Az összeállításból látható, hogy május 2-án a tejben jelentős jódkoncentráció-növekedés jelentkezett, amely május 9-éig folyamatosan jelen volt.¹⁵⁷ A baleset utáni két hétben tizenöt körzetben mértek magasabb radioaktív sugárzási értéket a nyers tejben; ez körülbelül az összes begyűjtött tej egytizedét jelentette. A Mezőgazdasági- és Élelmiszeripari Minisztérium szakemberei ezért május 7-én – kibővítve a korábbi intézkedést – előbb nyolc, majd tíz megyében legeltetési és friss, zöldséggel való etetési tilalmat adtak ki, és továbbra is szorgalmazták a tej tejporrá történő feldolgozását, illetve az elegytej készítését is.¹⁵⁸ Ez utóbbi eljárás során a nem vagy csak kis mértékben fertőzött területekről nyert tejhez keverték a szennyezett tejet annak érdekében, hogy az így kapott elegytej radioaktív szennyezettsége az egészségre veszélyes határ-

¹⁵² MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.).

¹⁵³ MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.).

¹⁵⁴ MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986. Az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentés az atomerőmű baleset gazdasági következményeiről (1986. május 5.).

¹⁵⁵ MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c Jelentés a Minisztertanács részére.

¹⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. - III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

¹⁵⁷ Május 2-án 700–900 Bq*/liter, másnap 900–1250 Bq/liter, harmadnap 1200–2600 Bq/liter volt a nyers tej szennyezettsége, majd ez az érték napokon keresztül ingadozott, nem egyszer elérve az 1000–1200 Bq/liter szintet. A tájékoztató szerint az intézkedést igénylő határérték: 1000 Bq/liter (*becquerel= a radioaktivitás SI mértékegysége, egy becquerel az aktivitása annak a radioaktív anyagnak, amelyben másodpercenként egy atommag bomlik szét (uo.).

¹⁵⁸ MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/b Szó szerinti jegyzőkönyv a Minisztertanács üléséről (1986. május 8.).

érték alatt maradjon.¹⁵⁹ Annak ellenére, hogy a levegő radioaktivitása többeszeresére, a felszíni vizeké helyenként az ötszörösére, az ivóvizek aktivitása pedig a normál érték kétszeresére növekedett,¹⁶⁰ a tej kivételével a mért értékek – a táblázat adatai szerint – mindenhol távol álltak az intézkedést igénylő határértékektől. A szakemberek tájékoztatása szerint a talajon, illetve a talaj közelében megtapadt radioaktív anyagok nem jelentettek veszélyt a szabadban való tartózkodásra, a munkavégzésre, a kirándulásra. A felszíni vizek kis mértékben szennyeződtek, de ezért fürdési vagy öntözési tilalmat nem kellett elrendelni, és az ivóvízfogyasztás korlátozására sem volt szükség.¹⁶¹ A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály jelentése szerint a kereskedelmi forgalomban kapható élelmiszert mindvégig korlátozás nélkül lehetett fogyasztani.¹⁶²

Az Országos Atomenergia Bizottság május 7-én tájékoztató anyagot állított össze, amelyből kiderült, hogy a radioaktív szennyeződés két úton kerül kapcsolatba a lakossággal: közvetlenül a légkörből, illetve közvetve, a kiülepedett radioaktív anyagok révén.¹⁶³ Ebből – mint írják – az következik, hogy nem elegendő a külső sugárzással kapcsolatos (levegő, talaj) méréseket elvégezni, hanem figyelemmel kell kísérni a belső sugárzásból, vagyis a belélegzésből és a táplálkozásból eredő sugárterhelési értékeket is. A magyar szakemberek május végén megállapították, hogy a rövid lebomlási idővel rendelkező kémiai elemek jelenléte az átvonuló hidegfront és az azt kísérő esőzések, valamint a gyenge, mérsékelt észak-nyugati szél hatására a kimutathatósági határérték alá esett.¹⁶⁴ Ezért az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének ajánlásával összhangban¹⁶⁵ figyelmüket a hosszabb felezési idővel rendelkező elemek (a cézium-134 és -137-es izotópok, a stroncium-89 és -90-es izotópok és a jód-131-es izotóp¹⁶⁶)

¹⁵⁹ MNL OL XIX-B-1-y-1986.05.12. 7/b Részlet belügyminiszteri értekezlet szó szerinti jegyzőkönyvéből (1986. május 12.).

¹⁶⁰ MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c Jelentés a Minisztertanács részére.

¹⁶¹ MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.); MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.).

¹⁶² MNL OL M-KS 288.f. 11.cs. 4436. öe. 119. p. Az MSZMP KB KAO jelentése a Politikai Bizottságnak a sugárzási viszonyok alakulásáról (1986. május 13.); MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b A Polgári Védelem Országos Parancsnokának közleménye a tömegkommuniációs és propaganda szervek részére (1986. június 2.).

¹⁶³ MNL OL XIX-B-1-a-1-a-695/1986. Hátérinformációk a radioaktív sugárzásról (1986. május 7.).

¹⁶⁴ MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a hazai szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.).

¹⁶⁵ MNL OL- XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (WHO 1986. 05. 06.) Az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének ajánlása (1986. május 6.).

¹⁶⁶ A cézium-134 izotópnak kettő, a 137-es izotópnak harminc év a lebomlási ideje. A stroncium 89-es izotópja ötven nap, a 90-es izotópja közel 29 év alatt bomlik le. A jód-131 nyolc napos felezési idejű izotóp.

élelmiszerekben történő meghatározására fordították.¹⁶⁷ A hosszabb felezési idejű radioaktív izotópok – a cézium, a cérium, a ruténium – levegőben való megjelenését május 5-én dokumentálták először.¹⁶⁸ A magyar szakemberek vizsgálták a zöldséget, a gyümölcsöt, a sertés-, a marha- és a juhizmot, a faggyút, a baromfit és a vadhúst.¹⁶⁹ Az Országos Atomenergia Bizottság július 4-én javaslatot tett a mérési eredmények felülvizsgálatára, újraterjesztésére, a rendelkezésre álló mérőhálózat értékelésére és a szükséges fejlesztések meghatározására annak érdekében, hogy azok „alapot adjanak egy hasonló eset várható következményeinek gyors és megbízható prognózisához”.¹⁷⁰

Másfél héttel a baleset után a hazai mérések a radioaktív sugárzási szint csökkenő tendenciáját jelezték, ám bizonyos térségekben – a változó mértékű földfelszíni lerakódásnak köszönhetően – sugárszint-ingadozást regisztráltak.¹⁷¹ A levegő, a talaj, a felszíni vizek, az ivóvíz és a tej kivételével az élelmiszerek radioaktivitási szintje a kedvező időjárási körülmények miatt az elkövetkező napokban is tovább csökkent, „egyres vonatkozásaiban megközelítette a baleset előtt értékeket”.¹⁷² A magyar légtér „a május 8–9-i esőzések következtében megtisztult a szennyeződéstől”,¹⁷³ a május 13-ai adatok szerint radioaktív sugárzási szintje már „megfelel a balesetet megelőző természetes szintnek”.¹⁷⁴ Május 15-én országosan megszüntették a legeltetési korlátozást.¹⁷⁵ A szakemberek a méréseket továbbra is folytatták, és megállapították, hogy „mérhető szennyeződési értékek ma már csak hosszú időtartamú mintavételezéssel kaphatók”, ezért május 19-étől áttértek a napi tájékoztatási rendről a heti egyszeri tájékoztatásra.¹⁷⁶ Május második felében csökkentették a készenléteket: a korábbi 70 mérőálla-

¹⁶⁷ MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn.-1986. Összefoglaló jelentés a radioaktív szennyezettség mértékéről (1986. május 26.).

¹⁶⁸ MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.).

¹⁶⁹ MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn./1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a hazai szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.).

¹⁷⁰ MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-Ma-4-664-1/1986. Emlékeztető az Országos Atomenergia Bizottság üléséről (1986. július 4.).

¹⁷¹ MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. tétel – sz.n. – 1986. A polgári védelem közleménye a szennyezettség mértékéről és a határértékekről (1986. május 8.).

¹⁷² MNL OL M-KS 288.f. 11.cs. 4436. öe. 119. p. Az MSZMP KB KAO jelentése a Politikai Bizottságnak a sugárzási viszonyok alakulásáról (1986. május 13.).

¹⁷³ MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.).

¹⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. - III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

¹⁷⁵ MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.).

¹⁷⁶ Uo.

más helyett már csak 50 helyen gyűjtöttek mintákat; ezeken körülbelül 200 szakember dolgozott.¹⁷⁷ Ekkor a levegő, a talaj, a felszíni vizek és az élelmiszerek radioaktivitási szintje az egészségügyi határérték alatt mozgott, viszont a nyers tej radioaktív jód-131 koncentrációja hetekkel a baleset után is nagy, 25 és 1000 Bq/l értékek közötti ingadozást mutatott, de május 10-e után egyszer sem érte el az intézkedést igénylő határértéket.¹⁷⁸ A Polgári Védelem Országos Parancsnoksága június 2-án áttért a havi tájékoztatásra, de a méréseket tovább folytatták.¹⁷⁹

A hazai sugárszennyezettségi adatközlő kimutatásokat a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága, az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Intézet igazgatójának ellenőrzését követően¹⁸⁰ május 3-ától hivatalos úton tájékoztatásul elküldte a fontosabb európai kereskedelmi partnereknek és az európai KGST-országoknak – a Szovjetuniót kivéve – is.¹⁸¹ Az Egészségügyi Világszervezet európai területi irodája május 1-jétől, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség május 3-ától kezdve folyamatosan tájékoztatást kapott.¹⁸²

6.2. A Magyarországot ért radioaktív sugárzás egészségre gyakorolt hatásairól

A baleset helyszíne Magyarországtól légvonalban több mint ezer kilométerre található, így a magyar lakosság közvetett módon érintett voltak a baleset következményeiben. Az emberek sugárterhelésének mértékéről és az egészségi állapotával kapcsolatban több kutatás készült. A baleset idején Magyarországon tartózkodók sugárterhelésének mértékének összegzése során

¹⁷⁷ MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b. A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.).

¹⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. - III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez.

¹⁷⁹ MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b A Polgári Védelem Országos Parancsnokának közleménye a tömegkommunikációs és propaganda szervek részére (1986. június 2.).

¹⁸⁰ MNL OL-XIX-A-2-af-00147-II-szn/1986.(Emlékeztető - 1986. 05. 16.) 147/a Emlékeztető a csernobili atomerőműben történt balesetből adódó feladatok megbeszéléséről (1986. május 16.).

¹⁸¹ Egyebek mellett: MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – 1986. május 9. Beszámoló az Atomenergia Bizottság bukaresti üléséről (1986. május 9.); MNL OL XIX-J-1-k-1986-SZU-1-45/5-13709/11/1986. Krausz György feljegyzése a sugázmérési eredmények cseréjéről Ausztriával (1986. május 9.); MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.); MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/d A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a külföldi szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.); MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. 130/a Külföldre menő tájékoztató a hazánkban július 8. és augusztus 4. közötti időszakban kialakult sugárzási viszonyokról; MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986. Az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentés az atomerőmű baleset gazdasági következményeiről (1986. május 5.).

¹⁸² MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b. A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.).

Kanyár Béla megállapította, hogy hazánk a közepes mértékben szennyeződött, és a kezdeti mérések „rendszerint kissé nagyobb sugárterhelést prognosztizáltak, mint amekkora később megfigyelhető volt” (Kanyár 2002: 1011). Hasonló következtetésre jut Köteles György, a Fodor József Országos Közegészségügyi Központ, Országos Frédéric Joliot-Curie Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Intézetének igazgató főorvosa is:

A hazai lakosságot érintő fent ismertetett dózistartományok, valamint a dózishatás összefüggések egybevetése alapján a hazai lakosság egészségi állapotát sem a kezdeti időben, sem azóta a csernobili baleset miatt bekövetkezett többletdózis nem veszélyeztette (Köteles 2002: 1413).

Több olyan kórspecifikus kutatás is készült, amely az adott betegségek és a Csernobil utáni sugárszennyezettség összefüggéseit elemezte. Ábrahám Erzsébet és szerzőtársai a tüdőrák gyakoriságának emelkedését vizsgálták Budapest X. kerületében 1975 és 1989 között. A feltételezett okok között szerepel a csernobili katasztrófa is mint a környezeti ártalmak egyik forrása. Az 1987-es évben a tüdőrákos megbetegedések számának növekedését észlelték a vizsgált kerületben és országosan is, ez főként az 50–69 éves, erős dohányos nők körében volt domináns. A kapott eredmény alapján felvetették azt a hipotézist, hogy „az immunológiai károsodott egyének az 1986. évi nagyobb radioaktív terhelést nem tudták kivédeni, és így évekkal előbb betegedtek meg tüdőrákban, mint ahogy ez a fokozott terhelés nélkül bekövetkezett volna” (Ábrahám et al. 1990: 2877). Páldy Anna és munkatársai az össz-daganatos halálozás területi eloszlását vizsgálva „a csernobili atombaleset esetleges kockázati szerepét egyik elemzett daganatfélése miatt halálozás időbeli és térbeli alakulásában” nem tudták igazolni (Páldy et al. 2003: 1227). A Magyar Tudományos Akadémia Környezet és Egészség Bizottsága, Sugárvédelmi, Környezetfizikai és Reaktorfizikai Bizottsága, és Radiokémiai Bizottsága 2001-ben „15 éve történt a Csernobili Atomerőmű balesete” címmel tudományos konferenciát rendezett. Ezen külön szekció foglalkozott a hazai lakosság egészségére gyakorolt hatások nyomán követésével és eddigi eredményeivel. Az orvosszakértők egyhangúlag arra a következtetésre jutottak, hogy:

...a vizsgált megbetegedések gyakorisága, megjelenési ideje és területi megoszlása hazánkban nem mutat egyértelmű összefüggést sem az irodalmi adatok alapján várható latenciaidővel (sem a fehérvérűség, sem a szolid tumorok esetében), sem a hazai környezet baleseti radioaktív szennyeződése, s következésképpen a lakossági sugárterhelés területi eloszlásának jellegzetességeivel (Sztanyik 2003: 2204).

Készültek újszülöttek és kisgyermek egészségügyi állapotára irányuló felmérések is. Czeizel Endre és Billege Géza 1988-ban az újszülöttek fejlődési rendellenességét vizsgálta. Arra a következtetésre jutottak, hogy egyedül a kis súlyú újszülöttek számának minimális növekedése észlelhető, ám értékelésük szerint ezt nem az atomerőmű-baleset közvetlen egészségkárosító hatása, hanem az emiatt a várandós anyákban kialakult szorongás okozhatta (Czeizel & Billege 1988). Az „Óvodások retrospektív felmérése Csernobil után 5 évvel” című tanulmányban Szabó Mária és szerzőtársai a csernobili baleset időpontja körül fogant több mint ezeregyszáz terhesség kimenetelét és a megszületett gyermekek első öt évének egészségügyi állapotát vizsgálták. A kapott adatokat összevetették az 1985-ös évben rögzített, közel azonos mintával, és azt találták, hogy a vizsgált két csoport között nincs lényegi eltérés (Szabó et al. 1993). Péter Ferenc a gyermekkori pajzsmirigy-megbetegedéseket elemezte, és közel egymillió újszülött vizsgálata alapján megállapította, hogy a balesetet követő tizenhét év alatt a pajzsmirigybetegségek gyakoriságában Csernobillal összefüggésbe hozható változás nem történt (Péter 2002: 2872). Sándor János és munkatársainak vizsgálata megerősítette, hogy a baleset következtében nem emelkedett meg Magyarországon a Down-kór gyakorisága (Sándor et al. 2003: 2203).

Érdeemes röviden kitérni az úgynevezett „csernobili kamionsofőrök ügyére” is, amely időről-időre előkerül a csernobili atomkatasztrófa hazai következményeiről szóló – jellemzően informális – diskurzusokban.¹⁸³ A Volán Tefu Rt. fuvarozási vállalat 1986. május végétől több, a baleset utáni elhárítási munkától független közúti teherszállítási munkát szervezett a Csernobil városhoz közel található Kijevbe. Néhány évvel később a kamionsofőrök közül többen rákos megbetegedésben hunytak el, amit egyesek az atomkatasztrófával hoznak összefüggésbe (Király 2001). 1998. február 27-én a Fővárosi Bíróság jogerős ítélete megállapította, hogy egy sofőr halálát a csernobili eredetű radioaktív szennyeződéstől származó késői sugárterhelés okozta.¹⁸⁴ Ugyanakkor ezt több sugárbiológiai és orvostudományi szakember, köztük Fehér István, a Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója is vitatta. Fehér többször elvégzett és pontosított számításai után arra a következtetésre jutott, hogy nincsen kimutatható kapcsolat a kamionsofőrök megbetegedése és a csernobili atomkatasztrófa között. Így fogalmazott: „A végzetes rákos megbetegedés valószínűsége nagyságrendileg 10^{-5} , más szóval 100.000 esetből 1 rákos haláleset várható.” (Fehér 1999: 31). Köteles György megállapította,

¹⁸³ Erre döntően Vujity Tvrtko és Király Attila tudományos kutatást nélkülöző, tényfeltárási szándékú munkái voltak hatással. Egyebek mellett: Tvrtko & Nógrádi (2000), Király (2001), Tvrtko (2019).

¹⁸⁴ Drávcuz Péter (1998): A csernobili út miatt halt meg a sofőr, *Népszava*, 1998. február 28. 16. o.

hogy a sofőrök „többlet-sugárterhelése nem tért el a hazai lakosság többletterhelésének dózistartományától” (Köteles 2002: 1414).

7. A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban¹⁸⁵

Ebben a fejezetben a Vera and Donald Blinken Open Society Archive (OSA) archívumban őrzött dokumentumokat mutatom be – ez az egyetlen hely, ahol jelenleg kutatható a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) gyűjteménye és iratanyaga, valamint az egykori TK-s munkatársak hagyatéka. A csernobili atomkatasztrófát követően a TK munkatársai több részletes tömegkommunikáció-elemzést készítettek. Összegezték a sajtó, a televízió- és a rádióműsorok elemzésének tanulságait, és készültek általánosan a hazai tájékoztatásról szóló értekezések is. Egy és három héttel a szerencsétlenség után pedig közvélemény-kutatásokat végeztek. Az itt vizsgált anyag kilenc tömegkommunikáció-elemzésből és három közvélemény-kutatási jelentésből áll. Míg az atomkatasztrófa médiareprezentációjának vizsgálatakor a TK-s elemzéseket forrásként használtam fel, vagyis ezek a töredékes televíziós archívumi anyag kiegészítését szolgálták, addig a jelen fejezetben a tudományos elemzések másodelemzését végzem el. Az eredeti szövegek normatívak, gyakran éles kritikát fogalmaztak meg a fennálló médiarendszerrel – és burkoltan a politikai rendszerrel – szemben: a kutatók vállaltan egyfajta rendszerjavító, tanácsadói szerepbe helyezkedtek, s elemzéseikkel igyekeztek hozzájárulni a meglévő határok szélesítéséhez. Ezzel szemben saját kutatói pozícióm kizárólag leíró jellegű, munkám célja a témában fellelhető források összegyűjtése és ezek másodelemzése.

Nincsen adat arra vonatkozóan, hogy ezeket az elemzéseket a kutatók és az újságírók milyen felkérésre készítették; sem az általam megkérdezett interjúalanyok, sem az egykori TK-s dolgozókkal folytatott informális beszélgetések nem tudtak tájékoztatást adni erről. A levéltári forrásokból annyi tudható, hogy a baleset után készített első közvélemény-kutatás eredményeit összegző jelentést a pártvezetés megkapta: az archívumi anyagok között megtalálható Szecskő Tamás, a TK igazgatójának aláírásával és az intézmény bélyegzőjével ellátott, 1986. május 8-án kelt, Lázár György miniszterelnöknek címzett kísérőlevele, és az erre ugyanazon a napon érkezett, Lázár aláírásával ellátott rövid válasz a jelentés tartalmának tu-

¹⁸⁵ Az e fejezet alapjául szolgáló tanulmányt a Jel-Kép folyóirat „A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban” címmel közölte 2020-ban (2020/3. sz. 82–96. o.) Az itt olvasható szövegváltozatot több ponton bővítettem – K. B. D.

domásul vételéről.¹⁸⁶ A második közvélemény-kutatáshoz május 22-én készült kísérőlevél is fennmaradt, ám ezen csak az alábbi, gépelt szöveg olvasható:

Kapták: személyes lista tagjai
+ Wisinger, Márton [ezek utólag kézzel feljegyezve]

Mellékelten küldöm a csernobili szerencsétlenség kapcsán készített második közvélemény-kutatásunk gyorsjelentését szíves tájékoztatásul.

Eltársi üdvözlettel

(Szecskó Tamás)
igazgató¹⁸⁷

7.1. Tömegkommunikáció-elemzések

A csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos átfogó tömegkommunikáció-elemzést Beck László, Földvári Éva (tartalomelemzés), Terestyéni Tamás (szövegelemzés), Hoffmann Márta (TV Híradó képi elemzése) és Montvai Attila fizikus szakértő készítette 1986 júniusában.¹⁸⁸ A levéltári források alapján látható, hogy ez a tanulmány eljutott a pártvezetéshez,¹⁸⁹ de a kutatási eredményeket nem hozhatták nyilvánosságra (Terestyéni 1989: 44). A napilapok közül a Magyar Nemzetet, a Népszabadságot, a Népszavát, a Magyar Hírlapot és az Esti Hírlapot, a hetilapok közül a Heti Világgazdaságot, a Magyarországot és az Élet és Tudományt vizsgálták. A televízióadásokból a Híradó 1., 2. és 3. adását, valamint A Hét című hírműsor ide kapcsolódó adásait elemezték. A vizsgált időintervallum 1986. április 29-től május 15-ig terjedt. A szerzők kiindulópontja hazai tájékoztatás vizsgálata során az 1986-os sajtótörvény alábbi bekezdése volt:

A Magyar Népköztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy tájékoztatást kapjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben. A sajtó feladata – a hírközlés más eszközeivel összhangban – a hiteles, pontos és gyors tájékoztatás.¹⁹⁰

¹⁸⁶ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után.

¹⁸⁷ HU OSA-420-2-2:1 A8204 Újabb közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után.

¹⁸⁸ HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömeg-tájékoztatás jellegzetességeiről.

¹⁸⁹ A tanulmány saját levéltári jelzettel szerepel az MSZMP csernobili atomszerencsétlenséghez köthető iratai között.

¹⁹⁰ 1986. évi II. törvény a sajtóról 2.§ 1.

Vagyis arra kerestek választ, hogy a magyar tájékoztatás eleget tett-e a törvényben előírt kötelezettségeinek, nyújtott-e informatív, releváns, minőségileg és mennyiségileg is kielégítő tájékoztatást az állampolgároknak. Annak ellenére, hogy a sajtótörvény csak 1986. szeptember 1-jén lépett hatályba, a kutatók mégis az ebben előírtakat kérték számon a hazai tömegkommunikáción – ennek oka feltételezhetően az volt, hogy a sajtótörvény előkészítéséről és a vitákról többször beszámolt a sajtó, a törvényjavaslat heteken át közéleti téma volt 1986 tavaszán.¹⁹¹

A tartalomelemzés során a kutatók megpróbálták felvázolni az atomkatasztrófa gondolati modelljét. Ezután összeállították a balesettel kapcsolatban felmerülhető témakörök, kérdések listáját. Arra a kérdésre kerestek választ, hogy kaptak-e a befogadók kellő minőségű és mennyiségű, releváns és formailag helyénvaló tájékoztatást.¹⁹²

A minőségi kritérium az adott hír igazságtartalma volt, illetve az, hogy a hír mennyire közölt pontos, ellentmondásmentes információkat. Mint azt megállapították, több megkérdőjelezhető igazságtartalmú közlemény látott napvilágot a magyar sajtóban.¹⁹³ Ilyen volt például az első hírekben szereplő állítás, mely szerint nem keletkezett tűz és a későbbi, a tűz eloltásáról szóló hírek. Vagy az, hogy a hazai hírek mindvégig azt hangsúlyozták, hogy a radioaktív sugárzás nem jelent veszélyt a magyar lakosságra, mialatt több egészségvédelmi előírás is érvényben volt.

A televízió vizuális médiumként alkalmas lehetett volna arra, hogy egyszerre közöljön minőségi és mennyiségi információt, ám ez nem teljesült. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a műsorkészítők csak napokkal később kaptak anyagot a baleset helyszínéről, így addig rögtönzésre kényszerültek. Az információhiányos állapotban megpróbáltak tájékoztatni: interjú készült meteorológus, sugárbiológus, polgári védelmi és élelmezésügyi és állategészségügyi szakértővel. Az interjúk minőségét és az elhangzó információk hitelességét nagyban befolyásolta az, hogy a riporterek gyakran rámenősen – gyorsabb beszédtempóval, testtartással, a mikrofon túl közel nyújtásával – irányították a beszélgetést, nem egyszer az interjúalanyok

¹⁹¹ Egyebek mellett: A sajtótörvényről tárgyalt az Országgyűlés jogi bizottsága, *Magyar Nemzet*, 1986. március 15. 2. o.; A sajtótörvény-tervezet, *Népszava*, 1986. március 12. 4. o.; Törvény a sajtóról és az illetékről, *Népszava*, 1986. március 21. 1–6. o.; Törvény az illetékekről és a sajtóról, *Népszabadság*, 1986. március 21. 1–5. o.; Törvényt fogadott el az Országgyűlés a sajtóról és az illetékekről, *Magyar Nemzet*, 1986. március 21. 1–4. o.

¹⁹² HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömeg-tájékoztatás jellegzetességeiről 3–6. o.

¹⁹³ uo. 10. o.

szájába adták a választ, vagy saját szerepükből kilépve átvették a szót, és a szakértők helyett mondták el az új információkat.¹⁹⁴

A mennyiséget illetően az látható, hogy az első héten a lapok döntően egy cikket közöltek a balesetről, és a második héten kezdett el emelkedni a közlemények száma és terjedelme. Ám mint az elemzők rávilágítottak: ezzel nem volt egyenesen arányos az információ-mennyiség növekedése; illetve a késlekedés nem tudta az első információszegény hét nyomán kialakult bizalomvesztést kiegyensúlyozni.¹⁹⁵ A Híradó vizsgált közleményeit tekintve elmondható, hogy mindhárom adásban egyenletes volt az atomkatasztrófáról és annak következményeiről, és nemzetközi hatásairól szóló hírek száma. Ám azok időtartama az idő előre haladtával fokozatosan növekedett: a kezdeti napi 8,5 perces műsoridő a baleset utáni harmadik hétre 11,5 percre emelkedett.

A csernobili hírek a kutatók szerint akkor tekinthetők relevánsnak, ha azok csatlakoznak a korábban felvetett témához és nem térnek el a már elkezdett mondanivalótól.¹⁹⁶ Többször előfordult azonban a sajtóban, hogy a szűkszavú magyar beszámolók után hosszabb írások szóltak olyan nem releváns témákról, mint a „nyugati hisztériakeltés” és egy korábbi amerikai atombaleset.

Az információ formájával kapcsolatban az volt az általános elvárás, hogy egy hír tartalma minden esetben a laikus olvasók és a tv-nézők széles köre által értelmezhető legyen.¹⁹⁷ A radioaktív sugárzás mértékéről szóló hírek viszont mind a sajtóban, mind a televízióban zavarosak, összefüggéstelenek és önellentmondásosak voltak. A számos szakkifejezés és fogalom a sugárbiológiában, a kémiában vagy műszaki területen nem járatos olvasók/nézők számára értelmezhetetlen volt.

Összegezve az adatokat a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a hazai tájékoztatás nagy valószínűséggel azért nem lehetett gyors és objektív, mert nem sérthette meg a Szovjetunió érdekeit. Mint azt megfogalmazták, ez a dilemma nem szolgálhatott mentségül, mert így a tömegkommunikáció nem szolgálta a magyar lakosság érdekeit:

[A] sajtó és a TV Híradó által nyújtott tájékoztatás kevésbé volt alkalmas arra, hogy a közvéleményt megnyugtassa és erősítse a hazai tájékoztatásba vetett bi-

¹⁹⁴ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

¹⁹⁵ uo.

¹⁹⁶ HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről 11. o.

¹⁹⁷ Uo.

zalmat ... a hazai tájékoztatás nem adott elegendő és megfelelő minőségű információt arról, amivel kapcsolatban a kompetenciája megvan: az események értelmezéséhez szükséges közérthető, tudományos ismeretek, mérési módok, a hazai sugárszint mérés naprakész eredményei, a helyzet veszélyességének vagy veszélytelenségének reális értelmezése.¹⁹⁸

Érdemes szót ejteni a kutatás stilisztikai sajátosságairól is. A kutatók ugyanis nem rejtették véka alá a véleményüket, sőt a Magyar Televízió adásainak elemzése során többször olvashatunk szarkasztikus megjegyzéseket. Az iróniától és az értékítélettől nem mentes elemzések illusztrálására kiválón alkalmasak az alábbi néhány idézet.¹⁹⁹

Az április 29-ei televízióriportban a budapesti légszennyezettség mérésének módszerét mutatták be:

A mező közepén áll öltönyben-nyakkendőben a tudós – a riporter kezében a légkör szennyezettségi állapotát mérő – lavór. (Kémikus körökben elterjedt mondás: a tudomány ott kezdődik, ahol a „vödör – lapát – Mari néni módszer” végződik.) Nos, itt a módszer még működni látszik, a lavór alján látványos kosz. Ez lenne a radioaktivitás? Nem, nem ez.

A Polgári Védelem Országos Parancsnokságának szakembere a vele készült első interjúban elmondta, hogy bár nem ismerik a baleset körülményeit és a levegőbe jutott káros anyagok mennyiségét, de fontosnak tartja megjegyezni, hogy:

Olyan nagy légtömegekben oszlik meg ez a viszonylag kis mennyiségű radioaktív anyag, hogy ... itt a légkörben különösebb szennyeződésre nem számíthatunk.

Erre a híradás elemzője megjegyezte, hogy:

Kiderül, hogy a szakértő nem véletlenül szakértő: arról a mennyiségről is tudja, hogy kicsi, amelyet nem is ismer. A viszonylag kis mennyiségű (radioaktív anyag) és a nem különösebb (szennyeződés) kifejezések teljesen meghatározhatatlanok, és az aggodalom eloszlatására nem alkalmasak.

Az elemző az elégedetlenségét a második szakértői interjú értékelésekor sem tartotta titokban:

A nagyságrend kifejezés értelme változatlanul nincs kifejtve; mi a nagyságrend? Talán a radioaktív sugárzás vagy szennyezettség mértékegysége? Vagy csak a polgári védelem által kitalált eufemizmus a kellemetlenebb hangzású radioaktív szennyeződés helyett?

¹⁹⁸ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

¹⁹⁹ uo.

A harmadik esetben is kifejezésre juttatta elégedetlenségét, amikor a néhány nappal későbbi, sugárbiológiai szakértővel készített beszélgetést – amelyben a szakértő igyekezett a „kritikus érték” kifejezést közérthetően megmagyarázni – elemezte:

[A] riport indításakor már egy olyan tökéletesen teleírt táblát látunk a képernyőn, amint az iskoláit végig eminensen végző néző is megrémül. Számok, betűk, rövidítések, nyilak, satírozások láthatók a táblán, teljes összevisszaságban. A riporter láthatóan nem ismeri ki magát rajta, ezért kérdéseiből a legfontosabb „információ”, ami tisztán kiderül, az az, hogy a $0,1 \times 10^6$ = százezerrel, ami ugyan fontos matematikai információ, de a kritikus érték fogalmát ettől még nem érti jobban a néző.

A Híradó április 30-ai adásában légifelvételeket mutattak be a felrobbant erőműről és környezetről, ám az elemző szerint ez a videó sem elégítette ki a minőségi tájékoztatás fogalmát:

Ezen többször láttuk a pilóta arcélét és felakasztott kabátját, mint a szerencsétlenség helyszínét. Bár ilyen távolságból mutathatták volna Triesztet is, akkor is elhitük volna, hogy Csernobilt látjuk.

A fenti idézetekből látható, hogy a televíziós anyagok elemzése során számos olyan képtelenséggel szembesültek a kutatók, amelyeket nem szerettek volna szó nélkül hagyni. A vizuális tartalom és az elhangzott szövegek közötti ellentmondások, a tudományosnak célzatú, de valójában semmitmondó riportok, és a részletekbe menő tájékoztatás hiánya nagy valószínűséggel a laikus televízió nézők számára is feltűnő, és minden bizonnyal aggodalomkeltő volt.

Avar János a napilapok tartalomelemzése során három sajátosságot emelt ki: a magyar sajtó a vizsgált időszakban defenzív volt, nem megfelelően adagolta a csernobili eseményekről szóló híreket, s mindez hitelvesztést eredményezett.²⁰⁰ Avar felrótta, hogy nem jelent meg a rámenős, tájékoztatás-orientált újságírás, hanem a sajtó teljes mértékben ki volt szolgáltatva a szovjet forrásoknak és az MTI jelentéseinek. Ez azt eredményezte, hogy a magyar lapok nemcsak többnapos késéssel számoltak be a balesetről, hanem mindvégig védekező álláspont-ra helyezkedve ködösítő, tautologikus írásokat közöltek. A radioaktív sugárzás emelkedéséről vagy csak utólag számoltak be, vagy igyekeztek annak jelentőségét kisebbiteni. Május 4-e után jelentek meg az első szakmai nyilatkozatok, ám a zavaros fogalom- és mértékegység-használat miatt ezek nem tudták a pontos tájékoztatást szolgáltatni. Avar szerint nem volt világos a tájékoztatási cél, a magyar sajtó követte a lakosságban kialakult pánikhangulatot, s nem volt képes enyhíteni azt. Az eredmények összefoglalását követően a szerző az alábbi javaslatot tette:

²⁰⁰ HU OSA-420-2-1:31 8191 Avar János: Csernobil és a tájékoztatás /napilapok/.

Csernobil szinte példaszerűen bizonyította, hogy mennyire szükség van ... a tájékoztatási feladatát „rámenősen” szolgáló sajtóra ... nagyobb teret kellene biztosítani a szerkesztőknek a rendelkezésre álló híranyag egyéni feldolgozására és épenséggel ilyen helyzetekben kellene a túlságosan konkrét és aprólékos helyett általánossá és elvívé tenni a központi irányítást, amely túlzott volta szinte felmentést ad a sajtó egységeinek a közös feladat igazán hatékony végrehajtása alól.²⁰¹

Avar János tehát a csernobili atomkatasztrófa hazai sajtóhíreinek elemzése során nemcsak arra világított rá, hogy a tájékoztatás több okból nem működött megfelelően, hanem a tanulságokat levonva előre vetítette az újságírói szakma professzionalizációjának szükségességét is. Vagyis azt, hogy a szerkesztőségek nagyobb egyéni felelősség, és csak az orientáció szintjén megjelenő pártirányítás mellett dolgozhassanak. Továbbá burkoltan szorgalmazta a nem kizárólag a hivatalos távirati jelentésekből dolgozó, hanem a „rámenős”, oknyomozó újságírást. Ezek a felvetések 1986-ban mindenképpen újításnak tekinthetők, hiszen az államszocialista sajtó ilyen jellegű megreformálási törekvése itthon csak pár évvel később, a „Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára” című dokumentumban jelent meg először nyilvánosan.²⁰²

Míg a sajtó- és a televízióhírek vizsgálatának tanulságairól több összegzés is készült, a rádióadások vizsgálata háttérbe szorult.²⁰³ Pedig a korabeli közvélemény-kutatások adatai azt mutatják, hogy az emberek többsége (59%) először a rádióból értesült a csernobili atomkatasztrófáról. A második leggyakoribb hírforrás a televízió volt (20%), és csak a válaszadók kis része (3%) jelölte meg a sajtót, mint a legelső tájékoztató formát.²⁰⁴

A csernobili rádióhírek tartalmát és beolvasásuk menetét Bolgár György június 23-ai elemzésében írta le részletesen.²⁰⁵ Bolgár hibaként értékelte azt, hogy a rádióban csak hetekkel a baleset után – a 168 óra című magazinműsorban – hangzott el az, hogy pontosan mi történt. Addig a hivatalos, szűkszavú jelentéseket ismételték, ez pedig – ahogy ő fogalmazott – idegesítette az embereket:

²⁰¹ Uo. 9. o.

²⁰² Ez először 1987-ben a párizsi Irodalmi Újságban, majd a Medvetáncban jelent meg, egy évvel később a tanulmány bővített, átdolgozott változatát a Kritika közölte.

²⁰³ Egy tartalomelemzésről szóló feljegyzés (HU OSA-420-2-1:31 8179 Tartalomelemzés a Csernobilt követő hazai tájékoztatásról) említést tesz arról, hogy az újságcikkek és a televízióadások mellett 666 rádióhírt is elemeztek, ám ezek kiértékelése nem áll rendelkezésre. Kérdéses, hogy ez az elemzés végül tényleg elkészült-e, mert tartalmilag nagyrészt átfedésben van a korábban már említett, részletes tömegkommunikáció-elemzéssel (HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről), illetve az elemzésről tájékoztató feljegyzésben egymásnak ellentmondó információk szerepelnek a vizsgált időintervallumról.

²⁰⁴ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után 3. o.

²⁰⁵ HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban.

[A]z országban pillanatok alatt elterjedt viccek is mutatják, hogy mennyire kilógot a lóláb, és mennyire csak a pánik elkerülése volt a cél ... csakhogy a pánikot jobban el lehet kerülni a tényszerű ismertetéssel, mint a körmönfont semmitmondással.²⁰⁶

7.2. A csernobili atomkatasztrófáról szóló hazai tájékoztatás általános értékelése

Wisinger István a magyar tájékoztatás értékelésekor azt hangsúlyozta, hogy a tömegtájékoztatás csapdába esett.²⁰⁷ Ennek legfőbb oka szerinte az volt, hogy az kizárólag a hivatalos szovjet források alapján adott hírt a történetekről, így az első napokban kénytelen volt a hírzárlatot is átvenni. Az idő előre haladtával pedig a magyar tájékoztatásra a rögtönzés volt jellemző. Vagyis *ad hoc* jelleggel zajlott a tájékoztatás, amely célja nem a lakosság folyamatos informálása, hanem a pánik elkerülése volt. Wisinger szorgalmazta a tömegtájékoztatás hibáinak kiértékelése után egy részletes, átfogó intézkedési terv kidolgozását, amely rendkívüli helyzetekben előírná az egyes kommunikációs csatornák számára a szükséges tennivalókat. Továbbá úgy vélte, hogy:

Érdemes lenne összeállítani egy csapatot olyan tömegkommunikációs szakemberekből, akik rendkívüli állapot esetén az ügyeket intéző „kormány” vagy más bizottság rendelkezésére állnak.²⁰⁸

A tömegkommunikációs szakértői csoport felállítását a „Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán” című összegző elemzésben is felvetették a TK kutatói két hónappal a baleset után. Ez a következő – a szövegből utólag kézzel kihúzott – kritikai megjegyzéssel indokolták:

A jelenlegi gyakorlat olyan személyeket ruház fel a tévedhetetlen intézkedés monopoljogával, akiknek szakismerete vagy szakjellegű gyakorlata ilyen és hasonló helyzetek bonyolításához nincsen.²⁰⁹

A kommunikációs szakemberek bevonását azért is tartották szükségesnek, mert a csernobili eseményekről szóló hírközlés első két hete véleményük szerint megmutatta azt, hogy:

²⁰⁶ Uo. 7. o.

²⁰⁷ HU OSA-420-2-1:31 8181 Wisinger István: Egy robbanás tömegkommunikációs szennyeződései. Csernobil és a magyar tájékoztatás.

²⁰⁸ Uo. 9. o.

²⁰⁹ HU OSA-420-2-1:31 8178 Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán 9. o.

[V]álsághelyzetben elveszti saját erejét, jelenlétét, ráhatását, hogy a híryanagoknak nincs egyéni feldolgozása, hogy az irányítás és a beleszólás nyilvánvalóan görcsösen konkrét és aprólékos, ami aztán felmentést is ad az ott dolgozóknak a hatékony feladatvégrehajtás alól.²¹⁰

A nem hozzáértő információfeldolgozás és –közlés mellett a tömegtájékoztatás általános értékelése során a kutatók itt is kiemelték, hogy a tájékoztatás késedelmes és szakmailag diffúz volt. Az összeszedetlenség, a rossz hírek szándékolt elkendőzése vagy azok súlyának csökkentése, valamint megkésett hírközlés azt eredményezte, hogy a tájékoztatás hitelét veszítette és ahelyett, hogy a lakosság megnyugtatását szolgálta volna, visszafelé sült el és zavart keltett. A kutatók rávilágítottak arra, hogy a magyar tájékoztatást nemcsak a külső hírforrás problémája, hanem számos belső akadály is hátráltatta. Hangsúlyozták, hogy a műholdas felderítés és az elektronikus hírszerzés, vagyis a gyors adattovábbítás korában hiba volt a titkolózás. Rossz döntésként értékelték azt is, hogy a releváns információk közlése helyett a tömegkommunikációban gyakran nyugatellenes propagandával próbálták meg ellensúlyozni a kialakult helyzetet – jellemzően két dologról esett szó: arról, hogy Amerikában is volt hasonló, sőt nagyobb volumenű atombaleset, illetve hogy a nyugati sajtó szándékosan „hisztériakeltő” módon számol be a csernobili eseményekről –.

A „Csernobil – Kommunikációs szindróma” című elemzésben ugyanazokat a hibákat rótták fel a tájékoztatásnak, mint a korábban ismertetett dolgozatok. Ám a bírálat ebben határozottabb formát öltött, a szerző kommunikációs katasztrófáról beszélt, amely során a tömegkommunikáció elveszítette a közönség bizalmát. Fő problémának a késedelmes és a helyzet súlyának nem megfelelő információközlést tartotta:

Hibás lépésnek bizonyult ... a kár, a veszély tudatos bagatellizálása. Ez odáig ment, hogy ezt a történelmi méretű nukleáris katasztrófát „üzemzavarra” keresztelték, hogy a sugárzás stabilizálásáról beszéltek, miközben a reaktormag leolvadással ... fenyegetett.²¹¹

Csepeli György szociálpszichológiai oldalról vizsgálta a hírközlést és rávilágított arra, hogy a hibás tájékoztatáspolitikai lépések a közönségben szorongást, belső feszültséget, bizonytalanságot és bizalmatlanságot keltettek.²¹² A legnagyobb hibának a kedvezőtlen hírekről való tájékoztatást tartotta:

²¹⁰ Uo. 10. o.

²¹¹ HU OSA-420-2-1:31 8180 Csernobil – Kommunikációs szindróma 8. o.

²¹² HU OSA-420-2-1:31 8193 Csepeli György: Nem alkalmazott tömeglélektan.

Technikailag személve a kérdést, tarthatatlannak kell minősíteni azt a gyakorlatot, mely a „rossz hír” fogalmát száműzi a saját ügyekre vonatkozó tájékoztatásából. Egyszer s mindenkorra fel kell adni azt a dogmatikus álláspontot, mely a rossz hírek kiiktatásával képzeletben megoldani a nemkívánt események okozta problémákat ... azzal fenyeget, hogy társadalmunk immunrendszerét kezdi ki, s tökéletes dezorientáltságba taszítja az embereket. Ugyanis semmit sem fognak elhinni, amit mondunk nekik ... apátiába süllyedve ... sorsuk a vegetálás lesz, ha a jelenlegi információpolitikai gyakorlat folytatódni fog. Ez a helyzet senkinek sem szolgálja az érdekeit. A várhatóan bekövetkező destabilizáció egy ponton túl a Nyugatnak sem érdeke.²¹³

Vagyis egy ilyen jelentős és kedvezőtlen kimenetű esemény esetén a tömeglélektan teljes mértékű figyelmen kívül hagyása a tájékoztatási rendszerben Csepeli szerint nemcsak a rémhírek terjedését és a pánikhangulat kialakulását eredményezheti, hanem hosszú távon az államszocialista rendszer bizalomvesztésével járhat.

7.3. Közvélemény-kutatások a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban

A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatban a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban két közvélemény-kutatást is készítettek: május 5–6. között, vagyis egy héttel a baleset után, és május 16–18. között, vagyis három héttel a baleset után.²¹⁴ A megkérdezettek száma az első gyorsvizsgálatnál 413, a másodiknál 414 fő volt. Voltak köztük férfiak és nők, 40 évnél fiatalabbak és idősebbek. Mindannyian budapesti lakosok voltak, 2/5-ük szellemi-, 2/5-ük fizikai dolgozó, 1/5-ük pedig nyugdíjas volt. A minta a teljes magyar társadalmat illetően nem tekinthető reprezentatívnak, az adatok jelzésértékűek, ám az egyes társadalmi rétegek közötti eltéréseket, valamint a két mintavétel közötti tendenciákat mutatják.

Az első közvélemény-kutatás egyik jelentős eredménye az, hogy a válaszadók fokozott érdeklődésről, elégedetlenségről és aggodalomról számoltak be. A budapestiek háromnegyed része szerint az atomkatasztrófa a megelőző hetek legfontosabb eseménye. A válaszadók 79 százaléka úgy nyilatkozott, hogy emiatt a szokásosnál jobban figyelt a hírekre. Információszerezés céljából a válaszolók egyharmada valamelyik külföldi rádióadót is meghallgatta, közülük legtöbben (23%) a Szabad Európa Rádiót választották, 5 százalékuk mondta azt, hogy több külföldi adót is meghallgatott a kérdéses időszakban.²¹⁵

²¹³ Uo. 9–10. o.

²¹⁴ A Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archivumban a közvélemény-kutatások mappájában megtalálhatóak a jelentések kísérőlevelei is, amelyeket Szecső Tamás, a TK vezetője Lázár Györgynek, a Minisztertanács elnökének címzett. Ugyanitt elérhető a második jelentés tudomásulvételéről szóló, Lázár által kézzel írt válasz feljegyzés is.

²¹⁵ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után 3. o.

Az érdeklődéssel egyidőben jelentős elégedetlenség is dokumentálódott, ugyanis, a megkérdezettek 55 százaléka egyáltalán nem, 12 százalékuk pedig csak részben tartotta megfelelőnek a katasztrófáról adott hazai tájékoztatást.²¹⁶ A válaszadók az alábbi tájékoztatásban észlelt problémákat jelölték meg: a tömegkommunikáció megkésve számolt be a balesetről, hiányos információkat közöltek, a tájékoztatás nem volt őszinte, sőt szándékosan elhallgatta a tényeket, félrevezető, ellentmondásos, bizonytalan és pontatlan volt. Többen felrötták azt is, hogy a magyar hírközlés kizárólag szovjet forrásokra támaszkodott.²¹⁷ A valóság-hű ábrázolással kapcsolatban a válaszadók 61 százaléka mondta azt, hogy véleményük szerint a hazai tömegkommunikáció kisebbnek mutatta be a veszélyt, és csak 30 százalékuk vélekedett úgy, hogy az a valóságnak megfelelően ábrázolta azt.²¹⁸

Az elégedetlenség mellett dominánsan megjelent az aggodalom és a szorongás. A megkérdezettek több mint fele (56%) szerint az átlagember semmit sem tehet a baleset következményei ellen. A válaszadók 81 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a baleset okán aggódik a saját és a családja egészsége miatt. Közel minden második adatközlő (46%) úgy vélte, hogy környezetében a mások aggodalmát a saját magáénál is nagyobbak tartja.²¹⁹ Az aggodalom mértéke és a hazai tájékoztatás megítélése szorosan összefüggött egymással: az aggodalmuknak hangot adók között többen voltak olyanok, akik fokozottabban figyeltek a hírekre, és közülük többen bírálták a hazai tájékoztatást is.²²⁰

A második közvélemény-kutatást három héttel az atomkatasztrófa után készítették. A két adatfelvétel között eltelt időben már több kedvező hírről (eloltották az atomreaktorban a tüzet, sikerült elejét venni egy nagyobb katasztrófának, csökkent az erőműből kiáramló káros anyag mennyisége, Magyarországon több helyen a kimutathatósági szint alá esett a radioaktív sugárzás mértéke) számolt be a sajtó, több szakértői elemzés és szakpolitikai nyilatkozat hangzott el. Összességében az első hetekhez képest bőségebb és kiegyensúlyozottabb lett a hazai tájékoztatás.²²¹

²¹⁶ HU OSA-420-2-1:32 8323 Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások alapján Budapest, 1986. november 140. o.

²¹⁷ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után 4. o.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ Uo. 5–6. o.

²²⁰ HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések 8. o.

²²¹ HU OSA-420-2-2:1 A8204 Újabb közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után 3. o.

Ebben az időszakban is domináns a hírek iránti fokozottabb érdeklődés, ugyanakkor továbbra is jelentős volt az emberek saját és családjuk egészségével kapcsolatos aggodalmának mértéke. A válaszadók többsége (83%) változatlanul az erőmű-balesetet tartotta a megelőző időszak legfontosabb eseményének, többségük (67%) emiatt még mindig a megszokottól jobban figyelt a hírekre, és még mindig jelen volt a külföldi rádiók iránti fokozott érdeklődés is.²²²

Valamelyest javult a szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tájékoztatás megítélése, mert néhány százalékkal emelkedett az elégedettek száma és az elégedetlenek aránya 55 százalékról 44 százalékra csökkent, ám a részben elégedettek száma a korábbiakhoz képest növekedett (12%-ról 18%-ra).²²³ Az információszolgáltatás kezdeti zavarai változatlanul éreztették hatásukat, a válaszolók a korábbihoz hasonló mértékben tették szóvá a korábbi kifogásokat. Még mindig az összes válaszadó fel vélte úgy, hogy a magyar tájékoztatás a valóságosnál kisebbnek mutatta be a veszélyt.²²⁴

Csökken, de még mindig jelentős volt azoknak az aránya (75%), akik attól tartottak, hogy a baleset következményei hatással lesznek a saját maguk és a családjuk egészségi állapotára. Figyelemreméltó adat, hogy 54 százalékra nőtt azoknak a száma, akik a mások aggodalmát a sajátjuknál is nagyobbaként ítélték.²²⁵ Az általános szorongásra kedvezőtlenül hathatott az is, hogy a válaszadók több mint fele (52%) szerint számítani kell a szerencsétlenség további káros következményeire.²²⁶

Az atombaleset nyomán szárnya kéltek bizonyos rémhírek és szóbeszédok, amelyek az adatközlők 57 százalékát nyugtalanították. Az emberek rémhírekről – a balesetnek súlyos egészségkárosító hatásai vannak –, hivatalosnak vélt intézkedésekről – óvodák bezárása a sugárveszély miatt, kórházi osztályok elkülönítése a sugárszennyezett betegek kezelésére – és további változatos híresztelésekről számoltak be.

7.4. Összegzés: a tájékoztatás bírálata és a társadalmi visszajelzések

A TK-s tömegkommunikáció-elemzések eredményeit összegezve elmondható, hogy a kutatók és gyakorló újságírók élesen bírálták a hazai tájékoztatáspolitikát, és annak számos hibájára mutattak rá. Mind a nyomtatott, mind az elektronikus sajtó esetében ugyanazon problémákra

²²² Uo. 3. o.

²²³ Uo. 3–4. o.

²²⁴ Uo. 4. o.

²²⁵ Uo. 5–6. o.

²²⁶ HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések 8. o.

hívták fel a figyelmet: késedelmes, pontatlan volt a tájékoztatás, a rossz híreket nem megfelelően közölték, ezért a közlemények zavarosak, gyakran egymásnak ellentmondóak voltak. A szakemberek nyilatkozatait a laikus olvasók nehezen tudták értelmezni, mert ezekben keveredtek a fizikai, kémiai, sugárbiológiai zsargon szakkifejezései. A tájékoztatás irányítását a rögtönzés jellemezte. Az elemzők a tájékoztatási anomáliák hatását igyekeztek társadalmi, tömegpszichológiai oldalról is megvilágítani, és minden esetben felhívták a figyelmet: az eredményeik alapján látható, hogy a lakosság elbizonytalanodott a tömegtájékoztatás megbízhatóságában és hitelességében. Megoldási javaslatok között olyan hosszú távú, az újságírás professzionalizációját elősegítő kezdeményezések szerepeltek – mint a nagyobb szerkesztői szabadság biztosítása, a „rámenős” újságírás engedélyezése, az objektív tájékoztatás a geopolitikai érdekek szem előtt tartása helyett, vagy az őszinte kommunikáció –, amelyek a teljes tájékoztatási rendszer megreformálását célozták meg.

A baleset után egy és három héttel készített közvélemény-kutatások legfőbb eredménye az, hogy a magyar társadalomban példátlanul megnőtt tájékozódási aktivitás. Ám a baleset utáni első héten a lakosság többsége nem tartotta kielégítőnek a magyar hírközlést, így jelentős elégedetlenség dokumentálódott a csernobili hírek hazai közlésével kapcsolatban. Ennek következtében az emberek egy része nem hivatalos forrásokhoz – külföldi rádiókhoz, illetve mások értesüléseihez – is fordult információért. A válaszadók elbizonytalanodásról, aggodalomról számoltak be, amelyek legfőképpen nem a hír, hanem a hír hazai kezelése nyomán alakultak ki. Az általános társadalmi szorongás három héttel a baleset után sem enyhült, pedig ekkora már számos jó hírről számolt be a sajtó. Az emberek változatlanul számon tartották az első héten vétett tájékoztatási hibákat.

A csernobili atomkatasztrófa rendkívüli eseményként olyan próbatétel elé állította a magyar tájékoztatáspolitikát, amelyet nem tudott sikeresen teljesíteni. A szovjet érdekkapcsolat prioritása, a késlekedés, a tautológia, az egymásnak ellentmondó hírek megkérdőjelezték a hazai hírközlő szervek hitelességét, továbbá jelentős társadalmi elégedetlenséget és rosszul-létet eredményeztek.

8. Médiaelemzés: a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja

8.1. A magyar sajtó²²⁷

8.1.1. Az elemzés módszere

A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban (TK) készített kutatások ismeretében úgy döntöttem, hogy előbb három, eltérő olvasóközönséghez szóló kiadvány (a Magyar Nemzet, a Népszabadság és a Népszava) a TK-s kutatásoktól eltérő fókuszú elemzését végzem el. Úgy vélem, a magyar tájékoztatáspolitikai rendszer jellege – a sajtóirányítás központosított irányítása és a média homogén tartalma – miatt e három nagy példányszámú napilap vizsgálata reprezentatívnek tekinthető a hivatalos tájékoztatási praxist illetően. Az első kutatási kérdésemre (Mikor adták közre a csernobili eseményekkel kapcsolatos első híradásokat?) a napilapok elemzésével lehet választ kapni. A további két fő kutatási kérdés (Milyen tájékoztatást kapott a lakosság a hazai sugárszennyezettség mértékéről? Milyen egészségvédelmi előírásokat javasoltak számukra?) megválaszolásában is a naponta megjelenő cikkek vizsgálata segíthet, mert ezeket – akár más forrásokkal kiegészítve – az olvasók információszerzésre használ(hat)ták, hiszen – mint korábban is említettem – az atomkatasztrófa a mindennapi életet nagy mértékben befolyásolta, és napi életvezetési dilemmákat, döntési helyzeteket okozott.

A három napilapot az alapján választottam ki, hogy ezek országosan magas példányszámban jelentek meg, vagyis széles olvasótáborhoz jutottak el, és mivel ezek különböző profilú lapok voltak, a társadalom más-más rétegét szólították meg. Az 1980-as években a legmagasabb példányszámú lapok között a Népszabadság (körülbelül 750 ezer példány), a Népszava (körülbelül 300 ezer példány), az Esti Hírlap (körülbelül 250 ezer példány), a Magyar Nemzet (körülbelül 120 ezer példány) és a Magyar Hírlap (körülbelül 85 ezer példány) szerepelt (Takács 2015b: 579–581). Ezek közül három különböző profilú kiadvány, a Népszabadság, a Népszava és a Magyar Nemzet csernobili balesettel kapcsolatos cikkeit vizsgáltam. A Népszabadság a Magyar Szocialista Munkáspárt lapjaként kettős feladatot látott el: tudósítania kellett a párttal kapcsolatos mindennemű eseményről, politikai és gazdasági témáról, ugyanakkor széles közönséget kellett megszólítania, és közérthetően kellett fogalmaznia (Takács 2012: 59). A formálisan a szakszervezetek által kiadott Népszava célközönsége a „munkásosztály” volt, ezért egyszerűbb nyelvezettel főként gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A

²²⁷ Ennek a fejezetnek az alapjául a „The Chernobyl disaster: A case study on the information policy of the Kádár regime” című írás szolgál, amely a *Central European Journal of Communication* című folyóiratban (vol. 12. No 1(22) Spring, pp. 79–92 DOI: 10.19195/1899-5101.12.1(22).5) jelent meg és kibővített, magyar fordítását „Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikai egy rendkívüli esemény tükrében. A csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban” címmel a *Médiakutató* folyóirat (XIX. évf. 2. sz. 49–61. o.) közölte. Az itt olvasható szövegváltozatot több ponton bővítettem – K. B. D.

Magyar Nemzet irodalmi stílusával az iskolázottabb olvasókat igyekezett megszólítani (Takács 2012: 60, Takács 2015b: 577).

Első lépésként előkutatást végeztem: kísérletet tettem a Népszabadság cikkeinek kvalitatív tartalomelemzésére. A mintát az április 29-e és május 19-e között megjelent cikkek képezték, az elemzés alapegysége a hír volt. Kizárólag hazai vonatkozású beszámolókat választottam ki. A tartalomelemzés annak feltárására irányult, hogy az egyes szövegek mit állítottak a sugárzásról: van-e vagy nincs. Bináris skálán kódoltam a mintát. A változó definiálása aszerint történt, hogy az adott hír milyen tájékoztatást adott a radioaktív sugárzásról. Nullával jelöltem azokat a híreket, amelyek szerint nincsen sugárzás, egyessel azokat, amelyek szerint van. Tekintettel a sajátos tájékoztatáspolitikai helyzetre, a kódolás során külön figyelmet kellett fordítanom a szövegek megfogalmazására. A sugárzásról való híradásnak tekintettem az olyan nyelvtani fordulatokat is, amelyek nem állították azt, hogy nőtt a radioaktivitás mértéke, ám a kijelentés egyértelműen azt implikálta, hogy megemelkedett a radioaktivitási szint. Ilyen kifejezés például az, hogy „nem növekedett számottevően” vagy „tovább csökken a radioaktivitás”. Ezek az állítások azzal, hogy viszonyrendszert alakítottak ki a megelőző napok mérési adataival, egyértelművé tették, hogy a csökkenés egy korábbi, létező magasabb értékhez képest történt, tehát beszélhetünk sugárzástemelésről. A kódolást egy független kódoló is elvégezte, a kódolók közötti megfelelés eredménye 0,635 Krippendorff alfa volt, ami a kutatás kiértékelhetőségét jelezte (vö. Krippendorff 1995: 159–162).

Az előzetes eredmények szerint a radioaktív sugárzásról szóló vizsgált cikkek közül mindössze kettőben találhatunk tényleges utalást arra, hogy itthon megemelkedett a radioaktivitás mértéke. A tartalomelemzést módszertani szempontból ugyan kiértékelhetőnek tekintjük, ám az adatok értelmezése egyértelműen rávilágított arra, hogy a propaganda és a cenzúra működése miatt nem érdemes korpuszelemzést végezni. A Népszabadság cikkei szűkszavúan és leegyszerűsítve fogalmaznak, így a mögöttes tartalmak kvalitatív módszerekkel nem tárhatók fel. Ugyanez mondható el a szógyakoriség-elemzésről is: a tájékoztatáspolitikai korlátozó hatása miatt nem érdemes külön figyelmet fordítani az egyes cikkek szavainak elemzésére, mert a lapot az egyes „panelek” folyamatos ismétlése jellemzi.

Előkutatási tapasztalataim azt mutatják, hogy a szovjet-kommunista típusú sajtó működési sajátosságai miatt a források megfelelő elemzése során nem az analitikus módszereket, hanem szintetikus megközelítésmódot érdemes alkalmazni. Ezért a sajtóelemzés során az alábbi kérdésekre kerestem választ:

- Mikor jelentek meg az első, balesettel kapcsolatos hírek a sajtóban?

- Milyen tájékoztatást kaptak a magyar olvasók a hazai sugárszennyezettség mértékéről?
- Milyen tájékoztatást kaptak az egészségvédelmi előírásokról?
- Hány alkalommal adtak hírt a katasztrófáról az első három hétben?
- Milyen vizuális mellékletet közöltek a vizsgált lapok?
- Az újságon belül hol (címlap, belső oldal) helyezték el az egyes cikkeket?

Mivel e lapok jellemzően egy főcím alatt több, a tematikához gyakran csak közvetve kapcsolódó beszámolót is közöltek, és jellemző rájuk az is, hogy a beszámolók a címlapon jelentek meg, majd sokszor más cím alatt valamelyik belső oldalon folytatódtak, nem az újságcikkek darabszámát, hanem a közlések számát vettem alapul. Megnéztem a cikkek újságon belüli helyét, és említést tettem a közölt vizuális melléletekről is.

A napilapok elemzését követően indokoltnak tartottam olyan hetilapok, réteglapok cikkeinek vizsgálatát is, amelyek profiljuk alapján árnyaltabb tájékoztatást, háttérismereteket ígértek; a Heti Világgazdaság és a Magyarország című hetilapokat, valamint a Jövő Mérnöke című szakfolyóiratot, a Budapesti Műszaki Egyetem hetilapját vizsgáltam. Az alábbi kérdésekre kerestem választ:

- Részletesebb tájékoztatást kaptak-e az olvasók a történekről a hetilapokból, mint a napilapokból?
- Közzétettek-e más egészségvédelmi előírást a hetilapokban, mint a napilapokban?
- Találunk-e a hetilapokban új, a napilapokban nem olvasható információt a bal-essel és annak várható következményeivel kapcsolatban?
- Közöltek-e a szűk, szakmai körnek szóló folyóiratban bővebb, részletesebb, a hozzáértők számára informatív cikkeket?

Saját kutatási eredményeim – amelyeket a médiaelemzést összegző fejezetben részletesen ismertetek – is mutatják a magyar nyilvánosság rétegződését, körkörös szerveződését, így bár az elemzett cikkek száma nem jelentős, mindenképpen jelzésértékűk van.

A mintavétel során az 1986. április 29-e (az első nyomtatásban megjelent hír időpontja) és 1986. május 19-e (a nap, amikortól már nem adtak ki napi hivatalos tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról) közötti újságcikkeket vettem figyelembe. Így összesen 54 közleményt – amely 124 cikkből áll – és 17 vizuális mellékletet vizsgáltam. Kizárólag azokat a közleményeket elemeztem, amelyek magyar vonatkozásúak voltak, és amelyek itthoni sugármérési adatokat és egészségvédelmi intézkedéseket közöltek. Azért tartottam fontosnak ezeket vizsgálni, mert ez a két adat kapcsolódik szervesen az olvasók mindennapi életéhez. Ezt mutatják

a korabeli közvélemény-kutatások is: egy héttel a csernobili szerencsétlenség bejelentése után a budapestiek háromnegyed része az atomerőműben keletkezett katasztrófát tartotta az elmúlt hetek legfontosabb eseményének.²²⁸ A válaszadók 81 százalékát aggodalommal töltötte el az, hogy a saját és a családja egészsége veszélybe került az atomerőmű felrobbanása miatt.²²⁹ A Magyarországhoz közvetve kapcsolódó híreket – ilyen volt például az Európai Gazdasági Közösség élelmiszer-embargója vagy az itthoni turizmus visszaesése – figyelmen kívül hagytam. Nem vontam be az elemzésbe a környező országok mérési adatait, a nyugati híradásokra adott reflexiókat és az atomerőmű környékén folyó elhárítási munkáról szóló beszámolókat sem. Abban az esetben tettem kivételt, ha a fenti témákban megjelent cikk magyar mérési adatokat is közölt, mert gyakran előfordult, hogy ezek a közlemények egy hír utolsó bekezdéseként, külön cím nélkül jelentek meg.

8.1.2. Eredmények

Az itt vizsgált lapok eltérő hírciklussal dolgoztak, ezért a három fő kutatási kérdésre – mikor jelentek meg az első hírek a sajtóban, milyen információt közöltek a hazai radioaktív sugárzás mértékéről, milyen egészségvédelmi előírásokat javasoltak? – a napilapok vizsgálatával lehet választ kapni. Ezek a cikkek azt mutatják meg, hogy az olvasók napi szinten milyen tájékoztatást kaptak. A hosszabb hírciklusú, más tájékoztatási szerepet betöltő hetilapok áttekintése pedig a magyar nyilvánosság rétegződéséről és az újságírói mozgásterről szolgál információval. Ebben a fejezetben előbb a napilapokkal kapcsolatos megállapításokat rögzítem, majd külön alfejezetben tárgyalom a három hetilap elemzésének eredményeit.

8.1.2.1. A legelső hírek közzététele

Mindhárom napilap április 29-én, vagyis az atomkatasztrófa utáni harmadik napon számol be először a történekről. A Népszabadságban pedig „Szerencsétlenség egy szovjet atomerőműben” címmel (lásd a mellékletben szereplő 1. képet), a Népszavában „Baleset a csernobili atomerőműben” címmel a második oldal alján (lásd a mellékletben szereplő 2. képet), a Magyar Nemzetben pedig „Atomerőmű-szerencsétlenség” címmel a nyolcadik oldal tetején jelenik meg a hír (lásd a mellékletben szereplő 3. képet). Mindhárom lap forrása az MTI, s mindhárom szóról-szóra ugyanazokat az információkat, tényeket közli: megsérült a csernobili atomerőmű egyik reaktora; a szovjet Minisztertanács előző napi, azaz április 28-ai közlemé-

²²⁸ HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések.

²²⁹ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után.

nye alapján intézkedéseket tesznek a következmények elhárítása érdekében, a sérülteket orvosi ellátásban részesítik; a baleset részleteiről, okairól és az áldozatok számáról nem ismertek a részletek; a TASZSZ közleménye szerint ez az első ilyen eset a Szovjetunióban.²³⁰

Az április 30-án közzétett második híradások már részletesebb tájékoztatással szolgálnak. Ezeket a Magyar Nemzet a hatodik,²³¹ a Népszava a címlapon és a második,²³² a Népszabadság pedig a negyedik oldalon közli.²³³ A hírek mindhárom lap esetében ugyanazokat az elemeket tartalmazzák. A TASZSZ jelentése alapján közlik, hogy a baleset a négyes számú reaktort érinti: „...összeomlott a reaktor épületszerkezetének egy része, megsérült a reaktor és bizonyos mennyiségű radioaktív anyag szivárgott ki”,²³⁴ ennek következtében két ember életét veszítette; az atomerőmű körüli lakott területeket kiürítették. Szó esik arról, hogy az Egyesült Államok együttműködési készségét fejezi ki a szovjet vezetésnek. Továbbá arról is, hogy a Szovjetunió Minisztertanácsa folyamatosan intézkedéseket fogantat a baleset következményeinek elhárítására; stabilizálták és folyamatosan mérik az erőműből kiáramló radioaktív sugárzás mennyiségét. A környező országokban is folyamatosan ellenőrzik a sugárszintet: radioaktív felhő vonult át Lengyelország felett, az NDK-ban nem mértek az egészségre káros sugárszintet, Csehszlovákiában nem mutatható ki a radioaktivitás emelkedése. Az MTI jelentése alapján Magyarországon nem emelkedett meg a radioaktív sugárzás, sőt a szakértők szerint ez a későbbiekben sem várható:

A mérések hazánk légrétegeiben a csernobili atomreaktorban keletkezett szerencsétlenség után nem mutatnak változást. Az intézetek szakértői szerint a reaktor sérüléséből adódó következmények később sem veszélyeztetik hazánk lakosságát, országunk természeti környezetét.²³⁵

A Népszabadság április 30-án további részleteket is közread. Megírja, hogy a Szovjetunió, „mihelyt tisztázták a körülményeket, tájékoztatást ad a [Nemzetközi Atomenergia-] ügynökségnek a történetekről”.²³⁶ Hangsúlyozza, hogy a baleset az első ilyen eset a Szovjetunióban,

²³⁰ Atomerőmű-szerencsétlenség Kijev mellett, *Magyar Nemzet*, 1986. április 29., 8. o.; Baleset a csernobili atomerőműben, *Népszava*, 1986. április 29., 2. o.; Szerencsétlenség egy szovjet atomerőműben, *Népszabadság*, 1986. április 29. 2. o.

²³¹ A csernobili atomerőmű-szerencsétlenség után, *Magyar Nemzet*, 1986. április 30., 6. o.

²³² TASZSZ-jelentés a csernobili atomerőműben történt szerencsétlenségről, *Népszava*, 1986. április 30., 1–2. o.

²³³ Csernobil és környéke, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

²³⁴ TASZSZ-jelentés a csernobili atomerőműben történt szerencsétlenségről, *Népszava*, 1986. április 30., 1. o.

²³⁵ A csernobili atomerőmű-szerencsétlenség után, *Magyar Nemzet*, 1986. április 30., 6. o.

²³⁶ Újabb jelentés a csernobili atomszerencsétlenségről, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

ezzel együtt pedig emlékezteti az olvasót arra, hogy hasonló nukleáris szerencsétlenségek már történtek Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is. A szerkesztőségben tapasztalt megnövekedett érdeklődésekre hivatkozva egyedül itt esik szó a paksi atomerőműről: a lapnak nyilatkozó ügyeletes mérnök elmondja, hogy a paksi korszerűbb és biztonságosabb rendszer, mint a csernobili. Figyelemre méltó, hogy ugyanitt, *a Népszabadságban két további olyan információ is megjelenik, amely máshol nem.* Az egyik egy feltételezés, amely szerint a reaktortűzben leolvadt az atomerőmű grafithűtése. A másik pedig egy olyan értesülés, amely *nem a hivatalos szovjet, hanem nyugati forrásból származik.*²³⁷

A csernobili baleset után, a hírügynökségi jelentések szerint, a szokottnál nagyobb radioaktív koncentrációt mértek a skandináv országok felett, keddre azonban már lényegesen csökkent a koncentráció.²³⁸

8.1.2.2. A hírek tartalma: a sugárszennyezettségi adatok

Az általam vizsgált időszakban a Magyar Nemzet, a Népszabadság és a Népszava – a fenti kivételtől eltekintve – csak a hivatalos magyar és szovjet források alapján tájékoztat. A balesettel kapcsolatos tényközlések során nyugati hírforrás említésére a vizsgált időszakban nincsen példa.

A magyar sugárszint kommunikációját illetően azt láthatjuk, hogy a vizsgált napilapok szóról-szóra ugyanazon közleményeket teszik közzé. Ez alól két kivétel van. A május 5-ei Népszabadságban nem közölnek hazai vonatkozású sugármérési adatokat. E lapszámban viszont hosszabb interjút ad Sztanyik B. László sugárbiológus, amely során elmondja:

A Magyarországra bekerült szennyezett légtömegekben is van radioaktív jódióizotóp. ... A radioaktív jódió a fűre is leülepszik, a földfelszínre is leszáll. Minden szennyeződés a légkörből lassan-lassan a felületekre jut.²³⁹

Nyilatkozatának végén kitér arra is, hogy a felületeken megtapadt káros radioaktív jódot a tehének lelegetik, így az a tejben is kiválasztódik, ezért javasolt az ellenőrzött tej fogyasztása.

²³⁷ A Népszabadság ezt nem jelölte, de onnan tudható, hogy az interjúalanyaim egymástól függetlenül, a rádiós és a televíziós emlékeikről szóló beszélgetésekben arról tájékoztattak, hogy legelőször április 28-án a BBC World Service-ben hallottak a balesetről, és arról, hogy a radioaktív felhő elérte Skandinávia területét (Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Barát Józseffel, 2018. XII. 3., Budapest.; Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.; Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Hardy Mihállyal, 2018. XII. 6., Budapest.)

²³⁸ Újabb jelentés a csernobili atomszerencsétlenségről, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

²³⁹ Magyar sugárbiológus a magyarországi hatásról, *Népszabadság*, 1986. május 5., 3. o.

A Magyar Nemzet sem tesz közzé friss mérési adatokat a május 16-ai számban. Itt a magyar vonatkozású hírek helyett a balesettel kapcsolatos nemzetközi diplomáciai egyeztetésekről és orvosi tanulságokról esik szó, illetve a lap a szovjet Komszomolszkaja Pravda című lap helyszíni tudósítását is közöli.²⁴⁰

A 119 sajtócikkből 54-ben olvashatunk a Magyarországot ért radioaktív sugárzásról, ez a teljes minta 45 százalékát jelenti. A hazai radioaktív sugárzásról szóló hírek tartalma és megfogalmazása az esetek döntő többségében megegyezik, máshol csak stiláris különbséget lehet találni. A vizsgált hírek egyike sem tartalmaz a hazai sugárzás mértékéről szóló számadatot; mindössze a sugárzási szint hazai csökkenéséről, stagnálásáról, esetenként növekedéséről számolnak be. A cikkek számos fogalmat, mértékegységet említenek, amikor a radioaktivitás mennyiségéről van szó. Ilyenek például a következők: becquerel, beütés, dózis, dóziszint, egység, háttérsugárzás, jód 131-es izotóp, jódidotóp, millirem, milliröntgen, nanogray, radioaktív koncentráció, radioaktív sugárzás, radioaktivitás, sugáregység, sugárszint, sugárzó anyag.

Április 30-án mindhárom lap szó szerint ugyanazt a tájékoztatást adja. Ez így szól:

A mérések hazánk légtereiben a csernobili atomreaktorban keletkezett sérülést követően sem mutatnak változást. ... a reaktor sérüléséből adódó következmények a későbbiekben sem veszélyeztetik lakosságunkat és környezetünket.²⁴¹

Május 1-jén a hírekben közvetett módon utalnak a sugárzási szint megemelkedésére, de ennek veszélyét nem hangsúlyozzák:

A legfrissebb mérési adatok alapján a légkör és a környezet radioaktivitásának növekedése nem számottevő, a mért értékek alig térnek el a mindennapi értékektől.²⁴²

²⁴⁰ Washingtoni telex jelentésünk, *Magyar Nemzet*, 1986. május 16., 1. o.; A Komszomolszkaja Pravdában a csernobili katasztrófa résztvevői számoltak be a baleset körülményeiről, *Magyar Nemzet*, 1986. május 16., 2. o.; Az atomerőmű-robbanás orvosi tanulságai. Robert Gale tájékoztatója, *Magyar Nemzet*, 1986. május 16., 2. o.

²⁴¹ A csernobili atomerőmű-szerencsétlenség után. Hazánk légtereiben nincsen változás, *Magyar Nemzet*, 1986. április 30. 6. o.; Csernobili szerencsétlenség. Folyamatos légköri vizsgálatok, *Népszava*, 1986. április 30. 2. o.; Újabb jelentés a csernobili atomszerencsétlenségről, *Népszabadság*, 1986. április 30. 4. o.

²⁴² Hazai intézkedések a sugárzás mérésére, *Magyar Nemzet*, 1986. május 1., 3. o.; A magyar polgári védelem tájékoztatója, *Népszava*, 1986. május 1., 2. o.; Hazánk légterében nem növekedett számottevően a radioaktivitás, *Népszabadság*, 1986. május 1., 4. o.

A Magyar Nemzetben és a Népszavában május 4-én megjelenő, szóról-szóra azonos közleményekben már elismerik a „háttérsugárzás” megemelkedését, ám azt továbbra sem tartják jelentősnek, sőt azt hangsúlyozzák, hogy ez az egészségre nem jelent veszélyt:

Pénteken hazánk néhány vidékén a környezet természetes háttérsugárzást szintjénél magasabb sugárzást mértek, de a légtérben jelenlevő radioaktív szennyeződés mértéke mindenütt elmarad az élő szervezetre káros szinttől.

...

A hazai ellenőrző szolgálat mérései szerint fokozatosan csökken a hazánk légkörében levő radioaktív anyagok utánpótlása.

...

A sugárzási szint mindenütt távol van az egészségre káros határtól.²⁴³

Ezen a napon a Népszabadságban csak a fenti hír második részét ismertetik, a sugárszint megemelkedését nem.²⁴⁴ A lapok május 5-e és május 7-e között a levegő radioaktív sugárzási szintjének csökkenéséről adnak tájékoztatást. Május 8-án mindhárom napilap a sugárzási szint változásáról ír:

Hazánkban a levegő radioaktív sugárszintje az elmúlt 24 órában számottevően nem változott, a közép európai térségben a változó irányú légmozgások következtében kisebb ingadozást mutat.²⁴⁵

Május 9-étől kezdve arról számolnak be, hogy a levegő sugárszintje „jelentősen tovább csökken”,²⁴⁶ de a talaj és a növényzet radioaktivitása „kisebb mértékben ingadozik”.²⁴⁷ Május 13-ától már arról tájékoztatnak, hogy:

Hazánk légkörében a levegő radioaktív tartalma — a napok óta tartó folyamatos csökkenést követően — hétfőn gyakorlatilag visszaállt a csernobili reaktorbalesé-

²⁴³ Tájékoztató a sugárszintmérésekről, *Magyar Nemzet*, 1986. május 4. 2. o.; Elszigetelik a környezettől a csernobili atomreaktort, *Népszava*, 1986. május 4., 2. o.

²⁴⁴ Intézkedések a helyreállítás meggyorsítására, *Népszabadság*, 1986. május 4., 5. o.

²⁴⁵ Magyar tudósok tájékoztatója, *Magyar Nemzet*, 1986. május 8., 2. o.; Magyarországon nincs a szervezetre veszélyes mértékű sugárszennyezés, *Népszava*, 1986. május 8., 2. o.; Jelentés a hazai mérések eredményeiről, *Népszabadság*, 1986. május 8., 3. o.

²⁴⁶ Sugárszintmérés. További csökkenés a levegőben, *Magyar Nemzet*, 1986. május 10., 2. o.

²⁴⁷ Magyarországi sugárszintmérési adatok, *Népszabadság*, 1986. május 10., 3. o.

tet megelőző természetes szintre. A talaj, a növényzet és a felszíni vizek radioaktivitása is igen közel került a természetes értékekhez.²⁴⁸

A magyar sajtóban három héttel a baleset után, május 19-én jelenik meg az első részletes tájékoztatás arról, hogy a radioaktív felhő milyen mennyiségben és milyen ütemben érte el hazánk légkörét:

A csernobili reaktorbaleset után Magyarországon a mérőállomások az április 30-ára virradó éjjel jelezték a sugárzási szint és a légköri radioaktivitás csekély mértékű emelkedését. A radioaktív anyagok mennyisége hazánk légterében a május 1-jéről 2-ára virradó éjjel érte el a legmagasabb értéket. A gamma-dózis teljesítmény maximuma az ország területének északi-északnyugati sávjában ekkor 400–430 nano gray/óra volt, ami meg sem közelíti azt a szintet, amely veszélyt jelenthet az emberi szervezetre. Az ország nagyobb részében a mérések mindenütt lényegesen alacsonyabb értéket jeleztek.²⁴⁹

Majd arról tájékoztatnak, hogy a következő napokban a levegőmérések „folyamatos csökkenést mutattak”, ám a levegőből kimosódott radioaktív anyagok „a felszíni vizek, a talaj és a növényzet radioaktivitásának kismértékű, átmeneti emelkedését idézték elő”.²⁵⁰ A május 8-ai és 9-ei esőzések hatására viszont „a levegő radioaktív anyag-tartalma az ország egész területén gyakorlatilag visszaállt a reaktorbalesetet megelőző természetes szintre.”²⁵¹ Szó esik arról is, hogy a magyar szakemberek által javasolt egészségvédelmi előírásokon túlmenő intézkedések nem voltak indokoltak; az ivóvíz, valamint a kereskedelmi forgalomba hozott élelmiszer mindvégig biztonságosan fogyasztható volt. Ettől a naptól kezdve már nem adnak ki napi tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról, mert – mint a Polgári Védelem szakértői közölik –:

A radioaktivitás szintjének emelkedésével nem kell számolni. A jelenlegi szint napok óta gyakorlatilag megfelel a reaktorbaleset előtti állapotnak, számos radioaktív elem mennyisége a kimutathatósági érték alá esett.²⁵²

²⁴⁸ Természetes érték a levegőben, *Népszabadság*, 1986. május 13., 3. o.

²⁴⁹ A kimutathatóság alatt a radioaktivitás értéke, *Magyar Nemzet*, 1986. május 19., 10. o.; Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszava*, 1986. május 19., 3. o.; Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszabadság*, 1986. május 19., 3. o.

²⁵⁰ Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszabadság*, 1986. május 19., 3. o.

²⁵¹ Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszava*, 1986. május 19., 3. o.

²⁵² A kimutathatóság alatt a radioaktivitás értéke, *Magyar Nemzet*, 1986. május 19., 10. o.

8.1.2.3. Az egészségvédelmi előírások

A vizsgált napilapokban a lakosságnak tanácsolt előírások között kizárólag a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága által kiadott ajánlások szerepelnek. Ezeket mindhárom lap ugyanabban az időintervallumban, május 4-e és május 14-e között ismételteti. Ezek szövege megegyezik, s az alábbi három, folyamatosan ismétlődő elemet tartalmazza:

A polgári védelem szakemberei a fokozott elővigyázatosság érdekében továbbra is ajánlják, hogy ... a frissen szedett nagy levelű zöldségeket (paraj, saláta, sóska stb.) fogyasztásra, illetve főzésre való előkészítés előtt bő vízben többször mossák meg.²⁵³

Azt tanácsoljuk, hogy ne fogyasszák frissen a kis- és magángazdaságok által előállított tejet, hanem azt gyűjtse be az ipar, mert megfelelő ellenőrzés után a tej természetesen fogyasztható.²⁵⁴

A jódtablettaszedés veszélyes is lehet. A jódtabletták szükségtelen szedésének veszélyeire ismételten felhívta a lakosság figyelmét Sztanyik B. László, az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Intézet főigazgatója.²⁵⁵

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) május 6-án nemzetközi munkacsoportot hív össze az atomkatasztrófa következményeinek megtárgyalására. A szakértői csapat tagja a hazai sajtóban gyakran nyilatkozó Sztanyik B. László sugárbiológus is. A munkacsoport hivatalos közleményét eljuttatják minden európai egészségügyi miniszternek. Erről mindhárom lap beszámol május 8-án. A tájékoztatásban az áll, hogy az Európa fölötti légtömegekben már olyan mértékben felhígult a radioaktív szennyeződés, hogy számos korábbi óvintézkedés indokolatlanná válik.²⁵⁶ A WHO közleményéből több olyan, már nem szükségesnek titulált óvintézkedést idéznek, amely a magyar lapokban korábban nem jelent meg: ilyen az épületeken belüli tartózkodás, a por belélegzésére vonatkozó elővigyázatosság, a felszíni és a talajvíz ivásának elkerülése.²⁵⁷ Bizonytalanságot okozhatott, hogy míg a WHO-munkacsoport alapján mindhárom lap közzéteszi, hogy „a tehéntej fogyasztása még csecsemők és terhes nők részére sem

²⁵³ Intézkedések a helyreállítás meggyorsítására, *Népszabadság*, 1986. május 4., 5. o.

²⁵⁴ Magyar egyetemi tanár válaszai a közvélemény kérdéseire, *Népszava*, 1986. május 5., 2. o.

²⁵⁵ A jódtablettaszedés veszélyes is lehet, *Magyar Nemzet*, 1986. május 7., 6. o.

²⁵⁶ MNL OL- XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (WHO 1986. 05. 06.) Az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének ajánlása (1986. május 6.).

²⁵⁷ Az Egészségügyi Világszervezet távirata az európai országokhoz, *Magyar Nemzet*, 1986. május 8., 1. o.; A WHO munkacsoportjának magállapítása, *Népszava*, 1986. május 8., 2. o.; A WHO helyteleníti a reaktorbaleset miatti indokolatlan óvintézkedéseket, *Népszabadság*, 1986. május 8., 3. o.

jelent veszélyt”, ugyanitt, néhány sorral lejjebb, Dr. Köteles György, az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Intézet főigazgató főorvoshelyettesének alábbi ajánlását idézik:

Szükség van az ésszerű elővigyázatosságra, ezért továbbra is azt ajánlják: csak az állami és a szövetkezeti ipar által forgalomba hozott tejet fogyassza a lakosság, mivel ezt az egészségügyi hatóságok folyamatosan ellenőrzik.²⁵⁸

Egyedül a Magyar Nemzetben lehet olvasni az alábbi, a hivatalos közleményben is megtalálható mondatot:

Ugyanakkor azokban az országokban, ahol egyes körzetekben, gazdaságokban a radioaktív anyagok nagyobb koncentrációja található a nyers tejben, indokolt lehet az ilyen tej közvetlen fogyasztásának korlátozása.²⁵⁹

Ez, mivel a magyar sajtóban egyszer sem hangzik el, hogy Magyarország légtérében nagyobb koncentrációjú radioaktív szennyeződés volna kimutatható, zavarodottságot kelthetett. Ugyanis az a tény, hogy a szakember továbbra is ajánlja az ellenőrzött tej fogyasztását, arra enged következtetni, hogy Magyarországon (is) magas a radioaktív sugárzás szintje. S mivel három nappal korábban Sztanyik B. László ismertette a radioaktív jód tejbe történő bekerülését – vagyis azt, hogy a radioaktív szennyeződés a légkörből minden felületre leszáll –,²⁶⁰ az olvasó felfejthette a sorok közül kiolvasható, nem megnyugtató tényeket. A közlemények közti ellentmondás a Minisztertanács május 8-ai ülésén is szóba került, ám végül nem született ezzel kapcsolatban intézkedés.²⁶¹

8.1.2.4. A vizuális mellékletek

A vizsgált periódusban a Magyar Nemzet kizárólag írásos anyagokat közöl a balesettel összefüggésben. A Népszava 10 fényképet és 1 térképet, a Népszabadság pedig 5 fotót és 1 térképet tesz közzé.

A Népszava három hét alatt egyetlen képet publikál az atomerőműről, egy robbanás előtti archív felvételt a május 5-ei címlapon.²⁶² Két nappal később, május 7-én egy magyar

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ Az Egészségügyi Világszervezet távirata az európai országokhoz, *Magyar Nemzet*, 1986. május 8., 2. o.

²⁶⁰ Amit a radioaktív szennyeződésről tudni kell, *Magyar Nemzet*, 1986. május 5., 10. o.

²⁶¹ MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. Szó szerinti jegyzőkönyv a Minisztertanács üléséről (1986. május 8.)

²⁶² Archív felvétel a csernobili atomerőműről telefotó – MTI Külföldi Képszerkesztőség, *Népszava*, 1986. május 5., 1. o.

nyelvű térképet tesz közzé a baleset térségéről, amelyről az olvasható le, hogy számos város mellett a Dnyeper és két víztározó – a kijevi és a kanyevi – is a közelben található.²⁶³ A három napilap közül egyedül a Népszava közöl magyar vonatkozású fényképeket is. Öt alkalommal szerepel kép a hazai sugárszintmérésről: május 4-én az látható, hogy helikopterről a levegő, a földről a talaj sugárzási adatainak vizsgálják;²⁶⁴ május 13-án a kamionok sugárszint-ellenőrzését mutatják,²⁶⁵ a május 15-ei fotón legelő tehének mellett mérik a felületszennyeződési adatokat,²⁶⁶ a másnapi képen csónakból vesznek vízmintát a Sugovicából.²⁶⁷ Három alkalommal láthatunk laboratóriumi környezetben fehér köpenyes szakértőket mérőműszerek mellett,²⁶⁸ május 12-én kijevi sugármérésről látható fotó.²⁶⁹

A Népszabadság három hét alatt 4 vizuális melléklettel ellátott cikket közöl. Az első egy kisméretű, fekete-fehér, Kijev környékét ábrázoló térkép, amely április 30-án, vagyis négy nappal a baleset után jelenik meg.²⁷⁰ Ezen a Kijev, a víztározó, a Csernobil és a Dnyeper szavak magyarul szerepelnek, minden más cirill betűkkel olvasható. A rajzon jól látható, hogy Csernobil városa nagyon közel fekszik a kijevi víztározóhoz, de a szövegben erre nincs utalás. A második melléklet egy fotó, amely május 10-én jelenik meg címlapon, és a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség vezérigazgatójának moszkvai sajtóértekezletét ábrázolja.²⁷¹ Május

²⁶³ A csernobili szerencsétlenség térsége, *Népszava*, 1986. május 7., 2. o.

²⁶⁴ Deme Sándor és Fehér István a KFKI munkatársai, helikopteren – 300 méter magasan repülve – mérik a sugárzás intenzitását; A KFKI munkatársai Csillebércen mérik és elemzik a talaj felületére lehullott radioaktivitás koncentrációját. Cser István felvételei, *Népszava*, 1986. május 4., 2. o.

²⁶⁵ Kamionok sugárszint-ellenőrzése Mosonmagyaróváron. A Hungarocamion A mosonmagyaróvári kirendeltségén indulás előtt és érkezés után sugárszintmérő műszerrel vizsgálják a gépkocsikat MTI Fotó – Matusz Károly felvétele, *Népszava*, 1986. május 13., 2. o.

²⁶⁶ Becó Béla, a Paksi Környezetellenőrző Laboratórium mintagyűjtő és állomáskezelő laboránsa felületszennyeződést mér a legelőn MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 15., 2. o.

²⁶⁷ Wolfárt Mihályné, az Alsódunavölgyi Vízügyi Igazgatóság laboránsa, vízmintát vesz Bajánál, a Sugovicából MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 16., 2. o.

²⁶⁸ A hazai Műszaki Ellenőrző Szolgálat folytatja a levegő, a víz, a talaj, a növényzet és az élelmiszerek mérését. A legfrissebb adatok szerint Budapest térségében csökkent a levegő radioaktív-sugárszintje, másutt lényeges változás nincs. A sugárzási szint mindenhol távol van az egészségre káros határtól. MTI Fotó – Cser István felvételei, *Népszava* 1986. május 5., 2. o.); Sugárszintmérés. A legfrissebb mérési adatok szerint hazánkban a levegő radioaktív tartalma gyakorlatilag megfelel a természetes szintnek, a talaj, a növényzet és a felszíni vizek radioaktivitása is a természetes értékek közelében van. Ezt bizonyítják a Budapesti Állategészségügyi és Élelmiszer Intézet radiológiai osztályán mért adatok is. Gelencsér Imre gammaspektrometriás analizátorral tejmintát vizsgál MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 14., 2. o.; Szigorúan, folyamatosan ellenőrzik a levegő radioaktivitását a Központi Fizikai Kutató Intézetben. A legutóbbi adatok szerint a radioaktivitás szintje az eddig mért legmagasabb érték századrészét sem éri már el. Teknős Miklós felvétele, *Népszava*, 1986. május 19., 3. o.

²⁶⁹ Kijev közelében, Kopilovo faluban, külföldi újságírók jelenlétében mérik a radioaktivitás szintjét TELEFOTÓ – MTI Külföldi Képszerkesztőség, *Népszava*, 1986. május 12., 3. o.

²⁷⁰ Csernobil és környéke, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

²⁷¹ A sajtóértekezlet részvevői, *Népszabadság*, 1986. május 10., 1. o.

12-én látható a lapban az első fénykép az atomerőműről.²⁷² Ezt a helikopterről készült, fekete-fehér képet a címlapon hozza a Népszabadság. Ha ezt a képet összevetjük az amerikai Associated Press hírügynökség fotójával (lásd az 1. ábrát), azt látjuk, hogy a Népszabadság által közölt kép készítője – a szovjet hírügynökség fotósa – olyan szögből fényképezte le a 4-es számú reaktort, hogy a kép kevés információt tárjon fel az okozott kár súlyáról. A szovjet képen ugyanis a reaktor nagyobb része sértetlenül áll, és csak egy kisebb területen látható a robbanás nyoma. Az Egyesült Államok hírügynöksége által készített fotó azonban közelebből mutatja a detonáció utáni állapotot: láthatjuk a darabokra szakadt reaktor maradványát, és ezen a képen nagyobbak tűnik a robbanás hatótávolsága is (Kékesdi-Boldog 2018a: 55–56). Május 17-én a szovjet lapok helyszíni riportjait szemlézi a Népszabadság, ekkor a lakosság sugárméréséről, egy sugármentesítéshez használt távirányítású eszközzel és Csernobil környékéről kitelepített gyerekekről közöl fényképet.²⁷³

1. ábra

A Népszabadság címlapján szereplő szovjet hírügynökségi fotó és az amerikai hírügynökség fotója a felrobbant reaktorról.

8.1.2.5. A csernobili hírek keretezése, száma és elhelyezése az egyes napilapokon belül

A napilapok címadásával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy milyen értelmezési keretet kínáltak fel az olvasóknak. 28 címben találunk utalást a történetekre, az esemény leírására az alábbi 9 kifejezést használták: atomerőmű-katasztrófa, atomerőmű-robbanás, atomerőmű-

²⁷² A TASZSZ légi felvétele az erőműről. Megszűnt a füstszivárgás, *Népszabadság*, 1986. május 12., 1. o.

²⁷³ A lakosság sugárellenőrzése, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.; Sugármentesítéshez használt, távvezérlésű, videokamerával felszerelt szerkezet: ilyet kért a Szovjetunió – megvásárlásra – az NSZK-tól, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.; Csernobil környékéről áttelepített gyermekek egy belocerkovszki üzem üdülőjében, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.

szerencsétlenség, atomszerencsétlenség, baleset, erőmű-szerencsétlenség, katasztrófa, reaktorbaleset, szerencsétlenség. Ezek közül a leggyakoribb a szerencsétlenség és az atomerőmű-szerencsétlenség volt: előbbi a Magyar Nemzet és a Népszava négy-négy, a Népszabadság három alkalommal, utóbbit a Magyar Nemzet háromszor, a Népszabadság egyszer használta. A többi kifejezés változatos elosztást mutat: erőmű-szerencsétlenségről és atomszerencsétlenségről csak a Népszabadság cikkezett (előbbiről egy, utóbbról két alkalommal). Balesetként csak a Népszava keretezte a történeteket (összesen négy alkalommal), a reaktorbaleset szót a Magyar Nemzet és a Népszabadság egy-egy alkalommal használta. Katasztrófáról, atomerőmű-katasztrófáról és atomerőmű-robbanásról csak a Magyar Nemzet írt (kettő, illetve egy-egy alkalommal). A jelen keretek között nincsenek adatok arról, hogy a napilapok címadását mennyiben befolyásolta a szovjet és a magyar hírügynökségek táviratainak megfogalmazása, így az itt felsorolt eredmények jelzésértékűek, validálásukhoz további keretezéseméleti kutatások kellene.

A vizsgált periódusban a Népszava 16, a Magyar Nemzet és a Népszabadság 17 alkalommal közöl beszámolót a csernobili atomkatasztrófáról. Mindhárom lap 8 esetben szerepelteti a hírt címlapon. A Népszava 15, a Magyar Nemzet és a Népszabadság 14 alkalommal közöl adatot a hazai sugármérésekről. Ezek közül a Népszava 5, a Népszabadság 3 cikket hoz címlapon, a Magyar Nemzet egyet sem.

A vizsgált lapok esetében a hírek pozicionálásában és a közölt vizuális mellékletek terén is van némi eltérés. A Magyar Nemzet elválasztja egymástól és más oldalakon közli az atomerőmű közelében mérhető és a hazai sugárszennyezettségi adatokat. Míg az előbbieken címlapon és a második vagy a harmadik oldalon jelennek meg, addig a magyar adatok az utolsó (ötödik és a tizedik oldalak közötti) oldalak egyikére szorúlnak. A Népszavában – egy kivételtől eltekintve, mert a május 12-ei számban a címlapot követően a harmadik oldalon jelenik meg a hír – mindvégig a címlapon, illetve a második oldalon szerepelnek a katasztrófával kapcsolatos beszámolók és a magyar sugármérési adatok. A Népszabadság kezdetben a negyedik vagy ötödik oldalon hozza a csernobili híreket, aztán május 5-étől következetesen előre sorolja őket a harmadik oldalra.

8.1.2.6. A hetilapok vizsgálata

Az általam meghatározott kutatási időintervallumban (az április 29-e és a május 19-e közötti időszakban) a Heti Világgazdaság (HVG) egy, a Magyarország és a Jövő Mérnöke két cikket jelentetett meg a balesetről.

A HVG május 10-én, vagyis két héttel a történetek után előbb a címlapon („Csernobil után”) röviden, majd a tartalomjegyzékben hosszabb szöveggel („Csernobil után – Reaktorszerencsétlenség”) és a csernobili atomerőmű irányítótermét ábrázoló képpel hirdeti a balesetről szóló háromoldalas cikket.²⁷⁴ A belső oldalakon két nagy fényképet – ezek az atomerőmű még sértetlen épületét és az irányítótermét ábrázolják – és egy nagy méretű Kelet-Európa-térképet is közreadnak, rajta jelölve Csernobil városát. A cikkben – a szovjet Pravda napilap május 5-ei cikke alapján – hosszan kifejtve, kronologikusan közlik a baleset körülményeit, ismertetik az aktuálisan folyó elhárítási munkákat, idézik Borisz Jelcin május 4-ei nyilatkozatának több elemét, így egyebek mellett azt, hogy „Csernobilban nem történt nukleáris robbanás” (10. o.).²⁷⁵ Georgij Arbatov, a Szovjet Tudományos Akadémia igazgatója BBC-nek adott nyilatkozatát idézve írják, hogy a Szovjetunió „minden, a balesettel kapcsolatos tény a nyilvánosságra hoz” (11. o.). Helyi tájékoztatásokra hivatkozva közölik, hogy a május 5-ei lengyel, cseh és román sugárszint-mérési adatok csökkenést mutatnak. A HVG megírja azt is, hogy először Skandináviában, majd több közép- és kelet-európai országban is megemelkedett radioaktivitási szintet mértek, és – mint folytatják – április 29-én a lengyel PAP távirati iroda jelentette, hogy az ország északkeleti része fölött radioaktív felhő vonul át (11. o.). A vizsgált sajtótermékek közül egyedül a HVG-ben olvashatunk amerikai szakértői nyilatkozatokból részletet: előbb egy nukleáris laboratórium vezetője mondja el, hogy a Skandináviában mért sugárzási értékek „nem okoznak biológiai elváltozást”, majd a Fehér Ház szóvivője számol be arról, hogy a csernobili baleset következtében légkörbe jutott radioaktív anyag mennyisége nem haladja meg az atomcsend-egyezményig végrehajtott nukleáris robbantások során mért szintet (12. o.). Figyelemre méltó, hogy a cikk második oldalán az oldal felét kitöltve egy bekeretezett cikket láthatunk „Hírhedt balesetek” címmel, amelyben a korábbi japán, brit és amerikai atomerőmű-baleseteket ismertetik.

²⁷⁴ Csernobil után – Reaktorszerencsétlenség, *Heti Világgazdaság*, 1986. május 10. 10–12. o.

²⁷⁵ Ugyanez a mondat május 9-én megjelent a Népszavában és a Népszabadságban is, ott Jevgenyij Vorobjovot, a Szovjetunió egészségügyi miniszterének első helyettesét idézték (Csernobilben egyre kisebb a sugárzó anyag kiáramlása, *Népszava*, 1986. május 9. 2. o.; Tart a küzdelem a csernobili atomerőműnél, *Népszabadság* 1986. május 9. 1. o.). Ebben az esetben nagy valószínűséggel tudatos retorikai fogást láthatunk, amellyel a megszólalók az atomkatasztrófa súlyát igyekeztek kisebbíteni, és a lakossági pánik csökkentésére törekedtek. Ugyanis az olyan RBMK-típusú (oroszul: Reaktor Bolsoj Mosnosztyi Kanalnij, magyarul: csatorna-típusú, nagy energiakiemenetű) reaktorban, amilyen a csernobili is, az erőmű működésének technológiai sajátosságai miatt nukleáris robbanás nem lehetséges – jelen esetben gőzrobbanás történt. Érvelhetünk úgy, hogy „nukleáris” fogalom használata aktiválta azt a közös tudást a közönségben (erről lásd bővebben: Kövecses & Benczes 2010), amely az ekkoriban közbeszédben elterjedt – korábban már itt is említett – fegyverkezési versenyhez kapcsolódik, és ha egy vezető tisztségű megszólaló tagadja a nukleáris robbanás tényét, azzal közleménye bizonyos szinten megnyugvást kelthetett.

A Magyarország című hetilap május 11-én, vagyis szintén két héttel a baleset után jelentkezik az atomkatasztrófával kapcsolatos tájékoztatással.²⁷⁶ A kétoldalas cikkben Oltványi Tamás előbb kronologikusan ismerteti a balesettel kapcsolatos nyilatkozatokat, majd idéz a Götz Gusztávval és a Tokaji Gáborral készült, április 29-ei televízióinterjúk szövegéből, amelyek a hazai sugárszintmérések folyamatosságáról és az itthoni radioaktivitási szint jelentéktelen mértékéről szólnak. Többször említést tesz a baleset nyomán kialakult „politikai célzatú, nyugati hisztériahullámról” (7. o.), majd a szovjet állami televízió és a Pravda folyóirat alapján összefoglalja a tudható részleteket. Megemlíti az európai élelmiszer-embargót, és a lengyel, a román és a holland intézkedéseket. A szerző külön bekezdésekben foglalkozik a korábbi évek atomkatasztrófiáival. A cikkben közreadnak két fényképet is: az egyik az atomerőmű reaktortermét ábrázolja, a másik a felrobbant erőműről készült.

Egy héttel később, május 18-án ismét Oltványi Tamás foglalkozik a balesettel: ezúttal „Atomerőmű. Hatások” címmel jelenik meg egy egyoldalas cikk,²⁷⁷ benne egy fotóval, amelyen az látható, hogy a Kopilovo faluba áttelepítettek sugárellenőrzését mérik (6. o.). Előbb az atomkatasztrófa gazdaságpolitikai hatásairól esik szó, majd Oltványi kronologikusan végigveszi az élelmiszer-embargóval kapcsolatos vitákat és álláspontokat. Ezután ismerteti a baleset körülményeiről és az áldozatok számáról tudható részleteket s azt, hogy Svájcból speciális, a csontvelő-átültetésekhez szükséges gyógyszerek érkeznek a Szovjetunióba. Kiemeli, hogy Gorbacsov sürgeti az Egyesült Államok elnökével való találkozót. Ismét szóba kerül a „nyugati hisztériakeltés” (6. o.) és az, hogy a moszkvai külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője külön sajtókonferencián foglalkozik majd a nyugati sajtó „felelőtlen híreszteléseivel” (6. o.). Idézik Sztanyik B. László sugárbiológust is, aki elmondja, hogy „Magyarországon általában 80 nanogray az óránkénti sugárzás, ez a baleset után 300–350-re, egy esetben pedig 420-ra ugrott, azóta gyakorlatilag visszaesett a megelőző szintre” (6. o.). Megszólaltatja Czeizel Endre genetikus is, aki az 1962-es kísérleti atomrobbantások idején mérhető sugárterhelésről beszél.

A Jövő Mérnöke, a Budapesti Műszaki Egyetem hetilapja két héttel a baleset után, május 9-én interjút közöl Dr. Csom Gyulával, a tanreaktor igazgatójával.²⁷⁸ A beszélgetésre április 29-én került sor. A címlapon először arról tájékoztatnak, hogy más nyugati országokban is volt már atomerőmű-meghibásodás, majd a szakember ismerteti a csernobili atomerőmű mű-

²⁷⁶ Oltványi Tamás (1986): Csernobil. Eseménydosszié, *Magyarország*, 1986. május 11. 6–7. o.

²⁷⁷ Oltványi Tamás (1986): Atomerőmű. Hatások, *Magyarország*, 1986. május 17. 6. o.

²⁷⁸ Réz Kata: Baleset a csernobili reaktorban... Beszélgetés dr. Csom Gyulával, a tanreaktor igazgatójáról, *Jövő Mérnöke*, 1986. május 9., 33. évf., 14. sz., 1–2. o.

ködési jellemzőit. Ezután részletesen elmondja a csernobili és a paksi atomerőművek közötti különbségeket azzal a céllal, hogy megerősítse: hasonló atomerőmű-balesetre kicsi az esély hazánkban. Ezt követően kísérletet tesz arra, hogy „az információhiányos állapotban” tudományos magyarázatot adjon arra, hogy mi okozhatta a csernobili katasztrófát. Megjegyzi: „Mint szakembernek azonban azt kell gyanítanom, hogy a biztonság előzőekben vázolt komplexitását valamely pontban vagy pontokban, valamilyen mértékben megsértették.” (2. o.). Csom Gyula riporter kérdésére elmondja, nem zárható ki az, hogy a reaktorbaleset következtében Magyarország légterét is eléri a radioaktív felhő, ezért a baleset hírének hallatára külön kérés vagy utasítás nélkül megsokszorozták az üzemszerű sugárzási szint-méréseket; az előzetes mérési eredmények sugárszint-emelkedést mutatnak, de a következő napok feladata lesz a mérési értékek kiértékelése (2. o.).

Az egy héttel későbbi, május 16-ai számban hosszú cikket közölnek a nukleáris környezetellenőrzés alapjairól a második és az ötödik oldalon.²⁷⁹ Ebben Dr. Virágh Elemér, a BME Tanreaktor vezető dozimetrikusa definiál néhány sugárbiológiai fogalmat – egyebek mellett: az aktivitást, a dózist, az ionizáló sugárzást, az emberi szervezet sugárterhelését –, és ismerteti a sugárvédelem gyakorlatának főbb alapelveit. Mint írja, erre azért van szükség, mert:

Részben a hivatalos szervek következetlen tájékoztatásának (kiemelés tőlem: K. B. D.), részben a széles néprétegek tudatában uralkodó sokszor teljesen hibás nézeteknek eredményeképpen olyan híresztelések kaptak lábra, amelyek már teljesen függetlenek a valós eseményektől, és a szovjet atomerőmű-baleset hazai várható hatásait illetően megalapozatlanul borúlátó feltételezéseket tartalmaznak. ... Ismeretek nélkül lehetetlen helyesen értékelni a híradásokban megjelenő számszerű eredményeket (2. o.).

A táblázatos kimutatást is közlő, számos szakkifejezést, mértékegységet és mérési adatot tartalmazó cikket végül a következő konklúzióval zárja a szakember:

Összefoglalásként azt mondhatjuk – s ezt a mi méréseink is bizonyítják –, hogy a csernobili atomerőmű-balesetből származó többletbesugárzás csak kismértvű növekedést okozott és okoz hazánk lakosságának sugárterhelésében, így a hazai tömegkommunikációs eszközök által közölt eredmények, értékelések helytállóak (kiemelés tőlem: K. B. D.) (5. o.).

²⁷⁹ Virágh Elemér: A nukleáris környezetellenőrzés alapjai, *Jövő Mérnöke*, 1986. május 16., 30. évf., 15. sz., 2. és 5. o.

Habár kívül esnek a vizsgált időszakon, mégis megemlítek két, a kutatás szempontjából információértékkel bíró közleményt. A Magyarország június 29-ei számában Alaksza Tamás arról ír, hogy miként jelent meg a szovjet médiában az SZKP XVII. kongresszusán meghirdetett gyorsítás (*uszkorenyije*) nevű politikai iránymutatás, s a végső konklúziók között fontosnak tartja megjegyezni, hogy:

Egy bizonyos: az állampolgári érettség vizsgáját jelentette – a sajtóban is. A szovjet lapok bő részletességgel és kendőzetlen őszinteséggel megírott cikkei a sikeres vizsgát tanúsítják.²⁸⁰

A Jövő Mérnöke – hivatkozva Virágh Elemér május 16-ai elemző cikkére – június 6-án újabb magyarázó szakcikket közöl. Ebben a korábbi cikkekből már ismert két szakember, Dr. Csom Gyula és Dr. Virágh Elemér ismerteti a BME tanreaktorában április 29-e óta zajló nukleáris környezetvédelmi mérések – aeroszol, kihullás felületi szennyezettség, tej, víz, Duna-víz – eredményeit.²⁸¹ Elmondják, hogy az április 28-ai híradások nyomán április 29-étől fokozott radioaktivitás-mérésbe kezdtek, és előbb enyhe, majd április 30-án és május 1-jén jelentős emelkedést, ezt követően ingadozást, majd fokozatos csökkenést regisztráltak. A szakemberek a kapott eredmények és egy feltételezett eset modellezésén keresztül levezetett dózisbecslés alapján a következőket állapítják meg:

A kapott értékek ... egyáltalán nem félelmetesek a belőlük származó kockázat a nullát megközelítő elhanyagolható nagyságú ... ez a határérték igen szigorúan lett megfogalmazva, melynek elszenvedéséből adódó kockázat majdnem nullával egyenlő (5. o.).

8.2. A Magyar Rádió²⁸²

Az 1980-as években a sajtó és a televízió mellett a rádió volt az egyik legnépszerűbb médium Magyarországon. A magyarok átlagosan 132 percet töltöttek ebben az időben rádióhallgatással (Agárdi 2004). Az emberek többsége (59%) a rádióból értesült először a csernobili atom-

²⁸⁰ Alaksza Tamás: Sajtófront. Ideológiai gyorsítás, *Magyarország*, 1986. június 29., 26. sz., 6. o.

²⁸¹ Dr. Csom Gyula & dr. Virágh Elemér: Nukleáris környezetvédelmi mérések a BME tanreaktorában, *Jövő Mérnöke*, 1986. június 6., 33. évf., 18. sz., 5. o.

²⁸² Az e fejezet alapjául szolgáló tanulmányt a Médiakutató folyóirat „A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban” címmel közölte 2019-ben (XX. évf. 4. sz. 21–35. o.). Az itt olvasható szövegváltozatot több ponton bővítettem – K. B. D.

katasztrófáról.²⁸³ Mint már említettem, az 1974-es minisztertanácsi határozat értelmében vált önálló intézménnyé a Magyar Rádió és a Magyar Televízió. A határozat egyértelműen kijelölte a két intézmény tömegkommunikációban betöltendő feladatát: a tájékoztatás mellett propagálni kell a pártpolitikát és segíteni kell a szabadidő tartalmas eltöltését.²⁸⁴

A médiatartalmak cenzúráját megvalósító differenciált kultúr- és információs politika (3T) a rádió hírszerkesztőségét is meghatározta. Ugyanakkor a Magyar Rádió fokozatosan egyre bátrabb, egyre nagyobb szabadsággal dolgozó szellemi műhellyé és médiummá vált. Az 1970-es évektől kezdve egyre több élő műsorral jelentkezett, vagyis közvetlen kapcsolatba lépett a közönséggel, ami a politikai nyomás enyhülését jelezte (Kollega Tarsoly 1998). Fontos megemlíteni Hárs István rádióelnök munkáját is, aki – bár elkötelezett kommunistaként tagja volt a Központi Bizottságnak, és nagyon jó kapcsolatokat ápolt a pártvezetéssel – a Magyar Rádiót nyitott és haladó szellemben vezette. „Tudhatták róla, hogy senkinek az íróasztalára sem pályázik, nem intrikál. Hogy a legtöbbjüknél erősebben hisz az eszmében, de semmi mást nem akar, mint egy jó rádiót.”²⁸⁵ Hárs kihasználta azt, hogy a televízió idővel tömegmédiummá vált, és ezzel párhuzamosan a rádió átsorolódott másodlagos médium pozíciójába. „Ambiciózus, bátor, és az intézmény feladatait világosan kijelölő vezetésével” el tudta érni azt, hogy a politikai figyelem és ellenőrzés némileg lekerült a rádióról: idővel bizonyos – kevésbé hallgatott – időszávok és műsorok tekintetében elnézőbb volt a politikai vezetés, így nagyobb szabadságot kaptak a műsorszerkesztők.²⁸⁶ Hárs arra törekedett, hogy minél kevesebb témát tiltson, s minél többet engedélyezzen a rádióműsorokban (Bolgár 2014). Ám a politikai témájú adások, a hírek vagy a reggeli műsorok esetében nem lehetett szó a meglévő határok feszegetéséről. Hárs tizennégy éves pályafutása során a pártpropaganda rovására fokozatosan egyre több hír közlését engedte (Farkas 2014), és teret biztosított a különféle véleményeknek és álláspontoknak, amivel sokszínűvé tette a Magyar Rádió programját (Bolgár 2009). Így az „az ország talán legnagyobb hatású és tekintélyű kultúraközvetítő közszolgálati intézményévé” vált – emlékszik vissza Agárdi Péter, Hárs István helyettese (Agárdi 2004).

Az általam vizsgált időszakban, vagyis a csernobili atomkatasztrófa idején három országos rádióadó működött hazánkban, ezek közül a legnagyobb hallgatottsága a Kossuth Rádiónak volt. Az ezen a néven 1949-től sugárzó – mai is működő – és fokozatosan országos

²⁸³ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szennyezés után.

²⁸⁴ 1047/1974. (IX. 18.) MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról.

²⁸⁵ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Barát Józseffel, 2018. XII. 3., Budapest.

²⁸⁶ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Gálik Mihállyal, 2019. XII. 10., Budapest.

rádiófrekvencia-lefedettséget szerzett adó (Fucskó 1976) az 1980-as években is állandó műsorstruktúrát követett. Kulturális, tudományos, közéleti, kül- és belpolitikai műsorokat, szórakoztató tartalmakat (rádiójáték, rádiókabaré) sugárzott, és minden órában hírösszefoglalót közölt (Kollega Tarsoly 1998). A második legjelentősebb hazai csatorna a Petőfi Rádió volt. Ez differenciáltabb műsorstruktúrát követett: a szórakoztató- és a zenei műsorokkal a fiatalokat és az idősebb generációt igyekezett megszólítani. A Petőfin kétóránként olvasták be a híreket. A harmadik, kisebb hallgatótáborral rendelkező adó az URH volt, amelyet ebben az időszakban „3. műsor”-nak is neveztek. Az URH-n rövidebb híreket közöltek a nap folyamán néhány alkalommal.

8.2.1. Az elemzés módszere

A csernobili atomkatasztrófáról szóló magyar rádióadások hanganyaga hiányosan maradt fent a Magyar Rádió archívumában. Az adatbázisban közel három tucat hangfelvétel érhető el. A néhány perces bejátszásokban rövid hírek, lengyel és szovjet tudósítói beszámolók és – kisebb számban – magyar vonatkozású riportok hallhatók. Az utóbbiakban megszólal a Központi Fizikai Kutatóintézet sugárvédelmi főosztályának vezetője, az Országos Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Intézet főigazgató főorvos-helyettese, valamint két – feltételezhetően – sugárbiológiai szakértő, de a töredékesen fennmaradt felvételekből ez nem derül ki egyértelműen.

Az archívumi feljegyzések alapján a balesetről szóló legelső híradások hangfelvételeit ismeretlen okból letörölték, majd 1993-ban a műsorboríték bemondói szövege alapján, az akkori bemondó közreműködésével elkészítették reprodukciójukat, ám ezeket áttekintve megállapítható, hogy az írott anyag és a hangfelvételek nem pontosan fedik egymást. A Kossuth Rádió április 28-ai éjfél híreként jelzett hanganyaga²⁸⁷ az aznap este 9 órakor a Petőfi Rádióon leadott hír²⁸⁸ szövegét tartalmazza, míg egy másik, szintén éjfélikor a Kossuthon beolvasott beszámoló²⁸⁹ szövege az este 10 órai, Kossuth Rádiós hírek leiratában²⁹⁰ szerepel.

A rádióadások híreinek leirataiból maradtak fent példányok, ám – mivel ezeket elsősorban megőrzési, s nem későbbi kutathatósági célból archiválták – a műsorborítékokban keverednek a hírszerkesztősi és a bemondói példányok. A dokumentumok kutathatóságát nehezíti a korabeli hírszerkesztői gyakorlat is: az ügyeletes vezető szerkesztő munkaideje aznap

²⁸⁷ D-005583/1/31 1986. IV. 28./K/24:00 Éjfél hírek.

²⁸⁸ P 1986. IV. 28. 21:00, LL/Kné Robbanás egy szovjet nukleáris erőműben.

²⁸⁹ D-005583/1/32 1986. IV. 28. /K/24:00 Szerencsétlenség történt Csernobilban.

²⁹⁰ K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben.

délutántól másnap reggelig tartott, ezért a hajnali híreket gyakran előző este készítették el. Ha nem történt az első, reggel fél 5-ös hírekig változás, akkor ezek a korábban megírt hírek kerültek adásba.²⁹¹ Változás esetén a szerkesztő feladata volt a hír frissítése, kicserélése. Az április 29-ei hajnali 5 órás hírek esetében ez világosan látható, ugyanis két hír szerepel az adásleiratok között. Mindkettőt a Kossuth és a Petőfi Rádióba szánták. Az egyikben az előző esti hírszerkesztő és gépíró monogramja áll,²⁹² a másikon pedig két olyan monogram, amely aznap délig egyik hír leiratán sem olvasható.²⁹³ Nagy valószínűséggel az első hír került adásba, de mivel nem maradt fent erről a napról hanganyag, ez nem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

Az általam vizsgált időszak a rádióhírek esetében megegyezik a napilapok elemzése során meghatározott időpontokkal: az 1986. április 28-a és május 19-e között elhangzott, a csernobili atomkatasztrófáról szóló hírek leiratait és hanganyagait elemeztem (vagyis attól a naptól vizsgáltam őket, amelyen a legelső csernobilit hírt beolvasták, egészen addig a napig, amikor már nem adtak ki hivatalos tájékoztatást a hazai sugármérési adatokról). A vizsgálat a Kossuth Rádió, a Petőfi Rádió és az URH adásaira terjedt ki.

Elsődleges céloom az volt, hogy rekonstruáljam a csernobili atomkatasztrófáról szóló hírek beolvasásának menetét, és feltárjam azt, hogy a Magyar Rádió híradásaiban mi hangzott el a hazai radioaktív szennyeződés mértékéről, és milyen egészségvédelmi előírásokat adtak ki. A kutatás során kizárólag a balesettel kapcsolatos híreket vizsgáltam, ezért figyelmen kívül hagytam a hivatalos szovjet jelentéseket, a környező országok sugárszennyezettségi adatairól szóló beszámolókat és az egyéb riportokat, híreket. A vizsgált korpusz ez alapján 238 híradásleiratból, 2 magazinműsor-leiratból és 10 hanganyagból állt össze. Áttekintettem a 168 óra című magazinműsor május 10-ei és 17-ei adásleiratait is, mert úgy véltem, a heti politikai eseményeket összegző népszerű műsor nélkül nem volna teljes a Magyar Rádió csernobili atomkatasztrófáról szóló tájékoztatása. Az elemzést a Magyar Rádió egykori moszkvai tudósítójával, Barát Józseffel, illetve az egykori hírszerkesztővel, Bedő Ivánnal készült kvalitatív interjúkkal egészítettem ki.

A hírek adásleiratai közül néhányra utólag feljegyeztek vagy kihúztak onnan egy-egy mondatot, ezekről minden esetben említést teszek. Jelzem azt is, hogy – a korabeli jelölések alapján – milyen másodlagos hírforrásból dolgozott a hír szerkesztője. Az adásleiratok technikai értelmezésében segítségemre volt Bedő Iván.

²⁹¹ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.

²⁹² K 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR Szovjet atombaleset.

²⁹³ K 1986. IV. 29. 5:00 NGY/vm Szovjet atombaleset.

Mivel az archívumban semmilyen levéltári jelzettel vagy iktatószámmal nem látták el az általam kikért iratokat, azok jelölésére saját sorszámot hoztam létre. Ez a következőkből áll: a rádiócsatorna rövidítése (K mint Kossuth Rádió, P mint Petőfi Rádió vagy URH), az adásba kerülés napja (év, hónap, nap) és időpontja (óra, perc), továbbá a hírszerkesztő és a gépíró szignója, perjellel választva el egymástól. Ez utóbbira a korábban említett előzetes hírszerkesztői gyakorlat miatt volt szükség. Azoknál a híreknél, amelyek más időpontban, más csatornán hangzottak el (és ezért két külön jelzetet kaptak), de tartalmuk teljes mértékben megegyezett – vagyis ebben az esetben egy hír későbbi felolvasásáról beszélhetünk – a szövegközi hivatkozásban nem szerepeltettem mindkét jelzetet, csak az első előfordulást jelöltem. A hivatkozás követhetősége érdekében azonban a szövegben minden esetben meghatároztam azt, hogy pontosan melyik forrással dolgoztam. Az adásleiratok szövegét eredeti formában, az alapvető helyesírási hibákat javítva közlöm.

8.2.2. Eredmények

8.2.2.1. Az első hírek közzététele

Magyarországon az atomkatasztrófáról szóló legelső híradás két nappal a történetek után, 1986. április 28-án hétfőn este 9 órakor a Petőfi Rádióban hangzik el. Ez a következőkről tájékoztat:

A Szovjetunió-beli Csernobili atomerőműben baleset történt. A jelentések szerint az egyik reaktor sérült meg és többen megsebesültek. Az illetékesek megkezdték az ukrainai atomerőműben keletkezett üzemzavar megszüntetését. A károk felszámolására kormánybizottságot hoztak létre. Stockholmban közben bejelentették, hogy Dániától Finnorszáig észlelték a radioaktív sugárzási szint hirtelen növekedését. *Ottani szakértők szerint [ez utólag kézzel feljegyezve] több ezer kilométeres utat megtéve [ez utólag kihúzva] a radioaktív felhő rövid időn belül eljutott a Skandináv-félsziget fölé.*²⁹⁴

A rövid és a baleset következményeinek ismeretében semmitmondónak tűnő hír nagyon fontos információt is tartalmaz: kimutatható mennyiségű radioaktív sugárzás jutott a légkörbe, amelyet több ezer kilométerrel északabbra is észleltek. A hír e részlete a Magyar Rádió rádiófigyelő szolgálatától származik,²⁹⁵ míg az első fele a hivatalos szovjet sajtóközlemény (Germuska 2010: 196).

A rádió hírszerkesztősége ekkoriban már napi szinten használ úgynevezett lehallgató munkatársakat, akiknek a Nyugati híradások (BBC World Service, SZER, Amerika Hangja)

²⁹⁴ P 1986. IV. 28. 21:00 LL/Kné Robbanás egy szovjet nukleáris erőműben.

²⁹⁵ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Barát Józseffel, 2018. XII. 3., Budapest.

megfigyelése a feladatuk. Az így szerzett információk a hivatalos távirati irodák hírei mellett vagy azokat megerősítve, kiegészítve kerülnek adásba.²⁹⁶ A hírszerkesztőségeknek ugyan módjukban áll más hírforrásokból is tájékozódni, de szigorú szabály volt az, hogy az államszocialista országokról szóló hírek esetében kizárólag az adott ország hivatalos forrásait vagy az MTI által kiadott közleményeket lehet használni.²⁹⁷ Így van ez a fenti hír esetében is, ám az mégis adásba kerül.

Aznap délután Bedő Iván a turnusvezető, vagyis az ő irányítása alá tartozik a hírszerkesztőség, és ő felel a csernobili eseményekről szóló első hírek közreadásáért. Bedő számára már akkor egyértelmű, hogy rendkívüli hírről van szó, de néhány órát vár az adásba kerülésig, mert szeretné több forrásból is megerősíteni az információt.²⁹⁸ Barát József, a Magyar Rádió moszkvai tudósítója úgy emlékszik, hogy őt Hardy Mihály, a Magyar Televízió moszkvai tudósítója hívja fel először, aki a BBC-ből hall a balesetről, ám egyikőjük sem tudja hivatalosan megerősíteni a történeteket Bedő Ivánnak.²⁹⁹ Bedő ezek után nem vár tovább, és a lehallgató szolgálat nyugati forrásai alapján leadja a hírt.³⁰⁰ Ezt igazolja a hír eredeti leírata is, amelynek felső sarkában a forrásmegjelölésnél egy „+L” (mint „lehallgatott”) jelzés, míg a műsorborítékon a „+London” felirat áll. Este 9 óra után érkezik meg a hírszerkesztőségbe az MTI hivatalos, „szigorúan a szerkesztőségek tájékoztatására” jelzéssel ellátott közleménye. Ez a jelzés a tilalommal egyenlő, hiszen azt jelenti, hogy a közlemény tartalmát kizárólag a szerkesztőség tagjai ismerhetik meg, a rádióhallgatók nem.³⁰¹ A tiltás ellenére Bedő – vállalva a felelősséget – ezt a közleményt is adásba engedi. Egy héttel később fegyelmi büntetésben és háromhavi prémium-elvonásban részesítik (Germuska 2010: 197). Az intézkedés „súlyát” mutatja, hogy a gyakorlatban annyit jelent: három hónapon keresztül nem vállalhat keresetkiegészítő pluszmunkát.³⁰² Vagyis annak ellenére, hogy a hírközlésért felelős turnusvezető egyértelműen megszegi a hivatalos tájékoztatáspolitikai protokollt, az esetből nincs politikai ügy. Bedőt tettéért nem fokozzák le, nem veszíti el az állását, nem indul ellene munkaügyi eljárás.

²⁹⁶ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.

²⁹⁷ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Barát Józseffel, 2018. XII. 3., Budapest.

²⁹⁸ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.

²⁹⁹ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Barát Józseffel, 2018. XII. 3., Budapest.

³⁰⁰ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.

³⁰¹ Bánáti Bence (2014): Csernobil-az elhallgatott információ, KMA-MTVA.

³⁰² Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Bedő Ivánnal, 2018. XII. 4., Budapest.

A második hír némi kiegészítéssel 10 órakor kerül adásba a Kossuth Rádióban,³⁰³ este 11 órakor hangzik el a Petőfin,³⁰⁴ és éjfélkor ismét a Kossuthon.³⁰⁵ Az atomerőmű-baleset helyett itt „szerencsétlenség”-ről van szó. A legelső hírt több ponton kiegészítik, így elhangzik: „Csernobil Ukrajnában, Kijevtől északra van, a Pripraty és az Uzs folyó találkozásánál. Ott kezdődik a kijevi víztároló.” Röviden utalnak a radioaktív sugárszennyezettség emelkedésére, illetve pontosítják annak észlelési helyét:

Svédországban megállapították, hogy radioaktív felhő vonul át az ország keleti része fölött és érint finn területeket is. *Skandináviában több helyen* [ez utólag kézzel feljegyezve] *délután* [ez utólag kihúzva] érzékelték a műszerek a radioaktív sugárzás növekedését. *A feltételezések szerint a radioaktív felhő nem a skandináv országok saját erőműveiből ered* [ez utólag kihúzva].³⁰⁶

Ebben a hírben szerepel az, hogy a Szovjetunió minisztertanácsa közleményt adott ki, amely szerint intézkednek a következmények elhárításáról, és az is, hogy vannak sérültek, akiket orvosi ellátásban részesítettek. Megemlítik, hogy a TASZSZ szerint ez az első ilyen eset a Szovjetunióban, és hogy a történelekről beszámolt a szovjet televízió híradója is. Az eredeti adásleiratban szerepel az is, hogy a szerencsétlenség okáról, a reaktorsérülés mértékéről és következményeiről, illetve az áldozatokról nem tudni részleteket, de ezt utólag tollal kihúzták a szövegből.

A fél 12-kor az URH-n beolvasott hír csupán négy mondatból áll, és az alábbiakról tájékoztat: szerencsétlenség történt egy szovjet erőműben, megkezdték az üzemzavar elhárítását, a sérülteket ellátásban részesítik, Svédországban felett radioaktív felhő vonul át, Skandináviában több helyen észlelték a műszerek a radioaktivitás emelkedését.³⁰⁷ Ezt megismétlik hajnali 1 órakor a Petőfi Rádióban.³⁰⁸ Hajnali 3 órakor újból átfogalmazták az eredeti hírt. Ezúttal már azt hangsúlyozzák, hogy „súlyos baleset” történt. Továbbá szó esik arról, hogy:

Stockholmban közben bejelentették, hogy a baleset után rövid időn belül több mint ezer kilométeres távolságot megtéve radioaktív felhőt észleltek a Skandináv-

³⁰³ K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben.

³⁰⁴ P 1986. IV. 28. 23:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben.

³⁰⁵ K 1986. IV. 28. 24:00 KM/HAR Szovjet atombaleset.

³⁰⁶ K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben.

³⁰⁷ URH 1986. IV. 28. 23:30 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban.

³⁰⁸ P 1986. IV. 29. 01:00 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban.

félsziget fölött. A mérőműszerek szerint a radioaktív sugárzási szint megnövekedett Dániától Finnországig.³⁰⁹

Másfél órával ezután, reggel fél 5-kor mind a Kossuthon, mind a Petőfin már csak ez a két mondat kerül adásba:

Moszkvában tegnap bejelentették, hogy [ez utólag kézzel feljegyezve] megsérült a csernobili atomerőmű egyik reaktora a Szovjetunióban [ez utólag kihúzva]. A szerencsétlenség miatt kormánybizottság alakult.³¹⁰

Az április 29-ei reggeli 5 órás hírnek két leirata maradt fent. Mindkettőt a Kossuth és a Petőfi Rádió adásába szánták. Az egyikben az Országos Meteorológiai Intézet és a Polgári Védelem szakembereinek tájékoztatására hivatkozva az áll, hogy „hazánk légterében nincsen változás a radioaktív sugárzásban”, és „az atomreaktor sérüléséből adódó következmények a későbbiekben sem fogják veszélyeztetni hazánkat”.³¹¹ A másik viszont az előző napi este 10 és 11 órás hírekben már elhangzott információkat tartalmazza: szerencsétlenség történt egy szovjet atomerőműben, amelynek a reaktorában sérülés keletkezett, kormánybizottság alakult, a sérülteket ellátják, a radioaktivitás emelkedését Skandináviában is észlelték.³¹² Nagy valószínűséggel az első hír egyáltalán nem vagy nem a műsorborítékon szereplő időpontban került adásba, mert ezen nem az előző esti híreken is szereplő KM/HAR hírszerkesztő és gépíró páros monogramja szerepel, hanem az NGY/vm felirat, amely aznap délután 4 óráig egyetlen további hírnél sincs feltüntetve.

A következő és egyben egy ideig utolsó, csernobili vonatkozású híradás április 29-én reggel 8 órakor hangzik el a Kossuth és a Petőfi Rádióban, és teljes mértékben megegyezik a korábbi, 5 órai műsorborítékban található hírrel, vagyis az előző este közzétetteken kívül nem tartalmaz új információt.³¹³ Ezen a leiraton ismét szerepel a „+L”, vagyis „a lehallgató szolgálat londoni értesülései alapján” jelzés.

Egy órával később már nyomuk sincs az előző esti híreknek. A feljegyzésekből látható, hogy új turnus indul Polesz György vezetésével, és új szerkesztő (Zp) és új gépíró érkezik (Kné). Reggel 9 órakor a Petőfin és az URH-n, majd egy órával később a Kossuthon is az alábbi közlemény hangzik el:

³⁰⁹ P 1986. IV. 29. 03:00 LL/Kné Szovjet nukleáris baleset.

³¹⁰ K 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset; P 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset.

³¹¹ K 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm Szovjet atombaleset.

³¹² K 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR Szovjet atombaleset.

³¹³ K 1986. IV. 29. 08:00 KM/Gné Szovjet atomerőmű baleset.

Pakson nem olyan típusú atomreaktor van, mint amilyenben szerencsétlenség történt a Szovjetunióban. *Beszámoltunk róla, hogy [utólag feljegyezve] Ukrajnában [utólag kihúzva] Kijevtől északra, Csernobilban megsérült az egyik atomreaktor. A szovjet kormány bizottságot állított fel az ügy kivizsgálására.*³¹⁴

Ezután Rózsa B. György telefonos interjút adják le, amelyet a paksi erőmű üzemviteli igazgatójával, Simon Péterrel készített. Ennek a beszélgetésnek nem maradt fent a leírata; a műsorboríték alapján annyi tudható róla, hogy fél perces volt. A Kossuth Rádió délelőtt 10 órás hírei között már nem szerepel a fenti közlemény, kizárólag az üzemviteli igazgatóval készült interjú kerül adásba.³¹⁵

Több óra elteltével este 7-kor kerülnek adásba ismét az atomkatasztrófával kapcsolatos hírek, ezekben április 30. hajnali fél 5-ig a következő információ hangzik el:

Hazánk légtereiben nem okozott változást az atomreaktor sérülése, ez a későbbiekben sem veszélyezteti a magyar lakosságot és környezetet.³¹⁶

Hajnali fél 5 után már nem szerepel a hírekben prognózis, viszont új információként bekerül az az információ, hogy a hazai szakemberek műszeres méréseket végeznek:

Hazánk légtereiben nem okozott változást az ukrainai baleset, a műszeres vizsgálatokat folyamatosan végzik.³¹⁷

8.2.2.2. A 168 óra című műsor adásai

A Magyar Rádió Csernobillal kapcsolatos hírközlési képe a 168 óra című műsor két, május 10-ei és május 17-ei adásának elemzésével válik teljessé. A minden szombat délután jelentkező politikai magazinműsor május 10-én, vagyis két héttel a baleset után részletes anyaggal jelentkezik. A 90 perces műsoridőből több mint 40 percet szentelnek a történet tárgyalására.³¹⁸ Barát József moszkvai tudósító beszámol arról, hogy szovjet jelentések szerint megszűnt a sérült erőmű-blokk sugárzása és a Szovjetunió elkezdte továbbítani a naprakész adatokat a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnek.³¹⁹ Majd összefoglalja a tudható részleteket: egyebek mellett elmondja, hogy április 26-án hajnali 1 óra 23 perckor az erőmű karbantartási

³¹⁴ P 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné Paksi erőmű helyzete.

³¹⁵ K 1986. IV. 29. 10:00 FE/Kné Magyar erőmű.

³¹⁶ P 1986. IV. 29. 19:00 PM NGY/vm Légszennyezés.

³¹⁷ K 1986. IV. 30. 4:30 KA/KZS Légterünkben nincsen változás.

³¹⁸ HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban.

³¹⁹ 550026 168 óra 1986. május 10. Kossuth Rádió 16:00–17:30, szerkesztő: Mester Ákos.

munkálatai során ismeretlen okokból kifolyólag „kémiai robbanás” történik, majd tűz üt ki és ketten életüket veszítik. A helyszínre érkező tűzoltók nem tudják megfékezni a lángokat, a légkörbe nagy mennyiségű „radioaktivitás szökik az eróműből”. Kiemeli, hogy „*a helyszínen nem mérik fel a történetek valódi jelentőségét, ezért Moszkvába nem teljesen helytálló értesülések jutnak*” (kiemelés tőlem: K. B. D.). Barát beszámolója szerint április 27-én megkezdik az erómű 30 kilométeres körzetében élő lakosság evakuálását, és kálium-jodid tablettákat osztanak. Miután 28-án Skandináviában megemelkedett sugárzási szintet mérnek – folytatja –, a szovjet vezetés rövid nyilatkozatot ad ki (ezt a szovjet televízióban beolvassák) és értesíti a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséget; a szovjet újságok 29-én közlik a baleset hírét, a televízióban aznap egy állóképet mutatnak a megsérült reaktorról. Kijevben megtartják a május 1-jei ünnepséget, két nappal később jelentős sugárszint-emelkedést regisztrálnak a szakemberek. Május 4-én a Szovjetunióba érkezik Hans Blix, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség főigazgatója. Ugyanezen a napon a szovjet televízió mozgóképet mutat be az eróműről és közvetlen környezetéről, és az ukrán egészségügyi miniszter elmondja, hogy az erómű 30 kilométeres körzetén kívül nincsen veszélyes sugárzási szint, mégis fokozott egészségvédelmi intézkedésekre hívja fel a helyi lakosság figyelmét: javasolja a lakásban tartózkodást, az ablakok zárva tartását, a naponta többszöri hajmosást, a cipők lakásba való belépés előtti alapos letakarítását, és a padló naponta kétszer történő alapos felmosását. Ezután László József varsói tudósító jelentkezik, aki arról beszél, hogy Lengyelországban olyan óvintézkedéseket hoztak, amelyeket a Szovjetunióon kívül más országban nem. Ezt követi egy Sztanyik B. Lászlóval készült interjú, amelyben a Sugárbiológiai Intézet főigazgatója elmondja, hogy „huszonkilencedikén, harmincadikán kezdett emelkedni egyrészt a környezetben észlelhető sugárzás szintje, másrészt pedig a levegőből kiszűrhető radioaktív anyagok mennyisége is”, majd Elek László riporter kérésére konkrét sugármérési adatokat közöl, és beszél a sugárszint-emelkedés lehetséges következményeiről is. Riporteri kérdésre – mely szerint miért van szükség a hazai egészségvédelmi előírások napirenden tartására, ha a hazai sugárszint az egészségre káros mennyiségtől távol áll – Sztanyik azt mondja, hogy a nagylevelű zöldségfélék ismételt és alapos lemosása és az ellenőrzött tej fogyasztása mind olyan óvintézkedés, amely azt segíti, hogy a „veszélytelen értéken belül is egy alacsonyabb szintre menjünk le”. Ezután Czeizel Endre genetikus a jódtabletták szedéséről és a várandósok helyzetéről ad tájékoztatást, végezetül az élelmiszerexport korlátozásáról van szó. A tájékoztatáspolitikai szigor enyhülését jelzi, hogy a

168 óra aznapi adásába csak az atomerőművek működésének kockázatáról szóló anyag nem kerülhet be.³²⁰

A május 17-ei adás első részében ismét Barát József moszkvai tudósító jelentkezik, és részletes, napokra lebontott tájékoztatást ad a balesetet követő történésekről: elmondja, hogy május 11-ére sikerült eloltani a 4-es számú reaktor belsejében keletkezett grafittűzet, ennek következtében a reaktor hőmérséklete jelentősen csökkenni kezdett.³²¹ A hamburgi *Der Spiegel* című napilapot idézve elmondja, hogy Valentyin Falin, a szovjet hírügynökség elnöke azt nyilatkozta, hogy az SZKP vezetése április 26-án kapott tájékoztatást a balesetről, „*ám ekkor a reaktor technikai személyzete még nem mérte fel a történetek igazi jelentőségét. Azt hitték, maguk is úrrá tudnak lenni a helyzeten.*” Szerinte az üzemeltetők „*az első döntéseiket találmokra hozták meg, ami nem volt szerencsés. Egyes intézkedések miatt a helyzet rosszabbra fordult.*” Falin elismerte, hogy *tanácsos lett volna egy nappal korábban, április 27-én kiadni a hivatalos kormányközleményt, de azt is hozzátette, hogy a legelső napokban „olyan alacsonyabb beosztású személyek beszéltek a skandinávokkal, akik akkor még nem tudtak semmit”* (kiemelés tőlem: K. B. D.). Barát József beszámol arról is, hogy Robert Gale amerikai professzor irányításával zajlik a baleset következtében súlyos sérülést szenvedett betegek kezelése, több csontvelő-átültetés is történt. Továbbá elhangzik az is, hogy eddig ismeretlen részleteket tett közzé a szovjet távirati iroda: május első napjaiban megrogyott a 4-es számú reaktor és tragikus következményekkel fenyegetett. Több száz tűzoltóautóval próbálták meg a reaktor alól kiszivattyúzni a vizet, sikertelenül. Végül három sugárvédelmi ruházatot viselő bűvár alámerült a radioaktív vízbe, és pusztá kézzel sikeresen megnyitották a reaktor alatti zsiliprendszert, ezzel a veszély elhárult. Ezután az élelmiszerkivitel korlátozása a téma, erről a magyar külkereskedelmi miniszter nyilatkozik, továbbá ismét Sztanyik B. Lászlót kérdezik az érvényben lévő, élelmiszereket érintő intézkedésekről és a zöldségfélék szennyezettségéről. Sztanyik elmondja, hogy a korábbi egészségvédelmi előírások még érvényben vannak, de nyugodtan fogyasztható minden friss zöldség és gyümölcs, mert: „*a szennyeződési értékek Magyarországon még akkor sem voltak veszélyesek, amikor a legnagyobb szennyeződést mértük a zöldségek felületén*”. Ezt követően az IBUSZ beruházási főosztályának vezetőjével készült interjú hangzik el, amelyben a csernobili atomkatasztrófa hazai turizmusra gyakorolt negatív hatásairól beszélnek.

³²⁰ HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban.

³²¹ 550342 168 óra 1986. május 17. Kossuth Rádió 16:00–17:30, szerkesztő: Mester Ákos.

8.2.2.3. A Magyarországot ért radioaktív sugárzásról szóló tájékoztatás

Az általam vizsgált 22 napos időszakban a Magyarországot ért radioaktív sugárzásról szóló hírek száma viszonylag magas a Magyar Rádióban, ugyanis 238, vagyis több mint napi 10 olyan híradás kerül adásba, amelyben hazai vonatkozású sugárszennyezettségi adatokat közölnek. A hazánk radioaktív szennyezettségéről szóló hírek szövegezését tekintve – a napilapokhoz hasonlóan – elmondható, hogy számos különböző kifejezést használnak. Ezek a következők: *légszennyezettség, levegőszennyezettség, (természetes) háttérsugárzás, radioaktív részecskék által szennyezett légtömeg(ek), a (nukleáris) sugárzás mértéke, a kibocsátott anyag radioaktivitása, nukleáris szennyezettség, sugár(zási) szint, radioaktivitás, a levegő radioaktív tartalma, radioaktív részecskék.* A rádióhírekben – a napilapokhoz hasonlóan – nincs következetes mértékegység-használat, és egyszer sem közölnek pontos mérési adatot vagy radioaktivitási szintet. Annak ellenére, hogy a baleset kommunikációja a pártiratok tanúsága alapján szigorú pártirányítás alatt áll,³²² a rádióhírek adásleiratait tekintve nem látható egyértelmű szabályozás. A híreket minden esetben az aktuális műsoridő hosszának megfelelően rövidítik le vagy fogalmazzák át, így a balesetről szóló tudósításokat az aktuális hírszerkesztő elvárásai és kompetenciái alakítják.

A vizsgált hírek tartalma kapcsán azt állapíthatjuk meg, hogy a kétértelmű megfogalmazás általános. A legtöbb beszámoló a radioaktív sugárzás csökkenéséről (34,87 %) és ingadozásáról (17,65 %) tájékoztat. Ha mégis a sugárszint emelkedéséről esik szó (8,82 %), a szövegek jellemzően feltételes módban fogalmazznak, vagy az emelkedésről szóló információt rögtön olyan jelzők követik, amelyek a kialakult helyzet jelentőségét igyekeznek kisebbiteni. A vizsgált hírek 7,56 százaléka tájékoztat arról, hogy nincs változás a sugárzási szintben. Azok a hírek, amelyek arról számolnak be, hogy a radioaktív sugárzás visszaállt a normál, a balesetet megelőző szintre, illetve arról adnak hírt, hogy az aktuális sugárzási szint nem jelentős vagy távol áll az egészségre ártalmas szinttől, a teljes minta 26,89 százalékát teszik ki. A további kategóriába (4,2 %) olyan változatos megállapítások tartoznak, mint a következők: nem érkezik további szennyeződés az országba, a zöldségek fertőzöttek lehetnek, a radioaktív sugárzás mértéke nem fog újra emelkedni.

³²² MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-Feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atomerőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.); MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.).

A Magyar Rádió hallgatói a katasztrófa után két héttel, a 168 óra című műsorból kapnak először tájékoztatást a konkrét hazai sugármérési adatokról, ezek következményeiről, valamint a csernobili baleset akkor tudható részleteiről.

8.2.2.4. Az egészségvédelmi előírások közzététele

A Magyar Rádióban először közvetett, az atomkatasztrófa hazai következményeire és egészségügyi hatásaira utaló híradások jelennek meg. A legelső ilyen információ április 29-én éjfélkor az, hogy „magyar szakértői bizottság alakul a baleset következményeinek kivizsgálására”.³²³ Április 30-án hajnaltól kezdve hallható, hogy „folyamatosak itthon a levegő radioaktív szennyezettségét mérő műszeres vizsgálatok”.³²⁴ Aznap estétől kezdve már arról adnak tájékoztatást, hogy a Polgári Védelem szakértői több ellenőrzést végeznek: megemelik a mintavételi helyek számát és gyakoriságát, továbbá folyamatosan elemzik a meteorológiai körülményeket.³²⁵ Május 1-jén reggel elhangzik, hogy a szakértők szerint „Magyarországon emelkedett ugyan a háttérsugárzás mértéke, de a várható legmagasabb szint esetén sem éri el a kritikus értéket”.³²⁶ Délután pedig az kerül adásba, hogy „a tényleges sugárszint mértéke továbbra sem teszi szükségessé a fokozott megfigyeléseket és az ellenőrzésen túlmenő intézkedéseket”; ugyanekkor tájékoztatnak arról is, hogy a levegő sugárzási szintjének mérése mellett ellenőrzik a talaj, a növényzet, a víz, a tej és az élelmiszerek radioaktív szennyezettségét is.³²⁷ Május 2-án azt közlik, hogy „nagy felkészültséggel folytatják a nukleáris szennyeződést ellenőrző méréseket”³²⁸ és „az adatokat mintegy 80 állomáson és 25 laboratóriumban folyamatosan értékelik” a szakemberek.³²⁹ A laboratóriumi mérésekről szóló hírek május 15-ig folyamatosan napirenden vannak.

Az általam vizsgált időszakban 95 hír tartalmaz egészségvédelmi előírást, ez a teljes minta közel 40 százalékát jelenti. A legelső egészségvédelmi ajánlás május 2-án délután jelenik meg. Ekkor említik meg először azt, hogy a radioaktív sugárzás emelkedett hazánkban.³³⁰ Ebben a hírben a zöld levelű zöldségfélék alapos lemosását javasolják a lakosságnak annak

³²³ URH 1986. IV. 29. 23:30 KL/Gné Szovjet kormányközlemény.

³²⁴ P 1986. IV. 30. 03:00 LL/vm Magyar vélemény.

³²⁵ P 1986. IV. 30. 19:00 KL/Gné Magyar közlemény az atomfelhőről.

³²⁶ K 1986. V. 01. 08:00 FE/BJ Atomerőmű-baleset

³²⁷ P 1986. V. 01. 17:00 KM/Gné Szovjet kormányközlemény.

³²⁸ K 1986. V. 02. 22:00 USZ/Kné Headline.

³²⁹ P 1986. V. 02. 19:00 USZ/Kné Berki Mihály nyilatkozata.

³³⁰ K 1986. V. 02. 14:00 KM/Gné Magyar sugárszint mérések.

érdekében, hogy a növényekre lerakódott felszíni szennyeződés eltávolítható legyen, és csak ellenőrzött tej fogyasztását ajánlják. A továbbiakban egészen május 10-éig ez a két ajánlás ismétlődik a hírekben. Május 13-a és 14-e között a salátafélék lemosása ismét napirendre kerül. Május 13-án este közzéteszik a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium tájékoztatását arról, hogy a radioaktív anyagokat a zöldségfélékről és a legelő füvéről nem lehet eltávolítani, ezért több tehenészetben korlátozzák az etetést.³³¹ A jódtabletták szükségtelen szedéséről szóló javaslat május 6-án késő este hangzik el, és összesen három alkalommal ismétlik meg.³³² Május 12-én késő este kétszer esik szó arról, hogy nem kell a vízivás korlátozására számítani.³³³ Egyszer hallható az, hogy az összes élelmiszer biztonságosan fogyasztható hazánkban.³³⁴ A nagy levelű zöldségek lemosására és az ellenőrzött tej fogyasztására vonatkozó javaslatok „elővigyázatossági okokból”³³⁵ – a napilapokhoz hasonlóan – a WHO által ismertetett hivatalos közlemény nyilvánosságra hozatala után is érvényben vannak a rádióban.

8.3. A Szabad Európa Rádió

A Szabad Európa Rádió (SZER) – angol elnevezése Radio Free Europe (RFE) vagy Radio Liberty (RL). A RFE a keleti blokk országaiba, a RL a Szovjetunióba sugárzott műsort, majd 1976-ban a két intézmény összeolvadt egymással (Johnson 2008). A Szabad Európa Rádió amerikai magánszemélyek kezdeményezéséből és finanszírozásából jött létre, megalapítását a második világháború után kialakult nemzetközi politikai helyzet, valamint a hidegháborús információverseny katalizálta. Saját szerepmeghatározása szerint a SZER feladata minden korlátozástól mentesen, szabadon és hitelesen, megbízható információval ellátni a keleti blokk országaiban élő közönséget (Cummings 2009: 10–11). A SZER jelentősége abban (is) állt, hogy a vasfüggönyön túli országokba saját anyanyelvű rádióadásokat sugárzott. Ezzel nem titkolt szándéka „békebeli propagandaeszközként” „a szabadság reményébe vetett hit ében tartása”, valamint az olyan politikai befolyás – főként a szovjet propaganda – csökkentése volt, ami a hivatalos kormányzaton keresztül nehézségekbe ütközött volna (Holt 1999: 12, Puddington 2000: 5–6, Johnson 2010: 37). Így a SZER egyfajta „finom erőként” (Johnson 2010: 1) működhetett a vasfüggöny mögött. Ám világos volt az is, hogy az ilyen politikai je-

³³¹ P 1986. V. 13. 21:00 ZP/KZS Radioaktivitási szint Magyarországon.

³³² K 1986. V. 06. 22:00 FE/KZS Hazai mérések; P 1986. V. 06. 23:00 FE/KZS Hazai mérések; K 1986. V. 06. 24:00 FE/KZS Hazai mérések.

³³³ K 1986. V. 12. 22:00 Magyarországon nem kell korlátozni a vízivást /magnó/; K 1986. V. 12. 24:00 Magyarországon nem kell korlátozni a vízivást /magnó/

³³⁴ P 1986. V. 13. 21:00 ZP/KZS Radioaktivitási szint Magyarországon.

³³⁵ P 1986. V. 07. 19:00 KM/ré Mérések Magyarországon + sugárhelyzet és következményei.

lenlélet és befolyásolási feladatokat nagy nyilvánosságot kapott szervezet nem tud hatékonyan ellátni. Ezért 1948-ban a kelet- és közép-európai menekültek ügyével foglalkozó amerikai külügyminisztériumi főigazgató, George Kennan javaslatot tett egy politikai-lélektani műveleteket végző csoport felállítására. Ezt a feladatot látta el az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency, CIA) alá rendelt, előbb Office of Special Projects (OSP), később Office of Policy Coordination (OPC) elnevezésű hivatal (Borbándi 2004: 12–14). Egy évvel később, 1949-ben alakult meg a Free Europe Committee (FEC, magyarul: Szabad Európa Bizottság, SZEK). Ez a magánemberekből álló bizottság önmeghatározása szerint „az amerikai nép válasza a Kreml zsarnokságára” (a Szabad Európa Nemzeti Bizottság röpiratát idézi Borbándi 2004: 14), és szoros kapcsolatban állt a CIA-val, amely anyagilag is támogatta (Johnson 2010: 25). A Szabad Európa Rádió 1950-ben a SZEK önálló alosztályaként, a CIA kiemelt projektjeként (Cummings 2009: 10) kezdte meg a műsorsugárzást, mint a „Szovjetunió és Kelet-Európa számára biztosított legrégebbi, legnagyobb, legköltségesebb és valószínűleg a legsikeresebb rejtett akcióprojekt”.³³⁶ Magyar nyelvű adást 1951-től 1993-ig, vagyis 42 éven át sugárzott.

8.3.1. Az elemzés módszere és korlátai

A Szabad Európa Rádió (SZER) adásait, illetve azok leiratait Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Történeti Interjúk Tárában, valamint az Egyesült Államokban a Stanford Egyetemen működő Hoover Institution archívumban őrzik. A SZER Kutatóintézetének anyagai a budapesti Közép-európai Egyetemen működő Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (Blinken OSA Archívum) levéltárában kutathatóak, ám a rádióműsorok hangformátumban itt nem érhetőek el. Az OSZK gyűjteményében nem maradt fent a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos primér hanganyag az 1986-os évből – csupán néhány felvétel van teljesen más esztendőből –, és a Hallgatók Fóruma című műsor ez évi adásai is hiányoznak. A Kelet-európai Szemle című műsor kilenc adása viszont rendelkezésünkre áll, és részben kapcsolódik kutatásunkhoz. Ebben Magyarország kivételével a kelet-európai országok sajtószemléjét ismertetik. E felvételek Lázár Ádám, a BBC és a SZER egykori újságírója hagyatékából származnak. Ugyanitt vannak az úgynevezett Daily Broadcast Analysis (DBA) anyagok, vagyis az SZER-adások rövid, angol nyelvű leiratai is. Ezek néhány oldalban foglalják össze az aznap érintett témákat, kommentárokat és hírműsorokat.

³³⁶ Memorandum for the 303 Committee1, Washington, January 27, 1969.

A Hoover Institution „Radio Free Europe/Radio Liberty” gyűjteményében az egykori keleti blokk országaiból származó mintegy 61 000 tekerescnyi hangfelvétel, 7,5 millió oldalnyi adásleirat és több ezernyi egyéb dokumentum (Robinson 1999) található az 1950-es évek elejétől 2006-ig. Amikor a SZER európai központja 1999-ben Münchenből Prágába költözött (Borbándi 2004: 416), a rádiószalagokat a SZER prágai központjából átszállították a Hoover Institutionbe (Apor et al. 2018: 417). Itthon a magyar SZER-adások rendkívül töredékesek és hiányosak – ez alól kivételt jelentenek az 1956-os forradalommal kapcsolatos hírek, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár saját tematikus online felületén is elérhetőek. Az OSZK Történeti Interjúk Tára az elmúlt években egykori „szabadeurópás” szerkesztők megőrzött anyagával, illetve hallgatók által otthon fölvetett hangdokumentumokkal gyarapodott.

A Hoover Institution személyes látogatás nélkül korlátozottan tudja elérhetővé tenni az adásleiratokat. Ezek papíralapon vannak meg, digitalizációjuk pedig komolyabb erőfeszítést igényel, mert egy nap hanganyaga gyakran meghaladja a száz oldalnyi gépelt szöveget. Az adásleiratok előtt nincs tematikus, oldalszámmal jelölt, kereshető tartalomjegyzék, így a szkriptek áttekintéséhez ki kell kérni a teljes nap anyagát. Az archívum munkatársai két napi, összesen 223 oldalnyi adásleiratot ingyenesen bocsátottak a rendelkezésemre, de minden további beszkenelt oldal ára 25 amerikai dollár (a disszertáció írása idején átszámítva körülbelül 7000 forint) lett volna

A kutatás e pontján ezért úgy döntöttem, hogy az eredeti kutatási időintervallumot (április 26-ától május 19-éig) két napra (április 28-ára és 29-ére) szűkítem, és arra a kérdésre keresek választ, hogy mikor kerültek adásba és miről adtak tájékoztatást a Szabad Európa Rádió Csernobillal kapcsolatos legelső híradásai. Azért április 28-át, és nem 27-ét választottam kezdő dátumnak, mert a baleset április 26-áról 27-ére virradó éjjel történt. Tekintettel a kor tömegkommunikációs eszközeinek fejlettségi szintjére (például a széles körben elérhető, gyors internet hiányára, vagy az olyan személyi kép- és hangrögzítő eszközök alacsony elterjedtségére, amelyekkel esetleg meg lehetett volna előzni az első hivatalos jelentéseket), valamint a szovjet-kommunista típusú médiarendszer általános jellemzőire, nem tartottam valószínűnek, hogy már április 27-én lett volna hír a katasztrófáról. Ezt a feltételezést látszott alátámasztani a Magyar Rádió hanganyagainak vizsgálata is: a lehallgató szolgálat értesülései szerint a legelső nyugati hírek április 28-án kerültek adásba. Ezért valószínűtlennek tartottam, hogy a Szabad Európa Rádió hamarabb adott volna tudósítást a csernobili eseményekről, mint például a BBC. Természetesen ez a lehetőség továbbra sem zárható ki, ugyanakkor a kutatás során fontosabbnak ítélttem meg a biztos anyagok kikérését. Feltételezéseim szerint április 28-án és 29-én már a SZER-ben is nagy valószínűséggel voltak hírek a balesetről.

Mivel e kutatás nem kizárólag a Szabad Európa Rádió adásainak elemzésére irányul, költséghatékonysági okokból ezen a ponton korlátoznom kellett a primér források adatmenyiségét. Ez a döntés azzal is járt, hogy nem tudtam feltárni, vajon a SZER a legfontosabb időszakban, amikor a radioaktív felhő átvonult Magyarország felett, milyen tájékoztatást adott a sugárszennyezettségről; azaz bőségesebb, közérthetőbb volt-e erről a hírközlés; közölt-e részletes magyarországi sugárzási adatokat; és ha igen, akkor eltért-e a hivatalos, Magyar Rádióban közzétett szakmai közleményektől.

8.3.2. Eredmények

A Szabad Európa Rádió 1986. április 28-ai adásában Lovas István (Ferenci Zoltán álnéven írt) New York-i jelentése az első híradás a csernobili atomkatasztrófáról. Az adásleiraton utólag kézzel felvezetve egy „not aired” (vagyis „nem kerül adásba”) felirat és egy kérdőjel szerepel. Három évtizeddel a baleset után, fennmaradt hanganyagok hiányában nehéz megállapítani, hogy a hírt végül beolvasták-e. Brandon R. Burke, a Hoover intézet munkatársa, a Cold War Communication Project (Hidegháborús Kommunikációs Kutatócsoport) vezetője arról tájékoztatott, hogy kutatásai során még nem találkozott ilyen jelöléssel a SZER dokumentumai között. Így ő sem tud pontos információval szolgálni arról, ténylegesen adásba került-e ez a hír.

A „not aired” felirat azt is jelölhette, hogy a hír az adott pillanatban még nem volt hitelesítve, várhattak még a hírszerkesztők arra, hogy más források is visszaigazolják a tartalmát. Kérdés viszont, hogy ebben az esetben miért azt írták a szkriptre, hogy „nem kerül adásba”, miért nem például azt, hogy „visszaigazolásra vár”? A szövegre utólag kézzel feljegyezték, hogy „AP amerikai hírügynökség jelentése szerint”, így elképzelhető az is, hogy ez a felirat az adásba kerülést tiltó szöveg után került a dokumentumra, vagyis ez a várt visszaigazolás, és így mégiscsak beolvasták a hírt. Felmerül az a kérdés is, hogy a New York-i tudósító mi más, mint az amerikai hírügynökség jelentése alapján küldött volna közleményt a SZER-be. Mindenesetre nagyon valószínű, hogy a csernobili baleset híre valamilyen módon adásba került valamikor április 28-a során, mert a másnapi SZER-beszámoló megfogalmazása már egyértelműen arra utal, hogy a hallgatók korábban tájékoztatást kaptak a szerencsétlenségről.

Az április 28-ai rövidített adásleiratban (Daily Broadcast Analyses, DBA) nem szerepel ez az atomkatasztrófáról szóló hír. Ám a DBA aznapi hírösszefoglalójában olvasható egy nagyon fontos mondat: „A svédek szerint a Szovjetunióknak azonnal figyelmeztetnie kellett

volna Svédországot a szovjet nukleáriserőmű-balesetről”.³³⁷ Vagyis ez alapján tudható, hogy április 28-án Svédországban már tudtak a balesetről. Mivel töredékesek a források, és a Magyarországon elérhető DBA anyaga nincsen benne az Amerikában fellelhető napi adásleírátában, nem lehet megállapítani azt sem, hogy ez a hír a nap folyamán mikor hangzott el először.

A Lovas István által írt április 28-ai SZER-beszámoló sokkal hosszabb, mint a Magyar Rádió híre (amelyben öt rövid, tényszerű mondat hangzik el), mert ebben nemcsak a szovjet hírügynökség jelentését ismerteti, hanem a Szovjetunióból kivándorolt atomfizikusok nyomán szó esik az 1958-as cseljabinszki nukleáris balesetről is, amelyről a TASZSZ annak idején nem adott tájékoztatást.³³⁸ Fontos különbség az is, hogy ebből a SZER-közleményből világosan kiolvasható a szovjet fél időhúzása és információ-visszatartása is. Itt ugyanis nemcsak az hangzik el, hogy Skandináviában észlelték először a radioaktivitás növekedését, hanem az is, hogy a szovjet hírügynökség késlekedett, mert csak azután adott ki hivatalos tájékoztatást, hogy egy svéd atomerőművet kiürítettek. A hírből egyértelműen kiderül az is, hogy a szovjet kormány először tagadta, hogy tudna a radioaktív sugárzás megemelkedéséről:

Az AP amerikai hírügynökség jelentése szerint [ez utólag kézzel felvezetve] súlyos szerencsétlenség történt ma [ez utólag kihúzva] az ukrajnai Kijevtől északra fekvő Csernobil város atomerőműje egyik reaktorában [ez utólag kézzel felvezetve]. A bajról először a skandináv országok kormányai számoltak be, ugyanis Svédországban, Norvégiában [ez utólag kihúzva] és Finnországban erős radioaktív sugárzást észleltek.

Mivel Svédországban arra gyanakodtak, hogy a baj a forsmarki atomerőműben keletkezett, az erőmű hatszáz munkását azonnal kiürítették.

Ezután jelentette be a TASZSZ, a szovjet távirati iroda, hogy az északukrajnai atomerőműben súlyos szerencsétlenség következett be, amelynek számos áldozata van.

...

Amikor több skandináv ország kormánya hivatalosan érdeklődött a szovjet kormánynál a szokatlanul erős radioaktív sugárzás eredetét illetően, szovjet kormánykörök tagadták, hogy bármit is tudnának annak eredetéről, *holott ma már teljesen világos, hogy a baleset napokkal ezelőtt következett be* [ez utólag kézzel felvezetve].

³³⁷ Hungarian Daily Broadcast Analysis for Monday, 28 April 1986.

³³⁸ „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Hoover Institution Archives.

Chernobil városa 1250 kilométerre fekszik attól a helytől, ahol a svéd mérőkészülékek először jelezték rendkívüli radioaktivitást.³³⁹

Másnap, április 29-én már biztosan hosszú híradás hangzik ez a Szabad Európa Rádióban. Ennek az első mondata így hangzik: „A szovjet nukleáris baleset időpontjáról egyelőre nincsen pontos értesülésünk”.³⁴⁰ A több mint 70 soros beszámolóban először szó esik arról, hogy a radioaktív sugárzás megemelkedését elsőként április 27-én vasárnap Skandináviában észlelték. Miután egyértelművé vált, hogy az ottani atomerőművek hibátlanul működnek, felmerült a gondolat, hogy a hiba a Szovjetunióban keletkezett. Ezért a moszkvai svéd nagykövetség részletes felvilágosítást kért a szovjet atomenergiahatóságtól, ám azt a választ kapta, hogy a hatóság nem tud meghibásodásról, és amennyiben ezt valóban megtörtént volna, értesültek volna róla. Amint a beszámoló folytatja, egy nappal ezután, április 28-án a szovjet hírügynökségnek is „be kellett ismernie a baleset tényét”, de azt „igyekezett ártatlan színben feltüntetni”. Ezután megemlítenek két korábbi nukleáris balesetet: egy nagy sajtónyilvánosságot kapott amerikai és egy eltitkolt szovjet esetet. Továbbá szó esik arról, hogy a nyugati szakemberek egyelőre csak találgatásokra hagyatkozhatnak, amikor megítélni igyekeznek a csernobili baleset súlyosságát. A híradás aggodalomra okot adó módon zárul:

A baleset pedig nyilvánvalóan súlyos volt. Ezt mutatja, hogy a kiszabadult rádióaktív gázok – és esetleg porszemek – a széllel a Balti Államokig is eljutottak. ... Hogy a levegőbe jutott radioaktivitás ott a mért magas értéket elérte, az annak a jele, hogy nagyon sok sugárzó anyag jutott a szabadba. A legóvatosabb becslések alapján is feltehető, hogy a baleset helyén emberek is életüket veszítették.³⁴¹

Az április 29-ei DBA-anyagokból – vagyis az aznapi SZER-ben elhangzott hírek angol nyelvű rövidített leiratából – az is kiderül, hogy a rádióban aznap szemlézik a balesettel kapcsolatos nyugati sajtóanyagokat.³⁴² Ennek köszönhetően elhangzik a SZER-ben az is, hogy az amerikai UPI (United Press International), a német dpa (Deutsche Presse-Agentur) és a brit Reuters hírügynökségek április 28-ai és 29-ei anyagaiban, valamint a New York Times, a Los Angeles Times, a Times (London), a Daily Telegraph és a Guardian számaiban szó esik a baleset késedelmes beismeréséről, és felmerül a titkolózás gyanúja. A közleményekben vitat-

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ „To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Hoover Institution Archives.

³⁴¹ Uo.

³⁴² Hungarian Daily Broadcast Analysis for Tuesday, 29 April 1986.

ják a hivatalos jelentésekben közzétett, a baleset sérültjeinek számáról szóló adatokat, és azt is közlik, hogy az atomerőmű 30 kilométeres körzetét veszélyzónának jelölték ki, ahonnan több mint 10 000 lakost telepítenek ki. A baleset nemzetközi vonatkozásaival kapcsolatban elhangzik, hogy a nyugati szakemberek megpróbálják rekonstruálni a történeteket, és a nyugati sajtóban utalnak arra is, hogy a szakembereknek aggályaik vannak a szovjet atomerőművek biztonságát illetően. Külön kiemelik Zsoresz Medvegyevet, aki már több tudományos publikációban hívta fel a figyelmet a szovjet atomerőművek elégtelen működésére.

Április 29-én a SZER összes adásának hírösszefoglalójában elhangzik: a szovjet miniszterhelyettes – reagálva a nyugati jelentésekre – tagadja, hogy súlyos veszteségekkel kell számolniuk; állítása szerint a sérültek száma 100 fő alatt van. Hallható az is, hogy a szovjeteket kritika érte azért, mert a reaktorbaleset után nem tájékoztatták a szomszédos országokat. Megemlítik, hogy a nyugati országok technikai és orvosi segítséget nyújtanak Moszkvának.³⁴³

8.4. A Magyar Televízió³⁴⁴

A már említett 1974-es Minisztertanácsi határozat a televíziótól – a rádióhoz hasonlóan – a szórakoztatás és a tájékoztatás mellett a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának propagálását várta el.³⁴⁵ A televízió főszerkesztőinek munkáját a mindenkori MTV-elnök az egy személyes főszerkesztői felelősség elve értelmében irányította, és számos esetben élt az utólagos cenzúra lehetőségével is (Hegedűs 2001: 53).

Fontos tájékoztatáspolitikai előrelépésnek számított a sajtó és az elektronikus médiumok sajátosságainak felismerését rögzítő, 1977-es tájékoztatási határozat, amely új munkamegosztást eredményezett a sajtó, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió között. Ez rögzítette, hogy a hírközlésben a sajtó nem tudja felvenni a versenyt a rádióval és a televízióval. Így az utóbbiak feladata az elsődleges tájékoztatás megteremtése, míg a sajtóé a hírek részletesebb ismertetése, az egyes összefüggések bemutatása és az olvasók orientálása lett (Takács 2012: 76–77).

Az MTV önállósodása idején már országszerte több adótorony és átjátszóállomás biztosította a zavartalan adásközvetítést; 1977-től pedig öt műholdas tévécsatorna létesült hazánkban (Kollega Tarsoly 1998). Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején már számos

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Az e fejezet alapjául szolgáló tanulmányt a Médiakutató folyóirat „A csernobili atomkatasztrófa hírei a Magyar Televízióban” címmel közölte 2020-ban (XXI. évf. 2. sz. 37–55. o.). Az itt olvasható szövegváltozatot több ponton bővítettem – K. B. D.

³⁴⁵ 1047/1974. (IX. 18.) MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról.

magazinműsort, politikai és tájékoztató műsort, szórakoztató adást, kabarét, televíziós vetélkedőt sugárzott a Magyar Televízió. Voltak oktató jellegű, ifjúsági- és gyermekműsorok, dokumentumfilmek, sportközvetítések, zenei műsorok és regionális adások is, és rendszeresen mutattak be filmeket is a televízióban. A Televízió I-es csatornáján sugározták a hosszabb műsoridejű, széles nézőközönség számára készített politikai, kulturális és szórakoztató műsorokat, míg a II-es csatornán ezek ismétlése és néhány rétegműsor kapott helyet (Takács 2012: 78). 1980-tól színes adással jelentkezett a Híradó és A Hét című műsor. Ebben az évben a televíziós műsoridő már elérte a heti 83 órát; ez az idő a csernobili atombaleset évében átlagosan 103 órára emelkedett (Kollega Tarsoly 1998). A korabeli közvélemény-kutatások eredményei szerint minden ötödik válaszadó innen értesült először az atomkatasztrófa híreről.³⁴⁶

A Magyar Rádióval ellentétben – ahol Hárs István másfél évtizedes vezetése (1974–1988) alatt fokozatosan teret kapott az egyre bátrabb hangú műsorkészítés – a Magyar Televízió élén nem állt olyan reformszemléletű, hosszú éveken át irányító elnök, aki egy személyben változást hozott volna a televíziózásba. Ám voltak olyan művészeti vezetők, programigazgatók, műsorkészítők, szerkesztők és riporterek, akik igyekeztek fokozatosan eltérni a párt érdekeit maximálisan kiszolgáló televízióműsorok készítésétől, és egyre jobban nyitottak a közönség igényeit kielégítő műsorszórás felé. Az 1970-es évek végétől fokozatosan jelent meg az az új generáció a televíziós szakmában, amelynek tagjai már másként képzeltek el az interjúzást és a politikai és magazinműsor-készítést.

Kepes András televíziós műsorkészítő, műsorvezető a nagy befolyással rendelkező Szinetár Miklós művészeti igazgató szerepét úgy jellemezte, mint aki „tudathasadt helyzetet” okozott. Szinetár ugyanis ódzkodott attól, hogy politikai cenzort játsszon, és igyekezett a tehetségeket megvédeni, ám ezzel egyidőben Aczél Györgynek is próbált megfelelni (Kepes 2007: 203–204). Pálfy G. István újságíró, főszerkesztő szerint a televíziózásra nem volt döntő hatása a pártvezetésnek – ezt illusztrálva azt hangsúlyozta, hogy Szinetár kinevezésekor nem a pártérdekek, hanem a szakmai rátermettség volt a meghatározó (Pálfy G. 2007: 278–279). Pálfy G. szerint az MTV-ben mindenki tudta, hogy hol vannak a határok, meddig lehet elmenni. Horvát János televízióriporter úgy vélte, ezeket a határokat a Magyar Televízióban a fiatal generáció kezdte el tágítani az 1980-as évek elején, nekik ugyanis más terveik voltak a televíziózással, mint elődeiknek (Horvát 2007: 184). Példaként említette A Hét és az Ablak című műsorokat, amelyek szerinte „ablakot nyitottak” a világra, felpezsdítették a televíziós interjúkészítést, és fokozatosan honosították meg itthon az úgynevezett civil gondolkodásmó-

³⁴⁶ HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont – Közvéleménykutatás – A csernobili szerencsétlenség után.

dot, vagyis azt, hogy az embereknek joguk van kérdezni, és joguk van választ kapni a kérdéseikre. Wisinger István újságíró, televíziós riporter, műsorvezető szerint az MTV-ben végbe menő gyökeres változásokat a kétcsatornás televíziózás ötlete hívta életre (Wisinger 2007: 338–340). Ennek első állomása a Wisinger által jegyzett 1984-es „A kétcsatornás televíziózás, avagy a választás kínjai” című dolgozat volt, amely 1986-ban került napirendre, és végül 1988-ban Bereczky Gyula tévéelnök és Nemes Péter programigazgató támogatásával valósult meg. A TV1 és a TV2 csatornák különválasztása és műsoraik differenciálása gyökeres változást hozott a magyar televíziózásban.

8.4.1. Az elemzés módszere³⁴⁷

A hírközlésben általános elvárás az, hogy a néző könnyen dekódolható – vagyis a vizuális tartalom minden néző számára közel ugyanazzal jelentéssel bírjon –, értéksemleges tájékoztatást kapjon egy adott témáról.³⁴⁸ A dokumentarista képalkotó folyamatoknál is érvényesül a kép készítőjének szándéka, mert az operatőrnek döntenie kell arról, hogy mi legyen a kép meghatározó tartalmi motívuma, mi legyen a kép kompozíciója, vagy éppen mi maradjon ki belőle.³⁴⁹ A beállítások elrendezése, a képkivágás méretének megválasztása, a kameramozgás jellege, a vágás, a képeken bemutatott szereplők sokasága, a vágóképek tartalma mind olyan vizuális jel, amely irányítja és befolyásolja, hogy a néző miként értelmezi a látottakat. A felvett anyagokat pedig a szerkesztő kívánsága szerint lehet utólagos vágással, montázssal megszerkeszteni, jelentéssel felruházni. Annak érdekében, hogy a nézők mindegyike közel azonos módon dekódolhassa a felvételeket, a képalkotók alapvetően leegyszerűsített, sematikus képeket használnak, amelyek kollektív társadalmi kódokat hívnak elő.

Az MTVA Film- és Mozgókép-Archívumban a csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos felvételeknek csupán töredéke érhető el. Az általam meghatározott kutatási időintervallumban – amely a sajtó- és a rádióelemzéshez hasonlóan ebben az esetben is április 28-ától május 19-éig tartott – 12 videoanyag áll rendelkezésre. Ezek közül 10 felvétel a Híradó adásába készült, 2 pedig A Hét című hírműsorban. Fontosnak tartom tizenharmadik elemként a Diagnózis című műsor június 4-ei adását is bevenni az elemzésbe, mert – a rendelkezésre álló

³⁴⁷ A mozgóképelemzés során használt fogalmak jegyzékét lásd a dolgozat végén szereplő mellékletben.

³⁴⁸ Kovács András Bálint (é. n.): Mozgóképelemzés. A jelentés, http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexcdd7.html?option=com_tanelem&id_tan_elem=1029&tip=0.

³⁴⁹ Kovács András Bálint (é. n.): Mozgóképelemzés. A mozgókép mint látvány, http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexc8a1.html?option=com_tanelem&id_tan_elem=1030&tip=0.

források ismeretében – ez volt az első olyan műsor, amelynek az volt a célja, hogy a balesettel kapcsolatban felmerülő nézői kérdéseket válaszolja meg egy sugárbiológus szakértő. Ez az interjú azért is érdekes, mert ugyanabban a szobában, ugyanazzal az interjúalannyal készült, mint egy néhány héttel korábbi beszélgetés, ám itt a beállítás megválasztásával a felvétel készítője egészen mást kommunikált a nézőknek, mint korábban (erről lásd később).

A hírek elemzése során segítségül hívom a Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) korabeli tömegkommunikáció-elemzését, amely vizsgálta a televízióadások tartalmát is.³⁵⁰ Ezt a kutatók nem publikálhatták nyilvánosan (Terestyéni 1989: 44), de az elemzés eljuttott a pártvezetéshez.³⁵¹ A vizsgálatban 6 olyan televízióadás-leirat szerepel, amelyhez az archívumban nem található felvétel, így ezeket a leiratokat is felhasználom annak érdekében, hogy minél teljesebb képet kapjak a Magyar Televízió csernobili eseményekről szóló tájékoztatásáról.

A kevés primér forrás miatt nem tudom rekonstruálni a csernobili hírek televízióban való megjelenésének pontos menetét, illetve az összes felvétel tartalmát. A források elemzése során – a sajtó- és a rádióhírelemzésekhez hasonlóan ebben az esetben is – a Magyarországot ért radioaktív sugárzás mértékére és az egészségre gyakorolt hatásaira fókuszálok, de a töredékes források miatt erre is csak korlátozottan van lehetőségem. Így a tartalomelemzés során elsősorban arra a kérdésre keresek választ, hogy a televízió mint vizuális médium miként él a vizuális kommunikáció eszközeivel, és hogy van-e ennek bármilyen többletfunkciója a csernobili eseményekről való tájékoztatásban. Más szavakkal: *kaptak-e a televíziónézők részletesebb, pontosabb tájékoztatást a balesetről és annak hazai vonatkozásairól, mint a napilapok olvasói vagy a rádió hallgatói?* A kis számú videoanyagra való tekintettel úgy döntöttem, hogy a napilapok és a rádióhírek elemzésével szemben a televízióadások esetében megvizsgálom a moszkvai tudósító beszámolóit is. Bár ezeknek nincsenek közvetlen magyar vonatkozásaik, több olyan vizuális anyagot tartalmaznak, amely információértékkel bírhatott a televíziónézők számára.³⁵²

³⁵⁰ A kutatásra két levéltári jelzettel fogok hivatkozni. A kutatás rövid összefoglalója a HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről jelzettel, a részletes elemzés az MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. ée. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁵¹ Mint már említettem, a tanulmány saját levéltári jelzettel szerepel az MSZMP csernobili atomszerencsétlenséghez köthető iratai között.

³⁵² Az MTVA Film- és Mozgókép-Archívum tartalomértékesítője arról tájékoztatott, hogy a szovjet televízió által rögzített felvételeket az úgynevezett intervíziós hírcserén keresztül kapta meg az akkori MTV. A rendszer-váltás óta nem tisztázott a hírcserén keresztül szerzett anyagok tulajdonjogi helyzete, ezért a csernobili atomkatasztrófáról készült felvételekből nem vásárolhattam másolatot, így állóképet sem tudok közölni ezekről.

Nemcsak a felvételek tartalmát elemzem, hanem a mozgóképelemzés hagyományai alapján a felvételek kompozícióját – a beállítást, a képkivágás típusát, a vágást és a montázst – is. Megfigyelem a felvételeken szereplő alakok verbális és nem verbális kommunikációját is. A verbális kommunikáció vizsgálata során kimondottan a beszélő stílusára, szóhasználatára és a sugárbiológiai szakzsargonra (használták-e az újságírók vagy sem) figyelek. A nem verbális kommunikáció vizsgálatakor a beszélgetések szituációjára fókuszálok: a riporter és az interjúalany képen való elhelyezkedését (kompozíció), a testtartásukat (gesztusok, mozdulatok), valamint a fizikai térben való helyüket (térhasználat) és az egymáshoz való távolságukat (proxemikai kód) figyelem meg. Említést teszek Edward T. Hall (1966/1975) nyomán az interakció során észlelt távolságtartás típusáról is. Ha a riporter verbális vagy nem verbális kommunikációjában a szakmai hitelességet megkérdőjelező anomáliát fedezek fel, külön jelzem. Összességében arra a kérdésre keresek választ, hogy *a felvétel készítője miként komponálja meg a jeleneteket, mit tart fontosnak kiemelni a hírközlés során, és mit akar láttatni a nézővel.* Nem verbális kommunikációként értelmezem azoknak az alakoknak a szerepeltetését is, akik öltözetükkel valamilyen formális intézményt, szervezetet – katonaságot, laboratóriumot, a Sugárbiológiai Intézetet stb. – reprezentálnak a képernyőn. Azért fontos az egyenruhás szakértők megjelenítése, mert kollektív társadalmi kódokat hív elő: ők azok a jellemzően magas társadalmi presztízsű, férfi interjúalanyok, akiket a nézők – elsősorban külső megjelenésük, beszédképességük vagy ismertségük alapján – megbízható és hiteles forrásnak tekintenek (Pratkanis & Aronson 1992: 75). Információhiányos helyzetben – mint a csernobili atomkatasztrófa idején is – az ilyen „szavahihető” megszólalók képernyőn való szerepeltetése a televízió nézők megnyugtatót szolgálhatja.

A videofelvételekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a híradások nincsenek külön levéltári jelzettel ellátva, egy archívumi tekercsen többnapos híryanag szerepel. Így a pontos dokumentáció és a visszakereshetőség érdekében a felvételeket saját jelöléssel láttam el, amely a következő szám és betűkombinációból áll: a filmtekercs levéltári száma, a felvétel címe és az adásba kerülés feltételezhető dátuma. A Magyar Televízió archívumában a csernobili híradásoknál nincsen egyértelműen jelölve az, hogy az adott felvétel pontosan melyik napon, hány órakor, melyik adásban hangzott el. Annyi tudható csak, hogy a tekercsen jelölt két-három napos időintervallumban került adásba az anyag. Bizonyos sávozás szerepel a felvételeket kísérő jegyzéken, de ez sem egyértelmű jelölés. Ezek alapján az archívum munkatársának segítségével, valamint a TK-s televíziófelvétel-elemzések alapján próbáltam meghatározni azt, hogy egy-egy felvétel mikor kerülhetett adásba.

A Magyar Televízió műsorainak elemzése a kevés rendelkezésre álló primér forrás miatt nem tekinthető reprezentatívnak. Harmincöt évvel az atomkatasztrófa után nem tudható, hogy a vizsgált felvételek pontosan mikor kerültek adásban, milyen nézettségi adatokat generáltak, és volt-e arra példa, hogy napközben a megszokott műsormenettől eltérően megismélték-e ezeket vagy egyes részleteiket. Ezek mind olyan adatok, amelyek segítenének megállapítani azt, hogy a magyar nézők számára összességében milyen képet festett a televízió a Csernobilban történekről, azok hazai hatásairól, esetleges következményeiről. Ugyanakkor az általam vizsgált riportok és interjúk – valamint a TK-s tömegkommunikáció-elemzés adatai – mindenképpen informatívak, hiszen számos olyan sajátosságot mutatnak, amelyek alapján jellemezhetjük a hazai televíziós információközlés és a vizuális kommunikáció jellegét.

A felvételek tartalmi és vizuális leírását kronologikusan, ezek érékelését pedig külön fejezetben összegezve közlöm. A tartalmi leírás mellett illusztrációs céllal közre adom az elemzés szempontjából legrelevánsabbnak ítélt állóképeket, amelyeket az MVA engedélyével, a korabeli videofelvételekről készítettem

8.4.2. Eredmények

Április 28-a: Az első hírek

A csernobili atomkatasztrófáról hazánkban a Magyar Televízió számol be először, április 28-án, a Híradó 1-es adásában, megszakítva a műsorfolyamot. Az adás tartalmáról nem maradt fenn felvétel, de annyi tudható, hogy Hardy Mihály, az MTV moszkvai tudósítója – néhány perccel a hivatalos szovjet kormányközlemény helyi ismertetése után – élőben jelentkezik, és ismerteti a hivatalos szovjet kormányközlemény tartalmát, mialatt egy Szovjetuniót ábrázoló vonaltérképet mutatnak.³⁵³

Hardy április 28-án napközben a BBC World Service-ből értesült a balesetről, és arról, hogy Finnországban és Svédországban az atomerőművek védelmi rendszere jelezte, hogy a Szovjetunió európai része felől nagy mennyiségű radioaktív anyag került a levegőbe. Hardy ezt jelezte a Híradó főszerkesztőjének, Aczél Endrének, és kérte tőle, hogy álljanak készenlétben a magyar stúdióban az élő kapcsolásra, mert várhatóan a szovjet televízió is be fog számolni a történekről.³⁵⁴ Erre végül aznap este fél 8-kor kerül sor. Hardy azért csak szovjet

³⁵³ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁵⁴ Kékesdi-Boldog Dalma: Interjú Hardy Mihállal, 2018. XII. 6.

közleményt ismerteti, mert a tájékoztatáspolitikai fő szabály értelmében tudósítóként csak hivatalos forrásból adható tájékoztatást.

Ezt a beszámolót később, a Híradó 2-es adásában is leadják, de a korábbi térképet lecserélik egy Kijevet és környékét ábrázoló közigazgatási térképre, amelyen pirossal bekarikázva szerepel Csernobil városa.³⁵⁵ Ezen a térképen látható még a Dnyeper, valamint a Kanyevi és a Kijevi víztározó. Ezt követően, a Híradó 3-as adásában a katasztrófablokk vezető híre a csernobili eseményekről szóló tájékoztató, amelyet aztán napokon át a vezető hírek között tartanak.³⁵⁶

Április 29-e: Sugármérés a meteorológiai állomáson

Április 29-én a televízió helyszíni riporttal jelentkezik egy budapesti meteorológiai állomásról. A kamera végig objektív szemszögből, középső gépállásból készít felvételt. A nyitó képen egy kültéri mérőműszer szuperközelijét lehet látni, majd a kamera távolodásával láthatóvá válik egy fehér köpenyes nő, aki egy szűrőt vesz ki a műszerből, amelyre ráközelít a kamera. Mint elhangzik:

Ilyen és ehhez hasonló műszerekkel mérik Budapesten, illetve az országban sokfelé a levegő milyenségét. Nos, a benne lévő szűrőpapírt analizálják, és ebből derül ki a levegő tartalma.³⁵⁷

Ezután vágás nélkül a riportert – aki mindvégig a nézőknek háttal áll – és Götz Gusztáv meteorológus szakembert mutatja az egészalakos kép: három színes műanyag lavór mögött állnak a kültéri helyszínen (lásd az 1. képet).

³⁵⁵ BU/236 TVH/90-93 Atomerőmű 1986. V. 1.

³⁵⁶ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁵⁷ BU/236 TVH/90-93 Atomerőmű - Meteorológiai Intézet 1986. IV. 29.

*1. kép
Interjú a meteorológus szakértővel.*

A riporter a következő mondattal nyitja a beszélgetést:

Egy tény, és szemmel látható: Budapest levegője ilyen piszkos, mint ami a vödör fenekén, a lavór fenekén látható [felmutatja az egyik lavórt, amelynek az alján fekete porréteg látható – erre a kamera ráközelít, lásd a 2. képet]. Egyébként jövedelünknek nem is ez az igazi célja. Hanem az, hogy mérték-e önök radioaktivitást Budapest területén, illetve az ország területén?

*2. kép
A riporter megmutatja a lavórt a kamerának.*

A szakértő – félközeli beállításban, immár az egész képet kitöltve – elmondja, hogy „természetesen” mérték radioaktivitást, hiszen annak egy bizonyos szintje mindig jelen van a Földön, emellett van egy mesterséges radioaktivitási szint is, amelyet jelenleg elemeznek.

Míg a meteorológus beszél, a vágóképeken laboratóriumi mérőműszereket mutatnak. Az egyik digitális kijelzőre ránközelít a kamera: számok emelkednek rajta. Ezután egy fehér köpenyes nőt látunk: egy asztalnál ülve számol, majd rámutat az előtte lévő kockás papír egyik sorára, mintha egyezést találna.

Ezután a szakértő – ismét egészalakos plánban – a riporter kérdésére válaszolva elmondja, hogy a csernobili baleset hatására nem tudtak kimutatni „megugrott” mesterséges radioaktivitási értéket a hazai levegőben. Arra a kérdésére, hogy „milyen esélyeink” vannak arra, hogy a légköri jelenségek hatására ez megváltozna, a szakértő azt válaszolja – a kamera sietve ránközelít –, hogy „talán lassan növekvő esélyeink vannak” rá, hogy az elkövetkező napokban Magyarország felé fújja a szél a Skandináviát elért radioaktív felhőt.

Ezalatt egy sötét helyiségben található apró képernyőn gyorsan változó meteorológiai álló- és mozgóképeket mutatnak Magyarország és az Appennini-félsziget térképével, és egy délnyugati irányban gomolygó légtömeggel.

Az egészségre káros radioaktív felhő magyar légterbe való feltételezhető érkezését a következőképpen kommentálja a riporter és a szakértő:

Riporter: De hát ezt nem szívesen várjuk.

Götz Gusztáv: Ezt nem szívesen várjuk.

Ezt követően – újból félközeli beállításban mutatva – a riporter megkérdezi a meteorológust, hogy mi a teendő abban az esetben, ha „az előírt értéket” eléri vagy meghaladja a radioaktivitás? A következő választ kapja:

Abban az esetben, hogy ha a jelenlegi értéket meghaladja, egy kritikus értéket eléri, ami a jelenleginél két nagyságrenddel nagyobb, akkor az illetékes szervezet, a Polgári Védelem Országos Parancsnokságát értesítjük.

Ezután még egyszer megmutatják a kis képernyőn látható meteorológiai ábrát, de ekkor sem kommentálják azt.

Ezt követően a Híradó vágószobájában egy másik riporter kérésére Tokaji Gábor mérnök alezredes reagál az elhangzottakra. Ő a riporter mellett katonai egyenruhában ül a szűk szobában egy széken, láthatóan számára kényelmetlen testtartásban (lásd a 3. képet). A ripor-

ter oldalról látszik, laza, kényelmesnek tűnő pózban, és a nézőnek félig háttal foglal helyet. Előttük egy kis kijelzőn a korábban már mutatott meteorológiai folyamatra látható.

3. kép
Interjú az alezredes szakértővel.

Az alezredes fontosnak tartja azzal kezdeni a beszélgetést, hogy a mesterséges radioaktivitás forrásai – az ember okozta ipari tevékenységek és az atomerőművek működése mellett – a kísérleti atombomba-robbantások is lehetnek. A riporter kérdésére, amely szerint mi történik akkor, ha eléri Magyarország légterét a „radioaktivitással teli ciklon”, a következő választ adja:

Tokaji Gábor: Olyan nagy légtömegekben oszlik meg ez a viszonylag kis mennyiségű radioaktív anyag, hogy egyetlen egy kísérleti robbantásnál több radioaktív szennyezőanyag kerülhetett a környezetbe, mint ebben az esetben, ebből következően itt a légkörben különösebb szennyeződésre nem számíthatunk.

Riporter: Tehát emberre, állatra, növényzetre...

Tokaji Gábor: ...semmilyen veszélyt nem jelent. Megjegyzem, hogy jelen körülmények között is, ilyen zivataros időkben, mint ami most is van, még a légkörből olyan mennyiségben mosódik ki, hogy gyakorta azt a bizonyos kritikus értéket, amit a Götz elvtárs említett, sem éri el. Ez az eset is nem lehet nagyobb ennél az értéknél. Tehát...

Riporter közbevág: ...tehát megnyugtathatjuk az ország lakosságát...

Tokaji Gábor: ...megnyugtathatjuk az ország lakosságát, hogy ebből semmilyen veszély nem származhat.

Végül kamera egy digitális kijelző szuperközelí képét mutatja, amelyen folyamatosan emelkedő, piros színű digitális számokat lehet látni.

Április 30-a: Válságstáb és első utalás a hazai sugárszint megemelkedésére

Másnap, április 30-án a Polgári Védelem Országos Parancsnokságának (PVOP) szakértői megbeszéléséről tudósít a Híradó stábjá.³⁵⁸ A kamera objektív szemszögből, középső gépállásból készít felvételeket. Előbb totálképen egy nagy asztalt mutat: ezen dokumentumok és ásványvizes palackok, poharak hevernek rendezetlenül, körülötte ülnek a szakértők, néhányuk katonai egyenruhát visel (lásd a 4. képet). A bizottság férfitagjait külön megmutatja a kamera: bőszen jegyzetelnek (lásd az 5. képet). Berki Mihály, a PVOP félközeliiben mutatott főparancsnoka elmondja, hogy ezt az értekezletet azért hívták össze, hogy megbeszéljék, a csernobili atomerőmű-baleset „mennyiben érint bennünket”.

4. kép

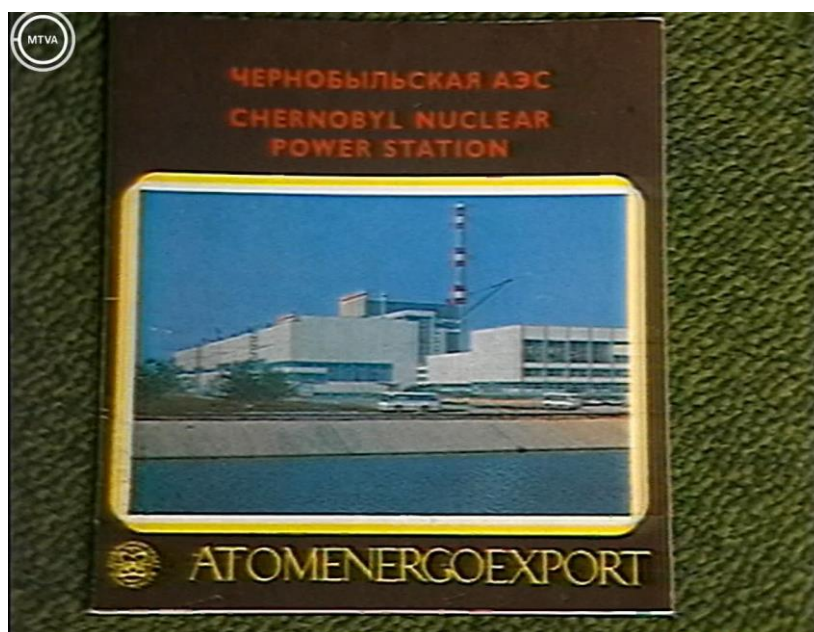
A hazai válságstáb felállításáról szóló riport nyitóképe.

³⁵⁸ BU/236 TVH/90-93 Válságstáb 1986. IV. 30.

5. kép
Vágókép a hazai válságstáb felállításáról szóló riportban.

Ezután a riporter beszámol arról, hogy a délelőtt folyamán „a szakértők elemezték, értékelték a helyzetet, a külföldi tapasztalatokat, a foganatosított intézkedéseket, és meghatározták a tennivalókat”, növelték a „háttérsugárzás” mérésének gyakoriságát, további mintavételi helyeket létesítettek, és elemezték a várható meteorológiai körülményeket. Ennél részletesebb információt nem közöl. Ezalatt a csernobili atomerőmű prospektusának közeli képeit mutatja a kamera, amelyek – mint elhangzik – még a katasztrófa előtti állapotot mutatják (lásd a 6. és a 7. képet).

6. kép
Vágókép a még sértetlen csernobili atomerőmű prospektusáról 1.

7. kép

Vágókép a még sértetlen csernobili atomerőmű prospektusáról 2.

A további vágóképeken ismét a zömmel férfiakból álló szakértői csapatot mutatják hol félközeliben, hol egy-egy arcra ráközelítve. Láthatóan folyik a munka: az emberek jegyzetelnek, beszélgetnek, cigarettáznak. Ami a hazai radioaktív szennyeződést illeti, elhangzik, hogy:

A léghő és a környezet radioaktivitásának növekedése nem számottevő. A mért értékek Magyarországon alig térnek el a mindennapi értékektől. ... A meteorológiai viszonyok függvényében a háttérsugárzás mértéke emelkedhet ugyan, de a várható legmagasabb szint esetén sem érheti el a kritikus értéket.

A riport második felében laboratóriumi képsorokat láthatunk. Egy fehér köpenyes nő egy műszer segítségével elemez valamit: szűrőpapírra hasonlító korongot tesz be a gépbe, néhány gombot megnyom, valamit átkapcsol, majd elindul egy digitális számláló. Közben egy másik gép egy keskeny papírra nyomtat ki valamit. Ennek a számlálója is elindul, és egyre magasabb számokat mutat. Ezután egy másik, köpenyes nő betesz egy mérőműszerbe egy tálca kémcsövet – a gépben több tucat ilyen tálca van. Lecsukja a fedelet, néhány gombot megnyom rajta. Majd újabb gépet láthatunk, amelyről éppen egy üveglapot vesznek le. Ismét újabb műszert mutat a kamera: egy fehér köpenyes nő ül mellette, nyomogatja a gombjait, közben zavartan mosolyog. Ismét egy gép látható, ezúttal közlőről: kémcsövek sorakoznak benne, majd egy vörösen izzó fénycsóva gyullad fel, rájuk irányítva.

Május 1-je: Az első fotó a felrobban atomerőműről

Május 1-jén rövid közleményt olvasnak be a Híradóban, amely arról tájékoztat, hogy hazánkban az ivóvíz és az élelmiszer radioaktivitása nem növekedett, a levegő radioaktivitása pedig nem jelent veszélyt az egészségre, így a gyakoribb méréseken kívül nincs szükség más intézkedésre.³⁵⁹

Ezután interjút közölnek Berecz Jánossal, az MSZMP KB titkárával. Erről nem marad fent felvétel, de a Tömegkommunikációs Kutatóközpont elemzéséből annyi tudható, hogy a beszélgetés nem alkalmas a közvélemény megnyugtatására, ugyanis – mint írták – a tájékoztatási problémák:

...defenzív kommunikációs stratégiára kényszerítették a politikust, ami egyértelműen kifejeződött abban, hogy nyilatkozatában a tájékoztatást hitelességének bizonygatására is kénytelen volt kitérni.³⁶⁰

Ezen a napon Hardy Mihály moszkvai tudósító telefonos bejelentkezését is hallhatják a televíziónézők.³⁶¹ A beszámoló a korábban említett közigazgatási térképpel indul, amelyen Kijev és a pirossal bekarikázott Csernobil városa látható. Hardy elmondja, hogy a szovjet televízió 15 perccel korábban mutatott be először fényképet a felrobbant atomerőműről. A képet, amelyet a magyar nézőknek is megmutatnak, egy ott dolgozó munkás készítette kevéssel a baleset után. Ezen látható, hogy az erőmű környezete és az épület egyik része sértetlenül áll, a blokk jobb oldala pedig leomlott. Hardy elmondja, hogy az elmúlt 24 órában csökkent az erőműből kiáramló radioaktív anyagok mennyisége, és leállt a láncreakció a reaktorban. Beszámol arról is, hogy a szovjetek cáfolták azt a nyugati hírt, amely szerint ezer ember halt meg, ugyanis 2 halottról és 197 kórházban ápolt sebesültről lehet tudni.

³⁵⁹ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁶⁰ Uo.

³⁶¹ BU/236 TVH/90-93 Atomerőmű 1986. V. 1.

Május 2-a: A lakossági egészségvédelmi előírások közzététele

Május 2-án a Polgári Védelem közleményét ismertetik a Híradóban:

A természetes környezeti háttérsugárzás szintjéhez képest a sugárszint – a néhány helyen tapasztalt emelkedés ellenére – mindenütt távol van az egészségre káros határtól.³⁶²

Elmondják azt is: PVOP azt javasolja, hogy a gyermekek csak az ellenőrzött, csomagolt tejet fogyasszák, és ajánlatos fogyasztás és előkészítés előtt a nagy levelű zöldségfélék alapos lemosása is.

Berki Mihállyal, a PVOP főparancsnokával is készítene interjút, amelynek az a célja, hogy közérthetően fogalmazzák meg a hazai radioaktivitással kapcsolatos tudnivalókat.³⁶³ A beszámoló egy hatalmas, asztalon heverő Magyarország-térkép közeli képével indul, amelyen – feltehetően – a nagyobb városokat piros pöttyel jelölik. Ezekből számos piros és sárga nyíl vezet a főváros bizonyos pontjaihoz. Ráközelít a kamera Budapest térségére: így még több jelölés válik láthatóvá. Jelmagyarázatot nem fűznek hozzá, és a gyors vágás miatt nem lehet értelmezni a látottakat.

Ezután Berki Mihályt egy tágas irodában mutatja a kamera kistotálban, objektív szemszögből, kissé felső gépállásból (lásd a 8. képet). Berki egyenruhában ül egy nagy íróasztal mögött, mögötte a falon egy Magyarország-térkép, egy rádió, egy hajó- és egy katonai repülőgép makettje áll. Előtte az asztalon rendezett módon dokumentumok sorakoznak. Vele szemben, a nézőnek háttal ül a riporternő, akinek színes, ujjatlan ruhája kontrasztban áll az interjúalany formális katonai egyenruhájával. A kettejük távolsága inkább személyes, mint társasági.

³⁶² MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁶³ BU/237 TVH/93-97 Atomerőmű-baleset 1986. V. 2.

8. kép

Berki-interjú: felső kameraállás és személyes távolság a szereplők között.

A következőképpen kezdődik az interjú:

Berki Mihály: Itt az elmúlt napokban elhangzottak sokszoros vagy nagyságrendi, és ehhez hasonló jelzők. A nagyságrendek azok, amelyek meghatározók. [A kamera a kistotál plánból félközelire vált.] Nálunk semmilyen vonatkozásban nem érjük el a szennyezettséget alapul véve az egy nagyságrendet sem.

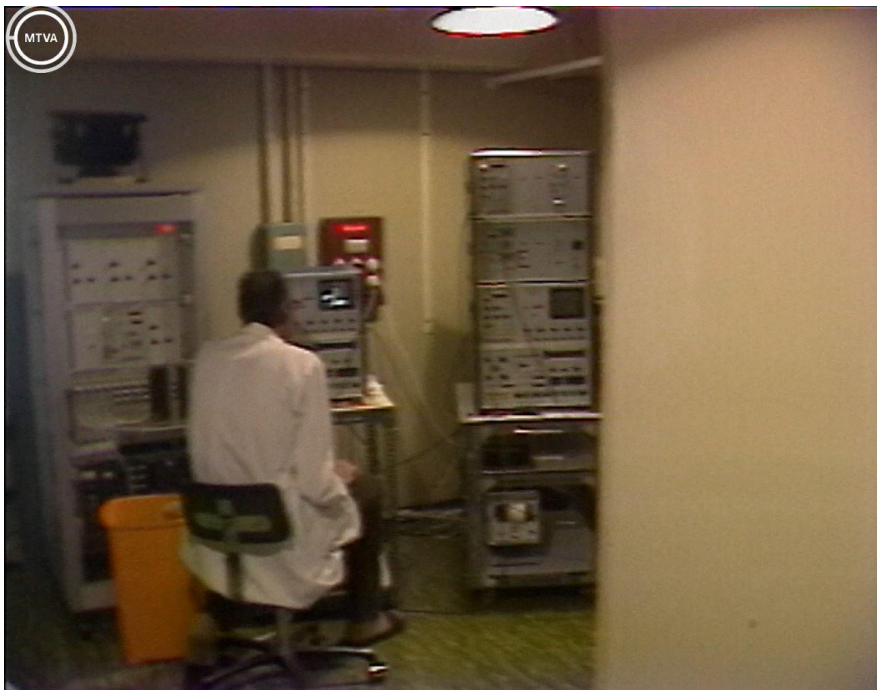
Riporter: Az egy nagyságrendhez képest viszonyítva a kritikus pont az hány nagyságrend? Most nagyon konyhanyelvre fordítom persze, és roppant mód leegyszerűsítem ezt a kérdést, fogalmat.

Berki Mihály: Igen. Nagyon jogos a kérdés. Ötszörös-hatszoros nagyságrendet kell elérni ahhoz, hogy olyan intézkedések váljanak szükségessé, amelyek állami szintű vezető beavatkozását igénylik. De ez még mindig nem olyan veszélyes szint, amely a lakosságot komolyabban érintené.

Amíg a riporter igyekezik a laikusok számára is érthető választ kapni a hazai sugárszennyeződések mértékéről, a vágóképeken laboratóriumi környezetet mutatnak. Egy fehér köpenyes férfi egy fém tartályt helyez be egy nagy műszerbe. Ezután egy pontgrafikon közeli képét látjuk. Amikor erről eltávolodik a kamera, láthatóvá válik, hogy a grafikont az előbb mutatott szakember figyeli, és egy füzetbe jegyzeteket készít. Vágás után egy másik laboratóriumi helyiséget mutat a kamera. A nézőnek háttal ül egy fehér köpenyes, papucsos férfi, aki a műszereket nézi, azok gombjait tekergeti (lásd a 9. és a 10. képet).

9. kép
Laboratóriumi vágókép 1.

10. kép
Laboratóriumi vágókép 2.

Mialatt a PVOP főparancsnoka beszámol arról, hogy országosan kiterjedt mérőszolgálatot állítottak fel, a kamera két irodát jár végig. A kézikamerázás miatt érzékelhető az operátor testmozgása, léptei, kézmozdulatai, ami azt az érzetet kelti a nézőben, hogy ő maga is bejárja az értekezlet helyszíneit (lásd a 11. és a 12. képet). Mindkét szoba tele van nyakkendőös férfiakkal, akik egymással beszélgetnek, cigarettáznak. A belső szobában a nyitóképen már muta-

tott térképet láthatjuk az asztalon, amely körül egyenruhások és civilek állnak, és papírokat lapozgatnak, beszélgetnek, tanácskoznak. A vágás után egy férfi asztala köré gyűlnek, aki heves gesztusokkal magyaráz nekik.

*11. kép
Vágókép a szakemberek tanácskozásáról 1.*

*12. kép
Vágókép a szakemberek tanácskozásáról 2.*

Újabb vágás után a kamera végigpásztázza a korábban már mutatott, nyilakkal és jelölésekkel telerajzolt országtérképet. Mozgásával lassan „elolvassa” annak nehezen kivehető címét: „Radioaktív szennyezettség mintavételi helyei.” Ezalatt Berki még elmondja, hogy szükségtelen a jódtabletták szedése, a gyermekek számára pedig javasolt a tejipar által ellenőrzött tej fogyasztása. Végezetül megemlíti, hogy a PVOP és az országos szakmai szervek folyamatos készültségben vannak, és folytatják „az ellenőrző méréseket”.

Május 3-a: Budapesten csökken a radioaktivitás szintje

Május 3-án újból a moszkvai tudósító jelentkezik a legfrissebb, Csernobil környéki hírekkel.³⁶⁴ A bejátszás a már látott Kijev környéki térképpel indul, majd leadják a szovjet televízió által néhány perccel korábban bemutatott légifelvételeket, amelyeken az erőmű és körzete látható. A rossz minőségű felvételeken nehezen lehet kivenni a tájat és a pusztítás mértékét, mert az előtérben lévő pilóta profilja sokszor kitakarja a képet. Mutatnak földről készült felvételt is a megsérült reaktorról. Ezen látható a 4-es számú blokk sérülése, ám a pusztítás mérete nem kivehető, így a korábban közölt amatőr fényképnél nem ad részletesebb képet. Hardy a látottak értelmezése során fontosnak tartja kiemelni azt, hogy:

Látható, hogy a forgatás idején nem volt tűz ... A romba dőlt reaktorépületen kívül a többi építmény sértetlen.

Ezen a napon a Híradó riportot készít az Állategészségügyi és Élelmiszerellenőrző Központ Radiológiai Osztályán.³⁶⁵ A nyitóképen egy női kéz szuperközeli plánban látható, amint egy kémcsőből tejet önt ki egy mérőpohárba. Ahogyan távolodik róla a kamera, láthatóvá válik a laborbelső és az, hogy a vizsgálatnak alávetett tejet üdítős és ásványvizes üvegekben tárolják (lásd a 13. képet). A távolodó kamera félalakos plánban láthatóvá teszi, hogy a nő munkáját egy szintén laboratóriumi munkaruházatot viselő férfi ellenőrzi. Majd egy nagy zacskó zöld növényt tesznek egy asztalra, amely körül további műszereket és üvegcséket lehet látni. A növények és a tej vizsgálatát nem mutatják.

³⁶⁴ BU/237 TVH/93-97 Csernobil filmen + Hardy 1986. V. 3.

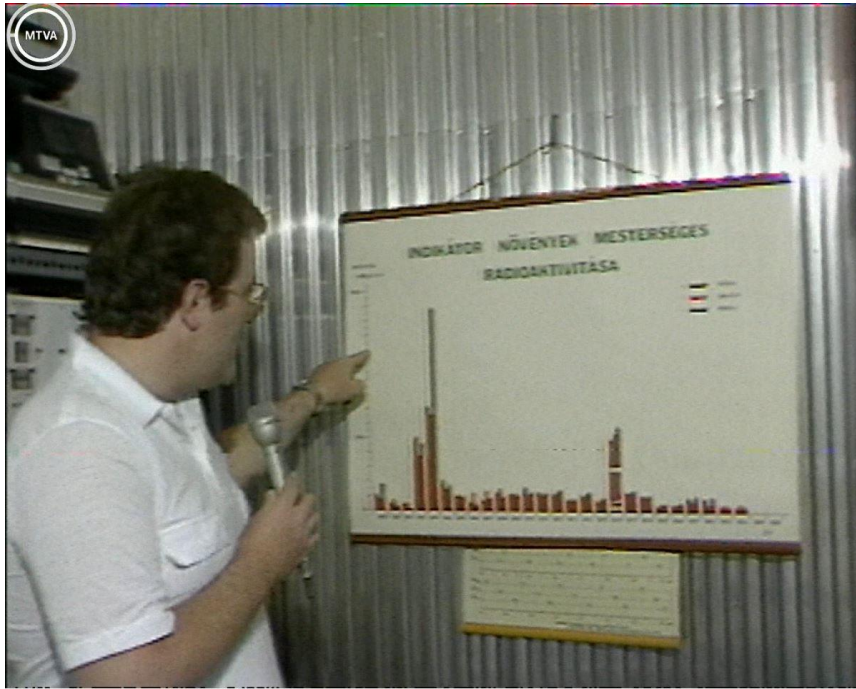
³⁶⁵ BU/237 TVH/93-97 Sugárzás 1986. V. 3.

13. kép

Az Állategészségügyi és Élelmiszerellenőrző Központ Radiológiai Osztályán készült riport nyitóképe.

Ezután Juszt László riporter félalakos képét mutatja a kamera. Ő elmondja, hogy itt az ország több területéről begyűjtött tejet és növényeket vizsgálják. Ezt követően Juszt egy falra akasztott grafikon előtt állva folytatja. A tablóra az van írva, hogy „Indikátor növények mesterséges radioaktivitása”. Mint megtudjuk, ez az ábra 1959-től a sóskában, a salátában és a parajban kimutatható mesterséges, vagyis ember okozta radioaktív sugárzást ábrázolja. Juszt megmutatja, hogy 1963-ban mérték a legmagasabb értéket, amely 1500 körül volt – mértékegységet nem közöl (lásd a 14. képet). Elmondja, hogy ehhez képest a forgatás napján, a csernobili baleset következtében 1000–1200 közötti értékeket mértek. Hangsúlyozza, hogy az említett, kiugróan magas adat a kísérleti atomrobbantások következménye volt, és megjegyzi: „Amiről – magunk közt – akkor nem is tudtunk.”

14. kép
Juszt László megmutatja az 1963-ban mért radioaktivitási értéket.

Közben egy piros nejlonzacskóban lévő műszert mutat a kamera közeli képe, amelyet egy laborban dolgozó szakember beletesz egy gépbe. Végül a kamera ráközelít a riporter melletti grafikonra, ám az adatokat nem lehet leolvasni a képről.

A Polgári Védelem május 3-án kiadott közleményében az áll, hogy a levegő radioaktivitási szintje nem érte el az egészségre ártalmas értéket.³⁶⁶ Elmondják azt is, hogy Budapest légterében a radioaktivitás csökkenését regisztrálták. Ehhez a közleményhez készül egy riport is: aznap Juszt László helikopteres bejelentkezését láthatják a nézők.³⁶⁷ A Központi Fizikai Kutatóintézet munkatársaival a budaörsi repülőtérrel száll fel a televízió stábja, hogy bemutassa a levegőszennyezettség-mérést (lásd 15. képet). A képeken látható, amint Dr. Fehér István és Dr. Deme Sándor ül a helikopterben: az egyikük ölében egy mérőműszer van, a másik szakember jegyzetel. A helikopter hangosan zúg, a kép rázkódik. A riporter elmondja, hogy a felvételeket nem sokkal délután 2 óra után készítették, és a szakemberek 300 méteres magasságban mérték az ország különböző területén a levegő radioaktivitását. Elhangzik, hogy bár az adatokat még elemezni kell, annyit már megállapítottak, hogy a mért értékek alacsonyabbak az aznap délelőtti és az előző napi értékeknél.

³⁶⁶ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁶⁷ BU/237 TVH/93-97 Repülős sugármérés 1986. V. 3.

15. kép

Dr. Fehér István és Dr. Deme Sándor helikopterről méri a levegő légszennyezettségét.

Május 3-án A Hét című hírműsor is beszámol a csernobili atombalesetről.³⁶⁸ Elhangzik, hogy 2 halottról és közel 200 sebesültről lehet tudni. Megsérült az egyik reaktor, és radioaktív anyag került a légtérbe, amely beszennyezte Európát. Ennek hatására Magyarországon is emelkedett a radioaktív sugárzás, de – mint elmondják – annak szintje „messze elmarad attól a szinttől, amelynél már komolyabb intézkedéseket kell fogantatosítani”. A műsor második felében Aczél Endre jelentkezik hírekkel. Itt is bemutatják a már látott, Csernobil környékét ábrázoló térképet, és a TASZSZ jelentése alapján Aczél elmondja, hogy magas rangú szovjet politikusok szemleutat tettek az erőmű környékén. A beszámolók szerint szervezeten folyik a munka a „helyzet normalizálását” és a kitelepített lakosság életkörülményeinek rendezését illetően. Idézve Borisz Jelcin, a moszkvai pártbizottság első titkárának nyugat-német televízió-interjúját, elmondja azt is, hogy az elhárítás során homokot, ólmot és bört szórnak az erőműbe, hogy megfékezzék a radioaktív anyag további kiáramlását. Aczél beszámol arról, hogy Varsóban és Berlinben csökkent a radioaktív sugárzás szintje. A PVOP jelentése alapján pedig arról tájékoztat, hogy itthon:

A sugárszennyezettségben országos áttekintésben lényeges változás nincs, ennek szintje továbbra sem éri el az élő szervezetre már ártalmas értéket.

Budapestet külön kiemeli: itt a levegő radioaktív szennyezettsége csökkent.

³⁶⁸ TAPE-BF00515 A Hét XVII/18 1986. V. 3.

Ezután ismét leadják Juszt László helikopteres riportját, ahol a légszennyezettségmérést mutatják be, majd megismétlik az Állategészségügyi és Élelmiszerellenőrző Központ Radiológiai Osztályán készült felvételt is.

Május 4-e: A sugárbiológus szakértő

A másnapi, május 4-ei PVOP-közleményben elhangzik, hogy hazánk légterébe az elmúlt egy napban nem érkezett radioaktív anyagokkal szennyezett légtömeg, és a levegő radioaktív sugárszintje „helyenként jelentősen tovább csökkent”.³⁶⁹

Ezt követően Sztanyik B. László sugárbiológus, az Országos Sugárbiológiai és Sugár-egészségügyi Kutató Intézet főigazgatója nyilatkozik a Híradónak.³⁷⁰ A nyitó képen a kamera egy hosszú telex közeli képét mutatja – a rajta szereplő szöveg nem olvasható ki –, majd eltávolodik róla, s láthatóvá válik, amint a szakember és Juszt László riporter egy asztal körül ül, előttük a telex és más papírok hevernek. A beszélgetés bizalmi légkört sugall, a riporter és a riportalany között személyes, de a riporter egyes mozdulatai miatt – amikor kezük majdnem összeér – többször ennél is közelebb, bizalmas távolság van (lásd a 16. képet). A kamera szubjektív szemszögből – az asztalnál ülő harmadik fél helyéről –, valamivel szemmagasság felől készíti felvételt.

16. kép

Sztanyik–Juszt interjú 1.: személyes távolság a szereplők között.

³⁶⁹ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁷⁰ BU/237 TVH/93-97 Sztanyik interjú /sugárveszély nincs/ 1986. V. 4.

Juszt elmondja, hogy beszélgetőpartnere az Egészségügyi Világszervezet (WHO) Sugárkórtani Intézetének munkatársa is. A riporter a következőképpen nyitja a beszélgetést, a korábban mutatott telexre utalva:

A lényege tulajdonképpen az az egy mondat, amelyet már ön korábban fölolvast és lefordított nekünk, miszerint a Szovjetunió kivül... Mondja ön, ne én mondom!

Erre Sztanyik átveszi a szót, és elmondja, hogy a WHO telexe arról tájékoztat: a Szovjetunió térségén kívül nincsen szükség más egészségvédelmi intézkedésre, mint amit a WHO korábban a tagországok egészségügyi minisztériumai számára küldött vészhelyzet esetére.

Juszt László: Ezek szerint ön mint szakember egyértelműen és kategorikusan kijelenti, hogy vészhelyzetnek még a közelében sem voltunk és nem is vagyunk?
Sztanyik B. László: Igen. Ezt kategorikusan ki merem jelenteni.

Arról, hogy a WHO milyen ajánlásokat tesz közzé vészhelyzet esetére, nem esik szó.

A vágás után nagy tábla előtt állva folytatják a beszélgetést. A táblán krétával számok, betűjelzések, nyilak, kisebb sematikus rajzok szerepelnek. A riporter elmondja, hogy a hét végén vidéken volt, és nem engedte a szabadtéren a homokozóban játszani a gyermekét. Kérésére, miszerint:

Juszt László: Ez túlzott elővigyázatosság volt?

Ezt a választ kapja:

Sztanyik B. László: Ez túlzott elővigyázatosság volt, igen.

Erre reagálva a szakértő elmondja, hogy a talajban olyan csekély a radioaktivitás, hogy nehézséget okoz annak műszeres kimutatása, és – mint mondja – ez „hosszadalmas és nagyon költséges folyamat”. Ezután odafordul a táblához, a levegő radioaktivitásáról kezd el beszélni. és a táblára felírt számokra mutat:

Sztanyik B. László: A levegő radioaktivitása akkor kezdené elérni azt a szintet [rámutat a tábla tőle távolabb eső felén egy ötvenes számra], amelynél mérlegelni kell egyáltalán, hogy van-e szükség bármilyen intézkedésre, mondjuk például kálium-jód tabletták adására, hogyha egy köbméterben egytized millió becquerel radioaktív jód lenne....

Juszt László közbevág: ...tessék szíves lenni ezt nullákkal leírni, mert ez nekem követhetetlen!

Sztanyik B. László nevetve: Igen, hát százezer [majd felírja a táblára azt, hogy 100 000]. A tized millió, az százezer. Százezer becquerel radioaktív jód lenne egy köbméterben. Akkor, ha ezt a szennyezett levegőt egy óráig szívna be egy gyerek, akkor kapna a pajzsmirigye olyan sugárterhelést [ismét rámutat az ötvenes számra], aminél gondolkozni kellene, hogy ne tegyünk-e valamilyen intézkedést...

Juszt László közbevág: Most ezzel szemben csak egy van.

Sztanyik B. László: Most egy becquerel per köbméter van a levegőben.

Ezután Sztanyik elmondja, hogy mivel az 1 és a 100 000 közötti értékek között nagy a különbség, nincsen szükség itthon a jódtabletták adására.

Juszt megkérdezi azt is, miért javasolt a nagy levelű zöldségfélék lemosása. Erre a sugárbiológus elmondja, hogy a radioaktív részecskék a levegőből leülepednek a felületekre, ám ezeket vízzel könnyel el lehet távolítani. A riporter kérdésére, hogy miért emelték ki a tejet mint veszélyforrást, elmondja, hogy a legelés során ez a felületi, radioaktív szennyeződés bejut a tehének szervezetébe, majd kiválasztódik a tejben; ezért tanácsolják a lakosságnak azt, hogy csak az államilag ellenőrzött, csomagolt tejet fogyassza.

Május 6-a: Szükségtelen a jódtabletták szedése

A hétfői adásszünet miatt május 6-án, kedden jelentkezik a Híradó friss beszámolóval. Ebben ismét Sztanyik B. László sugárbiológus szerepel.³⁷¹ A nyitóképen egy kézzel rajzolt tablót pásztáz végig a kamera, ám erről a superközeli beállítás miatt csupán annyi olvasható le, hogy a radioaktív sugárzás mérését mutatja az ábra. Az interjú első felében a korábban már látott, számokkal teleírt tábla előtt Juszt László és a szakember a jódtabletták adásáról beszélget. Mint elhangzik, „komolyan át kellett gondolni” azt a döntést, hogy itthon javasolják-e a jód szedését, mert „nem egyértelműen hasznos a jód”. Sztanyik összeszedetlen; több hasonlattal próbálja illusztrálni a helyzetet: a jóddal megtelt pajzsmirigyét egy vízzel teli tartályhoz hasonlítja (mindkettő képes telítődni), majd beszél a penicillin indokolatlan szedésének hatásáról (kialakulnak az arra érzéketlen kórokozók, így a penicillin már nem hat). Majd elmondja, hogy a jódezzékenyeket feleslegesen tennék ki indokolatlan ártalomnak, a jódra nem érzékenyekben pedig idővel kárt okozhatna a feleslegesen adott jód. Végezetül az alábbi konklúzióval zárja a beszélgetést:

³⁷¹ BU/236 TVH/90-93 Csernobil magyar vonatkozások 1986. V. 6.

Elkezdjük adni olyankor, amikor nem kell, esetleg nem tudjuk adni olyankor, amikor kell.

Vágás után a riporter a Polgári Védelem Országos Parancsnokságáról jelentkezik be több száz kartondoboz mellől. Elmondja, hogy ezekben jódtabletták vannak, amelyek két hónapig őrzik meg a szavatosságukat. Egy dobozt kibont, és megmutatja annak tartalmát. Jusst elmondja, hogy a képen látható mennyiség több százezer embernek – hat év alatti gyerekeknek és terhes nőknek – lenne elegendő. Mint mondja, bőven rendelkezésre áll a szükséges mennyiség, amely „adott alkalomban, tehát nem ma még” szétsztható, de a jódtabletták kiosztását a PVOP jelenleg nem tartja indokoltnak.

Május 8-a: Érzelmek a képernyőn

Május 8-án újból Sztanyik B. Lászlóval beszélget Jusst László. Ezúttal egy kis asztalt ülnek körbe, az előtérben papírlapok, egyéb dokumentumok hevernek, a háttérben hatalmas könyvespolc áll. A két fél ismét közel, személyes távolságban ül egymás mellett, ám most a kamera objektív szemszögből, alsó kameraállásból mutatja őket. A szoba berendezése, a kép előtérben látható fotelkarfa körbezárja a beszélgetés résztvevőit, és arra utal, hogy az asztal körül nincsen harmadik fél számára hely – a néző emiatt a külső megfigyelő szerepéből látja a beszélgetést (lásd a 17. képet).

17. kép

Sztanyik–Jusst-interjú 2.: alsó kameraállás és személyes távolság a szereplők között.

Az interjú elején elhangzik, hogy a sugárbiológus most tért haza Koppenhágából, a WHO Európai Irodájának nemzetközi konzultációjáról, ahol megfogalmazták a következő időszakra vonatkozó, Csernobillal kapcsolatos egészségvédelmi tudnivalókat. Ezek között szerepel az, hogy indokolatlan az épületen belül tartózkodni és utazási tilalmat bevezetni, nem szükséges korlátozni az élelmiszerimportot, a szabadban dolgozó mezőgazdasági munkásoknak nem kell védőfelszerelést viselniük a munkavégzés során, mert a belélegzett por nem jelent veszélyt. Sztanyik külön kiemeli a jódtabletta-szedést:

Számunkra nagyon megnyugtató ... hogy legfeljebb annyi intézkedésre volt szükség, mint amennyit mi csináltunk. ... Különösen nem kell [ezalatt rámutatott a kezében lévő dokumentum egyik bekezdésére] – itt van ugye a felkiáltójelet is oda-tettem – jódtablettákat szedni.³⁷²

Míg a szakértő beszél, a kamera többször ráközelít a kezében tartott táblázatra, majd egy több méter hosszú dokumentumra. A szöveg mindkét képen olvashatatlan. Sztanyik elmondja, hogy szerinte egyes országok „túlreagáltak” a helyzetet. Nagyon ingerülten számol be arról, hogy hazaérkezése után arról tájékoztatták: annak ellenére, hogy számos esetben felhívták a figyelmet arra, hogy a jódtabletták szedése indokolatlan és káros, mégis felírták azt a magyar orvosok, sőt ő jódmérgezéses esetről is hallott (lásd a 18. képet). Emelt hangon jegyezi meg a jódtabletták szedésével kapcsolatban, hogy:

Annak ellenére, hogy eléggé egyértelműen megmondtuk, ezeknél az aktivitási szinteknél, ilyen sugárterhelés mellett, teljesen fölösleges, sőt káros.³⁷³

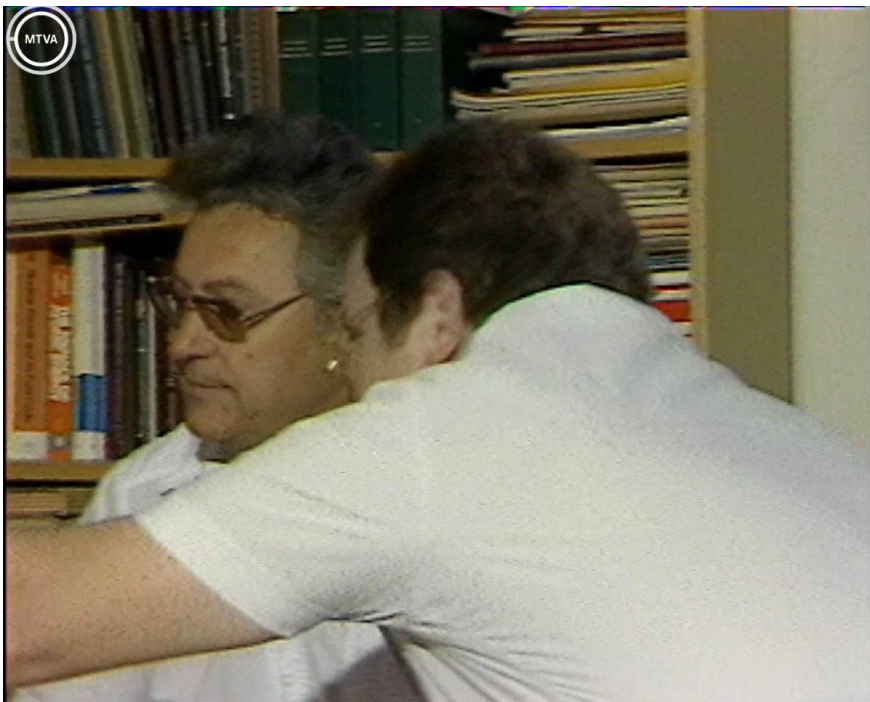
³⁷² BU/238 TVH/97-98 Dr. Sztanyik interjú 1986. V. 8.

³⁷³ Uo.

*18. kép
Sztanyik–Juszt-interjú 3.: a sugárbiológus hevesen gesztikulál.*

Juszt ekkor félbeszakítja: átnyúl előtte, és elvesz az asztalról a német nyelvű Frankfurter Allgemeine Zeitungot, mondván ő ezt már látta, beszéljenek annak tartalmáról (lásd a 19. képet).

*19. kép
Sztanyik–Juszt-interjú 4: a riporter mozdulata miatt a szereplők közötti távolság leredulálódik.*

Sztanyik megmutatja a kamerának a lapban megjelent cikket, amely az NSZK orvosi kamarájának állásfoglalását idézte. A kamera ráközelít, de a német nyelvű szöveg olvashatatlan a képen. A sugárbiológus kiemeli, hogy ebben a cikkben is szerepel: „A jódtabletta szedése jelenleg több kárt okoz, mint hasznot.” Sztanyik heves gesztusokkal mondja el, hogy „menyire nehéz meggyőzni a hazai lakosságot” arról, hogy a jódtabletta szedése veszélyes és felesleges. Majd idegesen hozzáteszi, hogy:

Elég egyértelmű volt, amit mi mondtunk. ... Nem tudom, hogyan lehetne ezt egyértelműbben és világosabban megmagyarázni.

A szakember ezután ismét előveszi a WHO ajánlást tartalmazó hosszú papírt, és felolvassa a tudnivalókat. Majd hirtelen egy határozott mozdulattal leteszi az asztalra a lapot, és – átvéve a riporter szerepét – gyorsan lezárja a beszélgetést:

...én csak azzal tudom zárni, hogy az a két intézkedés, amit tettünk, az helyénvaló volt, időszerű volt. Ennek a további fenntartása indokolt mindaddig, amíg a lakosságot nem tájékoztatjuk arról, hogy olyan mértékben csökken továbbra is a környezeti szennyeződés, hogy már ezek az intézkedések is feleslegesnek tekinthetők.

A május 8-ai Híradó adásában Sugár András műsorvezető kérdezi Hardy Mihályt, az MTV moszkvai tudósítóját az aktuálisan tudható csernobili hírekről. A következő párbeszéd zajlik le kettejük között.³⁷⁴

Sugár András: Szervusz Misi! Több nézőnk aggódik, azt mondják, néhány napja nem lehet téged látni, nem kaptál-e sugárfertőzést?

Hardy Mihály: Nos, azt hiszem, a budapesti stúdióban magasabb a sugárszint, mint itt Moszkvában. A szovjet fővárosban továbbra sem emelkedett a radioaktivitás.

Május 11-e: Szubjektív megjegyzések

Május 11-én A Hét című műsorban is beszámolnak a balesetről.³⁷⁵ A műsor első, „Ez történt a nagyvilágban” című részben elmondják, hogy az atomerőmű közvetlen környezetéből 90 000 embert telepítettek ki. Tájékoztatnak arról, hogy a Szovjetunióban tartózkodik Hans Blix, a

³⁷⁴ MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. öe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986).

³⁷⁵ TAPE-BF00483 A Hét XVII/19 1986. V. 11.

Nemzetközi Atomenergia Ügynökség vezérigazgatója, aki sajtótájékoztatón számolt be arról, hogy bár még nem tudják a baleset okát, a szakemberek „ellenőrzés alatt tartják a helyzetet”. Továbbra is dolgoznak az erőmű környékén, tűz már nincsen, csak füst van. Minimalizálták a kiáramló radioaktív sugárzást, de gondot okoz a felszínre lerakódott radioaktív por. Elhangzik az is, hogy a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség szakértői „megfelelő támogatást kaptak” a szovjet kormánytól, „a szervezet több tagállama szerint viszont *korábban kellett volna adatokat szolgáltatni a Csernobilban történetekről*” (kiemelés tőlem: K. B. D.).

Ezt követően Lipovecz Iván műsorvezető veszi át a szót. Fekete háttér előtt sötét öltönyt visel, a kamera félalakos beállításban, statikusan – vagyis bármilyen mozgás, vágás vagy vágóképek beszúrása nélkül – mutatja. Lipovecz elmondja, hogy folyamatosan ismertté válnak a baleset körülményei, de a baleset kiváltó okát még nem tudják a szakemberek. Beszámol arról, hogy Borisz Scserbina szovjet miniszterelnök-helyettes, a mentési és helyreállítási munkákat irányító kormánybizottság elnöke a május 6-ai sajtóértekezleten elmondta, hogy „*a helyi szervek kezdetben nem mérték fel pontosan a helyzetet*” (kiemelés tőlem: K. B. D.). Jevgenyij Velikov szovjet akadémikus, a kormánybizottság tagja pedig a következőt nyilatkozta a Pravda tudósítójának:

Az ismeretlen, szokatlan helyzet olyan problémák megoldását feltételezi, amelyekkel sem a tudósok, sem a szakértők soha nem foglalkoztak.

A szovjet szakértőtől által kommunikált bizonytalanságra reagálva Lipovecz személyes megjegyzést tesz: véleménye szerint a pánikkal és a félelemmel szemben „bőséges és hiteles információval” lehet védekezni. Hozzáteszi, hogy a Magyar Rádió előző napi, 168 óra című műsora öt személy szerint megnyugtatta, mert ott elhangzott, hogy a csernobili atomkatasztrófa „fele olyan veszélyes az emberiségre”, mint egy-egy légköri kísérleti atombomba-robbantás volt, amelynek egészségkárosító hatását eddig nem tudták kimutatni. „Azt is jó hallani” – folytatja Lipovecz –, hogy idővel a radioaktivitás „mindenfelé *érezhetően* csökken” (kiemelés tőlem K. B. D.), és hogy a WHO közleménye alapján még az itthon mért legmagasabb szennyezettségi érték sem éri el az egészségre ártalmas szintet. Lipovecz felhívja a figyelmet arra, hogy a veszély még nem múlt el, ezért javasolt „kinek-kinek a maga lehetősége szerint óvatosnak és elővigyázatosnak lenni, de semmiképpen sem pánikot kelteni”. Végezetül Mihail Gorbacsovot, az SZKP főtitkárát idézi, aki ígéretet tett, hogy továbbra is tájékoztatást fog adni a világnak baleset következményeinek felszámolását szolgáló munkálatokról.

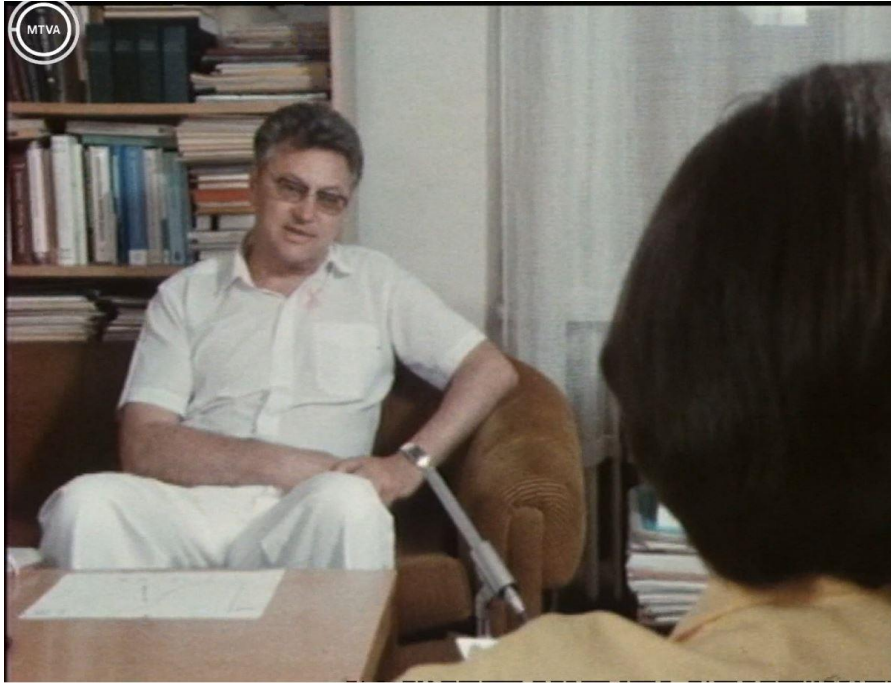
Ezután Aczél Endre jelentkezik A Hét című műsor híradójában. Klasszikus hírolvasói beállítást láthatunk: a műsorvezetőt öltönyben és nyakkendőben, félalakos képen mutatja a kamera egy asztal mögött ülve. „Képletesen szólva még a levegőben maradunk egy keveset” – kezdi Aczél az előző riportban látott légi felvételre utalva. Majd elmondja, hogy „a honi levegő csökkenéséről” így tud beszámolni: az aznap délben mért értékek alig térnek el a bal- esetet megelőző időszak „átlagos sugárzási értékétől, sőt egyes radioaktív elemek szintje a levegőben a kimutathatósági határ alá esett”. „Jó hír a földről is” – folytatja, s elmondja, hogy a növényzet és a felszíni vizek radioaktivitási szintje „igen alacsony”. Ezután a vágóképeken bemutatják a szovjet televízió által újonnan közzétett fényképeket is, amelyeken különféle szemszögből látszik az összeomlott reaktor. A szovjet televízió mozgóképeiből is láthatunk néhány részletet. Ezek a csernobili veszélyzónában készültek, és az elnéptelenedett utcákat és az ott dolgozó rendőröket, katonákat, szakembereket, tudósokat mutatják. Láthatjuk a szovjet válságstábot is a helyszínen, munka közben – térképeket olvasva, megbeszélést tartva –, és elhangzik az is, hogy reggel 6 órától hajnalig folyik ott a munka. Ivan Szilajev szovjet miniszterelnök-helyettest idézve Aczél elmondja: történelmi bejelentésként értékelhető az, hogy „a fő és az alapvető veszélyt elhárították”, vagyis megszűnt a radioaktív anyagok kiáramlása az atomeróműből. „Ezt örömmel nyugtázzuk mi is” – teszi hozzá Aczél.

Június 4-e: Nézői kérdések

Másfél hónappal a baleset után, június 4-én a Diagnózis című műsorban ismét Sztanyik B. Lászlóval készül interjú.³⁷⁶ Csurgay Judit riporter a beszélgetés előtt elmondja, hogy a történetek nagyon foglalkoztatják az embereket, mert a szerkesztőségük ezzel kapcsolatban számos érdeklődő telefont, levelet kapott az elmúlt hetekben. „Okkal várnak közérthető, világos választ a kérdéseikre”, így „az önök kérdéseire válaszol” a sugárbiológus szakértő. A felvezetőből az is kiderül, hogy hazánkban május 1-jén és 2-án mérték a legnagyobb sugárzási értéket.

Az interjú nyitó képén több kupac levél közelijét mutatja a kamera, jól látható, hogy a kézzel írott levelek címzettje a Magyar Televízió Diagnózis című műsora. Ezután a sugárbiológust mutatja a kép, aki egy kis asztal mögött ül, vele szemben társasági távolságban foglal helyett a riporter (lásd a 20. képet).

³⁷⁶ 1985M00179-00015-01 Diagnózis (15) 6. rész 1986. V. 4.

20. kép

Sztanyik–Csurgay-interjú: ansnitt beállítás, objektív-alsó kameraállás, a szereplők között társalgási távolság.

A tíz perces beszélgetés első felében a sugárbiológus szakértő olyan kérdésekre válaszol, amelyek a sugárbetegség kialakulására, tüneteire irányultak. Elhangzik az, hogy 0,5 sievert dózis alatt nem lehet a sugárbetegség klinikai tüneteit észlelni, 1 sievert sugárdózisnál viszont már előfordulhat halálozás is. Ehhez képest a Magyarországot ért sugárdózis a szakértői becslések szerint 2 millisievert, vagyis a fenti értékek töredéke. Ezt összegezve a beszélgetőpartnerek megállapítják:

Riporter: Tehát a sugárbetegség kialakulásáról szó sem lehet.
Sztanyik B. László: Szó sem lehet.

A következő kérdések a későbbiekben várható egészségügyi következményekre – az élettartam lerövidülésére, a daganatos betegségek kialakulására, az újszülöttek genetikai rendellenességére – utalnak. Itt Sztanyik a Hiroshima és Nagaszaki bombázása után rendelkezésre álló tudományos tapasztalatokra hivatkozva mondja el, hogy a Magyarországot ért alacsony sugárdózis miatt későbbi egészségügyi következményekre nem kell számítani. A szakértő kiemeli, hogy egyes orvosok „túlzásba estek”, mert indokolatlanul adták a jódtablettákat a lakosoknak, illetve egyes nőgyógyászok a terhesség megszakítását javasolták.

A harmadik témakör, amelyet érintenek a beszélgetés során, a hazai élelmiszerek fogyaszthatósága. A sugárbiológus elmondja, hogy a csernobili baleset következtében radioak-

tív por került a primőr zöldségek felületére, és azért indokolt ezek lemosása, mert így lehet a felületi szennyeződéstől megszabadulni. Sztanyik széles mosollyal az arcán mondja el azt is, hogy amíg ezek a primőrök forgalomban vannak, „addig mosogassuk csak a zöldségeket”. Egy nézői levélben felvetették, hogy a felületeken megtapadó radioaktív szennyeződést az elmúlt napok esőzése bemoshatta a talajba, ahonnan a növények a gyökerükön keresztül felszívhatták a káros anyagokat, amelyek így belsőleg szennyezték meg azokat. Erre Sztanyik azt mondja, ilyen módon „elenyészően csekély hányad” radioaktív részecske kerülhetett a növényekbe, így azok nyugodtan fogyaszthatók. Az ivóvíz – mint mondja – kismértékben szennyeződött: a mélyfúrású kutak és az artézi kutak mentesek voltak a szennyeződéstől, a parti szűrésű víznyerő helyeknél a kimutathatósági szinten voltak az értékek, a felszíni vízkivételi víznyerőknél a határértéknél valamivel magasabb szintet mutattak. De mindenütt távol voltak a WHO által az egészségre ártalmasnak minősített szinttől. Derűsen jegyezi meg: „Tehát az ivóvízzel az égegyadta világon semmi gond nem volt.” A tejjel kapcsolatban elmondja, hogy a hivatalos szervek a baleset utáni első napokban belső intézkedést adtak ki a gazdaságoknak a legeltetési tilalomról. A riporter kérdésére válaszolva – nem volt-e már késő a legeltetési tilalom elrendelése? – Sztanyik közli, hogy még időben megoldották a sugárfertőzött, radioaktív jódot tartalmazó tej semlegesítését: begyűjtötték, és összekeverték nem fertőzött tejjel. Az így kapott „fölhígított, szennyezett tej tulajdonképpen egy nagyon alacsony szintű szennyeződést mutatott”. Itt a riporter szükségesnek véli hangsúlyozni, hogy ez nem jelentett veszélyt:

Riporter: Tehát mindenféleképpen ártalmatlan volt az egészségre?

Sztanyik B. László: Mindenféleképpen ártalmatlan volt, így van, az egészségre.

A hús radioaktív szennyeződéséről a szakértő azt mondja, hogy azt később lehet kimutatni, mert a káros anyagnak be kell épülnie az állati szervezetbe, valamint idő telik el addig, amíg az állatot levágják. Éppen ezért itt a hosszabb felezési idővel rendelkező elem, a cézium jelenlétét kell vizsgálni. A rendelkezésre álló adatok alapján Sztanyik azt mondja, hogy ha a most észlelt céziumszint éveken át így maradna, akkor érnék el az 1950-es évek végi, 1960-as évek eleji szennyezettségi állapotot, amelyet az atombomba-kísérletek okoztak. A beszélgetés kedélyesen zárul:

Riporter: Tehát akkor nincs ok aggodalomra.

Sztanyik B. László: Tudjuk, hogy az atomfegyver-kísérletek korát is átéltük egészségesen. [Hatalmas mosoly az arcán.] Nincs ok aggodalomra.

8.4.3. Összegzés: a Magyar Televízió felvételeinek elemzése

Az április 29-ei első helyszíni riport akár jól is sikerülhetne, hiszen alapvetően az a célja, hogy közelebb hozza az emberekhez a radioaktív sugárzás fogalmát, megmutassa annak itthoni elemzését, és megszólalhassanak magyar szakértők ezzel kapcsolatban. Ezt szolgálja a helyszín is, valamint az, hogy részben megmutatják, miként végzik a levegő szennyezettségének mérését. Ám a nyitó képen látható munkafolyamat során több alapvető kérdés marad megválaszolatlan: hol készültek a felvételek, mit takar az a kifejezés, hogy a „levegő milyensége”; milyen értéket mutat a képen szereplő műszer, és ezt hogyan értékelik a szakértők? Ezt a kezdeti bizonytalanságot növeli a következő képen bemutatott három színes műanyag lavór is. Az első képen szereplő alak az általa viselt, a laboratóriumi környezetből ismert fehér köpennyel a tudós képét hívja életre, amely az általános fogalmi keretek értelmében a hozzáértést, a szakmaiságot jelezte volna. Ezzel szemben éles kontrasztként jelenik meg a legtöbb háztartásban megtalálható fröccsöntött műanyag edény, amely nem a légszennyezettség megállapítására használatos eszközként ismert. Ezt a képi zavart növeli az, amikor a riportert – megmutatva a lavór alját – megállapítja: „Ilyen piszkos Budapest levegője.” Jogosan merülhet fel számtalan kérdés a televízió nézőben. Mi látható a lavórban? Por, kosz, vagy ez volna a radioaktív anyag? Ha egyszerű szennyeződés, akkor vajon miért mutatják? Ha egészségre káros anyag, akkor miért nincsenek a képen látható személyek védőfelszerelésben? Egyáltalán: ha van egy mérőállomás, amelyet az első képen meg is mutattak, miért van szükség három lavórra is a légszennyezettség-méréshez? Valamiért a beállítás is a lavórok szerepét igyekszik hangsúlyozni: ezek a képkivágás közepén, az előtérben állnak, mellettük oldalt a riportert félig oldalról, félig hátulról mutatják – ezzel kérdező-közvetítői minőségben ábrázolják –, a kérdések megválaszolásában kompetens szakember viszont indokolatlan helyen, a kép háttérében, a lavórok mögött áll. Kettejük között formális, társasági távolság van. A jelenet teljes mértékben elveszíti a jelentőségét akkor, amikor a riportert – korigálva a beszélgetést felvezető mozdulatát, amelyben megmutatta a lavórt –, kijelenti, hogy: „De nem is ez a jövetelelünk célja.” A riportban tehát elkezdik megmutatni a nézőnek, miként mérik a levegő – feltehetően radioaktív – szennyezettségét, ám a munkafolyamat pontos ismertetése helyett a riportert hirtelen témát vált. Így arról nem esik szó, hogy a mérések alapján a szakértők milyen következtetéseket vontak le eddig, és hogy a lavórban látható szennyeződés az emberi egészségre milyen hatással van. Ehelyett a megszólaltatott meteorológus szakértő olyan fogalmakat használ, mint „természetes és mesterséges radioaktivitás”, „értékek”, „kritikus értékek”, „nagyságrend”, és ezeket a beszélgetés során nem definiálja, így a közlése a laikus néző szá-

mára nem lehet informatív. A riporter sem törekszik arra, hogy olyan kérdéseket tegyen fel, amelyek megkönnyítenék a szakzsargon értelmezését. A szakértő olyan általános érvényű megállapításokat tesz, amelyek bármilyen más helyzetben használhatóak lehetnének. Ilyen például az, hogy ha egy érték meghaladja a kritikusnak vélt szintet, akkor intézkedéseket kell hozni. A beszélgetésből nem derül ki, hogy milyen szennyezettségi értékek vannak Magyarországon a légtérben, és azok a szakemberek szerint milyen egészségügyi következményekkel járhatnak. Bizonytalanságot kelthet a nézőben, hogy mialatt a meteorológus szakember beszél, laboratóriumi vágóképeket láthatunk, amelyek közül az egyik egy digitális számláló folyamatos emelkedést mutat, ám erről nem esik szó az interjúban. Amikor ismét a meteorológus szerepel a képernyőn – aki éppen a várható légmozgásokkal kapcsolatban állapítja meg azt, hogy „lassan növekvő esélyeink vannak” arra, hogy radioaktivitással szennyezett légtömeg Magyarországot is elérje – újabb disszonancia merül fel. Először is az „esély” szó használata stílárisan nem releváns az emberi élet kioltására alkalmas nukleáris felhő érkezésével kapcsolatban. Másodszor pedig kellemetlen érzést kelthet a nézőkben, hogy míg a szakértő feltételes módban beszél a légáramlás mozgásáról, mindvégig látható, hogy fújja a haját és a nyakkendőjét a szél. A beszélgetés végén a riporter a hivatalos kérdező szerepéből váratlanul kilépve személyesebb stílusra vált, és a riportalany „szájába adja” a záró mondatot. Így mindketten elismélik azt, hogy a nukleáris felhő érkezését „nem szívesen várják”. A megfogalmazás ebben az esetben is paradox, hiszen nem lehet elképzelni olyan helyzetet, amelyben szívesen várnánk a mérgező anyagok levegőbe érkezését.

A második megszólalónak, Tokaji Gábornak az volna a feladata, hogy értelmezze és közérthetővé tegye a meteorológus által elmondott információt. Ezzel szemben az interjú helyzetének komolyságára nagymértékben hatással van a helyszín és a két szereplő megjelenése. A pocakos ezredes láthatóan kényelmetlenül érzi magát: a szorosban a fal mellett elhelyezett thonetszéken többször is pozíciót vált. Ezzel szemben a riporter a külső szemlélő számára kényelmesnek tűnő pózban ül, és nem társasági, hanem szinte bizalmas távolságon belül foglal helyet: zavaró látni, hogy a két szereplő térde szinte összeér a beszélgetés alatt. Míg az ezredes katonai egyenruhában – ingben, nyakkendőben és öltönyben – látható, addig a riporter a nyakánál lazán begombolt, feltűrt ujjú inget és egyszerű nadrágot visel. Az alezredes fellépése nincs összhangban a ruházatával, a testtartása nem az egyenruhásoktól megszokott, fegyelmezett póz. A szakértő zavaros, nyelvtanilag pontatlan választ ad. Fontosnak tartja hangsúlyozni azt az adott helyzetben nem releváns tényt, hogy a kísérleti atomrobbantásokkor is olyan radioaktív sugárzás jutott a levegőbe, amelynek mértéke a csernobili atombaleset következtében kiáramló sugárzásnál nagyobb volt. Mivel nem támasztja alá pontos mérési

adatokkal az elmondottakat, a néző előtt nem világos, hogy ezek mennyire helytálló információk. Mivel néhány perccel korábban a meteorológus szakértő elmondta, hogy hazánkban nem mutattak ki sugárszint-változást, nem egyértelmű, hogy Tokaji alezredes milyen értékekről beszél. Az információhiány okozta disszonanciát növeli Tokaji későbbi kijelentése is, amely szerint az élőlényekre nem jelent veszélyt a radioaktív anyag, ám az a jelenlegi esős napokban egyébként is kimosódik a légkörből. Arról a jogosan felmerülő kérdésről viszont nem beszél, hogy az eső által légkörből kimosott radioaktív szennyeződéssel mi fog történni: feloldódik, vagy a vízcseppekkel együtt lerakódik a felszínre? Ez a beszélgetés is azzal zárul, hogy a riporter egy nem professzionális lépéssel éri el azt, hogy elhangozzon az adásban: „Megnyugtathatjuk az ország lakosságát.” A riport közben mutatott vágóképeken egy apró kijelzőn meteorológiai képeket látunk, és bár a kamera időnként ráközelít egy-egy felvételre, a hozzá nem értő néző számára nem derül ki, pontosan mi látható a képen.

Az április 30-ai riport egy szakértői tanácskozásról tudósít. Ezt a felvétel első felében vizuális formában is megjelenítik, mégpedig olyan közhelyesnek mondható képekkel, mint a hatalmas tárgyalóasztal körül ülő és tanácskozó férfiak, az asztalon heverő rengeteg dokumentum és a komoly arccal jegyzetelő emberek. Ezek a klisék azt a mentális keretezési folyamatot igyekeznek előhívni, amely a nézőben azt az érzetet kelti, hogy a képen látható emberek értik a dolgukat, sokan vannak, egymással egyeztetnek, feljegyzéseket készítenek, megbeszélnek a teendőket, vagyis közben tartják az irányítást, és fontos döntéseket hoznak. Ezt a nyugalmi állapotot igyekeznek fenntartani a sértetlenül álló csernobili atomerőmű képeinek indokolatlan használata, ismétlődő bevágása is. Elhangzik ugyan, hogy egy prospektus képeit mutatják, ám ezt a megjegyzést érvénytelenné teszi a vezérlőteremben békésen dolgozó operátorok és az érintetlen épületek külső és belső képének többször megismételt bemutatása. Ráadásul a riport közben csatlakozó televíziónézők nem tudnak arról, hogy milyen felvételeket látnak, hiszen a régi prospektus képei és az aznapi szakértői értekezlet képeit felváltva mutatják be. Zavart kelthet az a közölt adat, amely szerint „nem számottevő” a hazai radioaktivitás szintje, mert ezzel az állítással elismerik, hogy az előző napi adatokkal szemben – amikor ennek ellenkezőjét állította mindkét szakember a tévériportban, és ez hangzott el 29-én a Magyar Rádióban is³⁷⁷ – mégis van Magyarországon kimutatható mennyiségű radioaktív sugárzás, amelynek szintje megemelkedett. A riport második részében ismét laboratóriumi környezetet mutatnak: számos műszert, gépet, kijelzőt láthatnak a nézők, amelyeket ott dolgozó – olykor a felvételtől zavarban lévő – szakemberek hoznak működésbe. Narráció hiányában egy

³⁷⁷ „Hazánk légterében nem okozott változást a szovjet-ukrajnai csernobili atomreaktorban keletkezett baleset.” URH 1986. IV. 29. 23:30 LL/vm Magyar bejelentés.

laikus nézőnek nehézséget jelent a különféle eszközök, mérőműszerek felismerése. Ennél már csak a kijelzőkön látható emelkedő számsorok értelmezése okozhat nagyobb kihívást. Jelen kontextusban, amelynek része annak az új hírnek az ismertetése is, hogy emelkedett a hazai radioaktív sugárzás, nem okoz megnyugvást az sem, hogy a – feltehetően a – radioaktivitás szintjének meghatározását szolgáló laboratóriumi helyszínen minden további magyarázat nélkül emelkedő számsorokat látni.

Május 1-jén a Polgári Védelem szakértőire hivatkozva a televízió arról tájékoztatja a nézőket, hogy nincs szükség a szakmai méréseken túl bármilyen további intézkedésre. Elhangzik az is, hogy az élelmiszer radioaktivitása nem növekedett. Ezzel szemben a május 2-ai közlemény olyan egészségvédelmi ajánlást tartalmaz, amely az élelmiszer-fogyasztásra irányul. Feltehetően az emiatt kialakult disszonancia indokolja azt, hogy a műsorkészítők ismét megpróbálják közérthetővé tenni a radioaktív sugárzással kapcsolatban eddig elhangzott szakkifejezéseket, így interjút készítenek Berki Mihály PVOP-parancsnokkal. A felvétel beállítása egy privát beszélgetés érzetét kelti, amelynek a néző csak szem- és fültanúja, és amely során a szakértő – mivel mindvégig kissé oldalra, a riporterre néz –, nem hozzá beszél, nem vele közöl információt, hanem a riporterral. A riporter elmondja: arra törekszik, hogy „konyhanyelvre” fordítsa le a szakértő szavait. Ám ez a próbálkozás nem eredményes. Berki elmondja, hogy hazánkban egy nagyságrend van, és ennek öt-hatszoros mértéke esetén lenne indokolt komolyabb intézkedéseket hozni, ám ez az öt-hatszoros nagyságrend sem érintené „komolyabban” a lakosságot. Vagyis alapvetően kiderül, hogy van egy szint, amelyet a mérések szerint a hazai adatok nem értek el, ám továbbra sem hangzik el közérthetően, mit jelent az a fogalom, hogy nagyságrend, és pontosan milyen sugárszennyezettségi adatokat mutatnak a mérőműszerek. Arra sem kap magyarázatot a néző, mit jelent a lakosság „komolyabb” veszélyeztetése. A laboratóriumi vágóképek újból számos műszert, kijelzőt ábrázolnak, ám arról továbbra sem kapnak tájékoztatást a nézők, hogy pontosan mit és miért mutatnak a képeken. Emiatt és a választott kameraállásnak köszönhetően a néző mindvégig a kívülálló, megfigyelő szerepben marad. A szubjektív – az irodákat végigjáró operátor szemszögét mutató – kameraállásból készített felvételek azt a célt szolgálják, hogy a nézőnek újból megmutassák: a szakértők összegyűlnek, egymással egyeztetnek a helyzetről, megbeszéléseket tartanak, és készülnek a helyzet elemzését szolgáló térképek, rajzok. Más szavakkal: aggodalomra nincsen ok, a magyar válságstáb ura a helyzetnek. Ezt az idealizált képet némileg beárnyékolják azok a rövid képsorok, amelyeken azt láthatjuk, hogy a szakemberek hevesen gesztikulálva kommunikálnak egymással, mert ezeket úgy is értelmezhetjük, mintha mégsem lenne teljes egyetértés közöttük.

A május 3-án látható riportok mindegyike arra törekszik, hogy megnyugtató adatokat közöljön a nézőkkel. Ezzel magyarázható, hogy a moszkvai tudósító a felrobbant atomerőmű képe mellé azt a megjegyzést fűzi, hogy a többi épület sértetlen, és nincs tűz. Hardy kijelentése igaz, ám mégis kisebbiti az atomerőmű felrobbanásának tényét azzal, hogy a látható dolgokra fókuszál, mialatt a nézők számára is evidens az, hogy a robbanás során kiáramló egészségre veszélyes anyag láthatatlan – éppen ezért kellene erről is beszélni. Egy atomreaktor felrobbanásakor nem feltétlenül az a legfontosabb közlés, hogy egyébként a szomszédos építmények sértetlenül állnak. Abból pedig, hogy a forgatás idején nincs tűz, nem következik egyértelműen az, hogy elhárult a veszély, vagy a radioaktív sugárzás ne áramolna továbbra is ki az erőmű belsejéből.

A Radiológiai Osztályon készült riportnak is az emberek nyugalmanak megőrzése a célja. Ám akár zavaró is lehetett azt látni, hogy ebben a professzionális környezetben a legtöbb háztartásban megtalálható üdítős és ásványvizes üvegekben tárolják a beérkezett tejminit. Bár a nyitó- és a vágóképeken látható, hogy a szakemberek vizsgálják a tejet és a zöldségfélét, és elhangzik az is, hogy szinte minden órában elemzik a laborba beérkezett mintákat, a bejátszás mégsem az aktuális hazai sugárszennyezettségi adatokról tájékoztat. A közel másfél perces felvételen több mint egy percen keresztül ismét az a csernobili atomkatasztrófa hazai következményeinek kontextusában irrelevánsnak tekinthető adat hangzik el, hogy az atombomba-kísérletek során még a jelenleginél is magasabb volt a radioaktív sugárszennyezettség mértéke a vizsgált zöldségfélékben. A riporter ugyan egy rövid kézmozdulat erejéig megmutatja az ábrán, hogy az aktuálisan mért hazai sugárszint hol helyezkedne el a grafikonon, ám a kamera nem közelít rá a grafikonra, így a képen nem látszik az oszlopdiagram értékeinek meghatározása, és emiatt a televízió nézők nem tudják leolvasni az adatokat. Annyi mindenképpen érzékelhető, hogy a legtöbb oszlop közel azonos magasságú. A figyelmesebb nézők talán meg tudják állapítani, hogy az értékek a 100 és 150 közötti tartományban mozognak. És két esetben van kiugrás: ekkor az értékek megközelítették az 500-at. Az a lényeges információ viszont nem derül ki, hogy ha ábrázolnák ezen a grafikonon a csernobili atomkatasztrófa következtében a nagy levelű zöldségfélékben kimutatott radioaktív sugárzást (a 1000–1200 közötti értékeket), akkor az az atomcsend-egyezmény idején kimutatott csúcserték után a második legmagasabb adat lenne, amelyet 1959 óta mértek hazánkban. Jusst László ezután személyes megjegyzést tesz: kikacsintva a nézőkre azt mondja, hogy az 1960-as években mért kiemelkedő értékről nem is tudtak. Érvelhetünk úgy, hogy ezzel az „amiről nem tudunk, az nincs is” hozzáállással elbagatellizálja a helyzetet. Hiszen az, hogy a radioaktív

sugárzás megemelkedéséről nem tud a lakosság, még nem jelenti azt, hogy annak nincsen egészségkárosító hatása vagy bármilyen további következménye.

Juszt László helikopteres bejelentkezése arra szolgál, hogy a televízió nézőt beavassa a csernobili események hatására szükségessé vált munkafolyamatba. A néző az operatőr kezében remegő felvevőgép hatására együtt zötykölődik a riporterral 300 méter magasban. Ezalatt hallhatja a helikopter rotorjának hangos zúgását, a kamera képein keresztül pedig kinézhet az ablakon, láthatja a tájat. A szubjektív kameraállás azt az érzetet kelti, hogy a néző a görnyedt testtartásban ülő, utcai ruházatot viselő, a mérőműszereket a combjukon tartó szakemberek mellett foglal helyet, vagyis közvetve részt vesz a mérésben. Az utazás kedvező, ugyanakkor nem teljesen érthető hírrel zárul: bár a szakértőknek még ki kell értékelniük a mérési eredményeket, már most meg tudják mondani azt, hogy az előző adatokhoz képest csökkent a levegő radioaktivitása. Felmerül a kérdés, miként lehetséges az, hogy az adatok kiértékelése előtt egyértelmű eredménnyel tudnak szolgálni? Juszt László riportja feltehetőleg a Polgári Védelem aggodalomkeltő napi közleményét igyekszik ellensúlyozni, amelyben először hangzik el, hogy Budapest légterében a radioaktivitás szintje csökkent. A csökkenés önmagában pozitív hír, ám az, hogy a televízió nézők ebből a közleményből értesülnek – implicit módon – arról, hogy a sugárzási szint valamikor korábban megemelkedett, már aggodalomra adhat okot.

Május 4-én Sztanyik B. László sugárbiológust láthatjuk a képernyőn, aki igyekszik elmagyarázni a hazai radioaktív sugárméréssel kapcsolatos tudnivalókat. Az első, asztal körül rögzített beszélgetés sajátossága az, hogy a riportert átveszi a riportalany szerepét, vagyis a televízió néző tőle, s nem a szakembertől tudhatja meg az új hírt: nincsen szükség egészségvédelmi intézkedésekre. Juszt bizonyára észleli ezt, mert hirtelen félbeszakítja mondandóját, és felszólítja Sztanyikot, hogy folytassa azt, amit ő elkezdett. Ezután ismét olyan helyzet áll elő, mint április 29-én: a riportert úgy tereli a beszélgetést, hogy a szakértő mondja ki azt, amit szeretne hallani. Vagyis azt, hogy nincs vészhelyzet. Ugyanez ismétlődik meg akkor is, amikor Juszt egy személyes történeten keresztül illusztrálja a túlzott elővigyázatosságot: nem engedte homokozni a gyerekeit. Ebben az esetben felmerülhet a kérdés: ha a riportert magánemberként nem meri a gyermekének megengedni azt, hogy a szabadban játsszon, vagyis ő maga sincs meggyőződve arról, hogy nincs veszély, akkor néhány perccel korábban miért törekedett arra, hogy a szakember kimondja ennek az ellenkezőjét? Kellemetlen érzést kelthet a nézőben az is, amikor a sugárbiológus arról beszél, hogy a talaj vizsgálata nemcsak hosszadalmas, hanem költséges folyamat is. Egy egészségügyi kockázatot jelentő helyzetben, amikor az ország lakosságának legfőbb érdeke az, hogy a szakemberek elvégezzék minden lehetséges vizsgálatot, megtegyenek minden egészségvédelmi intézkedést, érthetetlen lehetett,

hogy miért kell ezeknek a munkafolyamatoknak az anyagi és időbeni vonzatait hangsúlyozni. A számokkal teleírt tábla előtti jelenet célja az lehet, hogy a szakértő elmagyarázza a korábban csak előszóban elhangzott sugárbiológiai szakkifejezések és mérési értékek jelentését. Ez azonban több okból is meghiúsul. Először, a táblán elszórtan szerepelnek azok a számok és mértékegységek, amelyekre a szakértő a beszéd során rámutat, így mozdulatait a kamera kevés sikerrel tudja lekísérni. Ennek következtében a látottak nem mindig vannak összhangban az elhangzottakkal, és a nézőnek nehézséget jelenthet követni az érvelést. Másodszor, Sztanyik egy bonyolult matematikai szöveges feladathoz hasonló módon próbálja elmagyarázni a sugárterhelés mértékét, és nem indokolja meg, hogy miért csak a gyermekek kapcsán ismerteti ezt a folyamatot. Végezetül, amikor a sugárbiológus azt a triviális információt mondja el – és még fel is írja a táblára –, hogy a 100 000 nagyobb, mint az 1, komolytalanná válik az érvelés.

A május 6-ai Sztanyik-interjúnak két célja lehet: egyrészt az, hogy a szakember elmagyarázza a jóadás mechanizmusát, és annak lehetséges káros következményeit. Másrészt az, hogy demonstrálja: a magyar Polgári Védelem felkészült az esetleges vészhelyzetre. Bár a szakértő csapongóan és tautologikusan fogalmaz, szándéka talán megvalósul: felhívja a figyelmet arra, hogy a jódtabletta-szedésnek vannak káros mellékhatásai. A kedvező hír – van elég jódtabletta Magyarországon – után váratlan fordulat következik. A riporter közli, hogy a bemutatott, rövid ideig eltartható gyógyszereket, amelyek a sugárszennyezetségek káros hatásait csökkenthetik, a PVOP döntése értelmében nem kapják meg a lakosság legveszélyeztetettebb tagjai: a kisgyerekek és a terhes nők.

Május 8-án a nézők érzelmileg vezérelt, objektívnek nem mondható beszélgetéseket láthatnak. Előbb az ingerült sugárbiológus beszél, majd egy komolytalan párbeszéd hangzik el a moszkvai tudósító és a hazai műsorvezető között. A Sztanyik-interjúnak az a legfőbb sajátossága, hogy a sugárbiológus szakértő láthatóan nehezen tudja kordában tartani indulatait, és többször heves válasz formájában fejezi ki elégedetlenségét a hazai jódtabletta-szedéssel kapcsolatban. Dühét nemcsak többször elismételt mondatai, hanem arckifejezése és indulatos mozdulatai is jelzik. A feszült helyzetet a riporter úgy próbálja meg oldani, hogy fizikailag avatkozik be: váratlanul átnyúl Sztanyik előtt, elvesz az asztalról egy újságot, és annak tartalmára tereli a beszélgetést. Ebben a nem szokványos helyzetben ismét az az érzése támadhat a nézőnek, hogy a riporter többet tud az interjúalanyról, és valamit szeretne volna elmondani vele. A Sztanyik-interjú hevületét jelzi az is, hogy a szakértő nemcsak gesztusával – asztalra dobja az addigi beszélgetés témáját képező dokumentumot –, hanem a szavak szintjén is kifejezi: ő ezen a ponton lezárja a beszélgetést. A Hardy Mihály és Sugár András közötti informá-

lis stílusú beszélgetést abszurdá teszi a moszkvai tudósító áthallásos kiszólása. Ugyanis nem egyértelmű, hogy az a budapesti stúdióban ülő, Sugár vezetéknevű műsorvezetőre, vagy a moszkvai mérési adatok kisebbitésére, elbagatellizálására utal. Akárhogy is, ezt a bejelentkezést nehezen lehet komolyan venni, vagyis ez sem szolgálja a nézők tájékoztatását.

A Hét című műsor május 11-ei felvételein több olyan megjegyzést hallhatunk magas rangú szovjet vezetőktől (késett a szovjet részről az adatszolgáltatás, a helyi szakemberek kezdetben nem mérték fel a helyzet súlyát), amely implicit módon arra utal, hogy a Szovjetuniót komoly kihívás elé állította a baleset. Ezekben az esetekben meglepő módon elmarad az államszocialista propagandából jól ismert passzus, amely a nehéz helyzetekben is a Szovjetunió egységét, erejét és felsőbbrendűségét hangsúlyozza. Ezzel szemben most, a sorok között olvasva inkább a Szovjetunió csernobili helyzettel szemben mutatott tehetetlenségéről kaphatunk tájékoztatást. Erre utal az is, hogy a szovjet válságstáb tagjai nem azt emelik ki, hogy a szovjet tudósok mindent megtesznek a következmények megfékezése érdekében, hanem azt, hogy a szakemberek ismeretlen helyzettel szembesültek. Lipovecz Iván szubjektív hírösszefoglalója több magánvéleményt tartalmaz, és a tájékoztatás helyett inkább a néző kioktatását szolgálja. Lipovecz egyetlen informatív tényt mond el: azt, hogy a veszély még nem múlt el. Azt viszont elmulasztja kifejtteni, hogy mit ért veszélyen, és hogy ez a felrobbant erőmű környékén vagy Magyarországon jelentkezik-e. Így „a mindenki védekezzen a veszély ellen saját lehetőségei szerint” kijelentés is rendkívül zavarkeltő. A helyzet érthetlenségét növeli az is, hogy néhány perccel később elhangzik a Híradóban: a szovjet tájékoztatás szerint az elhárítási munkák során mérföldkőhöz érkeztek azzal, hogy az alapvető veszélyt megszüntették az erőmű környékén. Aczél Endre a Híradóban tájékoztat arról, hogy a legfrissebb adatok alapján hazánkban miként alakult a levegő, a növényzet és a felszíni vizek radioaktív sugárzási szintje. Kedélyes megjegyzésekkel kommentálja és vezeti át az egyik hírt a másikba, ami a téma komolyságának kisebbitését sugallhatja.

Csurgay Judit június 4-ei interjúja az előző Sztanyik-interjúknál bőségebb tájékoztatást nyújt. Az itt látható képi kompozíciót összehasonlítva a május 8-ai, Juszt László által ugyanebben a szobában készített interjúval elmondhatjuk, hogy az ansnitt beállítás (a megszólaló a vele szemben ülő riporter válla mögül látható, és szinte teljesen kitölti a kamera képét) és az objektív szemszögből, szemmagasságból rögzített képek itt olyan klasszikus interjúhelyzetet teremtenek, amelyben a néző az információszerző-megfigyelő szerepét tölti be, szemben a korábbi beszélgetéssel, ahol a kép kompozíciója szimbolikusan kirekesztette a beszélgetésből. Ez a beszélgetés a verbális kommunikáció szempontjából is más, mint a korábbiak, mert a szakértő derűsen, a korábbinál közérthetőbb módon válaszol a három nagy témakör mentén

– a sugárbetegség, a hazai sugárzás várható következményei, az itthoni élelmiszerek sugár-
szennyezettsége – felmerült kérdésekre. A felvezető szövegben elhangzik, hogy a baleset kö-
vetkeztében Magyarországon május 1-jén és 2-án mérték a legmagasabb radioaktív sugárzási
értékeket. Csurgay Judit kérdései azonban belesimulnak a megelőző hetekben megszokott
narratívába, így szó esik a jódtabletta-szedés káros hatásáról, a nagy levelű zöldségfélék le-
mosásáról, az ellenőrzött tej fogyasztásáról, és arról, hogy az atomfegyver-kísérletek nagyobb
sugárterhelést okoztak, mint a csernobili atomkatasztrófa. Ugyanakkor van két olyan új in-
formáció is, amelyről sem a sajtóban, sem az elektronikus médiában nem esik szó: azután
rendeltek el legeltetési tilalmat, amikor már észlelték a radioaktív jód jelenlétét a nyers tejben,
és egyes orvosok a terhesség megszakítását javasolták. A riporter az interjú során úgy alakítja
a beszélgetést, hogy a szakértő kimondja: nincs ok aggodalomra. Az atomkatasztrófa komoly-
ságának elbagatellizálására utalnak a szakértő kedélyesen, mosolyogva elhangzó mondatai a
radioaktív porral szennyeződött zöldségfélék „mosogatásáról”, illetve arról, hogy a kísérleti
atombomba-robbantások „korát is átéltük”.

8.5. Összegzés: médiaelemzés

A csernobili atomkatasztrófa hazai médiareprezentációjának vizsgálata alapján a hírek időbeli
megjelenését és tartalmát tekintve, valamint a vizuális kommunikációt illetően a következő
lényegi megállapításokat tehetjük.

8.5.1. Az első hírek megjelenése és az első magyar intézkedések

A Magyar Rádió, a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adása és a Magyar Televízió két, a
napilapok három napos késéssel számoltak be a történekről (lásd a 8.1.2.1., a 8.2.2.1., a 8.3.2.
és a 8.4.2. fejezetet). A baleset utáni első napok eseményeinek ismeretében azt láthatjuk, hogy
a hazai rádió és televízió rögtön, a történekr hivatalos beismerését követően hírt adott a ka-
tasztrófáról (lásd a 6.1. fejezetet). *Vagyis Magyarországon a késlekedést nem a hazai hírközlő
szervek információ-visszatartása, és nem vagy csak részben a tájékoztatáspolitikája, hanem a
szovjet fél időhúzásából és titkolózásából fakadó információhiányos állapot okozta.* A hivata-
los magyar pártiratokból látható, hogy a szovjet operátorok április 25-én késő este kérték a
magyar villamosenergia-import csökkentését, amit egy nappal később hivatalos formában is
megismételtek, a kérést a csernobili erőmű üzemzavarával indokolták. A magyar pártvezetés
április 26-án nem hivatalos forrásokból tájékoztatást kapott arról, hogy Észak-Európa több
pontján magasabb radioaktív sugárzási szintet mértek, ám ezek az információk ekkor még
nem jelezték egyértelműen a magyar szakemberek számára a hazánkat is fenyegető veszélyt.

Erre utal az is, hogy a készenléti állapotot csak két nappal később, április 28-án rendelték el Magyarországon, de fontos kiemelni, hogy ez a hivatalos szovjet tájékoztatás előtt megtörtént (lásd a mellékletben szereplő 2. ábrát). A magyar pártiratokból látható az is, hogy már akkor összehívták a szakértői bizottságot, amikor még kizárólag a rövid TASZSZ-jelentés és a kijevi főkonzul két rejtjeltávirata szolgált információval a történekről (lásd a 6.1. fejezetet) – ekkor, április 29-én még a Szabad Európa Rádió adásaiban is csak találgatások folytak arról, hogy mi történhetett s milyen következményekkel lehet számolni (lásd a 8.3.2. fejezetet és a mellékletben szereplő 2. ábrát). A szakértők két napos ülést tartottak, másnap, április 30-án elrendelték a rendszeres radioaktív sugárszint-mérést, a jódtabletták gyártását, és a meteorológiai körülményekkel számolva felkészültek a legrosszabb forgatókönyvre – épp ez idő alatt érte el Magyarország légterét a radioaktív felhő (lásd a 6.1. fejezetet).

A hazai sugárszint változatlanóságáról szóló hírek csak addig voltak érvényben, amíg a szakértői bizottság is bizonytalan volt a részleteket illetően: május 1-jétől kezdve, miután a MÉM több megyében legeltetési tilalmat rendelt el, már olyan közlemények jelentek meg a magyar médiában, amelyek közvetve ugyan, de elismerték a káros anyagok jelenlétét. A radioaktív szennyeződési szint május 2-án tetőzött Magyarországon, amiről explicit módon nem számolt be a média – ekkor tették közzé az egészségvédelmi előírásokat –, majd ezt követően jelentek meg a sugárszint ingadozásáról és csökkenéséről szóló tájékoztatások. Ám – mint az utólag a pártiratokból kiolvasható – a radioaktív sugárzás jelentős mértékű csökkenése csak a május 8-ai esőzések nyomán következett be (lásd a mellékletben szereplő 2. ábrát).

Az általam vizsgált médiumok közül a Magyar Televízió adott hírt először a katasztrófáról: április 28-án este a TASZSZ rövid, s nem kellően informatív jelentését hallhatták a nézők Hardy Mihály moszkvai tudósító tolmácsolásában. Ám azzal, hogy *a bejelentkezés megszakította a műsorfolyamot, majd az elkövetkező órákban többször megismételték és a vezető hírek között tartották, a műsorkészítők jelezték a baleset komolyságát.*

A Magyar Rádió is április 28-án tájékoztatott először a történekről, ám itt volt egy rövid, cenzúramentes időszak Bedő Iván turnusvezetése alatt (lásd a 8.2.2.1. fejezetet). Ugyanis *a rádióhallgatók április 28-án este 9 órától másnap reggel 8 óráig szovjet, szigorúan titkos magyar és nyugati források alapján folyamatosan tájékoztatást kaptak az akkor tudható részletekről.* Egy hírtől eltekintve a hivatalos szovjet távirati jelentés mellett az összes közleményben elhangzott az a nyugati hírforrásból származó tény is, hogy a radioaktív sugárzás megemelkedését a baleset helyszínétől több ezer kilométerrel északra is észlelték a szakemberek. Ezzel a rövid, de nem elhanyagolható és rendszeresen megismételt információval a rádióhallgatói nagy valószínűséggel jobban fel tudták mérni a baleset súlyát, mint a kizárólag a

televízióból tájékozódók, ők ugyanis csak a baleset tényéről és helyszínéről kaptak tájékoztatást. A nyugati és a „szigorúan a szerkesztőségek tájékoztatását” szolgáló MTI-információk este érkeztek meg a rádió szerkesztőségébe, így a Bedő-vezette turnus alatt ezek jóval kevesebb rádióhallgatót értek el, mintha napközben kerültek volna adásba. Az adásleiratokból egyértelműen látható, hogy április 29-én reggel 9 órakor új turnus indult, és ettől kezdve a hivatalos tájékoztatáspolitikai alapelveknek megfelelően, vagyis kizárólag a hivatalos szovjet és magyar hírforrások alapján folytatódott a hírközlés a Magyar Rádióban.

A Szabad Európa Rádió április 28-ai és 29-ei magyar nyelvű adásairól elmondható, hogy a SZER nem adott korábban tájékoztatást a csernobili atomkatasztrófáról, mint a magyar média, ám az itt megjelent hírek sokkal hosszabbak voltak (lásd a 8.3.2. fejezetet). Ezek – mivel az első, információhiányos napokban hasonló hírforrásokra hagyatkoztak, mint a Magyar Rádió – nem adtak részletesebb tájékoztatást a történekről, nem szolgáltak pontos sugár-szennyezettségi adattal vagy konkrét egészségvédelmi ajánlással. Ugyanakkor a hírek megfogalmazásával (elhangzik, a szovjet fél tagad, időt húz), a baleset kontextusba helyezésével (például megemlítik, hogy korábbi szovjet nukleáris baleset idején mi történt, és azt is, hogy Skandináviában milyen intézkedéseket hoznak), valamint *a tárgyilagosság mellett megjelenő személyes hangvételű közlésekkel és utalásokkal a SZER híradásai valamivel több, a baleset súlyára utaló, sorok között kiolvasható információval szolgáltak, mint a hivatalos magyar tájékoztatások.*

A sajtó adott hírt legkésőbb az atomkatasztrófáról: három nappal a baleset után, április 29-én jelent meg az első rövid tájékoztatás (lásd a 8.1.2.1. fejezetet). Mindhárom vizsgált napilap a szovjet távirati iroda jelentését közölte. Ezek a legelső hír közzétételekor olyan fogalmi keretekkel dolgoztak („szerencsétlenség”, „baleset”), amelyek nem nyújtottak reális képet az esemény súlyáról, a valódinál kisebb jelentőségűnek mutatták. Ehhez járult hozzá a Magyar Nemzet azzal, hogy az első hírt csak a lap végén, a nyolcadik oldalon adta közre, vagyis pontatlanul jelezte az esemény hírértékét. A napilapok tartalmi előállítását és megjelenési struktúráját a hosszabb hírciklus és a rádióhoz vagy a televízióhoz képest időigényesebb előállítás jellemzi. Így a hírek késedelmes megjelenését e médium sajátosságai indokolják. Április 29-én reggel, a napilapok megjelenése idején az előző este figyelmes televíziónézők, a késő esti időszávban rádiózők³⁷⁸ és a Szabad Európa Rádió adásait is figyelemmel kísérő hallgatók már nemcsak azt az információt ismerték, hogy a csernobili atomerőműben baleset tör-

³⁷⁸ Mint azt korábban már említettem: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont nem reprezentatív közvélemény-kutatása szerint a válaszadók nagy többsége (59%) a rádióból, egyötödük (20%) pedig a televízióból értesült először a katasztrófáról.

tént, vannak sérültek és kormánybizottság alakult a történetek kivizsgálására, hanem azt is, hogy pontosan hol található Csernobil városa, a baleset közelében van a kijevi víztározó, illetve azt is, hogy a baleset nyomán a légkörbe radioaktív szennyeződés jutott, amelyet rövid időn belül több ezer kilométerrel távolabb is észleltek a szakemberek. Sőt a SZER hallgatói arról is értesültek már: a szennyeződés olyan mértékű volt, hogy elővigyázatossági okokból kiűrtették a svéd forsmarki atomerőművet, mert nem tudták kizárni azt, hogy a károsanyagkiáramlás onnan ered. Továbbá azt is tudhatták: a szovjet vezetés az első napokban letagadta, hogy tudomása lenne radioaktivitás-emelkedésről, és késlekedett a baleset hivatalos beismerésével. *Megállapíthatjuk, hogy az április 29-ei napilapok hírei a magyar közönség egy része számára nem voltak informatívak.* Sőt, szükségességük fokozott érdeklődésre és aggodalomra adhatott okot, hiszen az olvasók joggal várták az előző este hallott kedvezőtlen hírek további kiegészítését, és annak ismertetését, hogy Magyarországon milyen következményekkel lehet számolni – ám ezekre a kérdésekre a napilapokból nem kaptak választ.

8.5.2. Az első részletes tájékoztatások megjelenése

Az atomerőmű-baleset részleteit és a magyar sugárszint tényleges alakulását ismertető hírek két héttel a katasztrófa után jelentek meg a magyar médiában (lásd a 8.1.2.2., a 8.2.2.2. és a 8.4.2. fejezetet). Ebben az időszakban három közlemény emelkedik ki a hivatalos tájékoztatósi hírfolyamból, mert ezek nyugati hírforrásokra is támaszkodtak. Ilyen a Magyar Rádió korábban már említett cenzúramentes néhány órás időszava, amikor Bedő Iván adásba engedte a skandináv területek sugárszennyezettségéről szóló hírt. A második az MTV-ben április 29-én leadott televízió-interjú, amelyben elhangzik, hogy a baleset után „a légmozgás Lengyelország és Skandinávia felé irányult”. Ebben a meteorológus szakember ugyan nem mondja ki egyértelműen, hogy az említett légáramlás radioaktív anyagokat is tartalmaz, de ez a beszélgetés kontextusából világosan kiderül. A harmadik a Népszabadság április 30-ai, „Újabb jelentés a csernobili atomszerencsétlenségről” címmel megjelent cikke. Itt szerepel elsőként és a vizsgált napilapok közül egyedülként – forrásmegjelölés nélkül – az a hír, hogy a radioaktivitás emelkedését Skandináviában is észlelték. *Vagyis azt láthatjuk, hogy a baleset utáni napokban mindhárom médiaplatformon megjelent egy rövid, informatív, nyugati hírforrásból származó hír is.* Ez azért fontos adat, mert ezek a médiumok ezekben az esetekben nem követték a Tájékoztatási Hivatal alapelveit, amelyek világosan deklarálták azt, hogy kizárólag hivatalos szovjet és magyar forrásból lehet hírt adni a történetekről. A rendelkezésre álló primer források tanúsága szerint ez a három eset – véletlenül vagy okkal, ezt utólag már nehéz megállapítani – nem jutott a pártvezetés tudtára, ugyanis Bányász Rezső, a Minisztertanács Tájé-

koztatási Hivatalának elnökének június 16-ai hivatalos beszámolójában az alábbi megállapítás szerepel: „mindvégig tartottuk magunkat ahhoz a tájékoztatáspolitikai alapelvhez, hogy a Szovjetunióról, az ott történekekről nem vehetünk át nyugati találgatásokat, csakis azt közölhetjük, amit a hivatalos szovjet tájékoztató szervek kiadtak.”³⁷⁹

Figyelemre méltó, hogy a sajtóban a hosszabb hírciklussal dolgozó hetilapok előbb adtak *részletes* tájékoztatást, mint a napilapok (lásd a 8.1.2.6. fejezetet). A HVG, a Magyarország és a Jövő Mérnöke is a május 10-ei hétvégén jelentkezett először olyan terjedelmes, közérthető cikkel, amelyben az eseményeket kronologikusan ismertették, és kitértek annak gazdasági, politikai és társadalmi hatásaira is. A HVG-ben és a Magyarországon nagy hangsúlyval jelent meg az ún. „nyugati hisztériakeltés” – amely arra utalt, hogy a nyugat-európai és az amerikai hírügynökségek eltúlozzák a valós veszélyt annak érdekében, hogy gyengítsék a Szovjetunió geopolitikai pozícióját –, valamint az, hogy korábban már több atomerőmű-baleset történt a nyugati országokban. A Jövő Mérnöke szaklapban tudományosabban fogalmaztak, a riporterek és a megszólalók sokkal több szakkifejezést és mértékegységet használtak, mint a többi napi- és hetilapban. Ezekben a cikkekben vállaltan mindvégig arra törekedtek, hogy értelmezzék és magyarázzák a baleset körülményeit, valamint az ennek nyomán kialakult helyzetet. Az itt megszólaló szakemberek reflektáltak arra – ami a Tömegkommunikációs Kutatóközpont elemzéseiben is hangsúlyos elem volt –, hogy a baleset után a magyar médiában olyan sugárbiológiai szakzsargont használtak, amelyet a laikusok közönség nem vagy csak nehezen tudott értelmezni, és – mint mondták – emiatt nem voltak képesek objektíven megítélni a veszély mértékét, esetenként alaptalan híresztelések keltek szárnyra. Így a Jövő Mérnökében megjelent cikkek nemcsak a lap profiljának megfelelő, szűk olvasóközönségnek szóltak, hanem kimondottan a laikus olvasók megszólítására is törekedtek. Figyelemre méltó adat, hogy az itt megszólaló szakemberek a részletes sugármérési adatok közzétételekor fontosnak tartották azt is hangsúlyozni, hogy ezek megegyeznek a médiában közreadott adatokkal, és „távol állnak az emberi egészségre káros szinttől”. Nem teljesen világos, miért szükséges egy tudományos folyóiratban igazolni a hivatalos kommunikációban elhangzott információkat, hiszen azokat minden esetben szakértőkre hivatkozva közöltek. Érvelhetünk úgy, hogy erre azért volt szükség, mert a szakemberek is tapasztalták azt, amit a TK-es elemzések is dokumentáltak: a társadalom egyes rétegeiben elindult a rémhírkeltés, fokozódott a bizonytalanság és megrendült a hivatalos kommunikációval szembeni bizalom.

³⁷⁹ MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.).

A napilapokban a legelső bővebb tájékoztatás május 19-én jelent meg: ez a radioaktív felhő hazánkba érkezésének időpontját és a szennyeződés mértékét közölte, és a lapok megírták az ekkor már nem releváns információt is, hogy a kereskedelmi forgalomba hozott élelmiszer és az ivóvíz mindvégig fogyasztható volt. A rendelkezésre álló források alapján a Magyar Televízióban június 4-én került adásba az első olyan interjú, amelyben részletesen szó esett a hazai radioaktív sugárzási szint alakulásáról, valamint az élelmiszerek, az ivóvíz és a fürdőhelyek szennyezettségéről. A napilapokban és a televízióban megjelent hírek a közönség nagy részének már nem szolgáltak új információval, hiszen ezek számos további részlettel együtt már napokkal korábban, május 10-én és 17-én olvashatóak voltak a hetilapokban és hallhatóak voltak a Magyar Rádió egyik leghallgatottabb időszávjában jelentkező, 168 óra című műsor a csernobili atomkatasztrófa szentelt adásában.

8.5.3. Implicit utalások, sugárbiológiai szakzsargon és a kísérleti atomrobbantások

A Magyarországot ért radioaktív sugárzásról tájékoztató újságcikkek, rádióhírek és televízióadások tartalmát tekintve azt láthatjuk, hogy a vizsgált médiumok az atomkatasztrófa utáni három hétben ugyanazokat az információkat közölték, ezek megfogalmazásában a legtöbb esetben csupán stílárius eltéréseket találhatunk (lásd a 8.1.2.2., a 8.2.2.3. és a 8.4.3. fejezetet). A hírek forrása minden esetben a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága volt. A baleset utáni első héten a hazai tömegkommunikációs eszközök explicit módon egyszer sem számoltak be arról, hogy a csernobili atombaleset nyomán felszabadult radioaktív felhő elérte Magyarországot, és arról sem, hogy ennek következtében megemelkedett hazánkban a radioaktivitási szint. Mindhárom médiaplatformon kezdetben a sugárzás szint változatlan voltát hangsúlyozták, majd május 3-án annak csökkenéséről, ingadozásáról vagy stagnálásáról tájékoztattak. A radioaktív szennyeződés magyar légtérben való jelenlétét elismerő hírek május 1-jétől, vagyis öt nappal az erőmű felrobbanása után jelentek meg a magyar médiában. Ám a sugárzás szint megemelkedését továbbra is implicit módon kommunikálták: vagy feltételes módon fogalmazták, vagy a megelőző naphoz képesti csökkenésről számoltak be. A baleset utáni második héttől kezdődően gyakori volt az a kommunikációs stratégia, hogy elismerték a sugárzás megemelkedését, ám a következő mondatokban igyekeztek a hír súlyát tompítani, s a kedvezőtlen információkat kedvező megjegyzésekkel próbálták kiegyensúlyozni. Ilyen volt például, hogy az emelkedés csak „néhány helyen” tapasztalható, vagy hogy a megemelkedett sugárzás „távol van az egészségre káros hatástól”. Ezek a kiegészítő kommentárok minden bizonnyal a pánik elkerülését szolgálták, azonban ez a törekvés – mint azt a korabeli közvélemény-kutatások eredményei is mutatják – a visszajára sült el. A hivatalos tájékoztatásból

ugyanis nem lehetett eldönteni, hogy a két egymással ellentétes jelentésű állítás közül melyik információ a helyénvaló: a megnövekedett hazai sugárszennyezettség, ami egyértelműen egészségkárosító jelenség, vagy az, hogy a megemelkedett sugárszint nem jelent veszélyt az egészségre? Pontos szám adatok közzétételének hiányában teljes bizonyossággal egyik állítás igazságtartalmát sem lehetett megítélni. Azok a közlemények sem jelenthettek megnyugvást, amelyek utólag kommunikáltak az előző napi sugárszint-emelkedést, hiszen ezeknek már nem volt aktualitásuk. *Mindezek miatt – ahogyan azt a már említett közvélemény-kutatások is dokumentálják – a lakosság körében bizonytalanság és félelem alakult ki, hiszen a hivatalos közlemények nem adtak választ a mindennapi élet zavartalan működéséhez szükséges kérdésekre.* Az emberek nem kaptak a sugárszint várható alakulásáról szóló prognózisokat, amelyek alapján ki tudták volna alakítani a napi rutinjukat és alkalmazni tudták volna a hivatalos egészségvédelmi előírásokat és az azokon túlmenő praktikákat. Ennek következtében a hazai sugárzásról szóló hírek a helyzet komolyságát elbagatellizálva utólag, „eső után köpönyeg”-ként szerepeltek a médiában.

A baleset utáni három hétben megjelent hírek egyike sem tartalmazta a hazánkban mérhető radioaktivitás szintjét, pedig a hivatalos pártiratokból tudható, hogy május 3-ától kezdve a mérési adatokat tájékoztatásul folyamatosan továbbították a főbb európai kereskedelmi partnerországoknak. Kezdetben olyan általános kifejezésekkel, mint például a „nagy-ságrend”, a „szennyezett légtömeg” vagy a „részecske” írták körül a hazai sugárszennyezettség mértékét, május első napjaitól kezdve pedig számos sugárbiológiai mértékegység és szak-kifejezés jelent meg a nyilatkozatokban. A szakzsargont nem következetesen használták, a szakemberek eltérő mértékegységekről beszéltek, ami megnehezítette és sok esetben lehetlenné tette a laikus közönség – és az újságírók – számára a közlemények értelmezését, hiszen nagy többségük előtt nem volt ismert a mértékegységek közötti átváltás módja. A sugárbiológiában nem járatos emberek a hivatalos tájékoztatásokból nem tudták megállapítani azt sem, mekkora mennyiségű radioaktív sugárzás érte hazánkat, és az vajon az egészségre ártalmas értékek tartományába esett-e.

Ezt a kétségekkel teli, információhiányos helyzetet ismerhették fel a Magyar Televízió műsorkészítői is, hiszen a riporterek többször kísérletet tettek arra, hogy hozzáértő interjúalanyok – mérnök alezredes, válságstáb-vezető, sugárbiológus – megszólaltatásával közérthetővé tegyék a radioaktív sugárzás mértékével kapcsolatos szakkifejezéseket, de a szakemberek összeszedetlen, zavaros, a laikusok számára nehezen érthető válaszai miatt ez nem valósult meg. Találunk példát arra is, hogy a sugárbiológus egy táblára írva-rajzolva-mutogatva, vagyis már-már iskolás módon magyarázza el a hazai radioaktív sugárzási helyzet alakulását. Ösz-

szességében azt mondhatjuk, hogy ezek a próbálkozások nem jártak sikerrel: a nézők továbbra is nagyrészt idegen szavakat, valamint bonyolult és jellemzően magyarázat nélkül maradt számításokat hallhattak, és a gyors kameramozgás miatt értelmezhetetlen nyilakat és grafikonokat láthattak a televízió képernyőjén. A verbális kommunikációt tekintve azt mondhatjuk, hogy a televíziófelvételek nem nyújtottak bőségesebb tájékoztatást, mint a rádió vagy a sajtó.

A Magyar Televízió anyagaiban markánsan megjelent a katasztrófa a kísérleti atomrobbantásokkal³⁸⁰ való párhuzamba állítása – ez a téma május 3-ától a sajtóban és a rádióban is előkerült, de ott kisebb hangsúlyt kapott. Ebben a narratívában az volt a hangsúlyos elem, hogy emberi tevékenység hatására nem a csernobili atomkatasztrófa következtében jutott először káros radioaktív sugárzás a légkörbe, hanem ez már megtörtént az atombomba-kísérletek során az 1950-es és az 1960-as években. Ez az információ április 29-étől, vagyis a második Csernobillal kapcsolatos televíziós beszámoló megjelenésétől kezdve napirenden volt, és még a június 4-ei Sztanyik-interjúban is hangsúlyosan jelent meg. Az atomkísérleteket Tokaji Gábor mérnök alezredes említette meg először, ám az atomkísérlet nem volt informatív és releváns példa, mert kevesen rendelkeztek erről a nem mindennapi jelenségről kiterjedt ismerettel. A legtöbb néző bizonyára nem tudta megítélni, hogy húsz-harminc évvel korábban mekkora mennyiségű egészségre káros anyag jutott a levegőbe. Ha ezt mégis tudták, akkor sem volt összehasonlítási alapjuk, mert a hazai szakértők nem közöltek pontos sugárszennyezettségi adatokat.

8.5.4. Az egészségvédelmi előírások

A sugárszennyezettség egészségre és környezetre gyakorolt hatásairól a magyar médiában ugyanazok a szakemberek (Sztanyik B. László sugárbiológus, Berki Mihály PVOP-főparancsnok és Czeizel Endre genetikus) nyilatkoztak (lásd a 8.1.2.3. és a 8.2.2.4. fejezetet). Ők folyamatosan napirenden tartották az egészségvédelmi javaslatokat, a jódtabletták szedésének szükségletességét és a sugárártalmak várandósokra gyakorolt – a közlemények szerint jelentéktelen – hatását. Magyarországon csupán három előírást tettek közzé, és ezek még akkor is érvényben voltak, amikor már az Egészségügyi Világszervezet sem tartott indokoltnak semmilyen óvintézkedést. A Polgári Védelem szakemberei a következőket javasolták: a nagy levelű zöldségféléket fogyasztásuk előtt alaposan le kell mosni, csak a tejipar által ellenőrzött

³⁸⁰ A hidegháborús szembenállás katalizálta a fegyverkezési versenyt is, aminek hatására a keleti és a nyugati országok között rivalizálás kezdődött a nukleáris fegyverek előállításában. Az első kísérleti atomrobbantást az Egyesült Államok hajtotta végre 1945-ben. A Szovjetunió négy évvel később, 1949-ben végezte el a saját kísérleti robbantását, majd az Egyesült Királyság folytatta a sort 1952-ben, később pedig Franciaország 1960-ban és Kína 1964-ben. A kísérleti atomrobbantásoknak négy típusuk volt – légköri, föld alatti, földön kívüli és tengerszint alatti robbantás –, ezekből több, mint kétezret hajtottak végre 1980-ig (Muzsnay 2011: 24–25).

tejet ajánlott fogyasztani és nem javasolt jódtablettákat szedni. Az első két indoklást – a felületi radioaktív szennyeződés vízzel eltávolítható, viszont a legeléssel bejut az állatokba és kiválasztódik a tejben, amit csak a hatóságok tudnak semlegesíteni – május 4-én a sugárbiológus szakértő közérthetően ismertette a televízióban, majd az interjú írásos anyaga megjelent másnap a napilapokban és a Magyar Rádióban is. Mivel a szakemberek kizárólag ezekről az ajánlásokról beszéltek, és nem tértek ki a további, a mindennapi élet során felmerülő dilemmákra (például arra, hogy lehet-e szellőztetni, szabad-e a gyerekeknek a fűben játszaniuk, fogyasztható-e az import élelmiszer és a többi), ezért több kérdés megválaszolatlan maradt. Nem mondták el a nyilatkozatokban, nem mutatták meg a televízió kamerái előtt a szakemberek, hogy pontosan miként, mennyi ideig kell megmosni a zöldségfélét ahhoz, hogy az összes egészségre káros anyagtól megtisztuljanak. Csak hat héttel a baleset után beszéltek arról a televízióban, hogy a gyökérzöldségek – amelyek felszívták az eső által talajba bemosott felületi szennyeződést – biztonsággal fogyaszthatók. A PVOP-ajánlásban kizárólag a saláta, a sóska és a spenót lemosása szerepelt, de mivel Sztanyik B. László sugárbiológus korábban világossá tette, hogy *a radioaktív sugárzás minden felületen megtalálható*, nem volt világos, hogy a többi zöldséggel és gyümölcssel mi a teendő. Hasonló dilemma jelenhetett meg a tejtermékekkel kapcsolatban is: a szakemberek mindvégig a tejet hangsúlyozták, más tejtermék – vagyis a feldolgozott tej – fogyaszthatóságáról nem esett szó. Hiányzott a tájékoztatásból a hússal és a húskészítményekkel kapcsolatos információ; a nézők erről is csak hat héttel a baleset után kaptak felvilágosítást egy televízióban látható beszélgetésből – a halak húsáról azonban ekkor sem esett szó. Teljes mértékben hiányzott a gabonafélék sugárszennyezettségéről szóló híradás, pedig a felületi szennyeződés feltételezhetően érintette a gabonanövényeket is, amelyekből később olyan alapvető alapanyagok és élelmiszerek készültek, mint a liszt, a száraztészta, a pékáru. A felszíni vizek – folyók, tavak –, valamint az ivóvíz szennyezettségének részletekbe menő ismertetése is csak másfél hónappal a baleset után hangzott el nyilvánosan.

A jódtabletták szedéséről Sztanyik B. László és Czeizel Endre nyilatkozott. Ők számos módon próbálták megindokolni, hogy a lakosságnak miért nem javasolt jódot szedni. Sztanyik nyilatkozatainak legkülönösebb pontja az volt, amikor az egyik televíziós interjúban – a néző számára érthetetlen módon – nagyon indulatosan, heves gesztusokkal beszélt erről. További nehezen érthető jelenség volt az, mikor szintén a televízió egyik riportjában Juszt László beszámolt arról – sőt meg is mutatta a dobozokat, és még ki is bontott egyet –, hogy több százezer jódtabletta van a Polgári Védelem Országos Parancsnokságán, ám ezeket nem osztják szét a lakosságnak. Nem volt világos, miért kell ezt a tiltást ilyen gyakran ismételni és

ennyire hangsúlyozni, mialatt a konkrét, az élelmiszerek fogyasztásával kapcsolatban felmerülő kérdések sokkal kisebb figyelmet kaptak.

8.5.5. A vizuális kommunikáció

A sajtó vizuális kommunikációját illetően megállapíthatjuk, hogy a Népszabadság a baleset kontextusában inkább illusztrációs céllal közölt képeket: itt vonaltérképet, sajtóértekezleten készült felvételt és (egészséges) csernobili lakosokról készült fényképeket láthattunk (lásd a 8.1.2.4. fejezetet). Ezzel szemben a Népszavában megjelent képek nagy része Magyarországon készült (a képaláírásokban mindig pontosan jelölték a felvételek készítésének helyét) és szakembereket ábrázolt, akik legtöbbször laboratóriumi ruházatban éppen valamilyen tudományos munkafolyamatot (jellemzően radioaktív sugárzásmérést) végeztek, így ezek a képek a magyar lakosság vizuális formában történő informálását szolgálták. Érvelhetünk úgy, hogy a fehér köpenyes, műszerekkel látható alakok a hozzáértést szimbolizálták, és az a tény, hogy az olvasó őket minden esetben munkavégzés közben, több különböző helyszínen (a laboratóriumi környezet mellett helikopteren, mezőn, legelőn, folyón és kamionok mellett) látta, azt a megnyugtató érzést kelthette, hogy a hazai sugárzási szintet tekintve a magyar tudósok figyelve minden részletre kiterjed.

A Magyar Televízió felvételeinek elemzése során több olyan ismétlődő vizuális elemet figyelhetünk meg, amely pluszjelentéssel látta el az elhangzott szöveget (lásd a 8.4.3. fejezetet). A televízióadások vizuális kommunikációját illetően a következő megállapításokat tehetjük:

1. Képzavar. A Magyar Televízió Csernobillal kapcsolatos riportjaiban többször láthattunk képzavart, vagyis olyan jeleneteket, amelyek a vizuális tartalom miatt zavarkeltőek lehettek vagy komolytalannak tűntek. Az első ilyen a meteorológiai állomáson készített interjú, amely a kép előterében indokolatlanul sokáig mutatott műanyag lavórok, illetve a szélben álló meteorológus miatt vált emlékezetessé. Az egyszerű háztartási eszközök tudományos indoklás nélküli szerepeltetése érthetetlen lehetett a nézők számára, ugyanis nem volt világos, hogy azok miként szolgálják a levegő szennyezettségének mérését. Az a jelenet pedig nyugtalanító lehetett, amelyben a szakértő elmondta, „lassan növekvő esélyek” vannak arra, hogy a légmozgásoknak köszönhetően a káros radioaktív felhő Magyarországra is elér, és eközben folyamatosan borzolta a haját és a nyakkendőjét a szél, hiszen az elhangzott információ ellentétben állt a képen látottakkal. Zavaró lehetett azt is látni, hogy egy olyan professzionális környezetben, mint a Radiológiai Osztály újrahasznosított üdítőitalos és ásványvizes palackokban tárolják az ide érkezett tejmintát.

2. *Képi kompozíció, proxemikai kódok és riporter magatartás.* A Magyar Televízió Csernobillal kapcsolatos riportjainak az az egyik közös vonásuk, hogy több szubjektív kameraállásból rögzített képet tartalmaznak. Ez azt a célt szolgálta, hogy a felvétel készítője a nézőt szimbolikusan „magával vigye” a helyszínre, vagyis a felvételek a beavatottság és a tájékozottság érzetét keltsék. A néző „bejárhatta” a Polgári Védelem irodáit, „bepillantást nyert” a válságstáb munkájába, „részt vett” a helikopteres sugármérési folyamatban, „megnézte” a radiológiai osztályon a tej és a zöldségek vizsgálatát, több felvételen „láthatta” a laboratóriumi munkafolyamatokat.

Egy televíziós interjúnál, vagyis két szereplő beszélgetésének rögzítésekor kulcsfontosságú a beállítás jellege, a képkivágás mérete és a proxemikai kód megválasztása, mert a hangzó szöveg mellett ezek is információértékkel bírnak. A Sztanyik B. László sugárbiológussal készített interjúk egyik jellegzetessége az volt, hogy a riporter a szituációban elvárt társasági vagy személyes távolságot időnként egy-egy mozdulattal bizalmas, vagyis fél méteren belüli távolságra csökkentette, amivel megzavarta az interjút. Abban a helyzetben ugyanis, amelyben egy riporter – a nézőt képviselve, az ő tájékoztatása céljából – egy szakemberrel beszélget, indokolatlan a két fél közötti távolság ilyen mértékű csökkentése, mert ennek hatására elvesz az interjú formális jellege.

Juszt László zavart keltett azokban az esetekben is, amikor kilépve a kérdező szerepből a beszélgetőpartner helyett közölt új információt, vagy amikor elvette és bemutatta az interjúalany saját dokumentumait, vagy amikor szándékosan úgy terelte a beszélgetést, hogy az általa elvárt válasz hangozzon el.

A Juszt–Sztanyik-interjúk másik sajátossága az volt, hogy az ülő helyzetben készült felvételek beállítását minden esetben úgy komponálták meg (felső kameraállás, a fotelkarfa előtérbe helyezése), hogy a beszélgetést a néző ne egyenrangú partnerként szemlélje, hanem kívülállóként nézze végig. Ezzel szemben a néhány héttel későbbi, Csurgay Judit által készített beszélgetés alatt (az ansnitt beállítás és az objektív kameralátószög miatt) a néző az információszerző riporter szerepében érezhette magát.

3. *Vágóképek.* A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos riportok és interjúk alatt számos vágóképet mutattak a televízióban. Ezek jellemzően laboratóriumi környezetben készültek, és egy-egy munkafolyamatot rögzítettek: a laborban dolgozók műszereket állítottak be, feljegyzéseket készítettek, laboratóriumi eszközökkel dolgoztak, és láthattunk gépeket is működés közben. Gyakran mutatott a kamera analóg számlapokat és digitális kijelzőket; ezeken a képeken a mutatók és a számok minden esetben emelkedést jeleztek. Egy kivételtől eltekintve a nézők nem kaptak tájékoztatást arról, hogy hol készültek a felvételek. A helyszíni

riportot leszámítva egyetlen esetben sem tudhattuk meg, hogy a vágóképeken látható szakemberek mit – levegőt, vizet, talajt, húst, zöldséget, gyümölcsöt vagy egyebet – elemeznek éppen, és milyen eredményekről számolhatnak be. A riportok és az interjúk alatt gyakran mutatott a kamera lényegesnek tűnő információt tartalmazó ábrákat, grafikonokat, kimutatásokat, térképeket is, ám a szuperközeleli felvételek, a gyors vágás vagy az interjúalany követhetetlen kézmozdulatai miatt ezek nehezen értelmezhetők, és több esetben olvashatatlanok voltak a képernyőn. Vagyis az illusztrációs céllal mutatott vágóképek nem tudták kiegészíteni az elhangzó szöveget, nem segítették az információk megértését, és nem szolgálták a nézők tájékoztatását. Sőt, nagy valószínűséggel az információéhséget és a bizonytalanságot növelték.

A mérőműszerek kijelzőjén látható emelkedő számok szuperközeleli képét értelmezhetjük implicit utalásnak is, amely során a kép készítője – az elhangzott anyagot kiegészítve, vagy éppen azzal ellentétben – kommunikálta a veszélyt. Ám ezek a felvételek magyarázat nélkül, láthatóan csak illusztrációs céllal szerepeltek, vagyis nem volt tudható, hogy milyen műszereket mutatnak a felvételek, mire utalnak az adatok, és azok milyen mértékegységben értendők – emiatt a vészjóslóan növekvő számok inkább az aggodalmat fokozták.

Az április 30-ai riportban szereplő, a csernobili atomerőmű prospektusát mutató felvételek – mivel ezeken a robbanás előtti, sértetlen állapotban működő erőmű szerepelt – az éppen közölt új információt tekintve (megalakult a magyar válságstáb) irrelevánsnak tekinthetők. Bár a beszámoló elején elhangzott, hogy ezek a képek a baleset előtt készültek, mégis megtévesztők lehettek – főként azoknak a nézőknek, akik a riportot nem az első perctől kezdve nézték, hanem időközben kapcsolódtak be.

A moszkvai tudósító telefonos bejelentkezései alkalmával a szovjet televízióban bemutatott álló- és mozgóképeket láthatták a magyar nézők. Az első fényképen a kép kétharmadát a sértetlenül álló épület töltötte ki, s csak a felvétel egyharmadában volt látható némi sérülés az erőműben, vagyis e fotó alapján nem lehetett megítélni a pusztítás mértékét. Ugyanebből a szemszögből vették fel az első, földről készített videofelvételt is, ezért az sem szolgált új információval a baleset mértékéről. Hardy Mihály megjegyzései is tompították a szerencsétlenség jelentőségét. A szovjet televízió által készített légi felvételek sem voltak informatívak, mert nagytotálban mutatták az erőművet és környékét; a kamera nem közelített rá a felrobbant épületre, alacsony felbontású képet rögzített; a repülés közben készített kézikamerás felvételek remegő képet adtak; és több alkalommal olyan beállításból mutatták a tájat, ahol a kép előterének nagy részét kitöltötte a helikopterpilóta profilja és a pilótafülke egyik oldalfala. A technikai problémák miatt magát az erőművet is nehezen lehetett észrevenni a felvételeken, nemhogy a baleset okozta károkat. Vagyis annak ellenére, hogy a hivatalos szovjet felvételek

vizuálisan több adattal szolgáltak, mint a napilapok vagy a rádió, a tudósító beszámolója miatt – amely a katasztrófa mértékének kisebbítésére törekedett – összességében nem nyújtottak bőségesebb tájékoztatást.

4. *A válságstáb és a szakember megjelenítése.* A Magyarországon megalakult válságstábbal kapcsolatos riportokban több visszatérő képen láthattuk a csapat tagjait és azt is, hogy több tucatnyian vannak. A képek tanulsága szerint éppen elfértek a felvétel helyszínét adó irodákban és a tárgyalóasztal körül. Szinte kizárólag középkorú férfiakat mutattak, akiről megbeszélés, dokumentumok olvasása vagy jegyzetelés közben készültek felvételek. A képeken összesen három nőt láthattunk: ketten közülük közvetlenül a PVOP vezetői mellett ültek, így nem kizárt, hogy ők nem szakértőként voltak jelen, hanem adminisztrációs feladatokat láttak el. A másik nő vágás után látható a kép háttérben, mialatt az előtérben a szakemberek tanácskoznak. A férfiakat kivétel nélkül kommunikációs szituációban mutatták. A felvételek készítői igyekeztek a stáb tagjairól azt a képet megteremteni, hogy ők mindig, még a felvétel alatt is dolgoznak: egymással egyeztetnek, írásos anyagokat elemeznek. Vagyis ők azok az emberek, akik aktívan részt vesznek hazánk védelmében és az esetleges vészhelyzet elhárításában. A vezetők arca minden esetben érzelemmentes és komoly. Ezek a képsorok azt az érzetet kelthették a nézőben, hogy az ország megbízható vezetők kezében van, akik szaktudásuknak köszönhetően biztos kézzel tartják a helyzetet, hiszen láthatóan nemcsak a nézőnek bemutatott, nehezen átlátható térképet tudják értelmezni, hanem értik a radioaktív sugárzással kapcsolatos szakzsargont és elemezni tudják a számukra előkészített dokumentumokat is.

A vizsgált időszakban kizárólag egy szakember, Sztanyik B. László sugárbiológus, a PVOP válságstábjának tagja nyilatkozott a hazai sugárszennyezettség alakulásáról. Május 4-étől rendszeresen szerepelt a televízióban azzal a céllal, hogy közérthetővé tegye a nézők számára a sugártani szakkifejezéseket. Sztanyikot minden esetben a szakma kiválóságaként ábrázolták: elhangzott, hogy az Egészségügyi Világszervezet munkatársa is, és külön megmutatta a kamera, hogy nemzetközi telexet kapott, a riporter pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a szakember a német nyelvű Frankfurter Allgemeine Zeitungból is tájékozódik az egészségvédelmi előírásokról. A néző azt láthatta, hogy Sztanyik nemcsak azért fontos személy, mert sugárbiológusként szaktudásával hozzájárul a magyar válságstáb hatékony munkájához, hanem azért is, mert külföldi kapcsolatainak vannak, beszél az idegen nyelveket, így ő az, aki hitelesen be tud számolni a legfrissebb hazai és külföldi hírekről.

5. *Egyenruha.* A televíziós műsorkészítők egyértelműen éltek azzal a hatással, hogy a nézők nagyobb eséllyel tekintik megbízhatónak a tájékoztatását, ha a megszólalók férfiak magasabb presztízsűnek tűnnek és hivatalos-formális ruházatban jelennek meg a kamera előtt.

A televízióban bemutatott szakértők minden esetben egyenruhát vagy munkaruhát viseltek: a válságstáb vezetői katonai egyenruhában voltak, a stáb szakemberei formális öltözetet (öltönyt és nyakkendőt) viseltek. A rendszeresen megszólaltatott sugárbiológus fehér nadrágot és fehér inget viselt, amelyen jól látható volt a piros színű, radioaktivitásra veszélyeztető ábra. A hazai sugárszennyezettségi adatok mérését végző laboratóriumi szakembereket kivétel nélkül fehér köpenyben és minden esetben munka közben mutatták. A közeli és az egész alakos beállítású képeken jellemzően nőket, a nagyobb látószögű felvételeken jellemzően férfiakat láthatunk. Az egyenruha és a formaruha a hozzáértést szimbolizálta, vagyis azt, hogy a képernyőn látható emberek szakmájuk képviselőiként állnak a kamera előtt, ezért mondandójuk fontos és releváns. Megjelenítésük azt a célt szolgálta, hogy a nézők megbízható, hiteles forrásként azonosítsák őket, és elhiggyék neki azt, amit mondanak. A felvételek készítői ezzel a vizuális fogással – s nem a pontos tájékoztatással – igyekeztek megnyugtatni a lakosságot és elkerülni a pánikot.

9. Következtetések: az atomkatasztrófa háromheti médiareprezentációja

Az esemény háromheti médiareprezentációját tekintve megállapíthatjuk, hogy a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja magán viseli az államszocialista hatalmi gyakorlat és a szovjet-kommunista típusú sajtómodell sajátosságait. A csernobili események közlésében a következő dinamikát figyelhetjük meg: a baleset hivatalos beismerését követő órákban minden tudható információ nyilvánosságra kerül a Magyar Rádióban, majd – miután a pártvezetés április 30-án kézíveztésre vált – két hétig kizárólag a Tájékoztatási Hivatal által meghatározott témákról lehet beszámolni, végezetül – miután a Magyar Rádió műsorkészítői lehetőséget kapnak arra, hogy a központi narratívában eddig nem szereplő témákról is készíthetnek hanganyagot – nem áll vissza a média totális kontrollja, és egyre több részlet kerül nyilvánosságra a balesetről és annak hazai következményeiről.

Az atomkatasztrófa hazai kezelése jól illusztrálja a Kádár-korszak utolsó évében markánsan jelen lévő kettősséget is: egyfelől a Szovjetuniótól való függési viszonyt, másfelől a nagyobb mozgástérre és a liberalizációra törekvést. Tükrözi továbbá a magyar tájékoztatáspolitikát az 1980-as években átható dilemmát, amely a pártos és/vagy a pontos tájékoztatás megválasztása körül forgott.

A propaganda működését láthatóan egy atomkatasztrófa sem tudta teljes mértékben kizökkenteni: a hírközlést április 30-ától kezdve tudatosan kontrollálta pártvezetés, a lakosság nem kapott megfelelő tájékoztatást arról, hogy hazánk légtérben is jelen van a radioaktív sugárzás, és a veszélyekre sem hívták fel egyértelműen a figyelmüket. A napilapokban és a

rádióban megjelent hírek jellemzően rövidek és tömörek voltak, a megfogalmazásukra pedig a kényszeres pánik-elkerülés volt a jellemző, s nem a tényszerű tájékoztatás. Annak ellenére, hogy nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy ezt mennyiben befolyásolták a táviratai irodák jelentései, megállapíthatjuk hogy a napilapok a címadás során leggyakrabban a(z atomerőmű)szerencsétlenség és a baleset szavakat használták a történetek leírására. Ezzel olyan értelmezési keretet kínáltak fel az olvasóknak, amelyben – a kevesebbet használt katasztrófa vagy atomerőmű-katasztrófa szavak által nyújtott keretezéssel szemben – kisebbnek ábrázolták a veszélyt (lásd a 8.1.2.5. fejezetet). *A hivatalos, szűkszavú és sokszor kétértelmű tájékoztatás hamarosan az eredeti szándék visszájára sült el, vagyis nem enyhítette, hanem növelte a baleset hatására kialakult félelmet.* A baleset utáni két hét aggodalommal, bizonytalansággal és bizalmatlansággal telt, *az emberek kételkedtek a hivatalos közlemények igazságtartalmában, és a megnövekedett híréhségüket a hivatalos tömegkommunikációs eszközök nem tudták kielégíteni.* Ezzel magyarázható a – korabeli közvélemény-kutatásokban dokumentált – nem hivatalos hírforrások és a nyugati rádióadások iránt megnövekedett érdeklődés is (lásd a 7.3. fejezetet).

A pártosság jellemzően a Szovjetunióval szembeni lojalitásban jelent meg. Magyarországon nem születtek a szovjet operátorok vagy pártvezetők felelősségét firtató anyagok, nem került a nyilvánosság elé az, hogy az első napokban az SZKP vezetése több súlyos hibát vétett az információközlésben. A magyar média azt sem hangsúlyozta, hogy emberi mulasztás okozta a katasztrófát, ezzel szemben többször napirendre került az atombomba-robbantásokkal való párhuzam felállítása, és – ez főként a sajtóban fordult elő – a baleset nyomán kialakult „nyugati hisztériakeltés” visszautasítása. Idővel viszont – főként a Magyar Rádió moszkvai tudósítójának, valamint a 168 óra és A Hét című műsorok szerkesztőinek köszönhetően – hallhatóak voltak olyan, szovjet vezetőktől származó, a Szovjetunió tekintélyét és feddhetetlenségét megkérdőjelező idézetek is, amelyek arról szóltak, hogy a helyi szervek kezdetben nem megfelelően mérték fel a történetek jelentőségét, és emiatt több hibás döntés született (lásd a 8.2.2.2. és a 8.5.3. fejezeteket).

A pontosságot illetően azt mondhatjuk, hogy *a rövidebb hírciklusú médiumok munkatársai április 28-án este professzionálisan reagáltak az atomkatasztrófa nyomán kialakult helyzetre, hiszen a lehetőségekhez mérten igyekeztek gyorsan, több forrás által megerősített információkat szerezni a történetekről.* Ennek eredményeképpen a hivatalos moszkvai bejelentés után néhány perccel később már tudósítással jelentkezett Hardy Mihály – aki aznap a BBC-ből értesült a sugárszint-emelkedésről, ezért egész nap bejelentkezésre készen állt – az MTV esti Híradójában (lásd a 8.4.2. fejezetet). Hardy csak a TASZSZ jelentését ismertette,

bővebb információval a Magyar Rádió jelentkezett egy órával később. Itt néhány órára a szakmai szempontok a politikai és a személyes érdekek fölé kerültek, így a rádióhallgatók több forrásból kaptak híreket (lásd a 8.2.2.1. fejezetet). Április 30-án a Tájékoztatási Hivatal szigorú irányítás alá vette a tájékoztatást, és a pontos hírközlést felváltotta a pártosság. *A hosszabb hírciklussal dolgozó napilapoknak már nem volt lehetőségük eltérni a központi elvárásoktól, így a baleset bejelentése utáni legelső cikkek kizárólag a TASZSZ közleményét közölték* (lásd a 8.1.2.1. fejezetet).

A csernobili atomkatasztrófa példája jól mutatja azt az 1965-ös PB-határozatban rögzített, a Kádár-korszak egészét átható nézetet, amely szerint „ha mi valamiről nem beszélünk idejében, arról beszél az ellenség” (lásd az 5.3. fejezetet). Ez a belátás az 1960-as évek végén tájékoztatáspolitikai személtváltást eredményezett, majd idővel szétfeszítette mind a politikai mind a médiarendszert, mert a „mindenről való”, vagyis a politikailag kínos vagy éppen hátrányos hírekről való tájékoztatást nem lehetett megvalósítani a szovjet-kommunista típusú sajtómodellben. Ezt példázza a Magyar Rádió csernobili hírközlése is: néhány órán keresztül egy kevésbé hallgatott időszávbán *el lehetett mondani* a baleset súlyát érzékeltető nyugati híreket is (lásd a 8.2.2.1. fejezetet), míg a nagyobb közönséggel rendelkező médiumokban ugyan ezen lényeges információkat már *nem lehetett leírni* vagy *nem lehetett a képernyőn megmutatni* (lásd a 8.1.2.1. és a 8.4.2. fejezetet). Ennek eredményeképpen – amint azt a TK-s kutatók is dokumentálták – megnövekedett a hírérség, a társadalom egy része elégtelennek minősítette a hivatalos tájékoztatást és alternatív hírforrásokhoz, például a Szabad Európa Rádió adásaihoz fordult (lásd a 7.3. fejezetet).

Az esemény médiareprezentációja rámutat a magyar nyilvánosság két további sajátosságára is. Egyrészt arra, hogy milyen újságírói mozgástér lehetett ekkor az egyes médiumoknál. A tájékoztatási kötelezettség megjelent az újságírói szerepértelmezésben akkor, amikor Bedő Iván saját felelősségére adásba engedte a lehallgató szolgálat által továbbított nyugati hírt (lásd a 8.2.2.1. fejezetet); akkor amikor a hetilapok újságírói kronologikusan közreadták a tudható részleteket (lásd a 8.1.2.6. fejezetet); akkor, amikor a Műszaki Egyetem lapjában a saját célközönség mellett laikus olvasók számára is érthető szakcikket közöltek (lásd a 8.1.2.6. fejezetet); akkor, amikor a 168 óra műsorkészítői két hétvégén is új témákat emeltek be a közbeszédbe Csernobil kapcsán (lásd a 8.2.2.2. fejezetet); valamint akkor, amikor a Magyar Televízió munkatársai igyekeztek minél több témában, minél több helyszínen riportot készíteni (lásd a 8.4.2. fejezetet).

Másrészt ez a médiaelemzés is láthatóvá teszi, hogy a nyilvánosságnak különböző szélességű körei voltak az 1980-as években. Eredményei azt mutatják, hogy a politikai napilapok

munkatársai a szigorú pártirányítás miatt nem tudták betölteni tájékoztató feladatukat: az itteni hírek rövidek és szűkszavúak voltak és hemzsegték a – jellemzően előző napi televízióban vagy rádióban elhangzott interjúk szövegeiből átvett – sugárbiológiai szakzsargonról (lásd a 8.1.2.2. fejezetet). Vagyis a laikus olvasó számára ezek kevésbé voltak informatívak. Ugyanez volt a helyzet a Magyar Rádiónál, ahol – leszámítva a néhány órás, cenzúramentes időszakot – május 10-éig, a 168 óra első tematikus műsoráig nagyon rövid tájékoztatásokat lehetett hallani (lásd a 8.2.2.2. és a 8.2.2.3. fejezetet). Az első információhiányos napokban a Szabad Európa Rádió volt az, amely valamelyest csillapítani tudta a híréhséget azzal, hogy nyugati hírforrások alapján is tájékoztatást adott, és feltételezéseknek, találgatásoknak is teret engedett – így, ha pontosabb tájékoztatást nem is adott a SZER, egyfajta közösségformálásra alkalmas volt, mert elősegítette az eseményről való közös gondolkozást (lásd a 8.3.2. fejezetet). Részletesebb közleményekkel és háttérinformációkkal a hetilapok jelentkeztek, ám ezek a hosszabb hírciklus miatt mindig csak utólag tudtak információval szolgálni, és az előző hét eseményeinek értelmezésében tudtak segíteni (lásd a 8.1.2.6. fejezetet). Mivel ezek kisebb olvasóközönséghez szóltak, mint a napilapok, itt kevésbé érvényesült a pártpolitikai kontrol. Így ezek a baleset körülményeit részletesen ismertették, hatásait számos téma mentén tárgyalták, és többoldalas cikkeket közöltek. A Jövő Mérnöke című tudományos szaklapban pedig látható a jelenség értelmezésére, a fogalommagyarázatra és a történetek megértésére való törekvés, amely annyira eredményes volt, hogy az itt olvasható cikkek a sugárbiológiában nem jártas olvasók számára is érthetőek voltak – még ha a teljes tudományos érvelés nem is, a végső következtetések mindenképpen (lásd a 8.1.2.6. fejezetet).

Az Magyar Televízió műsorkészítői mindvégig igyekeztek a helyzetről többféle nézőpontból tudósítani, így a riporterek különféle helyszínekről jelentkeztek be, változatos témájú riportokat készítettek, és a lakosság megnyugtatása céljából napi szinten szólaltattak meg szakértőket (lásd a 8.4.2. fejezetet). A legtöbb tévéanyag kivonatát közölte a másnapi sajtó, és bizonyos interjúrészletek hallhatóak voltak a Magyar Rádióban is. A sokféle riport és interjú ellenére a tévénezők a szavak szintjén nem kaptak részletesebb, pontosabb tájékoztatást az atomkatasztrófáról és annak hazai következményeiről, mint az újságolvasók vagy a rádióhallgatók. *A Magyar Televízió nem élt a vizuális kommunikáció adta lehetőséggel, mert a hivatalos tájékoztatásból átvett híryananyagot nem tudta olyan vizuális tartalommal ellátni, amely többletinformációval szolgált volna a nézőknek.*

Összességében azt mondhatjuk, hogy a magyar média nem volt képes ellátni tájékoztató szerepét, mert nem közölt időben elégséges minőségű és mennyiségű információt a balesetről és annak várható következményeiről. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a szovjet-

kommunista sajtómodell más kelet-európai országaiban is – Jugoszlávia kivételével, ahol a beszámolókat kritikus hangnemben kommentálták – hasonló, ha nem rosszabb volt a tájékoztatási helyzet; sőt a Szovjetunióban hat héttel a baleset után kezdett el bővülni a tájékoztatás, addig a rossz hírek elhallgatása, illetve azok kedvező hírekkel történő elnyomása volt jellemző.³⁸¹ Ebben az értelemben a magyar médiarendszer a válság idején is pártos maradt, ám mégis mutatott némi rugalmasságot.

A tényleges veszélyre való figyelmeztetés csupán a közvetett megfogalmazásokban, a skandináv térség sugárszennyezettségéről szóló hír közzétételében és az unalomig ismételt egészségvédelmi előírásokban jelent meg a magyar médiában. A híreket gyakran indirekt szófordulatok és apró, a sorok között kiolvasható utalások jellemezték. Ilyen volt például a levegő radioaktív sugárzásának csökkenéséről szóló hírek folyamatos ismétlése. *Az implicit kommunikáció nem helyettesíti az atomreaktor-balesetről és annak súlyos egészségkárosító következményeiről szóló tárgyilagos tájékoztatást, a tájékoztatáspolitikai gyakorlati működését illetően mégis mutat egyfajta alkalmazkodási képességet.* A hivatalos iratokból kiderül, hogy a pártvezetés nem mindig kapott megfelelő mennyiségű és/vagy minőségű tájékoztatást a szovjet féltől, így kezdetben nem tudta, mit és hogyan kommunikáljon a médiában a balesetről. Ennek ellenére a magyar tömegkommunikációs eszközök közvetett módon közöltek információkat, nem volt hírzárlat. A katasztrófáról szóló hazai tájékoztatást – főként az elektronikus médiumok munkatársainak köszönhetően – a pártos és pontos közlések közötti lavírozás jellemezte. Vagyis – mint a kulturális és szellemi élet oly sok területén, ebben az esetben is – *a határok keresése és a „húzd meg, ereszd meg” elv érvényesült.* Az első hetekben megjelenő teljes politikai kontrol idővel enyhülni látszott, és a baleset utáni második héttől kezdve inkább a sajtó munkatársai, s nem a pártvezetés jelölte ki a balesetről szóló kommunikáció tartalmát. Ennek legfőbb célja feltehetően a katasztrófa nyomán kialakuló országos pánik, illetve a Szovjetunióval szembeni bizalomvesztés megelőzése vagy mérséklése volt.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az 1980-as évek második felében számos kedvező médiatörténeti jelentőségű esemény történt Magyarországon, és ezzel egy időben fokozatosan elmélyült az MSZMP politikai válsága és rohamosan csökkent a párt társadalmi támogatottsága. Mindezekkel összefüggésben ekkor már az is nyilvánvaló volt, hogy a magyar lakosság nem kizárólag a hivatalos hazai tömegkommunikációból tájékozódik a világ eseményeiről – így volt ez Csernobil esetében is. Ez alapján érvelhetünk úgy, hogy a pártvezetés, bár retorikai szinten ezt nem deklarálta, de felismerte, hogy a hivatalos és a nem hivatalos forrá-

³⁸¹ Kelet-Európai Szemle 1986. V. 12., 1986. V. 15., 1986. V. 19., 1986. V. 22., 1986. VI. 12. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

sokból származó információk közötti különbségeket át kellett valamilyen módon hidalni, vagyis a maradék társadalmi legitimitáció megtartásához elengedhetetlen a tájékoztatáspolitikai valamiféle rugalmassága.

10. Összegzés

Doktori disszertációmban az analitikus és a szintetizáló személelmódot ötvözve két nagy témakört dolgoztam fel. Előbb a magyar tájékoztatáspolitikai gyakorlati működése mögött megbújó politikai szándékok, érdekek, gazdasági és társadalmi okok és okozatok feltárásával jellemeztem a Kádár-korszak szovjet-kommunista típusú sajtómodelljét. Majd a korabeli sajtócikkek, rádióadások és televízióműsorok többsikű elemzésével – amelynek során a hírek tartalmi vizsgálata mellett külön figyelmet fordítottam a képi kommunikációra és az újságírói professzionalizációra is – bemutattam, hogy miként zajlott 1986-ban a csernobili atombaleset kommunikációja Magyarországon.

Az első tartalmi egységben terjedelmi okokból olyan alap kutatás megvalósítására volt lehetőségem, amelyben a szovjet és a magyar médiarendszer leírása során elsődlegesen a legfőbb sajátosságokat tudtam kihangsúlyozni és bizonyos jelenségek lényegét tudtam megragadni. A szovjet tájékoztatási gyakorlat mélyre ható, részletekbe menő vizsgálatára itt és most nem volt alkalmam. Ezzel szemben a magyar államszocialista tájékoztatáspolitikát a kortárs szakirodalomnál differenciáltabban, hat nagy korszakra bontva írtam le és jellemeztem. A szakirodalmi hagyománytól eltérően nem annak állandóságát hangsúlyoztam, hanem úgy érveltem, hogy a médiarendszer és a politikai rendszer kapcsolata az idők során folyamatosan változásban volt, csakúgy, mint a média szerepéről és funkciójáról szóló elképzelések, ezért a magyar tájékoztatáspolitikai szegmentált és a külső hatásokat tekintve bizonyos szinten adaptív, változásra képes rendszernek tekinthető. Ezt bizonyítja, hogy a magyar tájékoztatáspolitikában nemcsak autoriter irányítás valósult meg, hanem átmeneti időszakokat, liberalizációs törekvéseket is láthatunk. A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságait egy időrendi összehasonlító ábrán is megjelenítettem, amelyen láthatóvá tettem azt, hogy a szovjet és a magyar médiarendszer nem minden esetben volt teljes mértékben azonos egymással (lásd a mellékletben szereplő 1. ábrát).

Az 1956 utáni magyar tájékoztatáspolitikai alakulását összegezve érvelhetünk úgy, hogy a Kádár-korszak médiairányítását döntően két tényező határozta meg. Egyrészt az ideológiai és politikai síkon töretlen elköteleződés a Szovjetunió felé, ami túl azon, hogy meghatározta a médiarendszer alapvető jellemzőit (mint a hierarchikus szervezeti felépítés, a működéshez szükséges infrastrukturális feltételek állami tulajdonba vétele, a média tartalmának

befolyásolása), a tájékoztatáspolitikai retorikai szintjére is hatást gyakorolt. Másrészt az MSZMP vezetésének az 1970-es évek második felétől kezdve egyre nagyobb kihívást jelentett áthidalni a hivatalos kommunikáció tartalma és a mindennapi élet észlelései közötti szakadékot. Ez a folyamatos összeegyeztetési törekvés a tájékoztatáspolitikai gyakorlati működésében jelent meg. A mindennapi életet tekintve alapvetően két fő tapasztalatról beszélhetünk, amely miatt a társadalom nagy részében kognitív disszonancia keletkezhetett: az életszínvonal-politika nyomán egy kedvező változásról, illetve a recesszió elmélyülése miatt megjelenő társadalmi nehézségekről. A Nyugat felé nyitás politikája megváltoztatta a mindennapi életet azzal, hogy azt sokszínűbbé és differenciáltabbá tette. Átalakult a magánszféra: új szabadidős tevékenységek, szórakozási-művelődési lehetőségek jelentek meg, lazultak az külföldre utazási korlátozások, és korábban nem ismert fogyasztási- és használati cikkek váltak a mindennapi élet részévé. Vagyis a pénzügyi okok miatt meghozott gazdaságpolitikai lépés megállíthatatlan, pozitív előjelű társadalmi változásokat idézett elő. Ezt követően a magyar tájékoztatáspolitikai gyakorlati működésében törést okozott az új gazdasági mechanizmus kifulladás, majd a kőolajár-robbanások és a nyugati hitelfelvételek nyomán keletkezett gazdasági válság, mert ezek a társadalom számára negatív következményekkel jártak. A gazdasági krízis olyan kézzelfogható problémákat okozott, mint a lakossági árak emelkedése vagy a munkahelyek megszűnése, mialatt a politikai vezetés az 1970-es évek közepén arra törekedett, hogy a sajtó csak a kedvező hírekről számoljon be, az évtized végétől kezdve pedig átfogalmazással, a tartalom átkeretezésével igyekezett tompítani a kedvezőtlen hírek élén. A kognitív disszonancia áthidalására irányuló törekvést világosan rögzítik a párt hivatalos iratai is, mutatva a dilemmát, amely a kedvező hírek közlése és az objektív tájékoztatás körül forgott a Kádár-korszak utolsó másfél évtizedében.

A csernobili atomkatasztrófa médiareprezentációjának vizsgálatára irányuló alapkutatásban komplex módon mutattam be az esemény hazai kommunikációját. Nemcsak a médiaszövegeket elemeztem, hanem a levéltári források segítségével feltártam azt is, hogy a baleset utáni napokban milyen információval rendelkezett a magyar pártvezetés a történetekről, és ehhez képest milyen intézkedéseket hozott, így a korábbi kutatásoknál talán árnyaltabb képet tudtam festeni az eseményről szóló hivatalos hazai tájékoztatásról. A kvalitatív interjúknak köszönhetően a hírközlésben egykor aktívan részt vevő szakemberektől tudtam meg olyan értékes adatokat, amelyeket sem a primer, sem a szekunder irodalomból nem lehetett volna kinyerni. Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy a csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációjában alapvetően ugyanaz a mechanizmust figyelhetjük meg, mint a gazdasági nehézségek ábrázolásánál: a tényleges problémáról (jelen esetben a veszélyről) nem esett szó, a

kedvezőtlen híreket pedig kedvezőkkel igyekeztek ellensúlyozni, és csak idővel jelentek meg a pontos tájékoztatások. Kutatásom során mindhárom korabeli médiaplatformon vizsgáltam a hírek tartalmát, így azt is be tudta mutatni, hogy miként reagáltak az eltérő hírciklusú médiumok a rendkívüli eseményre; kutatási eredményeim illusztrálják a magyar nyilvánosság rétegződését is. A legelső hírek közzétételének feltárása jól illusztrálta a korabeli viszonyokat: a technológiai okokból három napos késésben lévő sajtó tartalma – a Népszabadságban megjelent, nyugati forrásból származó félmondat kivételével – mindvégig szigorú pártirányítás alatt állt. A Magyar Rádió legelső hírközlése mutatja a médium – a rádióelnök személyének és a határok fokozatos tágításának köszönhető – relatív politikai függetlenségét, mert a szerkesztők itt éltek azzal a lehetőséggel, hogy volt nyugati hírforrásból származó információjuk is és a baleset hírért egy kevésbé hallgatott, esti időszávban kellett közzé tenniük. Ennek eredményeként a rádió néhány órán keresztül részletesebb és pontosabb tájékoztatást adott, mint ugyanabban az időben a televízió. Ez a fajta bátorság, amely a pártosság helyett a pontosságot helyezte előtérbe a tájékoztatásban, két héttel a baleset után, a legelső részletes hírek közreadásában jelent meg újból, a 168 óra című műsor készítőinek és a hetilapok újságíróinak köszönhetően. A Magyar Televízió a legelső hírek tartalmát illetően nem tudta felvenni a versenyt a Magyar Rádióval, mert csak szovjet hírforrásból tájékoztatott. A televíziót az első perctől kezdve a kiszámíthatóság jellemezte: a műsorkészítők sosem lépték át a tájékoztatáspolitikai határokat, és a legelső naptól fogva ugyanolyan színvonalú riportok kerültek adásba. Ám itt dominánsan megjelent és a baleset utáni három hétben végig jellemző maradt az a szándék, hogy minél több helyszínen készüljenek riportok, és a lehetőségekhez mérten minél több információ kerüljön adásba. A magyar sajtó munkatársai tehát valamelyest beleszólhattak abba, hogy a balesetről és következményeiről milyen beszámolók lássanak napvilágot.

Mindezek alapján úgy gondolom, az 1986-os csernobili atomkatasztrófa hazai kommunikációja mérföldkönek tekinthető a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikájában, mert – a korábban már említett médiatörténeti jelentőségű eseményekhez hasonlóan – elősegítette a médiapolitikai irányelvek liberalizációját. Ez az eset világosan mutatja a korszak egészét tekintve egyre jellemzőbbé váló folyamatot, amely során a tájékoztatáspolitikai retorika és praxis fokozatosan eltávolodott egymástól. A magyar tájékoztatáspolitikai egészét tekintve azt láthatjuk, hogy bár kiterjedt intézményrendszeren, rendszeresen kiadott kommunikáción, valamint bizonyos esetekben kézivezérlésen keresztül valósult meg a média tartalmi irányítása, mégis a váratlan, kognitív disszonanciát okozó eseményekről jellemzően *ad hoc* módon zajlott a hírközlés. Ezáltal ugyanaz a pártosság és pontosság közötti lavírozási folyamat jelent meg a tájékoztatáspolitikai egészében, amely megjelent annak egy részében, vagyis az általam

vizsgált esettanulmányban is. A média politikai instrumentalizációja meggátolta a Kádár-korszakban az objektív tájékoztatást, de a nem várt eseményekről való hírközlésben esetenként az újságírói praxis szabta meg a tájékoztatás kereteit, ugyanis ebben a helyzetben a tájékoztatáspolitikára volt kényszerülve arra, hogy valamiféle rugalmasságot mutasson, hiszen a média immár nem korlátozódhatott kizárólag arra, hogy propagandatevékenységet folytasson.

Annak ellenére, hogy kutatási nehézségekkel szembesültem, releváns adatokat tudtam felmutatni a Szabad Európa Rádió első magyar nyelvű adásait tekintve, és ezek olyan további kérdésekre irányították a figyelmet, mint a közönség hivatalos tájékoztatással való elégedettségének mértéke, a hivatalos és nem hivatalos forrásokban szereplő adatok közötti disszonancia és az ezek nyomán változó közvélemény. Ezt a témát a Tömegkommunikációs Kutatóközpont korabeli közvélemény-kutatásainak másodelemzésével tudtam vizsgálni. Ezek az adatok mindenképpen informatívak, mert további szempontokat hoztak az elemzésbe azzal, hogy a kutatásba – ha csak érintőlegesen is – bekerült a nézői visszacsatolás is. A tájékoztatáspolitikai jellege és a közönség ezzel kapcsolatos elégedettségi szintje fontos és releváns kérdés a Kádár-korszakban, hiszen ahogyan rámutattam korábban: a magyar pártvezetés már egészen korán felismerte a kétirányú kommunikáció szükségét és a politikai legitimációra gyakorolt előnyös hatását – így ez további kutatások tárgyát kell, hogy képezze.

11. Irodalomjegyzék

11.1. Nyomtatott források

Ábrahám Erzsébet & Karácsonyi László & Dinya Elek (1990): Az 1987. évi tüdőrák incidencia-emelkedés feltételezett okának vizsgálata Budapest X. kerületében (1975–1989). *Orvosi Hetilap* 131. évf. 52. sz. 2877–2881. o.

Aczél Petra (2015): Médiaműveltség, 133–178. o. In: Aczél Petra, szerk. (2015): *Műveljük a médiát!* Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.

Agárdi Péter (1997): Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez. In: uő: *Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény (1945–1990)* II/2. Pécs: JPTE.

Agárdi Péter (2004): A Magyar Rádió utolsó 15 éve. *Médiakutató*, 5. évf. 3. sz. 93–110. o.

Agócs Sándor & Medvigy Endre (1991): *A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek 1987. szept. 27.* Lakitelek: Antalógia – Püske Kiadók.

Almond, Gabriel A. & G. Bingham Powell, Jr. & Kaare Strøm & Russel J. Dalton, szerk. (1996): *Összehasonlító politológia*. 2. kiadás, Budapest: Osiris Kiadó.

Almond, Gabriel A. & G. Bingham Powell, Jr. & Kaare Strøm & Russel J. Dalton, szerk. (2006): *Összehasonlító politológia*. 3. kiadás, Budapest: Osiris Kiadó.

Andok Mónika (2015): Mi, a média, 15–37. o. In: Aczél Petra, szerk. (2015): *Műveljük a médiát!* Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.

Annex J. Exposures and effects of the Chernobyl accident. In United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation & UNSCEAR 2000 Report to the General Assembly, with Scientific Annexes (2000): *Sources and Effects of Ionizing Radiation*. Vol. 1. New York: United Nations.

Antal László & Bokros Lajos & Csillag István & Lengyel László & Matolcsy György (1987): Fordulat és reform, *Közgazdasági Szemle*, XXXIV. évf., 1537. 6. sz., 642–663. o.

Apor, Balázs, Péter Apor & Sándor Horváth, eds. (2018): *The Handbook of COURAGE: Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe.*, Budapest: Institute of History, Research Centre for the Humanities at the Hungarian Academy of Sciences.

Aszódi Attila (2006): Csernobil 20 éve, *Fizikai Szemle* 4., 114–118. o. <http://fizikaiszemle.hu/archivum/fsz0604/aszodi0604.html>.

Aszódi Attila (2016): Csernobil 30 – a baleset okai és következményei. https://aszodiattila.blog.hu/2016/04/26/csernobil_201

Az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről (1973) *Filozófiai Szemle*, 1–2. sz. 159–169. o.

B. E., szerk. (1988): Nyilvánosság Klub. Egy egyesületi kezdeményezés dokumentumai. *Mozgó Világ*, 14. évf. 7. sz. 23–35. o.

Babbie, Earl (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Budapest: Balassi Kiadó.

Bajomi-Lázár Péter & Horváth Dorca (2013): The continued relevance of the concept of propaganda: Propaganda as ritual in contemporary Hungary, *Global Media and Communication*, 9(3), pp. 219–237.

- Bajomi-Lázár Péter & Horváth Dorka (2015): A propaganda mint rítus a mai Magyarországon, *Replika*, 2015/6. szám, 79–96. o.
- Bajomi-Lázár Péter & Kékesdi-Boldog Dalma (2018): Zurück in die Zukunft. Das Wiederstärken autoritärer Medienpolitik in Ungarn, *Osteuropa*, vol. 3–5, pp. 273–282.
- Bajomi-Lázár Péter & Sükösd Miklós (2009): Médiapolitikai trendek Kelet-Közép-Európában 1989–2008, *Politikatudományi Szemle* XVIII/1. 141–158. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2003): Az objektivitás-doktrína nyomában. A politikai újságírás normái az Egyesült Államokban, *Médiakutató*, 2. sz. 13–38. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2005): Médiapolitika. 19–51. o. In: Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2005): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bajomi-Lázár Péter (2006): Manipulál-e a média?, *Médiakutató* VII. évf. 2. szám, 77–95. o. https://mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/
- Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Budapest: PrintXBudavár Zrt & Médiakutató Alapítvány.
- Bajomi-Lázár Péter (2010): *Média és politika*. Budapest: PrintXBudavár Zrt.
- Bajomi-Lázár Péter (2015): A média gyarmatosítása. Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem? *Politikatudományi Szemle*, XXIV. évf. 1. sz. 58–82. o.
- Bajomi-Lázár Péter (2017): Manipulál-e a média? *Médiakutató* XVIII. évf. 4. szám, 61–79. o.
- Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2017): *Media in Third-Wave Democracies: Southern and Central/Eastern Europe in a Comparative Perspective*. Paris & Budapest: L’Harmattan.
- Balás B. Dénes (2009): *A távirótól a rádióig. A rádiótechnika története az 1800-as évektől a II. világháborúig*. Budapest: Ad Librum Kiadó.
- Balázs Bálint, Müller Rolf és Sipos Zoltán (2006): A csernobili tragédia: és a tájékoztatáspolitikai csődje. *Rubicon*, 17. évf. 4. sz., 12–29. o.
- Balázs Bálint: Csernobil: a kádári tájékoztatáspolitikai csődje, *Múlt-Kor*, 2006. április 26. https://mult-kor.hu/20060426_csernobil_a_kadari_tajekoztataspolitika_csodje (letöltés: 2020. VII. 10.)
- Bánáti Bence (2014): *Csernobil-az elhallgatott információ*, KMA-MTVA, <https://www.youtube.com/watch?v=piR2tEuM88k&t=435s> (letöltés: 2019. V. 18.).
- Bayer József (1997): *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*. Budapest: Napvilág Kiadó–Scientia Humana.
- Bayer József (1998): *A politikai gondolkodás története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bayer József (1999): *A politikatudomány alapjai*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bayer Judit (2005): Sajtó- és médiajog. 159–198. o. In: Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2005): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Békés Csaba (2000): Vissza Európába. A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttere, 1988–1990. 792–825. o. In: Bozóki András, szerk. (2000): *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal tárgyalások 1989-ben*, 7. kötet. Budapest: Új Mandátum
- Békés Csaba (2003): Miért nem lett második hidegháború Európában? A magyar pártvezetés és az 1979. évi afganisztáni szovjet intervenció. 223–291. o. In: Standeisky Éva & Rainer M.

- János szerk. (2003): *Évkönyv XI/2003. Magyarország a jelenkorban*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Békés Csaba (2006): A helsinki folyamat hatása a magyar külpolitikai gondolkodásra. In: Pritz Pál & Sipos Balázs & Zeidler Miklós szerk. (2006): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga* <https://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.pdf> (letöltés: 2020. II. 7.)
- Békés Csaba (2011): Magyar külpolitika a bipoláris világban 1945–1991, *Külügyi Szemle*, 10. évf. 4. sz. 95–127. o.
- Békés Csaba (2019): *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Berényi Pál (1980): Tájékoztatás és ideológiai harc, *Pártélet*, XXV. évf. 8. sz. 41–46. o.
- Bernays, Edward L. (1928/2005): *Propaganda*. New York: IG Publishing.
- Bíró Yvette (1994): A hetedik művészet. Budapest: Századvég Kiadó.
- Boldog Dalma (2016): Konszenzusgyártás az amerikai liberális demokráciában, *Médiakutató*, 17. évf. 3-4. sz. 195–199. o.
- Boldog Dalma (2014): Szárnyashajóval a vasfüggöny mögé. A Kádár-korszak első szuperkoncertje és annak emlékezete, *Múltunk*, 2014/2. sz., 217–262. o.
- Bolgár György (2009): Hárselvtárs trükkje, *Népszava*, 2009. IX. 18., 7. o.
- Bolgár György (2014): A Magyar Rádió elnöke, *168 Óra*, 26. évf. 50. sz. 38–39. o.
- Bolvári-Takács Gábor (2011): A Magyar Szocialista Munkáspárt művészetpolitikájának fő vonásai, 1956-1989, *Útközben. A Neveléstudományi Doktori Program Évkönyvei* 3 sz. Debrecen: University of Debrecen, CHERD. 279–299. o.
- Boorstin, Daniel J. (1961): *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vintage Books.
- Borbándi Gyula (2004): *Magyarok az Angol kertben. A Szabad Európa Rádió Története*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Bozóki András (1990): Út a rendszerváltáshoz: az Ellenzéki Kerekasztal, *Mozgó-Világ*, 16. évf. 8. sz. 23–37. o.
- Bozóki András (1996): Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években, *Korunk* III. évf. 7. sz. 59–70. o.
- Bozóki András, Csapody Tamás, Csizmadia Ervin & Sükösd Miklós, szerk. (1991): *Csendes? Forradalom? Volt?* Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkolégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Brooks, Jeffrey (2000): *Thank you, Comrade Stalin! Soviet public culture from revolution to Cold War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brown, James A. C. (1963): *Techniques of Persuasion. From Propaganda to Brainwashing*. Harmondsworth: Penguin Books
- Brüggemann, Michael, Sven Engesser, Florin Büchel, Edda Humprecht & Laia Castro (2014): Hallin and Mancini Revisited: Four Empirical Types of Western Media Systems, *Journal of Communication* vol. 64. pp. 1037–1065.

Buda Béla (2012): *Empátia. A beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazások, új szempontok.* Hatodik, átdolgozott, bővített kiadás. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem & L'Harmattan Kiadó.

Buzinkay Géza (2016): *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Budapest: Wolters Kluwer.

Carey, James W. (1989/2009): *Communication as Culture. Essays on Media and Society.* New York–London: Routledge.

Castells, Manuel (2018): *Rupture: The Crisis of Liberal Democracy,* Cambridge: Polity Press.

Chadwick, Andrew (2015): *The Hybrid Media System: Politics And Power.* New York: Oxford University Press.

Chadwick, Andrew (2017): *The Hybrid Media System: Politics And Power.* Second edition. New York: Oxford University Press.

Chalaby, Jean K. (1996): Journalism as an Anglo-American Invention: A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s-1920s. *European Journal of Communication*, 11(3), pp. 303–326.

Cummings, Richard H. (2009): *Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989.* Jefferson, North Carolina & London: McFarland & Company Publishers.

Curran, James & Park, Myung-Jin Eds. (2000): *De-Westernizing Media Studies.* London–New York: Routledge.

Czeizel Endre & Billege Géza (1988): A csernobili atomerőmű-baleset teratológiai értékelése Magyarországon. *Orvosi Hetilap*, 129. évf. 9. sz. 457–462. o.

Csalog Zsolt & Nadas Péter & Petri György & Solt Ottilia & Szabó Miklós (2000): Túlpárt-ról, *Magyar Lettre International*, 38. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00022/nemeth.html> (letöltés: 2020. II. 11.)

Császi Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*, ősz. 93–108. o.

Cseh Gergő Bendegúz & Kalmár Melinda & Pór Edit, szerk. (1999): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom- sajtó- és tájékoztatáspolitiká, 1962–1979 (dokumentumok).* Budapest: Osiris Kiadó.

Cseh Gergő Bendegúz & Krahulcsán Zsolt & Müller Rolf & Pór Edit, szerk. (2004): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitiká és cenzúra 1956–1963 (dokumentumok).* Budapest: Osiris Kiadó.

Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya és Tóth Eszter (2018): „Ez a sugárzás nem ismer határokat” *Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről.* Budapest: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára & Kronosz Kiadó.

Csernobil öröksége: Egészségügyi, környezeti és társadalmigazdasági hatások, valamint ajánlások Fehéroroszország, az Orosz Föderáció és Ukrajna kormányai számára. Az Országos Atomenergia Hivatal kiadványa. [https://www.haea.gov.hu/web/v3/OAHPortal.nsf/12217B14131A4499C1257C1B00496EC1/\\$FILE/cserno.pdf](https://www.haea.gov.hu/web/v3/OAHPortal.nsf/12217B14131A4499C1257C1B00496EC1/$FILE/cserno.pdf) (letöltés: 2019. XII. 1.).

Dahrendorf, Ralph (1994/1988): *A modern társadalmi konfliktus.* Budapest: Gondolat Kiadó.

- Darvai Tibor (2015): Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években. 371–378. o. In: Baska Gabrella & Hegedűs Judit szerk. (2015): *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. Budapest: ELTE.
- Eisenstein, Szergej Mihajlovics (1939/1998): Montázs 1938. Részlet. 91–103. o. In: Gelencsér Gábor, szerk. (1998): *Képkorszak - Szöveggyűjtemény a mozgókép-kultúra és médiaismeret oktatáshoz*. Budapest: Korona Kiadó.
- Ellul, Jacques (1965): *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.
- Eörsi László (2008): Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája, *Világosság* 2008/11–12., 73–96. o.
- Erdő Péter (1991): *Egyházjog*. Esztergom: Die Festo Nativitatis, Harmadik kiadás.
- Fábián Máté (2014): A Vályi Péter- eset, *Historia Nostra*, 2014/1. sz., 119–127. o.
- Farkas Zoltán (1990): Hadijelentés - Harcok a sajtó körül. Adalékok egy vitához. *Mozgó Világ*, 16. évf. 7. sz. 12–32. o.
- Farkas Zoltán (2014): Az elnök és kora, *168 Óra*, 26. évf. 37. sz. 30–31. o.
- Fehér István (1999): Öt napos Budapest–Kijev–Budapest kamionos út, *Fizikai Szemle*, 49. évf. 1. sz. 27–31. o.
- Földes György (2012a): Kádár János és a magyar desztalinizáció. *Múltunk*, 57. évf. 2. sz. 192–214. o.
- Földes György (2012b): Ívek és töréspontok Kádár János politikai pályáján. *Korunk*, 23. évf. 7. sz., 33–46. o.
- Földes György (2015): *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I-II*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Földes György (2016): Történelmi megjegyzések az államszocializmus legitimitás-problematikájához. In: Sipos Balázs & Szatmári Péter, szerk. (2016): *Sokszínű politikatudomány. Bayer József 70. születésnapjára*. 11–22. o. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Földes György (2018): *Ívek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*, Budapest: Napvilág Kiadó.
- Fricz Tamás (1988): *Az MSZMP és a tömegkommunikáció. A párt hivatalos nézetei a tömegkommunikáció politikai intézményrendszerben betöltött, illetve társadalmi szerepéről az 1957–1986 közötti tájékoztatáspolitikai dokumentumok tükrében*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest, 1988. XX. évfolyam, 3. szám, belső kiadvány
- Friedrich, Carl J. & Brzezinski, Zbigniew K. (1956/1965): *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge: Harvard University Press.
- Fucskó Lajos (1976): A magyar középhullámú műsorszórás, *Híradástechnika*, 27. évf. 3. sz. 65–72. o.
- Gálík Mihály & Halmai Gábor & Hirschler Richárd & Lázár Guy (1987): Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára. In: Vásárhelyi Mária & Halmai Gábor, szerk. (1998): *A nyilvánosság rendszerváltása*. 71–92. o. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Gálík Mihály (2019): *Ütemkésésben*. Konferencia előadás. *TK 50. Konferencia a Tömegkommunikációs Kutatóközpontról*, 2019. XI. 16. Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest.

- Germuska Pál (2010): Zápor, zivatar, jégeső. In: Kozák Gyula (szerk.): *Kádárizmus átereszek évkönyv XVIII.* 185–220. o. Budapest: 1956-os Intézet.
- Germuska Pál (2014): Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979, *Aetas* 29. évf. 4. szám 125–144. o.
- Gibbs, Joseph (1999): *Gorbachev's Galsnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika.* College Station, Texas: A&M University Press.
- Glatz Ferenc (2002): Tudománypolitika. Akadémia és tudománypolitika a volt szocialista országokban 1922-1999, *Magyar Tudomány* 4. sz. 494–506. o.
- Gombár Zsófia (2009): Az 1978-as reformtanterv szerepe a magyar irodalomtanítás történetében, *Könyv és nevelés* 11. évf. 1. sz. http://epa.oszk.hu/01200/01245/00041/gzs_0901.html (letöltés: 2020. II. 6.)
- Györffy Miklós (2007): Ez egy nagy összjáték volt. Rádai Eszter interjúja. 126–136. o. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron szerk. (2007): *Rendszerváltás és az újságírók.* Budapest: Antenna Könyvek.
- Hall, Edward T. (1969/1990): *The Hidden Dimension.* New York: Anchor Books.
- Hall, Stuart (1980/2007): Kódolás–dekódolás. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert & Terestyéni Tamás, szerk. (2007): *Média–nyilvánosság–közvélemény. Szöveggyűjtemény,* 131–142. o. Budapest: Gondolat.
- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004/2008): *A média- és politikai rendszerek három modellje.* Budapest: AKTI-Gondolat.
- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2010): Comparing Media Systems: A Response to Critics, *Media & Journalism*, vol. 9, Outono/Inverno, pp. 53–67.
- Hankiss Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Hann Endre (1989): Éteri verseny - A Szabad Európa Rádió hallgatása a nyolcvanas években. *Mozgó Világ* 15. évf. 4. sz. 47–50. o.
- Harper, Krista (2001): Chernobyl Stories and Anthropological Shock in Hungary. *Anthropological Quarterly*, 74, pp. 114–123.
- Havasréti József (2005): *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neo-avantgárdban.* Budapest: Typotex Kiadó.
- Hegedűs István (2001): Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén, *Médiakutató*, 2. sz. 45–60. o.
- Heller Ágnes (1981): A sztálini legitimáció és ami utána következik. *Magyar Füzetek*, 8. sz. 83–103. o.
- Héra Gábor & Ligeti György (2005): *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Herman, Edward S. & Noam Chomsky (2016): *Az egyetértésgépezet - A tömegmédiá politikai gazdaságtana.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Heywood, Andrew (2017): *Political Ideologies. An Introduction* Sixth edition. London: Palgrave.
- Heywood, Andrew (2019): *Politics.* Fifth Edition. London: Red Globe Press.
- Holt, Robert T. (1999). *Radio Free Europe.* Minneapolis: University Of Minnesota Press.

- Hopkins, Mark W. (1965): Lenin, Stalin, Khrushchev: Three Concepts of the Press, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Vol 42, Issue 4, pp. 523–531.
- Horvát János (2007): A Napzárta katalizátora volt a magyar rendszerváltásnak. Rádai Eszter interjúja. 184–197. o. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron szerk. (2007): *Rendszerváltás és az újságírók*, Budapest: Antenna Könyvek.
- Horváth Attila (2013): *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete.
- Horváth Sándor (2009): *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas-hetvenes években*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Horváth Sándor (2012): *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Høyer, Svennik & Lauk, Epp (1995): A hivatásos újságírás és a civil társadalom, *Jel-Kép*, 14. évf. 1. sz. 73–89. o.
- Høyer, Svennik (2001): Média a harmadik évezred küszöbén. *Médiakutató*, 5. sz. 23–38. o.
- Huszár Tibor (2003): *Kádár II.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, Szabad Tér Kiadó.
- INSAG-7 (1992): The Chernobyl Accident: Updating Of INSAG-1, A report by the International Nuclear Safety Advisory Group, *Safety Series No.75*, International Atomic Energy Agency, Vienna, pp. 51–89.
- IRSN - Institut de Radioprotection et de Sûreté Nucléaire: The Chernobyl Plume: Modelling atmospheric dispersion of caesium-137 across Europe following the Chernobyl accident <https://www.irsn.fr/EN/publications/thematic-safety/chernobyl/Pages/The-Chernobyl-Plume.aspx> (letöltés: 2020. I. 2.)
- Jakab Lajos (2015): Szamizdatos emlékeim. *Médiakutató*, XVI. évf. 3. sz. 21–51. o.
- Jakubowicz, Karol & Sükösd, Miklós eds. (2008): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective*. Bristol–Chicago: Intellect.
- Jakubowicz, Karol (2011): *Media revolution in Europe: Ahead of the Curve*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Johnson, A. Ross (2008): *History*, <https://pressroom.rferl.org/history> (letöltés: 2019. XI. 2.)
- Johnson, A. Ross (2010). *Radio Free Europe and Radio Liberty: the CIA years and beyond*. Stanford University Press,
- Jowett, Garth S. & Victoria O'Donnell (2015): *Propaganda and Persuasion*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Juhász Gábor (2005): Nyomtatott sajtó. 113–132. o. 19–51. o. In Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2005): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kádár János (1971): Kádár János felszólalása, *Magyar Sajtó*, 12. évf. 1971. december.
- Kádár János (1983): Előadói beszéd a Központi Bizottság április 12–13-i ülésén. *Társadalmi Szemle*, 38. évf. 5. sz. 3–19. o.
- Kalmár Melinda (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet rendszer 1945–1990*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kalmár Melinda (2017): *Személyi kultusztól a személyesség kultuszáig. Kultúrpolitika a tömegtársadalmak korában*. Konferenciaelőadás. Kultúra és politika 1956–1989. Tudományos

- konferencia Aczél György születésének centenáriuma alkalmából, 2017. IX. 28. Budapest: Politikatörténeti Intézet.
- Kanyár Béla (2002): A hazai lakosság járulékos sugárterhelése a csernobili baleset következtében. *Orvosi Hetilap*, 143. évf. 19. sz. 1007–1012. o.
- Katz, Ephraim & Nolen, Ronald Dean (2012): *The Film Encyclopedia. The Complete Guide to Film and the Film Industry. 7th edition.* Glasgow: Collins Reference.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018a): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikája egy rendkívüli esemény tükrében: a csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban, *Médiakutató*, XIX. évf. 2. sz. 49–61. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018b): „Hatvannyolc” és magyar kisboldogság: Murai András és Tóth Eszter Zsófia 1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen? című könyvéről. *Médiakutató*, XIX. évf. 3. sz., 153–154. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2019c): A csernobili atomkatasztrófa kommunikációja a Magyar Rádióban és a Szabad Európa Rádióban, *Médiakutató*, XX. évf. 4. sz. 21–35. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2020a): A csernobili atomkatasztrófa hírei a Magyar Televízióban, *Médiakutató*, XXI. évf. 2. sz. 37–55. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2020b): A csernobili atomkatasztrófával kapcsolatos kutatási anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban, *Jel-Kép* 2020/3. sz. 82–96. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2020c): „A szovjet elvtársak nem adnak tájékoztatást” A csernobili atomkatasztrófa utáni intézkedések Magyarországon és a baleset hazai médiareprezentációja, *Betekintő* 14. évf. 4. sz. 7–29. o.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2021): A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságai és korszakai Magyarországon 1956 és 1990 között, *Jel-Kép (Megjelenés alatt)*.
- Kékesdi-Boldog, Dalma (2019). The Chernobyl disaster: A case study on the information policy of the Kádár regime. *Central European Journal of Communication*, vol. 12. No 1(22) Spring, pp. 79–92 DOI: 10.19195/1899-5101.12.1(22).5
- Kékesdi-Boldog, Dalma (2019b): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikáról és a csernobili atomkatasztrófa pártállami kommunikációjáról. Válasz Sükösd Miklósnak. *Médiakutató*, XX. évf. 1. sz. 103–105. o.
- Kende Péter (1990): A Magyar Füzetek búcsúja, *Századvég* 1990/3-4. sz. 5–13. o.
- Kepes András (2007): A káderek sem hittek már a rendszerben. Rádai Eszter interjúja. 198–221. o. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron, szerk. (2007): *Rendszerváltás és az újságírók*. Budapest: Antenna Könyvek.
- Kirády Attila (2001): *Csernobil-vádirat. Halott kamionsofőrök nyomában*. Budapest: Alexandra
- Király Béla (2006): A kortárs történész vallomása: a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963 In: Békés Csaba & Kecskés D. Gusztáv szerk. (2006): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. 37–49. o. Budapest: Magyar ENSZ Társaság.
- Kis János (1987): Válságban cselekedni. *Beszélő*, 1. évf. 21. sz. 4–9. o.
- Klemperer, Viktor (1947/2013): *A Harmadik Birodalom nyelve*, Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

- Kollega Tarsoly István (1998): Magyarország a XX. Században, III. Kötet, <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/504.html> (letöltés: 2020. I. 24.).
- Kornai János (1997): *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti világgazdaság Kiadó Rt.
- Kornai János (2012): *A szocialista rendszer. Válogatott művek, II. kötet*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Kovács András (1998): Marx a negyedik évtizedben. *Beszélő*, 3. évf. 9. sz. 72–77. o.
- Kőrösi Zsuzsa & Molnár Adrienne (2000): *Titkokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elitéltek gyermekeinek sorsa*. Budapest: 1956-os Intézet.
- Köteles György (2002): A csernobili baleset miatt bekövetkezett lakossági sugárterhelés egészségi kockázatai. *Orvosi Hetilap*, 143. évf. 23. sz. 1411–1414. o.
- Köváriné Ignáth Éva (2010): Az 1969-es budapesti nyilatkozat helye az enyhülés időszakában, *Külügyi Szemle* 2010. nyár. 175–191. o.
- Kövecses Zoltán & Benczes Réka (2010): *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Krippendorff, Klaus (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Lakatos Ernő (1984): A tájékoztatáspolitikai időszerű kérdései. *Pártélet*, XXIX. évf. 3. sz. 11–17. o.
- Lapidus, Gail W. (1987): Gorbachev and the Reform of the Soviet System, *Daedalus*, Vol. 116, No. 2, Past and Present (Spring, 1987), pp. 1–30.
- Lasswell, Harold D. (1938): *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith.
- Lehmann Miklós (1998): *Az elidegenedés- és antropológia-vita politikai összefüggései. A marxista filozófia reneszánszától a filozófusperig*. <http://lehmann.hu/lm/elidegen.pdf> (letöltés: 2020. I. 31.)
- Lenin, Vladimir I. & Sztálin, Jozsef V. (1901/1948): *A sajtóról. Cikkgyűjtemény*. Bukarest: Román Munkáspárt.
- Lenin, Vladimir I. (1902/1969): *What is to be Done?* Chris Russell for the Marxists Internet Archive
- Lenin, Vladimir I. (1964/2011): *Collected Works Volume 26 September 1917–February 1918*. Moscow: Progress Publishers.
- Linz, Juan J. & Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press
- Lippmann, Walter (1922): *Public Opinion*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Ludassy Mária (1998): 1973, *Beszélő* 3. évf. 4. sz. 56–61. o.
- Mancini, Paolo (2012): Instrumentalization of the media vs. political parallelism, *Chinese Journal of Communication*, Vol. 5, No. 3, September 2012, pp. 262–280.
- Mangel Gyöngyi: Csernobil: atomkatasztrófa és a tájékoztatás csődje, *Magyar Hang*, 2020. április 27. <https://magyarhang.org/publicisztika/2020/04/27/csernobil-atomkatasztroufa-es-a-tajekoztat-as-csodje/> (letöltés: 2020. VII. 28.)

- Markham, James W. (1961): Effects Of “The Thaw” On The Soviet Press, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Vol 38, Issue 4, pp. 511–519.
- Márkus Mária (1982): Overt and Covert Modes of Legitimation in East European Societies. pp. 82–93. In Rigby, T. Harry & Fehér Ferenc, szerk. (1982): *Political Legitimation in Communist States*, St Antony’s/Macmillan Series. London: Palgrave Macmillan.
- McNair, Brian (1991): *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*, London: Routledge.
- McQuail, Dennis (1983/2010): *McQuail’s Mass Communication Theory*, 6th Edition. London: SAGE.
- McQuail, Dennis (1992): *Media Performance: Mass Communication in the Public Interest*. London: Sage.
- McQuail, Dennis (2015): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.
- Medvedev, Zhores A. (1990): *The Legacy of Chernobyl* New York & London: W. W. Norton&Company.
- Mélykúti Attila (1988): „Sajtószabadság vagy van, vagy nincs” Tudósítás az újságírószövetségben január 14-én lezajlott nyilvánosságvitáról, *Mozgó Világ*, 1988. 14. évf. 7. sz. 38–46. o.
- Milosavljević, Marko & Kerševan Smokvina, Tanja (2017): Slovenia. The interplay of media and politics in a small-sized Central/Eastern European country. In. Bajomi-Lázár, Peter (ed.): *Media in Third-Wave Democracies*, pp. 210–228. Paris & Budapest: L’Harmattan.
- Mungiu-Pippidi, Alina. (2008): How media and politics shape each other in the new Europe? pp. 87–101. In. Jakubowicz, Karol & Sukosd, Miklós, eds. (2008): *Finding the right place on the map*, Bristol & Chicago: Intellect.
- Murai András & Tóth Eszter Zsófia (2018): *1968 Magyarországon. Miért hagytuk, hogy így legyen?* Budapest: Scolar Kiadó.
- Murányi Gábor (2000a): „Súlyos politikai hiba.” Igazoló jelentések a hetvenes évekből, *Magyar Média* 2000/1. 65–74. o.
- Murányi Gábor (2000b): A szerző ellen erélyesen fel kell lépni – „már csak a szerző érdekében is” Igazoló jelentések a hetvenes és nyolcvanas évekből. II. rész, *Magyar Média* 2000/2. 56–65. o.
- Murányi Gábor (2005): A (Huszár-)Knopp-Kornidesz-jelentés, *Élet és Irodalom*, XLIX. évf. 42. sz. 2005. október 21. <https://www.es.hu/cikk/2005-10-26/muranyi-gabor/a-huszar-knopp-kornidesz-jelentes.html> (letöltés: 2020. II. 18.)
- Muzsnay Csaba (2011): Az atombomba robbantások által kiváltott globális éghajlatváltozásról, *Műszaki Szemle*, 56. sz. 21–28. o.
- Müller Rolf (2007): Májusban – titokban, *Betekintő*, 1. évf. 2. sz. <http://epa.oszk.hu/01200/01268/00002/MullerRolf.html>.
- Nagy Lajos Géza (1989): A kettészakadt társadalom. A lakosság, az értelmiség és saját tagjának képe az MSZMP-ről. *Jel-Kép*, 4. sz. 52–64. o.
- Norris, Pippa (2009): Comparative Political Communications: Common Frameworks or Babelian Confusion? *Government and Opposition* 44.3, July, pp. 321–340.
- Norris, Pippa (2011): Comparative communications. pp. 352–370 In D. Caramani, ed. (2011): *Comparative politics*. Oxford: Oxford University Press.

- Nyers Rezső (1988): Visszapillantás az 1968-as reformra. Ferber Katalin és Rejtő Gábor interjúja. *Valóság* XXXI. évf. 8. sz. 9–25. o.
- Paál Vince, szerk. (2015): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Páldy Anna, Pintér Alán, Nádor Gizella, Vincze István & Málnási Tibor (2003): A daganatos halálozás területi különbségei Magyarországon. *Orvosi Hetilap*, 144. évf. 25. sz. 1227–1233.
- Pálfy G. István (2007): ... az rendszerváltató Híradó volt. Rádai Eszter interjúja. 277–290. o. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron, szerk. (2007): *Rendszerváltás és az új-ságírók*. Budapest: Antenna Könyvek.
- Péter Ferenc (2002): A gyermekkori pajzsmirigybetegségek előfordulása hazánkban. *Orvosi Hetilap*, 143. évf. 52. sz. 2867–2873. o.
- Plokhly, Serhii (2018): *Chernobyl: History of a Tragedy*, London: Penguin Books Ltd.
- Polyák Gábor (2010): Előszó. In Polyák Gábor, szerk. (2010): *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*, 7–16. o., Budapest: AKTI-Gondolat.
- Pratkanis, Anthony & Elliot Aronson (1992): A rábeszélőgépek (élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével) Budapest: Ab Ovo.
- Prysiashniuk, Marianna (2019): What the Russian Media Thinks of HBO's 'Chernobyl'. *Vice*. https://www.vice.com/en_uk/article/mb8584/russia-media-reacts-fact-checks-chernobyl-hbo-series.
- Puddington, Arch (2000): *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph Of Radio Free Europe and Radio Liberty*. The University Press Of Kentucky.
- Puppis, Manuel (2010): Bevezetés a médiapolitikába. In Polyák Gábor, szerk. (2010): *Médiapolitikai szöveggyűjtemény*, 19–38. o., Budapest: AKTI-Gondolat.
- Rangos Katalin (2014): Az agitprop nem a nyilvánosság - Györffy Miklóssal hetvenedik születésnapján Rangos Katalin beszélget, *Médiakutató*, 15. évf. 1. sz. 25–32. o.
- Rantanen, Terhi (2013): A critique of the systems approaches in comparative media research: A Central and Eastern European perspective, *Global Media and Communication*, 9 (3). pp. 257–277.
- Réz Pál (2013): A Bibó-émlékkönyv elé, *Világosság* 2013 tavasz–nyár 25–27. o.
- Rigby, T. Harry & Fehér Ferenc, szerk. (1982): *Political Legitimation in Communist States*, London: St Antony's/Macmillan Series. Palgrave Macmillan
- Ripp Zoltán (2009): *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Robinson, James (1999): *Hoover to house Radio Free Europe/Radio Liberty archives*, <https://news.stanford.edu/pr/99/991006HooverRFE.html> (letöltés: 2019. XI. 2.).
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sakwa, Richard (1993/2008): *Russian Politics and Society*, London and New York: Routledge.
- Sakwa, Richard (1999): *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917–1991*, London and New York: Routledge.

Sándor János, Métneki Júlia, Szunyogh Melinda & Siffel Csaba (2003): Fejlődési rendellenességek gyakorisága a csernobili atomreaktor-baleset után Magyarországon. *Orvosi Hetilap*, 144. évf. 45. sz. 2195–2204. o.

Schlett István (1990): Egy ál(lam)párt tündöklése és bukása. Vázlat az MSZMP történetéről. *Századvég*, 3–4. sz. 50–58. o.

Seymour-Ure, Colin (1974): *The Political Impact of Mass Media*. London: Sage Publications.

Siebert, Fredrick S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1984): *Four Theories of the Press*. Urbana & Chicago: Chicago University Press.

Sipos Balázs & Takács Róbert (2005): Újságírói normák. In: Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2005): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. 53–88. o. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sipos Balázs (2007): Médiatörténet és az elbeszélte történelem. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron (szerk.): *A rendszerváltás és az újságírók*, 353–376. o. Budapest: PrintXBudavár Zrt (Antenna Könyvek).

Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Sipos Balázs (2013): Bias, partisanship, journalistic norms and ethical problems in the contemporary Hungarian political media, *Central European Journal of Communication* 6: (1) pp. 89–104.

Sipos Balázs (2015): Szempontok a Horthy-kor és a Kádár-kor nyilvánosságának vizsgálatához-összehasonlításához. *Me.Dok: Média-Történet-Kommunikáció*, 3. sz. 27–42. o.

Sparks, Colin (2008): Media systems in transition: Poland, Russia, China. *Chinese Journal of Communication*, 1:1, pp. 7–24.

Stokes, Gale (1993): *The Walls Came Tumbling Down. Collapse and Rebirth in Eastern Europe*. New York–Oxford: Oxford University Press.

Sükösd Miklós & Cseh Gabriella (2001): A törvény ereje. A médiatörvény értékelése felé, *Médiakutató*, 2. sz. 75–94. o.

Sükösd Miklós (2000): Democratic Transition and the Mass Media in Hungary: From Stalinism to Democratic Consolidation. In: Gunther, Richard & Mugham, Anthony (eds): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. 122–164. Cambridge: Cambridge University Press.

Sükösd Miklós (2013): A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, XVI. évf. 3. sz. 7–26. o.

Szabó Gábor (2002): *Filmes könyv. Hogyan kommunikál a film?* Budapest: Ab Ovo Kiadó.

Szabó Ildikó & Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajtóosságok. *Magyar Pedagógia*, 100. évf. 4. szám, 383–400. o.

Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Szabó Mária & Tóth Tamás & Münnich Ákos & Veress Lajos (1993): Óvodások retrospektív felmérése Csernobil után 5 évvel. *Orvosi Hetilap* 134. évf. 39. sz. 2149–2153. o.

Szalai Erzsébet (1994): *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.

- Szatmáry Zoltán & Aszódi Attila (2005): *Csernobil. Tények, okok, hiedelmek*. Budapest: Typotex.
- Sztanyik B. László (2003): Utószó a csernobili reaktorbaleset hazai hatásairól szóló közleményekhez. *Orvosi Hetilap*, 144. évf. 45. sz. 2204. o.
- Takács Róbert (2005): A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban, *Múltunk*, 3. sz. 255-297. o.
- Takács Róbert (2008): A sajtónyilvánosság szervezete, *Múltunk*, 3. sz. 157–172. o.
- Takács Róbert (2009): A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban. *Médiakutató*, X. évf. 3. sz. 93–116.
- Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár-korban*, Budapest: Napvilág Kiadó & Politikátörténeti Intézet.
- Takács Róbert (2013): Desztalinizáció Közép- és Kelet-Európában. *Múltunk*, 3. sz. 68–103. o.
- Takács Róbert (2015a): A Rákosi-kor sajtója. 395–473. o. In: Paál Vince, szerk. (2015): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Takács Róbert (2015b): A sajtó a Kádár-korszakban. 492–595. o. In: Paál Vince, szerk. (2015): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest: Wolters Kluwer
- Takács Róbert (2020): „A jó tanuló felel” A magyar külpolitika a Helsinki utáni nemzetközi sajtó- és információs vitákban (1975–1983) I. Helsinkitől Belgrádig, *Médiakutató*, XXI. évf. 2. sz. 25–35. o.
- Takács József (2001): Nyolc év az elsődleges kontextus mellett. *Irodalomtörténeti Közlemények*. CV. évf. 3–4. sz., 316–324. o.
- Taylor, Brett W. (2013): Glasnost vs. Glasnost’: A re-evaluation and reinterpretation of Chernobyl in Soviet media, *Dalhousie Journal of Interdisciplinary Management*, vol. 9, Spring 2013
- Taylor, Philip M. (2003): *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester: Manchester University Press.
- Terestyéni Tamás (1989): A csernobili atomreaktor-szerencsétlenség a tömegtájékoztatásban, *Jel-Kép* X. évf. 3. sz. 44–52. o.
- Terestyéni Tamás (2009a): *A média-tartalomelemzések TK-s hagyománya. Tartalomelemző kutatások akkor és most*. Terestyéni Tamás a „TK 40” című, MTA-n megrendezett konferenciára írt előadásának vázlatja. Kézirat.
- Terestyéni Tamás (2009b): *Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont...*, A TK 40 konferencián 2009. október 1-én a Magyar Rádió Márványtermében elhangzott nyitó előadás. <http://communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2009/tk40/nyitoeoadas.htm> (letöltés: 2017. X. 13.)
- Terestyéni Tamás (2019): *Terestyéni Tamás visszaemlékezései a TK/MKI történetére (Javított változat – 2019.01.19.)*. Kézirat.
- Tischler János (1964): Az Onódy-ügy, *Beszélő*, 9. évf., 2. sz. 52–71. o.
- Tőkés L. Rudolf, szerk. (1978): *Eurocommunism and Détente*, New York: New York University Press.
- Tőkés L. Rudolf, szerk. (1979): *Opposition in Eastern Europe*, London and Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.

Urbán, Ágnes & Gábor Polyák and Zsófia Szász (2017): Hungary: Media Transformation Derailed. In: Bajomi-Lázár, Peter (ed.): *Media in Third-Wave Democracies*, pp. 136–164. Paris & Budapest: L’Harmattan.

Vásárhelyi Mária & Halmai Gábor, szerk. (1998): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Vásárhelyi Mária (2016): Média- és közvélemény-kutatás a Kádár-korszakban. *Médiakutató*, 17. évf. 1. sz., 93–96. o.

Vince Mátyás (1998): Hogyan született a HVG? *Beszélő*, 3. évf. 11. szám, 91–92. o.

Vujity Tvrtko & Nógrádi Gergely (2000): *Tizenkét pokoli történet*. Budapest: Megafilm Rt.

Weber, Max (1922/1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weiss János (2008): *A filozófusper és következményei történeti-filozófiai rekonstrukciói*. Előadás a Német–Magyar Filozófiai Társaság konferenciáján Budapesten a Goethe Intézetben (2008. november 6.) http://fordulat.net/pdf/10/Fordulat10_Weiss.pdf (letöltés: 2020. I. 31.)

Wengraf, Tom (2001): *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narratives and Semi-structured Methods*. London: Sage.

Wiener György (1997): Hatalmi viszonyok és kormányzati struktúra (1988-1994), *Eszmélet*, 9. évf. 36. szám https://www.eszmelet.hu/wiener_gyorgy-hatalmi-viszonyok-es-kormanyzati-struktura-1/#5 (letöltés: 2020. II. 14.)

Wisinger István (2007): Mostantól kezdve egymással szemben két csatornán, egymással versengő műsorok lesznek. 338–352. o. In: Bajomi-Lázár Péter & Monori Áron szerk. (2007): *Rendszerváltás és az újságírók*, Budapest: Antenna Könyvek.

11.2. Törvények, rendeletek, határozatok, pártiratok

1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya
https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (letöltés: 2020. II. 3.)

1986. évi II. törvény a sajtóról
http://www.okm.gov.hu/letolt/elektronikus_ugyintezes/1986evi2tv.pdf (letöltés: 2020. VI. 4.)

2/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsört készítő stúdiókról
http://nmhh.hu/dokumentum/192018/Magyar_sajtojogi_szabalyok_19491989.pdf 109–111. o. (letöltés: 2020. II. 14.)

26/1959. (V. 1.) Korm. rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről. *Magyar Közlöny*, 49. sz. 1959. május 1. 329–334. o.

A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 25/1956. (XII. 19.) számú határozata a Kormány Tájékoztatói Hivatalának megszervezéséről, *Magyar Közlöny*, 104. sz. 1956. december 19. 603–604. o.

A magyar köztársaság kormányának 11.290/1947. Korm. számú rendelete a sajtótermékek és terjesztésük engedélyezésének ideiglenes rendezése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 215. sz. 1947. szeptember 23. 2637–2638. o.

A magyar köztársaság kormányának 14.570/1947. Korm. számú rendelete az időszakai sajtótermékek oldalterjedelmének megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 280. sz. 1947. december 11. 3170–3171. o.

A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 70/1950. (III. 7.) M. T. számú rendelete Magyar Rádióhivatal létesítése és a Magyar Távirati Iroda átszervezése tárgyában, *Magyar Közlöny* 1950. március 7. 306. o.

A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa. Budapest: Kossuth Kiadó, 1966.

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről (1988. május 20–22.), 436–450. o. In. Vass Henrik, szerk. (1994): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Budapest: Interart Stúdió.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa (1959. november 30. – december 5.). Budapest: Kossuth Kiadó, 1959.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa, 1962, Budapest: Kossuth Kiadó.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa (1975. március 17–22.). Budapest: Kossuth Kiadó, 1975.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa (1980. március 24–27.). Budapest: Kossuth Kiadó, 1980.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa (1985. március 25–28.). Budapest: Kossuth Kiadó, 1985.

A pártpropaganda soron lévő feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1976. október 26-ai ülése (1977) Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

A Politikai Bizottság határozata a munkaerő-gazdálkodás javítására hozott intézkedések végrehajtásának kezdeti tapasztalatairól Győr-Sopron megyében (1979. május 29.) In Jakab Zoltán, szerk. (1987): *Tömegkommunikáció a Magyar Szocialista Munkáspárt határozataiban és dokumentumaiban (1957–1980)*, 17/1, Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 109. o.

A Politikai Bizottság határozata az agitációs munka helyzetéről, időszakos feladatairól (1979. március 27.) In Jakab Zoltán, szerk. (1987): *Tömegkommunikáció a Magyar Szocialista Munkáspárt határozataiban és dokumentumaiban (1957–1980)*, 17/1, Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 103–108. o.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (1972) I. kiadás. Bratislava: Nakladelstvo Pravda Könyvkiadó.

A XX. pártkongresszus és a párttörténeti kutatás feladatai. *Párttörténeti Közlemények. Az MDP Központi Vezetősége Párttörténeti Intézetének Folyóirata*, II. évf., 2. sz., 1956. június, 1–15. o.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.), 65–76. o. In. Vass Henrik, szerk. (1983): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP Kulturális-Elméleti Munkaközösségének tanulmánya. *Társadalmi Szemle*, 1966. 7-8. sz. 29–58. o.

Az MSZM KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a vidéki (körzeti) rádiózás helyzetéről és időszakos feladatairól (1981. április 21.), 196–199. o. In. Vass Henrik, szerk. (1989): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a nemzetközi kérdésekről folytatott agitáció és propaganda további feladatairól (1982. április 14.), 333–338. o. In. Vass Henrik, szerk. (1988): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a propaganda és az agitáció időszakos feladatairól (1981. április 28.), 199–204. o. In. Vass Henrik, szerk. (1988): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai újságírás helyzetéről és néhány problémájáról (1971. május 21.), 65–76. o. In. Vass Henrik, szerk. (1983): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a rádió műsorpolitikájáról, műsorairól és a fejlesztési tervekről (1971. november 23.), 149–159. o. In. Vass Henrik, szerk. (1978): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyar Televízió munkájáról (1972. június 6.), 275–283. o. In. Vass Henrik & Fekete Györgyné, szerk. (1979): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának állásfoglalása a tájékoztatás megújításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. (1968. november 12.), 244–250. o. In. Vass Henrik, szerk. (1974): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és dokumentumai 1967–1970*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a tájékoztatás továbbfejlesztéséről (1977. szeptember 6.), 544–550. o. In. Vass Henrik, szerk. (1983): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól (1958. január 21.), 195–202. o. In: Vass Henrik & Ságvári Ágnes, szerk. (1979): *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Harmadik kiadás. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az agitációs munka helyzetéről, időszakos feladatairól (1979. március 27.), 939–947. o. In. Vass Henrik (1983): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai 1975–1980*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (1988. november 1–2.), 483–490. o. In. Vass Henrik, szerk. (1994): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Budapest: Interart Stúdió.

Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a pártpropaganda soron levő feladataira és továbbfejlesztésére (1976. október 26.), 301–318. o. In. Vass Henrik, szerk. (1983): *A Magyar*

Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei (1958. július 25.), 276–309. o. In. Vass Henrik & Ságvári Ágnes, szerk. (1964): *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Budapest: Kossuth Kiadó.

Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról (1962. november 20–24.), 559–592. o. In. Vass Henrik & Ságvári Ágnes (1964 szerk.) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Az SZKP XXII. kongresszusa, *Párttörténeti Közlemények. Az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének Folyóirata*, VII. évf. 4. sz. 1961. november 1–4. o.

Department of State, INR/IL Historical Files, 303 Committee Files, January–June 1969. Secret, Radio Free Europe and Radio Liberty, *Memorandum for the 303 Committee 1*, Washington, January 27, 1969. <https://2001-2009.state.gov/documents/organization/97929.pdf> (letöltés: 2019. I. 18.).

Győri Imre (1977): Emeljük a marxista–leninista oktatás és nevelés színvonalát. 5–37. o. In. *A pártpropaganda soron lévő feladatai (1977). A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1976. október 26-ai ülése*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Határozat a XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól, *Társadalmi Szemle*, 1983. 38. évf. 5. sz. 20–34. o.

Kádár János felszólalása a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának országos újságíró-aktívaértekezletén. *Népszabadság* 1971. november 14. 3–4. o.

Közlemény az MSZMP Központi Bizottságának üléséről (1977. október 20.). 551–561. o. In. Vass Henrik (1983): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai: 1975–1980.* Budapest: Kossuth Kiadó.

MT határozat az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról 1047/1974. (IX. 18.). In: Paál Vince, szerk. (2015): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010*, 699. o. Budapest: Wolters Kluwer.

11.3. Levéltári források

“To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 3, Stanford: Hoover Institution Archives

“To the Hungarian Services” Radio Free Europe/Radio Liberty broadcast records, Box 3157, Folder 4, Stanford: Hoover Institution Archives

ÁBTL 2.7.1. - III/IV-87/1986.05.14. Melléklet a 87. számú Napi Operatív Információs Jelentéshez

ÁBTL 2.7.1. III/II-84/7/1986.05.05. Napi Operatív Információs Jelentés a sugárfertőzött felhőzet mozgásáról (1986. május 5.)

ÁBTL-4.2.-1963. évi 4. tvr. a közkegyelem gyakorlásáról

HU OSA-420-2-1:31 8178 Tájékoztatáspolitikai tanulságok, kérdőjelek és dilemmák Csernobil kapcsán

HU OSA-420-2-1:31 8179 Tartalomelemzés a Csernobilt követő hazai tájékoztatásról

HU OSA-420-2-1:31 8180 Csernobil – Kommunikáció szindróma

HU OSA-420-2-1:31 8181 Wisinger István: Egy robbanás tömegkommunikációs szennyeződései. Csernobil és a magyar tájékoztatás

HU OSA-420-2-1:31 8191 Avar János: Csernobil és a tájékoztatás /napilapok/

HU OSA-420-2-1:31 8192 Bolgár György: A csernobili szerencsétlenség a Magyar Rádióban

HU OSA-420-2-1:31 8193 Csepeli György: Nem alkalmazott tömeglélektan

HU OSA-420-2-1:31 D8177 Vizsgálat a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeiről.

HU OSA-420-2-1:32 8323 Társadalmi-gazdasági fejlődésünk ideológiai kérdései a közgondolkodásban. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont által végzett közvélemény-kutatások alapján Budapest, 1986. november

HU OSA-420-2-1:32 8378 Közvélemény-kutatási jelentések

HU OSA-420-2-2:1 A8203 Tömegkommunikációs Kutatóközpont - Közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után

HU OSA-420-2-2:1 A8204 Újabb közvéleménykutatás - A csernobili szerencsétlenség után

Hungarian Daily Broadcast Analysis for Monday, 28 April 1986

Hungarian Daily Broadcast Analysis for Tuesday, 29 April 1986

MNL OL M-KS 288. f. 47/758. ő. e. Bognár József levele és feljegyzése, 1974. november 1.

MNL OL M-KS- 288. f. 5. cs. 968. ő.e.-1986. 4/b Tájékoztató a Politikai Bizottság 1986. május 6-án megtartott ülésének 10. napirendi pontjához (1986. május 6.)

MNL OL M-KS 288.f. 11.cs. 4436. őe. 119. p. Az MSZMP KB KAO jelentése a Politikai Bizottságnak a sugárzási viszonyok alakulásáról (1986. május 13.)

MNL OL M-KS 288.f. 22. cs. 1986. 32. őe. (90-164. p.) Részlet a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által készített a csernobili atomreaktor-szerencsétlenséggel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatás jellegzetességeinek vizsgálatából (1986)

MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/b A Polgári Védelem Országos Parancsnokának közleménye a tömegkommunikációs és propaganda szervek részére (1986. június 2.)

MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/c A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a hazai szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.)

MNL OL XIX-A-2-af- 00147-VI-szn/1986. (PVOP jelentés 1986. 06. 02.) 129/d A Polgári Védelem Országos Parancsnokának a külföldi szervek tájékoztatására készült jelentése (1986. június 2.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-Ma-4-664-1/1986. Emlékeztető az Országos Atomenergia Bizottság üléséről (1986. július 4.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. 130/a Külföldre menő tájékoztató a hazánkban július 8. és augusztus 4. közötti időszakban kialakult sugárzási viszonyokról

MNL OL XIX-A-2-af-00147-I-szn/1986. A csernobili atomerőművi baleset következtében hazánkban kialakult sugárzási viszonyok július 8. és augusztus 4. közötti időszakban

MNL OL XIX-A-2-af-00147-VII-szn-tájhiv/1986. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értékelése a csernobili reaktor-balesettel kapcsolatos hazai tömegtájékoztatási munkáról (1986. június 16.)

MNL OL XIX-A-2-af-00147-VI-szn.-1986. Összefoglaló jelentés a radioaktív szennyezettség mértékéről (1986. május 26.)

MNL OL- XIX-A-2-af-00147-VI-szn/1986. (WHO 1986. 05. 06.) Az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének ajánlása (1986. május 6.)

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-szn/1986. Az MSZMP Politikai Bizottsága részére összeállított tájékoztató jelentés az atomerőmű baleset gazdasági következményeiről (1986. május 5.)

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VI-Hazai tájékoztatás-egyéb tájékoztatási munka-Feljegyzés – 1986.05.05. A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feljegyzése Marjai József miniszterelnök-helyettes részére a közvélemény csernobili atomerőműbalesettel kapcsolatos tájékoztatásáról (1986. május 5.)

MNL OL XIX-A-2-af-Ma-00147-VII-szn/1986. (IpM M-2523). Kapolyi László ipari miniszternek a csernobili atomerőmű balesetről szóló első tájékoztatása Marjai József miniszterelnök-helyettes részére (1986. április 29.)

MNL OL XIX-A-2-af-VI-PVOP-05.01/1986. (PVOP 138/9/1986.) A Polgári Védelem Országos Parancsnokság jelentése a csernobili atomreaktor baleset következményeiről és a végrehajtott intézkedésekről (1986. május 1.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – Feljegyzés 1986. május 5. Jelentés a csernobili balesetről, annak magyarországi hatásairól és a magyar hatóságok intézkedéseiről (1986. május 5.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. – sz.n. – 1986. május 9. Beszámoló az Atomenergia Bizottság bukaresti üléséről (1986. május 9.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. t. Jelentés a hazai sugárszennyeződési adatokról (1986. december 17.)

MNL OL XIX-A-41 – II. sorozat – Elnöki iratok – 10/III. tétel – sz.n. – 1986. A polgári védelem közleménye a szennyezettség mértékéről és a határértékekről (1986. május 8.)

MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/b Szó szerinti jegyzőkönyv a Minisztertanács üléséről (1986. május 8.)

MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. 5/c Jelentés a Minisztertanács részére

MNL OL XIX-A-83-a-848. jkv-5. np.-1986. Szó szerinti jegyzőkönyv a Minisztertanács üléséről (1986. május 8.)

MNL OL XIX-A-83-a-863. jkv.-6.np./1986. 12/b A minisztertanács ülésének napirendjén szereplő jelentés a csernobili atomerőművi baleset hazai következményeiről, a szerzett tapasztalatokról és következtetésekről (1986. november 27.)

MNL OL XIX-B-1-a-1-a-695/1986. Hátérinformációk a radioaktív sugárzásról (1986. május 7.)

MNL OL XIX-B-1-ai-1-a-579/1986 Berki Mihálynak, a Polgári Védelem Országos Törzsparancsnokának jelentése Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter részére az atomerőműben történt balesetről (1986. április 30.)

MNL OL XIX-B-1-y-1986.05.12. 7/b Részlet belügyminiszteri értekezlet szó szerinti jegyzőkönyvéből (1986. május 12.)

MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1/1986 Rejtjeltávirat a szovjet atomerőmű meghibásodásáról (1986. április 29.)

MNL OL XIX-J-1-j-1986-SZU-145-532-002679/1986. Monori István kijevi főkonzul rejtjeltávirata a lakosság evakuálására vonatkozó szovjet intézkedésekről (1986. április 29.)

MNL OL XIX-J-1-k-1986-SZU-1-45/5-13709/11/1986. Krausz György feljegyzése a sugárzásmérési eredmények cseréjéről Ausztriával (1986. május 9.)

MNL OL-XIX-A-2-af-00147-II-szn/1986.(Emlékeztető - 1986. 05. 16.) 147/a Emlékeztető a csernobili atomerőműben történt balesetből adódó feladatok megbeszéléséről (1986. május 16.)

MOL 288.f. 7/13. ö. e. Részletek Kádár Jánosnak az MSZMP KB Titkárságának 1957. szeptember 7-ei ülésén elhangzott hozzászólásából

MOL MK–S 276. f. 54. cs. 15. ö. e. Javaslat Agitációs és Propaganda Bizottság felállítására, 1948.

MOL M-KS 288. f. 34/65/17. ö. e. Részlet Szirmai István Ideológiai és kulturális életünk időszerű kérdései című előadásából (1965. október 8.)

MOL M-KS 288. f. 5/367 ö. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.

MOL M-KS 288. f. 5/367 ö. e. Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8.

MOL M-KS 288f. 5/316 ö. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Ipari és Közlekedési Osztályának előterjesztése a rádióvédelem helyzetéről és a Politikai Bizottság vitájának jegyzőkönyve (1963. október)

MOL OL XIX-J-1-j-1986-Kuvait-85/537-003000/1/1986. Összefoglaló a hazánkban kialakult sugárzási és radioaktív szennyeződési viszonyok alakulásáról (1986. május 18.)

MOL XIX-J–1-k-USA–18/d-033/1964. 39 d. Külügyminisztériumi feljegyzés a rádióállomások zavarásának megszüntetéséről (1963. december 14.)

11.4. Újságcikkek

A csernobili atomerőmű-szerencsétlenség után, *Magyar Nemzet*, 1986. április 30., 6. o.

A csernobili atomerőmű-szerencsétlenség után. Hazánk légtereiben nincsen változás, *Magyar Nemzet*, 1986. április 30., 6. o.

A csernobili szerencsétlenség térsége, *Népszava*, 1986. május 7., 2. o.

A jódtablettaszedés veszélyes is lehet, *Magyar Nemzet*, 1986. május 7., 6. o.

A kimutathatóság alatt a radioaktivitás értéke, *Magyar Nemzet*, 1986. május 19., 10. o.

A Komszomolszkaja Pravdában a csernobili katasztrófa résztvevői számoltak be a baleset körülményeiről, *Magyar Nemzet*, 1986. május 16., 2. o.

A lakosság sugárellenőrzése, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.

A magyar polgári védelem tájékoztatója, *Népszava*, 1986. május 1., 2. o.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség vezérigazgatójának megbeszélése Moszkvában, *Népszava*, 1986. május 7., 2. o

A sajtóértekezlet részvevői, *Népszabadság*, 1986. május 10., 1. o.

A sajtótörvényről tárgyalt az Országgyűlés jogi bizottsága, *Magyar Nemzet*, 1986. március 15., 2. o.

A sajtótörvény-tervezet, *Népszava*, 1986. március 12. 4. o.

A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése. Konceptió és variánsok. *Jel-Kép*, 3. sz., 10–20. o.

A WHO helyteleníti a reaktorbaleset miatti indokolatlan óvintézkedéseket, *Népszabadság*, 1986. május 8., 3. o.

A WHO munkacsoportjának magállapítása. Nincs szükség rendkívüli intézkedésekre, *Népszava*, 1986. május 8., 2. o.

Alaksza Tamás: Sajtófront. Ideológiai gyorsítás, *Magyarország*, 1986. június 29., 26. sz., 6. o.

Amit a radioaktív szennyeződésről tudni kell, *Magyar Nemzet*, 1986. május 5., 10. o.

Atomerőmű-szerencsétlenség Kijev mellett, *Magyar Nemzet*, 1986. április 29., 8. o.

Az atomerőmű-robbanás orvosi tanulságai. Robert Gale tájékoztatója, *Magyar Nemzet* 1986. május 16., 2. o.

Az Egészségügyi Világszervezet távirata az európai országokhoz, *Magyar Nemzet*, 1986. május 8., 1–2. o.

Az ukrán kormányfő helyzetismertetése, *Népszava*, 1986. május 12., 3. o.

Baleset a csernobili atomerőműben, *Népszava*, 1986. április 29., 2. o.

Csernobil és környéke, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

Csernobil környékéről áttelepített gyermekek egy belocerkovszki üzem üdülőjében, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.

Csernobil körzetében fokozatosan normalizálódik a helyzet, *Népszava*, 1986. május 14., 2. o.

Csernobil közelről, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.

Csernobilben egyre kisebb a sugárzó anyag kiáramlása, *Népszava*, 1986. május 9. 2. o.

Csernobili szerencsétlenség. Folyamatos légköri vizsgálatok, *Népszava*, 1986. április 30., 2. o.

Dr. Csom Gyula & dr. Virágh Elemér: Nukleáris környezetvédelmi mérések a BME tanreaktorában, *Jövő Mérnöke*, 1986. június 6., 33. évf., 18. sz., 5. o.

Drávucz Péter (1998): A csernobili út miatt halt meg a sofőr, *Népszava*, 1998. február 28., 16. o.

Elszigetelik a környezettől a csernobili atomreaktort, *Népszava*, 1986. május 4., 2. o.

Európa-szerte jelentősen csökken a radioaktív szennyeződés, *Népszava*, 1986. május 13., 2. o.

Folytatódik a csernobili szerencsétlenség következményeinek felszámolása, *Népszava*, 1986. május 5., 2. o.

Hazai intézkedések a sugárzás mérésére, *Magyar Nemzet*, 1986. május 1., 3. o.

Hazánk légterében nem növekedett számottevően a radioaktivitás, *Népszabadság*, 1986. május 1., 4. o.

Hovanyecz László (2008): Az átmenet miniszterelnöke. Németh Miklós hatvan éves, *Népszabadság* LXVI. évf. 20/2. sz., 4. o.

Intézkedések a helyreállítás meggyorsítására, *Népszabadság*, 1986. május 4., 5. o.

Jelentés a hazai mérések eredményeiről, *Népszabadság*, 1986. május 8., 3. o.

Kijev közelében, Kopilovo faluban, külföldi újságírók jelenlétében mérik a radioaktivitás szintjét TELEFOTÓ – MTI Külföldi Képszerkesztőség, *Népszava*, 1986. május 12., 3. o.

Kis János (1987): Válságban cselekedni. *Beszélő* 1. évf. 21. sz., 4–8. o.

Közlemény a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1977. október 20-i üléséről, *Népszabadság*, 1977. október 22., 1–2. o.

Közlemény a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1978. december 6-i üléséről, *Népszabadság*, 1978. december 8., 1–2. o.

Magyar egyetemi tanár válaszai a közvélemény kérdéseire, *Népszava*, 1986. május 5., 2. o.

Magyar sugárbiológus a magyarországi hatásról, *Népszabadság*, 1986. május 5., 3. o.

Magyar tudósok tájékoztatója, *Magyar Nemzet*, 1986. május 8., 2. o.

Magyarországi sugárszintmérési adatok, *Népszabadság*, 1986. május 10., 3. o.

Magyarországon nincs a szervezetre veszélyes mértékű sugárszennyezés, *Népszava*, 1986. május 8., 2. o.

Oltványi Tamás (1986): Atomerőmű. Hatások, *Magyarország*, 1986. május 17., 6. o.

Oltványi Tamás (1986): Csernobil. Eseménydossier, *Magyarország*, 1986. május 11., 6–7. o.

Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszabadság*, 1986. május 19., 3. o.

Összefoglaló a hazai sugárszintmérésekről, *Népszava*, 1986. május 19., 3. o.

Réz Kata: Baleset a csernobili reaktorban... Beszélgetés dr. Csom Gyulával, a tanreaktor igazgatójáról, *Jövő Mérnöke*, 1986. május 9., 33. évf., 14. sz., 1–2. o.

Simon Ákos (1986): Csernobil után – Reaktorszerencsétlenség, *Heti Világgazdaság*, 1986. május 10., 10–12. o.

Sugármentesítéshez használt, távvezérlésű, videokamerával felszerelt szerkezet: ilyet kért a Szovjetunió – megvásárlásra – az NSZK-tól, *Népszabadság*, 1986. május 17., 6. o.

Sugárszintmérés. További csökkenés a levegőben, *Magyar Nemzet*, 1986. május 10., 2. o.

Szerencsétlenség egy szovjet atomerőműben, *Népszabadság*, 1986. április 29., 2. o.

Tájékoztató a sugárszintmérésekről, *Magyar Nemzet*, 1986. május 4., 2. o.

Tart a küzdelem a csernobili atomerőműnél, *Népszabadság* 1986. május 9. 1. o.

TASZSZ-jelentés a csernobili atomerőműben történt szerencsétlenségről, *Népszava*, 1986. április 30., 1–2. o.

Természetes érték a levegőben, *Népszabadság*, 1986. május 13., 3. o.

Törvény a sajtóról és az illetékekről, *Népszava*, 1986. március 21., 1–6. o.

Törvény az illetékekről és a sajtóról, *Népszabadság*, 1986. március 21., 1–5. o.

Törvényt fogadott el az Országgyűlés a sajtóról és az illetékekről, *Magyar Nemzet* 1986. március 21., 1–4. o.

Újabb erőfeszítések Csernobilban a helyzet normalizálására, *Népszava*, 1986. május 15., 2. o.

Újabb jelentés a csernobili atomszerencsétlenségről, *Népszabadság*, 1986. április 30., 4. o.

Virágh Elemér: A nukleáris környezetellenőrzés alapjai, *Jövő Mérnöke*, 1986. május 16., 30. évf., 15. sz., 2. és 5. o.

Washingtoni telex jelentésünk, *Magyar Nemzet* 1986. május 16., 1. o.

11.5. Rádiófelvételek és híradás-leiratok

550026 168 óra 1986. május 10. Kossuth Rádió 16:00–17:30, szerkesztő: Mester Ákos

550342 168 óra 1986. május 17. Kossuth Rádió 16:00–17:30, szerkesztő: Mester Ákos

D-005583/1/31 1986. IV. 28./K/24:00 Éjféli hírek

D-005583/1/32 1986. IV. 28. /K/24:00 Szerencsétlenség történt Csernobilban

K 1986. IV. 28. 22:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben

K 1986. IV. 28. 24:00 KM/HAR Szovjet atombaleset

K 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset

K 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR Szovjet atombaleset

K 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm Szovjet atombaleset

K 1986. IV. 29. 08:00 KM/Gné Szovjet atomerőmű baleset

K 1986. IV. 29. 10:00 FE/Kné Magyar erőmű

K 1986. IV. 30. 4:30 KA/KZS Légterünkben nincsen változás.

K 1986. V. 01. 08:00 FE/BJ Atomerőmű-baleset

K 1986. V. 02. 10:00 KM/Gné Magyar jelentés a sugárzásról

K 1986. V. 02. 14:00 KM/Gné Magyar sugárszint mérések

K 1986. V. 02. 22:00 USZ/Kné Headline

K 1986. V. 06. 22:00 FE/KZS Hazai mérések

K 1986. V. 06. 24:00 FE/KZS Hazai mérések

K 1986. V. 12. 22:00 Magyarországon nem kell korlátozni a vízivást /magnó/

K 1986. V. 12. 24:00 Magyarországon nem kell korlátozni a vízivást /magnó/

Kelet-Európai Szemle 1986. V. 12. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

Kelet-Európai Szemle 1986. V. 15. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

Kelet-Európai Szemle 1986. V. 19. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

Kelet-Európai Szemle 1986. V. 22. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

Kelet-Európai Szemle 1986. VI. 12. Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára.

P 1986. IV. 28. 21:00 LL/Kné Robbanás egy szovjet nukleáris erőműben

P 1986. IV. 28. 23:00 KM/HAR Szerencsétlenség szovjet atomerőműben

P 1986. IV. 29. 01:00 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban
P 1986. IV. 29. 03:00 LL/Kné Szovjet nukleáris baleset
P 1986. IV. 29. 04:30 KM/HAR Szovjet atombaleset.
P 1986. IV. 29. 05:00 KM/HAR Szovjet atombaleset
P 1986. IV. 29. 05:00 NGY/vm Szovjet atombaleset
P 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné Paksi erőmű helyzete
P 1986. IV. 29. 19:00 PM NGY/vm Légszennyezés.
P 1986. IV. 30. 03:00 LL/vm Magyar vélemény
P 1986. IV. 30. 19:00 KL/Gné Magyar közlemény az atomfelhőről
P 1986. V. 01. 17:00 KM/Gné Szovjet kormányközlemény
P 1986. V. 02. 19:00 USZ/Kné Berki Mihály nyilatkozata
P 1986. V. 06. 23:00 FE/KZS Hazai mérések
P 1986. V. 07. 19:00 KM/ré Mérések Magyarországon + sugárhelyzet és következményei
P 1986. V. 13. 21:00 ZP/KZS Radioaktivitási szint Magyarországon
URH 1986. IV. 28. 23:30 LL/Kné Nukleáris szerencsétlenség a SZU-ban
URH 1986. IV. 29. 09:00 Zp/Kné Paksi erőmű helyzete
URH 1986. IV. 29. 23:30 KL/Gné Szovjet kormányközlemény

11.6. Televíziófelvételek

1985M00179-00015-01 Diagnózis (15) 6. rész 1986. V. 4.
BU/236 TVH/90-93 Atomerőmű - Meteorológiai Intézet 1986. IV. 29.
BU/236 TVH/90-93 Atomerőmű 1986. V. 1.
BU/236 TVH/90-93 Csernobil magyar vonatkozások 1986. V. 6.
BU/236 TVH/90-93 Válságstáb 1986. IV. 30.
BU/237 TVH/93-97 Atomerőmű-baleset 1986. V. 2.
BU/237 TVH/93-97 Csernobil filmen + Hardy 1986. V. 3.
BU/237 TVH/93-97 Repülő sugármérés 1986. V. 3.
BU/237 TVH/93-97 Sugárzás 1986. V. 3.
BU/237 TVH/93-97 Sztanyik interjú /sugárveszély nincs/ 1986. V. 4.
BU/238 TVH/97-98 Dr. Sztanyik interjú 1986. V. 8.
TAPE-BF00483 A Hét XVII/19 1986. V. 11.
TAPE-BF00515 A Hét XVII/18 1986. V. 3.

11.7. Interjúk

Kékesdi-Boldog Dalma: *Interjú Barát Józseffel*, 2018. XII. 3., Budapest.
Kékesdi-Boldog Dalma: *Interjú Bedő Ivánnal*, 2018. XII. 4., Budapest.

Kékesdi-Boldog Dalma: *Interjú Gálik Mihállyal*, 2019. XII. 10., Budapest.

Kékesdi-Boldog Dalma: *Interjú Hardy Mihállyal*, 2018. XII. 6., Budapest.

11.8. Elektronikus források

„A megalakulás története” <https://www.nyilvanosságklub.hu/p/a-megalakulas-tortenete.html> (letöltés: 2020. II. 14.)

„Beszélő számizdat, különszám (1987/2.), évfolyam 1, szám 21.” <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n21> (letöltés: 2020. II. 14.)

„Tények Könyve. Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP)” <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1989-46DA/magyarorszag-694A/magyar-szocialista-munkaspárt-mszmp-6F91/> (letöltés: 2020. II. 14.)

25 éve volt a négyigenes népszavazás, *Múlt-Kor* 2014. november 26. 18:58 MTI <https://multkor.hu/25-eve-volt-a-negyigenes-nepszavazas-20141126> (letöltés: 2020. II. 18.)

Az Alkotmány és módosításai 1988. január 1.–2008. december 31. <http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/2-01.html> (letöltés: 2020. II. 18.)

Kovács András Bálint (é. n.): Mozgóképelemzés. A jelentés. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexcdd7.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1029&tip=0 (letöltés: 2020. II. 27.).

Kovács András Bálint (é. n.): Mozgóképelemzés. A mozgókép mint látvány. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexc8a1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1030&tip=0 (letöltés: 2020. II. 27.).

Kulcsár István (2013): A kistimi katasztrófa, *168 Óra*, 2013. február 25., 12:24, <https://168.hu/tudas/a-kistimi-katasztrofa-52823> (letöltés: 2021. II. 16.)

Mozgóképelemzésben használatos szakkifejezések. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Filmművészet, fotóművészet, média szakának oktatási segédanyaga. <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/Szakkifejezesek.pdf> (letöltés: 2020. II. 27.).

Nemzeti Emlékezet Bizottsága: *Aczél György* <https://neb.hu/asset/phprLFddH.pdf> (letöltés 2020. II. 2.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Hegedűs András <https://neb.hu/asset/phpXXoAiV.pdf> (letöltés 2020. II. 2.)

Népfelkelés: az utolsó csepp a pohárban. *Múlt-Kor*, 2009. május 18. 12:09 https://multkor.hu/20090518_nepfelkeles_az_utolso_csepp_a_poharban (letöltés: 2020. II. 18.)

Perger András (2020): Szigorúan ellenőrzött titkolózás – Majak atomkatasztrófája máig kísért <https://www.greenpeace.org/hungary/blog/7554/szigoruan-ellenorzott-titkolozas-a-majaki-atomkatasztrofa-maig-kisert/> (letöltés: 2021. II. 16.)

The Chernobyl accident. UNSCEAR's assessments of the radiation effects <https://www.unscear.org/unscear/en/chernobyl.html#UNSCEAR> (letöltés: 2019. XII. 1.)

Vujity Tvrtko (2019): Túl minden határon – Csernobil <https://www.youtube.com/watch?v=q6GEamJxmkw> (letöltés: 2019. XII. 2.)

11.9. A hivatkozott újságcikkekben megjelent vizuális mellékletek jegyzéke

A hazai Műszaki Ellenőrző Szolgálat folytatja a levegő, a víz, a talaj, a növényzet és az élelmiszerek mérését. A legfrissebb adatok szerint Budapest térségében csökkent a levegő radioaktív-sugárszintje, másutt lényeges változás nincs. A sugárzási szint mindenhol távol van az egészségre káros határtól. MTI Fotó – Cser István felvételei, *Népszava* 1986. május 5., 2. o.)

A TASZSZ légi felvétele az erőműről. Megszűnt a füstszivárgás, *Népszabadság*, 1986. május 12., 1. o.

Becő Béla, a Paksi Környezetellenőrző Laboratórium mintagyűjtő és állomáskezelő laboránsa felületszennyeződést mér a legelőn MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 15., 2. o.

Deme Sándor és Fehér István a KFKI munkatársai, helikopteren – 300 méter magasan repülve – mérik a sugárzás intenzitását; A KFKI munkatársai Csillebércen mérik és elemzik a talaj felületére lehullott radioaktivitás koncentrációját. Cser István felvételei, *Népszava*, 1986. május 4., 2. o.

Kamionok sugárszint-ellenőrzése Mosonmagyaróváron. A Hungarocamion A mosonmagyaróvári kirendeltségén indulás előtt és érkezés után sugárszintmérő műszerrel vizsgálják a gépkocsikat MTI Fotó – Matusz Károly felvétele, *Népszava*, 1986. május 13., 2. o.

Sugárszintmérés. A legfrissebb mérési adatok szerint hazánkban a levegő radioaktív tartalma gyakorlatilag megfelel a természetes szintnek, a talaj, a növényzet és a felszíni vizek radioaktivitása is a természetes értékek közelében van. Ezt bizonyítják a Budapesti Állategészségügyi és Élelmezési Intézet radiológiai osztályán mért adatok is. Gelencsér Imre gammaspektrometriás analizátorral tejmintát vizsgál MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 14., 2. o.

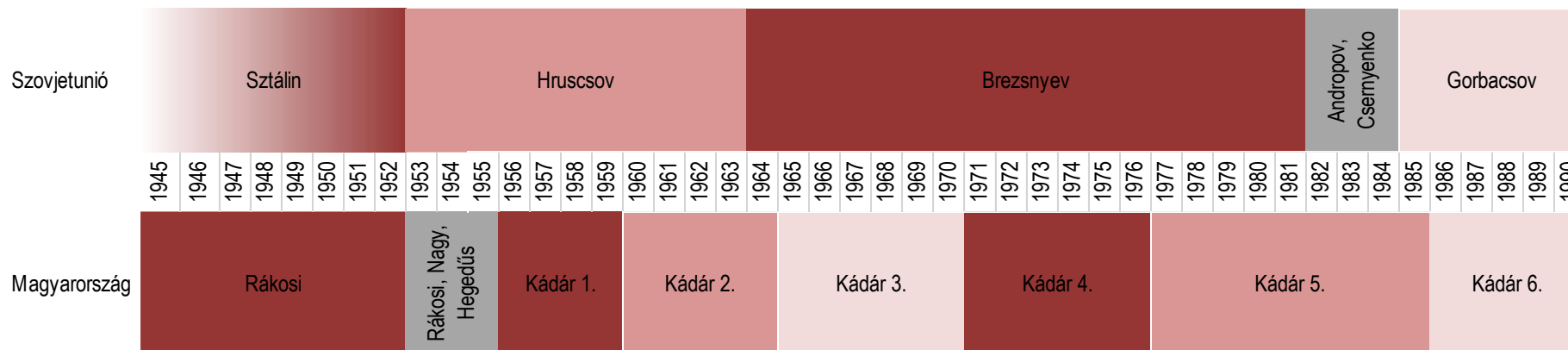
Szigorúan, folyamatosan ellenőrzik a levegő radioaktivitását a Központi Fizikai Kutató Intézetben. A legutóbbi adatok szerint a radioaktivitás szintje az eddig mért legmagasabb érték századrészét sem éri már el. Teknős Miklós felvétele, *Népszava*, 1986. május 19., 3. o.

Archív felvétel a csernobili atomerőműről telefotó – MTI Külföldi Képszerkesztőség, *Népszava*, 1986. május 5., 1. o.

Wolfárt Mihályné, az Alsódunavölgyi Vízügyi Igazgatóság laboránsa, vízmintát vesz Bajánál, a Sugovicából MTI Fotó – Kovács Attila felvétele, *Népszava*, 1986. május 16., 2. o.

12. Mellékletek

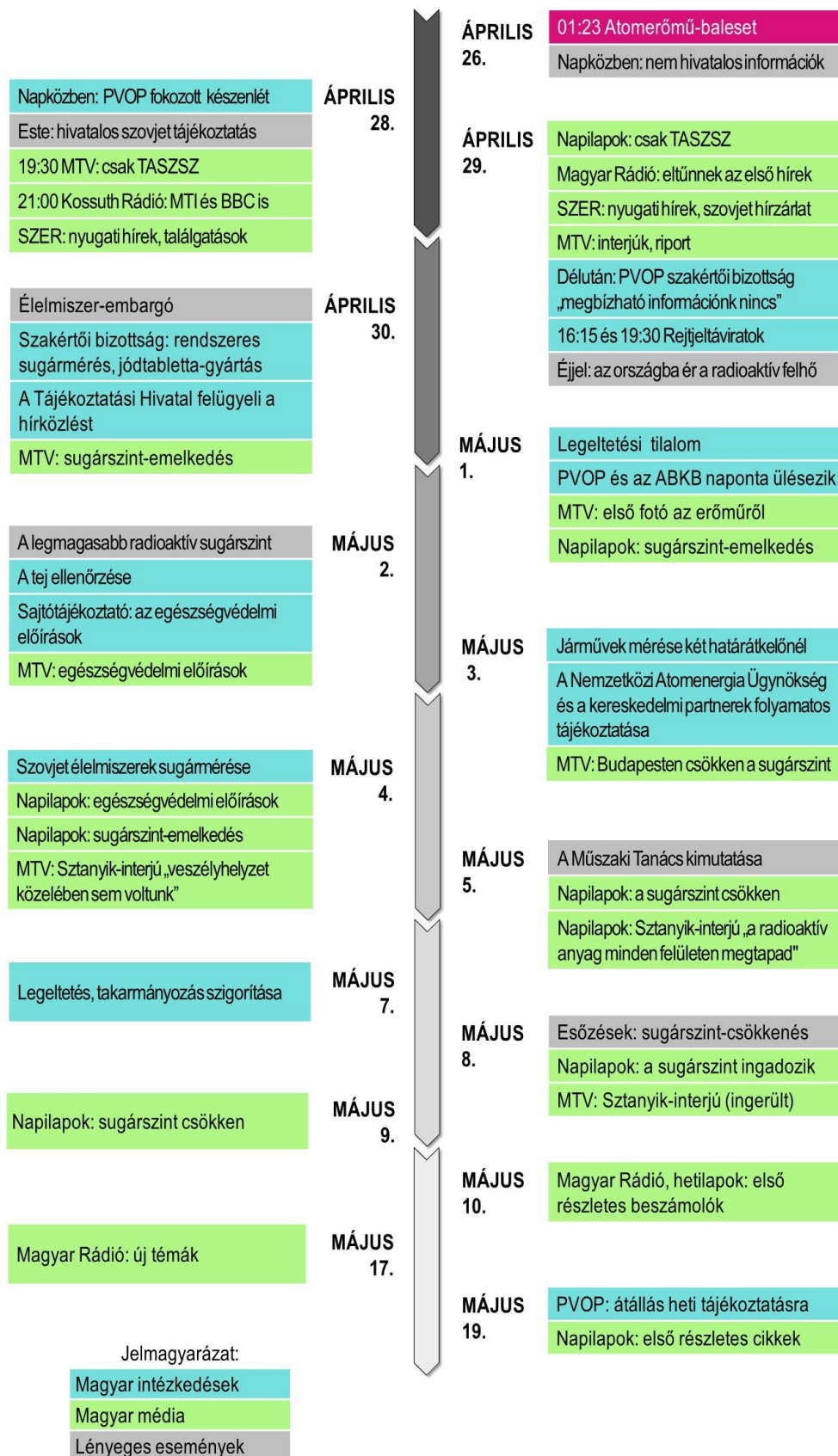
1. ábra. A szovjet-kommunista sajtómodell alapvető jellemzői 1947 és 1990 között a Szovjetunióban és Magyarországon.

Jelmagyarázat:

- autoriter tájékoztatáspolitikai irányítás
- az autoriter és a liberalizálódó irányítás közötti átmenet
- a tájékoztatáspolitiká liberalizálódása
- nincsen meghatározó tájékoztatáspolitikai irány

2. ábra. Az atomkatasztrófa utáni legfontosabb információk, pártintézkedések és médiamegjelenések időrendi ábrája.

1. kép. Első hír a Népszabadságban, 1986. április 29. 2. o. Kép forrása: Arcanum Digitális Tudománytár.

NÉPSZABADSÁG

1986. április 29., kedd

Induljon széles körű eszmecsere az európai fegyveres erők csökkentéséről

Sajtókonferencia a washingtoni szovjet nagykövetségen

A Szovjetunió nem köli feltevéni össze az európai fegyveres erők és fegyveres csökkentéséről előterjesztett új javaslatát más leszerelési megállapodások megvalósításával, így az azt, hogy az Egyesült Államok szentesse meg az fegyverkezési program végrehajtását, szüzekék le azon a sajtókonferencián, amelyet a Szovjetunió washingtoni nagykövetsége tartott hétfőn.

A nagykövetség sajtóeseményi szakértő megállapította az egyéb eszmecsere megállapodások természetesen előmozdítását ennek a javaslatnak a megvalósítását, de mindezek az új megállapodások nem lesznek az új javaslatokhoz kapcsolódva. Ugyanakkor a Szovjetunió szándékolt az előrehaladást mind a közepe hatótávolságú európai nukleáris eszközök számának csökkentésében, mind az atom teljes felszámolásában, mind a sajtókonferencián levő nukleáris hadművelési nukleáris fegyverek és egyéb eszközök csökkentésében és megsemmisítésében.

A sajtókonferencia után a sajtókonferencián levő nukleáris hadművelési nukleáris fegyverek és egyéb eszközök csökkentésében és megsemmisítésében az Egyesült Államokkal. Az amerikai illetékesek érdeklődésükre, ízezik ki, a megbeszélés, részletesen megmunkált foglalkozást, a Szovjetunió nem kevelés, illetve az az, hogy az Egyesült Államok eddig rendszeresen elutasította leszerelési javaslatát, bíró azonban, hogy az amerikai kormányzat állapontja módosul — hangsúlyozták.

Egy kérdésre válaszolva a sajtókonferencián sajtóeseményi szakértő elmondották, bár az Egyesült Államok nem volt hajlandó elfogadni a nukleáris fegyverkezési tárgyalásokra vonatkozó sajtókonferenciát és folytatni a fűl által érthetetlenül, a Szovjetunió nem kért sürgősen sürgősen saját kezűleg folytatni, naha természetesen nem folytatja az olyan vitáit moratóriumot.

Asszid elhalasztotta jordániai látogatását

Jasszer Arafat Kairóban tárgyal

Ammanban sajtókonferencián Hétfő Asszid török államot meghatározatlan időre elhalasztotta jordániai látogatását és találkoztát Hussein királlyal — jelentette be a sajtókonferencián, Fodor György.

A látogatást csak a múlt héti végére fejezték — bír hivatalos források teljesen elfogadották meg a döntést, mint ahogy Ammanban a halasztást sem hajlandók hivatalosan nyilatkozni. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

A hétfői újsáki úton tavaly feljött jordán-szovjet kapcsolatok fejlesztésében azonban, a jelek szerint, a látogatás elhalasztása nem akadályozza Ammanban vasárnap tartott tárgyalásokat, mint ahogy Ammanban a halasztást sem hajlandók hivatalosan nyilatkozni. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

A hétfői újsáki úton tavaly feljött jordán-szovjet kapcsolatok fejlesztésében azonban, a jelek szerint, a látogatás elhalasztása nem akadályozza Ammanban vasárnap tartott tárgyalásokat, mint ahogy Ammanban a halasztást sem hajlandók hivatalosan nyilatkozni. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

NÉHANY SORBAN

Az ENSZ pénzügyi válságának megelőzésére, a világsszervezet főtitkárának kérdése hétfőn felgöngyölt munkáját a közgyűlés 40 ülésén. A nemzetközi közéletben képviselői adataikkal megismerkedtek a Föld különböző pontjain az ENSZ tevékenységéről az Egyesült Államok felől, amely legutóbb pénzügyi válságban bízott a közgyűlésen, (PÁRSZ)

A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

A hétfői újsáki úton tavaly feljött jordán-szovjet kapcsolatok fejlesztésében azonban, a jelek szerint, a látogatás elhalasztása nem akadályozza Ammanban vasárnap tartott tárgyalásokat, mint ahogy Ammanban a halasztást sem hajlandók hivatalosan nyilatkozni. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

Szerencsétlenség egy szovjet atomerőműben

Szerencsétlenség történt a Szovjetunióban, a csernobili atomerőműben: megsérült az egyik atomreaktor. A Szovjetunió Minisztertanácsának hétfő este Moszkvában kiadott közlemény — amelyet a sajtókonferencián hétfőn megismertettek a híreket. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

A hétfői újsáki úton tavaly feljött jordán-szovjet kapcsolatok fejlesztésében azonban, a jelek szerint, a látogatás elhalasztása nem akadályozza Ammanban vasárnap tartott tárgyalásokat, mint ahogy Ammanban a halasztást sem hajlandók hivatalosan nyilatkozni. Asszid ennek a jordániai látogatás elhalasztását a látogatásról beszámoló volt. (A sajtókonferencián hétfőn hivatalos közleményben megismertették a híreket.)

A TOKIÓI CSÜCS ELŐTT

Thatcher az amerikai álláspont mellett

(Folytatás az 1. oldalról)

Ezre követelések közötti hadon meggyőzők abból a tényből, hogy Thatcher asszony a BBC rádiónak tartott nyilvános beszámolójában nem árulta ki egy esetleges újabb Líbia elleni amerikai támadás angol támogatását, hanem még azt is az angol kormány megfontolásától tartózkodott, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közötti tárgyalásokon az angol kormány támogatja az amerikai álláspontot.

Az amerikai álláspont mellett Thatcher az amerikai álláspont mellett foglalt állást. Thatcher asszony a BBC rádiónak tartott nyilvános beszámolójában nem árulta ki egy esetleges újabb Líbia elleni amerikai támadás angol támogatását, hanem még azt is az angol kormány megfontolásától tartózkodott, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közötti tárgyalásokon az angol kormány támogatja az amerikai álláspontot.

Állagó szemléltetést kell végrehajtani a gazdaságirányításban

A Vietnami KP titkarságának határozata

HANOI TÜDŐSÍTŐKÖL

Átgondolt, de határozott kritériumok, állagó szemléltetést kell végrehajtani a gazdaságirányításban. A Vietnami KP titkarságának határozata az állagó szemléltetést kell végrehajtani a gazdaságirányításban.

Hazaféri a Szovjetunióba az egyik nyugati propaganda vezető munkatársa

MOSZKVAI TÜDŐSÍTŐKÖL

A Szabad és a Szabad Európa rádiók az amerikai tökéletesítésük megvalósítását a gazdaságirányításban. A Vietnami KP titkarságának határozata az állagó szemléltetést kell végrehajtani a gazdaságirányításban.

TELEFONINTERJÚ TESTVÉRPÁRTUNK FŐTITKÁRÁVAL

A haiti véres hétvége háttéréről

Kihalt fővárosi utcák az általánosstrájk-felhívás nyomán

PARISI TÜDŐSÍTŐKÖL

Duvalier diktátor februári, Francúzország menekülése óta a legutóbbi alkalommal váltás robbant ki Haitiban. Szombaton mintegy harmincezer ember békés tüntést rendezett a fővárosban, Port-au-Prince-ben, hogy megmeneküljenek a régi rendszer, a Duvalier-diktátor áldozataitól, és a hadsereg a közegebe lépjen, nyitnak ajtókat vezetőik. Parisi tudósítók telefonon felhívta a karib-tengeri országot, és megkérdezték a sajtókonferencián a haiti kommunisták vezetőit. A haiti kommunisták vezetői a karib-tengeri országot, és megkérdezték a sajtókonferencián a haiti kommunisták vezetőit.

gi rendszer hivatalban levő tagjai részéről a népi mozgalmi törekvések megfogalmazása a hadsereget a nép ellen, a népet a hadsereg ellen fordítani. Ez veszélyes manőver, mert a hadsereg egy része a népi mozgalom felállítására önti a kormányt, a népet a hadsereg ellen fordítani. Ez veszélyes manőver, mert a hadsereg egy része a népi mozgalom felállítására önti a kormányt, a népet a hadsereg ellen fordítani.

Pillanatkép a rendőrségi úton.

245

A mozgóképelemzés során használt fogalmak definíciója

Beállítás, plán, a kamera nézőpontja

A beállítás egyetlen kamera által rögzített, folyamatos kép. A beállítás lehet szubjektív (amikor egy szereplő nézőpontját mutatja), vagy objektív, más szóval személytelen (amikor a látvány nem köthető egyetlen szereplő szemszögéhez).³⁸² A beállítás jellegét befolyásolja, hogy az operátor milyen képkivágásban mutatja a kép tárgyát. A plán a képkivágás típusa, vagyis az a képméret, amelyben a kép tárgyát ábrázolják. A *nagytotál* a cselekménynek helyet adó, tág környezetet mutatja be, és kellően nagy látószög ahhoz, hogy illusztrálni tudja a képen szereplő alakok és az őket körülvevő világ kapcsolatát. A *totál* egy ennél kisebb látószögű kép, és csak azokat az elemeket mutatja, amelyek az adott jelenet szempontjából fontosak. A *totál* és a közeli képek között többféle képkivágás létezik; ezek arra szolgálnak, hogy a nagy látószögben bemutatott alakokat, szereplőket, tárgyakat közelebb hozzák a nézőhöz. Ezek: a *kistotál* (többalakos kép), az *egész alakos beállítás*, az *amerikai beállítás* (ez az egész alakosnál valamivel kisebb látószög, combközépnél vágja el az alakot), a *félalakos beállítás* (ez deréktól felfelé mutatja a szereplőt) és a *félközeli* vagy más néven *szekond beállítás* (amely nagyjából mellől felfelé ábrázol). Ezeknél szűkebb beállítás a *közeli* vagy más néven *premier plán*, amelynek az a funkciója, hogy kiemelje a kép tárgyát a környezetéből, és közletről mutassa meg a nézőnek. Ennek tovább szűkítése a *szuperközeli beállítás*, amely már csak egy részletet mutat be a kép tárgyából (Szabó 2002: 21–26).

A kamera nézőpontja lehet szemmagasságban, lehet az alatt (úgynevezett *alsó gépállás*: amikor a kamera lentről felfelé készít felvételt és ezzel a néző szereplővel való azonosulását segíti), vagy lehet szemmagasság felett (*felső gépállás*: amikor a kamera egyfajta kívülállást mutatva magasabban van a kép tárgyánál) (Szabó 2002: 28–29).

Vágás, montázs

A vágás az egyes képek közötti átmenetet szolgálja. Ha ennek az átmenetnek nincs különös jelentősége, úgynevezett *direktvágást* vagy *keményvágást* szokás alkalmazni (Bíró 1994: 183). Ilyenkor az előző képre egyszerűen, bármilyen művészi effektust – átúsztatást, elhomályosítást, sötétítést, kifehérítést stb. – nélkülözve rávágják a következőt. A képek egymásutánisága sem mellékes, mert a képek sorozatának megkomponálása a vizuális kifejezés egyik lehetséges módja és eszköze. Szergej Mihajlovics Eisenstein, a szovjet montázsiskola meg-

³⁸² Mozgóképelemzésben használatos szakkifejezések. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Filmművészet, fotóművészet, média szakának oktatási segédanyaga. 2. o.

alapítója változást hozott a filmkészítésbe: elsőként fogalmazta meg azt, hogy a vágás nem csupán a filmszalag végessége miatti szükségszerű tevékenység, nem csupán két filmkocka összeillesztése, hanem retorikai eszköz, filmes kifejezési mód. Szerinte két egymás mellé helyezett, szomszédos filmrészlet mindig egy új, harmadik jelentést hoz létre (Eisenstein 1939/1998: 91, Ephraim & Nolen 2012: 2042). A Magyar Televízió adásainak vizsgálata során Eisenstein elmélete alapján azt érdemes megnézni, hogy milyen vágóképeket szerkesztettek egymás mellé, és ezek mennyire illeszkednek a hangzó szöveg tartalmához: relevánsak-e, informatívak-e, a néző tájékoztatását szolgálják-e, kiegészítik-e az elhangzottakat?

Proxemika

A társas érintkezés során fontos jelentéssel bír a kommunikáció résztvevőinek egymáshoz viszonyított távolsága, mint nonverbális kommunikációs eszköz. Az interakcióban megjelenő emberi térhasználatot Edward T. Hall (1966/1975) *proxemikának* nevezte el. Ez elsősorban a képen, a beállításon szereplő tárgyak és személyek között látható távolságot jelöli, de ide tartozik a szereplő nézőhöz képest való távolsága is. A proxemikus kód kialakulása evolúciós – elsősorban territoriális – okokra vezethető vissza, a távolság megválasztása és dekódolása pedig alapvetően kulturálisan determinált (Buda 2012: 68–69). Hall az emberi tevékenység során mutatkozó távolságot négy kategóriába sorolta (Hall 1969/1990: 116–125):

- a legközelebbi a *bizalmas* távolság (az alakok között körülbelül fél méter vagy annál kevesebb van), amely szoros kapcsolatot feltételez a szereplők között,
- *személyes* távolság esetén körülbelül fél-egy méter van a két fél között,
- a *társasági* távolság (két és fél méter távolságig) nem teszi lehetővé a szereplők fizikai érintkezését,
- a legtávolabbi a *nyilvános* (két és fél méternél nagyobb) távolság.

A proxemikai kód sajátos nézőpontot és viselkedést idéz elő az interakció résztvevőiben. Egy interjúszituációban pedig – és ezért fontos a Magyar Televízió interjúit ilyen szempontból is áttekinteni – informatív a beszélgetők közötti kapcsolatról, a szereplők és a néző közötti távolság pedig hatással van a jelenet értelmezésére is.